

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 5

Том I

Одеса
2015

Головний редактор: Петлюченко Н.В.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германських та романських мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Заступник головного редактора: Мізецька В.Я.

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Відповідальний секретар: Артюхова А.О.

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германських та романських мов
Національного університету «Одеська юридична академія»

Редакційна колегія:

Таранець В.Г. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Мамич М.В. – канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Ступак І.В. – д-р філол. наук, доцент, декан факультету лінгвістики та перекладу, завідувач кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету

Образцова О.М. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

Морошану Л.І. – канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

Колгаєва І.М. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології та стилістики англійської мови Національного університету імені І.І. Мечникова

Воробйова О.П. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри лексикології і стилістики англійської мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету

Петренко О.Д. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії мови та літератури, декан факультету іноземної філології Кримського федерального університету імені В.І. Вернадського

Валігура О.Р. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету

Селіванова О.О. – д-р філол. наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Светозарова Н.Д. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри фонетики і методики викладання іноземних мов Санкт-Петербурзького державного університету (Росія)

Козлова Р.М. – д-р філол. наук, професор, професор кафедри російського, загального та слов'янського мовознавства Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (Білорусія)

Крістіан Саллок – професор Інституту російської культури імені Лотмана, факультет філології, Рурський університет, м. Бохум (Німеччина)

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 4 від 26.02.2015 р.)

Науково-практичний журнал «Одеський лінгвістичний вісник»
zareєстровано Державною реєстраційною службою України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 20331-10131 р.)

«Одеський лінгвістичний вісник» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р. (Додаток № 8).

Сайт видання: www.oljournal.in.ua

УДК 377.3:070

Бобаль Н. Р.

ОСНОВНІ КОМПОЗИЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ЗМІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей текстів ЗМІ, мови ЗМІ зокрема та визначенню основних композиційно-структурних особливостей текстів ЗМІ, а саме: оперативно-новинних, оперативно-дослідних, дослідницько-новинних, дослідницьких, дослідницько-образних.

Ключові слова: тексти ЗМІ, мова ЗМІ, композиційно-структурні особливості.

Bobal N. R. Основные композиционно-структурные особенности текстов СМИ. – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей текстов СМИ, языка СМИ в частности и определению основных композиционно-структурных особенностей текстов СМИ, а именно: оперативно-новостных, оперативно-исследовательских, опытно-новостных, исследовательских, опытно-образных.

Ключевые слова: тексты СМИ, язык СМИ, композиционно-структурные особенности.

Bobal N. R. Main compositional and structural features of media texts. – Article.

The article in vest gates the features of the media-texts, media-language and defines the main compositional and structural features of media-texts, namely: operational and news, operational and research, research and news, research, artistic and publicist.

Key words: media-texts, media-language, compositional and structural features.

Тексти засобів масової інформації (ЗМІ) все частіше служать основою для опису сучасного стану мови, так як в них швидше, ніж де б то не було, знаходять відображення і фіксуються численні зміни мовної дійсності, всі ті процеси, які виявляються характерними для сучасного вживання мови. Дійсно, якщо тексти художньої літератури – це свого роду «високе мистецтво», мальовничий спосіб відображення дійсності, то тексти масової інформації, миттєво закарбовуючі будь-яку подію, будь-який рух життя, – це спосіб фотографічний.

«Загальну закономірність в епоху тотальної інформатизації суспільства становить існування особливої мови ЗМІ. Акумуляючи мовну, соціальну та культурно-історичну пам'ять конкретних мов, вона використовується для виробництва текстів масової комунікації, які набувають міжнаціональний характер» [3, 268].

Величезна увага проблематиці особливостей функціонування мови у сфері масової комунікації приділяли такі відомі вчені, як: Теун Ван Дейк, Мартін Монтгомері, Алан Белл, Норман Фейерклаф, Роберт Фаулер. Газетні тексти та їх функціонально-стилістичні особливості докладно розглядаються в роботах В. С. Ващенко, Я. Єрмоленко, А. І. Мамалиги, С. М. Марича, М. М. Пилинського, О. Д. Пономарьова. Окремі аспекти зазначеної проблеми порушено в наукових розвідках таких учених, як: О. А. Сербенської, Л. І. Конюхової, Т. А. Коць та ін. У той же час, незважаючи на важливість і актуальність цих досліджень, композиційно-структурні особливості текстів ЗМІ не отримали достатнього наукового висвітлення.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб дослідити основні композиційно-структурні особливості текстів ЗМІ.

Відповідно до мети нами визначено основні завдання: дослідити особливості текстів ЗМІ,

мови ЗМІ зокрема та визначити основні композиційно-структурні особливості текстів ЗМІ.

Поняття текст стосовно сфери ЗМІ може означати публікацію в пресі, теле- і радіопередачу, повідомлення, в комп'ютерній мережі. Спочатку журналістика була пов'язана з письмовим текстом, який носить головним чином вербальний характер.

Сьогодні тексти ЗМІ ускладнилися: ми стикаємося з макротекстом, який містить вербальні, акустичні і візуальні повідомлення. У ЗМІ повернувся усний текст, який колись був винятковою притаманний риторичі. Фотографії розглядають як оповідання в зорових образах. В Інтернеті з'явився особливий текст, для якого характерна гіпертекстуальність, а саме «м'який» текст комп'ютера, постійно готовий до трансформації.

Алан Белл в книзі «Approaches to Media Discourse» пише: «Визначення тексту ЗМІ виходить за рамки традиційного погляду на текст як на послідовність слів, надрукованих або написаних на папері. Поняття тексту ЗМІ набагато ширше: воно включає голосові якості, музику і звукові ефекти, візуальні образи, медіа-тексти фактично відображають технології, використовувані для їх виробництва та розповсюдження» [4, 3].

Тексти ЗМІ збираються із заданого лексико-синтаксичного матеріалу в готові стійкі форми. Зміст таких текстів змінюється щодня, але дуже повільно змінюється їх форма. Читач, глядач, слухач знає заздалегідь, за допомогою яких мовних засобів йому повідомлять про майбутні вибори, зустрічі на вищому рівні або етнічні конфлікти завтра.

Вчені виокремлюють особливу мову ЗМІ як знакову систему змішаного типу, якій притаманні певні риси. Мова ЗМІ – це «весь корпус текстів, вироблених і поширюваних засобами масової інформації; стійка внутрішньомовна система, що

характеризується певним набором мовностилістичних властивостей і ознак; особлива знакова система змішаного типу з певним співвідношенням вербальних і аудіовізуальних компонентів, специфічним для кожного з засобів масової інформації: преси, радіо, телебачення, Інтернету» [1, 19-20].

Газетні тексти є найбільш доступним і зручним з точки зору лінгвістичного опису матеріал, оскільки не вимагають попереднього запису і подальшої розшифровки як, наприклад, радіо та відеоматеріали. Отже, «в загальному комплексі засобів масової інформації, куди поряд з газетою входять і журнальна преса, і радіо, телебачення, кіно та інші нові форми спілкування з масовою аудиторією, – газеті належить особливо важлива роль. Це пов'язано і з широкою повсякденною доступністю газети, і з величезним діапазоном багатопрофільного вибору інформації, і з синхронною багатоплановістю змісту кожного номера, і з інформаційною оперативністю газети, і з фіксованістю її матеріалу в зручній для користувача формі» [2, 7].

В залежності від композиційно-структурних особливостей тексти ЗМІ підрозділяються на п'ять груп:

- 1) оперативно-новинні: замітка;
- 2) оперативно-дослідні: інтерв'ю, репортажі, звіти;
- 3) дослідницько-новинні: кореспонденція, коментар, рецензія;
- 4) дослідницькі: стаття, лист, огляд;
- 5) дослідницько-образні або художньо-публіцистичні: нарис, есе, фейлетон, памфлет.

Ядро **оперативно-новинних текстів** – новина, тобто, повідомлення, що містить інформацію, раніше невідому аудиторії. Сутність будь-якої новини утворює факт – щось, що мало місце в часі і просторі. Факт інваріантний, а виклад, інтерпретація його варіативні. Сприйняття факту залежить від характеру подачі повідомлення і від рівня аудиторії, від її інтересів (соціальних, етичних, вікових, професійних). Тому принципова задача будь-якого ЗМІ полягає в тому, щоб дати такий потік інформації, що задовольняє запити аудиторії. З цього потоку читач, слухач, глядач вибере для себе те, що його цікавить в даний момент.

Найважливіші вимоги до інформаційного повідомлення:

- оперативність;
- релевантність – відповідність інтересам аудиторії; фактична точність;
- декодуємість – зрозумілість для аудиторії суті повідомлення;
- очищеність сутнісної інформації від додаткових відомостей, деталей і подробиць, що відволікають від змісту основної теми;
- стислість інформації.

В **оперативно-дослідних текстах** при загальному збереженні інтересу до новини на перший план виступає не оперативне значення інформації, а її тлумачення. Аналіз у звіті, інтерв'ю та репортажі природно виникає як підсумок відтвореної події або його коментування. Разом із заміткою звіт, репортаж та інтерв'ю дозволяють створити рухому панораму дійсності, передати відчуття динаміки життя.

Основні елементи *репортажу*:

- послідовне відтворення події – динамізм розповіді, пов'язаний з розвитком дії в часі та просторі;

- наочність – створення образної картини відбувається шляхом використання предметного опису деталей, приведення подробиць ситуації, відтворення вчинків і реплік дійових осіб;

- документальність – репортаж не допускає ні реконструкції, ні ретроспекції, ні творчого вимислу (який можливий у нарисі і фейлетоні);

- образна аналітичність – відповідаючи на запитання, яким чином відбувалася подія, публіцист виступає як дослідник;

- емоційно забарвлений стиль оповіді, що надає розповіді додаткову переконливість;

- активна роль особистості самого репортера, що дозволяє не тільки побачити подію очима оповідача, а й спонукає аудиторію до самостійної роботи уяви.

Специфіка *інтерв'ю* полягає в тому, що в його тексті головує точка зору не автора, а співрозмовника журналіста. Незважаючи на різні форми: бесіди, діалоги, монологи, полілоги, анкети інтерв'ю має два основних завдання: прояснити точку зору співрозмовника з обговорюваного питання (питань) і розповісти про співрозмовника, створити його психологічний портрет.

Сучасний *звіт* змінився, але зберігає свої основні ознаки:

- в основі лежить максимально повна розповідь про конкретну окрему подію, особисто спостережувану автором;

- розповідь обмежена певними просторово-часовими рамками, які охоплюють описувану подію;

- істотним змістовним елементом звіту є деталізація події, виклад подробиць. Причому як деталі і подробиці зазвичай виступають репліки дійових осіб;

- автор прагне емоційно впливати на аудиторію, спонукає аудиторію до активного сприйняття тексту, демонструє власну позицію.

Дослідницько-новинні тексти об'єднує актуалізація проблеми, тобто прагнення публіциста зберегти новинне ядро переданої інформації, а з іншого – проблему проаналізувати, дати оцінку описуваним фактам. Акцент переноситься з новизни на актуальність, з викладу факту на його інтерпретацію, коментар. Так, для *кореспонденції* характерно:

- окрема ситуація як предмет дослідження;
- виявлення закономірностей розвитку подій на основі аналізу конкретної життєвої ситуації;
- факт як основа тексту, як привід для його тлумачення;
- авторське міркування, що впливає з узагальнення описуваних фактів;
- функціонує зв'язок: теза – аргументація – демонстрація – висновок.

Принципове завдання автора кореспонденції – на основі фактів виявити тенденції їх розвитку, запропонувати шляхи вирішення проблеми.

Коментар – це оперативний відгук на подію, це враження, що не претендує на вичерпну повноту аналізу. Предметом розмови може бути новина, чи факт, вже оприлюднений раніше. Важливим тут є не швидкість передачі повідомлення, а точка зору на подію, в той час факт служить відправною точкою розмови з аудиторією.

Стрижнева домінанта коментаря – міркування автора, підкреслена суб'єктивність стилю. У коментарі головне – прогностична оцінка факту або події, але прогноз – лише один з можливих варіантів. Автор досліджує факт, думку, суть проблеми, орієнтуючись на емоційний відгук аудиторії.

Колонка – це завжди прямий діалог з аудиторією, розрахований на контакт зі слухачами, живе, образне слово, зорієнтоване на розуміння тих, до кого воно звернене.

Відмінність *рецензії* в тому, що предметом аналізу в ній є відображена дійсність, тобто реальність уже знайшла відображення в інших творах – мистецтва, науки, публіцистики і т. п. Головні завдання рецензента – орієнтація аудиторії в тих проблемах, про які говорять творці книги, вистави чи живописного полотна, формування у читача естетичних уявлень про дійсність, пояснення суті творчого процесу, сприяння аудиторії у виробленні самостійних оцінок подібних творів.

Розглянемо **дослідницькі тексти**: *стаття*. Якщо в кореспонденції публіцист аналізує конкретну соціальну ситуацію, спираючись на особисті спостереження, то в статті узагальнення носить більш широкий характер. Тут дається всебічний аналіз явищ, процесів і проблем. Спираючись на факти соціального буття, публіцист розглядає закономірності еволюції дійсності в різних її проявах – політичних, економічних, моральних, культурологічних і т. д. При цьому публіцист не просто ілюструє думку прикладами з життя, а кладе факт в основу свого дослідження. Як правило, у статті автор оперує групами фактів, що створюють певну соціальну ситуацію, тобто коло проблем, об'єднаних єдиним процесом.

Стаття – це завжди розгорнутий пошук закономірностей, тому структурно вона представляє собою низку висновків: від часткового до загаль-

ного або від загального до окремого. Сучасна стаття активно вбирає в себе елементи репортажу, нарису, кореспонденції, інтерв'ю. Вона стає більш емоційною по тону, більш особистісною, хоча розвиток думки автора залишається основою її структури.

Для статті характерно:

- масштабне розширення меж оповідання – глобалізація обговорюваних проблем;
- факти, що використовуються публіцистом, можуть походити з різних джерел – особистих спостережень, зустрічей, обробки документів, виступів ЗМІ, листів в редакцію і т. д.;
- структура тексту статті – це комплекс положень, міркувань, суджень і висновків, тобто система доказів, що спирається на виявлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими фактами;
- об'єктивність: текст найчастіше витриманий в інтонаціях суто наукової лексики, публіцист оперує образами-поняттями, образами-тезами, звідси – звернення публіциста до логічно-понятійного, категоріального апарату, чіткість формулювань.

Предметну основу *огляду* становить сукупність соціальних фактів у формі панорами життя всього суспільства або певної його сфери. Кожен факт розглядається не ізольовано, а як елемент більшого цілого. Головні значення мають не міркування автора, а події, явища, процеси. Панорамність зображення досягається тим, що автор пропонує, з одного боку, максимально широке охоплення дійсності, а з іншого – різну глибину зображення: крупний план, середній, загальний. Крупний план – це відтворені в окремих епізодах, картинках, репліках факти, що особисто спостерігаються автором. Середній план – опис соціальної ситуації, процесів і явищ. Загальний план – встановлення взаємозв'язку між окремими фактами, створення цілісної картини дійсності в її протиріччях, виявлення загальних закономірностей розвитку соціального світу, створення власне панорами подій.

Лист характеризується наступними ознаками:

- в тексті чітко простежується комунікативний зв'язок: автор – проблема – адресат;
- ядро тексту – це проблема, яка вимагає негайного вирішення;
- виразно проглядаються як особистість адресата, так і особистість автора (посилання на факти власної біографії, згадка епізодів з життя адресата і т. д.);
- матеріал будується за принципами аргументації: у ньому зважуються «за» і «проти», текст представляє собою розмову з адресатом.

До **дослідницько-образних текстів** відноситься *нарис*. Нарис досліджує закономірності соціально-морального буття людини і розвитку суспільних процесів, а також конкретні ситуації реальної дійсності. Предметом дослідження виступає людина і проблема, тобто конкретна жит-

тева ситуація, що вимагає свого вирішення. Головна відмінність *фейлетону* – його сатиричний початок. *Есе* – це не просто персоніфікація розповіді, це максимальне розкриття особистісного в тексті, створення психологічно достовірного образу оповідача, саморозкриття і самовизначення індивідуальності служить принциповою основою розповіді.

Тексти ЗМІ – це окремі тексти (твори) та їх сукупність (газета, телепрограма і т. д.). Соціальний зміст текстів обумовлений актуальністю і новизною, відповідністю запитам аудиторії, глибиною аналізу соціальної дійсності, випереджуючою постановкою суспільно значущих проблем, наявністю ідеалів і соціально-політичних орієнтирів, досконалістю форми подачі матеріалу.

Саме тексти ЗМІ є джерелом інформації про природну та соціальну реальність, дають уявлення про політичні, економічні та соціокультурні процеси, служать основою для опису сучасного стану мови. Саме в текстах ЗМІ відображаються і фіксуються численні зміни мовної дійсності, всі процеси, характерні для сучасного вживання мови.

Нами проведена розвідка особливостей текстів ЗМІ, мови ЗМІ та визначення основних композиційно-структурних особливостей текстів ЗМІ.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Подальшого розгляду потребують проблеми національно-культурної специфіки тексту, послідовний опис його з точки зору взаємодії культур, який проявляється на всіх структурних рівнях – мови, формату, змісту текстів ЗМІ.

Література

1. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ (Современная английская медиа-речь) / Т. Г. Добросклонская. – М. : Флинта: Наука, 2008. – 264 с.
2. Васильева А. Н. Газетно-публицистический стиль речи / А. Н. Васильева. – М. : В. Ш., 1982. – 196 с.
3. Солганик Г. Я. О языке и стиле газеты // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования / Под ред. М. Н. Володиной; Изд-во МГУ, 2003. С. 261-268.
4. Bell A. The Language of News Media / Allan Bell. – Oxford: Blackwell, 1991. – 277 p.

УДК 811.111'276.2

Борис Д. П.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ТЕЛЕСКОПНИХ НЕОСЛЕНГІЗМІВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ МОРФОТАКТИЧНОГО ПІДХОДУ

Стаття присвячена аналізу особливостей продуктивності різних моделей творення телескопних неосленгів на початку ХХІ століття. Досліджувані одиниці класифіковано за морфотактичним підходом з подальшою їхньою систематизацією за наявними моделями. На основі отриманих даних визначено високопродуктивні, обмежено продуктивні та непродуктивні моделі блендингу в новітніх сленгономенах.

Ключові слова: неосленгізми, моделі телескопії, словотвірна продуктивність, повні телескопізми, часткові телескопізми, гаплогічні телескопізми, інтерналіційні телескопізми.

Борис Д. П. Продуктивность телескопических неосленгизмов начала ХХІ века сквозь призму морфотактического подхода. – Статья.

Статья посвящается анализу особенностей продуктивности разных моделей образования телескопических неосленгизмов в начале ХХІ века. Исследуемые единицы классифицируются с точки зрения морфотактического подхода с последующей систематизацией в соответствии с существующими моделями. На основании полученных данных определяются высокопродуктивные, ограниченно продуктивные и непродуктивные модели блендинга в новейших сленгономенах.

Ключевые слова: неосленгизмы, модели телескопии, словообразовательная продуктивность, полные телескопизмы, частичные телескопизмы, гаплогические телескопизмы, интеркаляционные телескопизмы.

Borys D. P. Productivity of blending in the slang neologisms of the early 21st century in the light of a morph tactical approach. – Article.

The aim of this article is to analyze the peculiarities of productivity of the different models of blending in the slang neologisms of the early 21st century. The lexical items under scrutiny are classified according to a morph tactical approach and systematized in compliance with the models existing in modern English. The case study conducted on recent slang coinages has substantiated the differentiation between the highly productive, the semi-productive and the non-productive models.

Key words: slang neologisms, blending models, derivational productivity, total blends, partial blends, haplogy blends, intercalative blends.

Неогенез як процес творення нової лексики та фразеології може здійснюватися за допомогою словотворення (нова форма + нове значення), формотворення (нова форма + старе значення), семотворення (стара форма + нове значення) або запозичення (акцептація форми і/або значення з іншої мови у випадку зовнішнього запозичення та перехід форми і/або значення з одного стилю / форми існування мови в інший при внутрішньому запозиченні). Перелічені шляхи збагачення лексики характеризуються специфічними механізмами реалізації, кожен із яких виявляє унікальний рівень продуктивності на різних синхронних зрізах. Саме тому дослідження продуктивності способів словотвору дає можливість не тільки з'ясувати динаміку вербокративних процесів в окремо взятий період, а й виділити тенденції розвитку лексичної системи загалом.

Значний внесок у розробку проблем телескопії в останні десятиліття внесли Л. Бауер, В. У. Дресслер, І. Плаг, Л. Ф. Омельченко, Л. Ф. Соловйова, О. Бат-Ель, Н. О. Лаврова, Х. Фернандес-Домінгес, Т. О. Золотарьова, Г. Лаліч-Крстін, В. Реннер, Л. Д. Кадирова, Е. Маттіелло. Водночас телескопічні особливості сленгових одиниць, які виникли на початку ХХІ століття, досі не досліджувалися.

Метою цієї статті є встановлення особливостей продуктивності моделей творення телескопізмів, які збагатили англійський сленг у ХХІ столітті.

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

– класифікувати англійські телескопічні неосленгізми початку ХХІ століття за морфотактичними типами із подальшою систематизацією їх за відомими моделями;

– здійснити кількісний аналіз досліджуваних одиниць;

– на основі отриманих даних виділити новітні тенденції продуктивності телескопних моделей в англійському сленгу.

Об'єктом дослідження є телескопічні неосленгізми початку ХХІ століття, а предметом – структурні моделі, за якими вони утворені.

Емпіричною базою дослідження стали 136 телескопних неосленгів ХХІ століття, вилучених шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників англійського сленгу «The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English», «Vice Slang» та «The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English».

Під телескопією прийнято розуміти спосіб словотвору, який становить злиття 2 або більше наявних у мові слів з обов'язковим усиченням принаймні одного з них і / або накладанням їх у місці з'єднання. У вітчизняному мовознавстві телескопію також називають блендингом, вставковим словотвором, графічним словотвором, дифузиею, контамінацією, міжслівним накладанням, словозлиттям та стягненням, а отримані одиниці відомі як адиктури, вставки, згортки, контамінанти, контрактири, складноскорочені слова, слова-амальгами, слова-гібриди, слова-злитки, слова-портмоне,

слова-спайки, телеоснови, телескопи та телескопізми [4, 7; 3, 200]. В зарубіжній англійстиці загальноприйнятим вважається термін (*lexical*) *blendings*, хоча тут також трапляються альтернативні найменування на кшталт *amalgams*, *blend words*, *portmanteau (words)*, *complex clippings*, *clipped compounds*, *clipping compounds*, *fusions*, *telescope words* та *word blends* [15, 136; 10, 23-24; 13, 2].

Частинамовознавців розглядає телескопію як конкретний спосіб словотвору [13, 137; 12, 122; 9, 52; 11, 115], однак ми схильні тлумачити блендинг як інтеграцію скорочення зі словоскладанням. Спільним для складних слів та телескопізмів є наявність не менш ніж двох кореневих морфем, нерідко також – ідіоматичність значення (відносно значень компонентів) та цільнооформленість структури (внаслідок єдності фонетичного, граматичного й подекуди графічного оформлення). Зі скороченнями телескопізми поєднують усичення одного або обох компонентів (з утворенням фракто-лексем, тобто фрагментів слова, які не мають морфемного статусу [14]) та наявність у їхній основі твірною складного слова (часто прототипного) або словосполучення.

Дехто з лінгвістів [8; 12, 122, 125], які розмежують блендинг і словоскладання, зводять обсяг поняття першого до позначення одиниць, компоненти яких перебувають у сурядному зв'язку (наприклад, *far out* + *fabulous* → *farbulous*), тоді як телескопізми з підрядним зв'язком між компонентами тлумачать як складноскорочені слова (наприклад, *Sunday* + *the Indie* → *the Sindie*). Співність подібного підходу виявляється в надмірній прескриптивності і, як наслідок, нехтуванні наявними емпіричними даними. У плані форми телескопізми як із сурядним (наприклад, 1) *Pakistani* + *English* → *Paklish*; 2) *bed-sitter* + *concrete jungle* → *bed-sit jungle*; 3) *terrier* + *poodle* → *terra-poo*), так і з підрядним (наприклад, 1) *belligerent* + *Asian* → *belasian*; 2) *Renaissance* + *Center* → *Ren Cen*; 3) *romantic* + *comedy* → *rom-com*) зв'язком між компонентами мають ідентичний рівень графічної уніфікованості, оскільки, як видно з прикладів, можуть писатися разом (1), окремо (2) або через дефіс (3).

З погляду морфотактики телескопізми традиційно поділяють на 3 групи: **повні**, **часткові** та **гаплогічні** [1, 176-178]. Оскільки кожна з цих груп реалізується в певних структурних моделях, ми для зручності та унаочнення результатів аналізу будемо послуговуватися запропонованими Т. О. Золотарьовою буквеними формулами, де **A** приймається за ініціальний фрагмент першого вихідного слова, **B** – за фінальний фрагмент першого вихідного слова, **C** – за ініціальний фрагмент другого вихідного слова і **D** – за фінальний фрагмент другого вихідного слова [2, 92-93].

До **повних телескопізмів** належать одиниці, які складаються з 2 і більше усичених основ/фрагментів слів. Неосленгізми, які входять до цієї групи, творяться за такими моделями:

– модель **AB + CD → AD** (ініціальний фрагмент першого компонента + фінальний фрагмент другого компонента), за якою утворилися неосленгізми *bed-sit jungle* (*bed-sitter* + *concrete jungle*) «район міста, де здаються здебільшого однокімнатні квартири; життя в найманій однокімнатній квартирі», *bizzurd* (*bizarre* + *absurd*) «дивний / екстравагантний і абсурдний», *blart* (*blab* + *blurt*) «говорити машинально / як робот», *bluejack* (*Bluetooth* + суфікс *-jack*) «відправляти анонімне повідомлення на чийсь мобільний телефон за допомогою технології *Bluetooth*», *Brambladesh* (*Brampton* + *Bangladesh*) / *Bramistan* (*Brampton* + суфікс *-stan*) «Брамптон (одне з передмість Торонто)», *Bris-vegas* (*Brisbane* + *Las Vegas*) «Брісбен», *Britland* (*Britain* + суфікс *-land*) «Британія», *Caniac* (*the Canadiens* + *maniac*) «фанат хокейного клубу «Монреаль Канадієнс», *Char-tocracy* (*the Charter* + суфікс *-cracy*) «Канада (з погляду надмірно розширених повноважень судової влади, гарантованих Канадською хартією прав і свобод)», *combats* (*combat* + *trousers*) «камуфляжні штани», *farbulous* (*far out* + *fabulous*) «ультрамодемний; (про одяг історичних реконструкторів) історично недостовірний», *fash hag* (*fashion* + *fag hag*) «модниця», *Folex* (*fake* + *Rolex*) «дешева підробка наручного годинника марки *Rolex*», *Gaspers* (*Great* + *Aspers*) «Еспери з Вінніпегу (сімейство видатних канадських політичних, соціальних та культурних діячів)», *glamazon* (*glamorous* + *Amazon*) «атлетична красуня; красуня з характером», *Hongcouver* (*Hong Kong* + *Vancouver*) «Ванкувер (провінція Британська Колумбія)», *labradoodle* (*Labrador* + *poodle*) «лабрадудль, помісь лабратора-ретривера та пуделя», *Paklish* (*Pakistani* + *English*) «який має англо-пакистанське коріння», *pantzilla* (*pants* + *Godzilla*) «Силденафіл; Віагра», *soshing* (*social* + *engineering*) «маніпуляція людською свідомістю», *trike* (*tricycle* + *bike*) «трайк, трьохколісний мотоцикл», *truggy* (*truck* + *buggy*) «трагі (різновид позашляховика)», *twunt* (*twat* + *cunt*) «покидьок, мерзотник; ідіот»;

модель **AB + CD → AC** (ініціальний фрагмент першого компонента + ініціальний фрагмент другого компонента), яка детермінувала появу неосленгізмів *bobo* (*bourgeois* + *bohemian*) «представник богемної буржуазії», *CanCon* (*Canadian* + *Content*) «мінімальний обов'язковий відсоток національного медіа-продукту в канадському телерадіомовленні», *CanCult* (*Canadian* + *Culture*) «канадська культура», *CanLit* (*Canadian* + *Literature*) «канадська література», *cockapoo* (*cocker* + *poodle*) «кокапу, помісь кокер-спанієля та пуделя», *hundoe* (*hundred* + *dollars*) «сто доларів», *lesbro* (*lesbian* + *brother*) «чоловік, який дружить із лесбіянками», *lit crit* (*literary* + *criticism*) «літературна критика», *po-mo* (*post* + *modernist*) «філософ-постмодерніст», *Rad-Can* (*Radio* + *Canada*) «франкомовна редакція СВС (Канадської телерадіомовної корпорації)», *Ren Cen* (*Renaissance* + *Center*) «Ренесанс-центр у Детрой-

ті (штат Мічиган)», *RevCan* (*Revenue + Canada*) «Канадське податкове агентство», *rom-com* (*romantic + comedy*) «романтична комедія», *sat-com* (*satellite + communications*) «супутниковий зв'язок», *sojo* (*solo + journalist*) «тележурналіст, який працює сам (без команди)», *terra-poo* (*terrier + poodle*) «помісь тер'єра та пуделя»;

модель **AB + CD → BD** (фінальний фрагмент першого компонента + фінальний фрагмент другого компонента), не представлена жодним прикладом у нашому корпусі неосленгізмів.

Зауважимо, що О. Бат-Ель [6, 66] та Л. Бауер [7, 1635] заперечують телескопічність одиниць, утворених за моделлю **AB + CD → AC**, вважаючи їх випадками усичення складних слів. З таким підходом важко погодитися, оскільки, по-перше, всі бленди утворені на основі складних слів (реальних або таких, що існують у свідомості їхнього автора). По-друге, з погляду структури всі 3 моделі повних телескопізмів утворюються за ідентичною моделлю **один фрагмент першого компонента + один фрагмент другого компонента**. Відтак, заперечення моделі **AB + CD → AC** ставить під сумнів доцільність виокремлення моделей **AB + CD → AD** та **AB + CD → BD**, а отже, й існування повних телескопізмів як таких.

Часткові бленди утворюються шляхом злиття усиченої основи / фрагмента одного слова і повної основи другого. Тут можливими є 3 варіанти:

– модель **AB + CD → ACD** (ініціальний фрагмент першого компонента + повна основа другого компонента), яка лежить в основі неосленгізмів *accibounce* (*accident + bounce*) «невелика дорожньо-транспортна пригода», *belasian* (*belligerent + Asian*) «п'яний, агресивно настроєний азіат», *Beverley Pills* (*Beverley Hills + pills*) «вікодин», *bluesnarf* (*Bluetooth + snarf*) «займатися крадіжкою особистих даних з мобільного телефону за допомогою технології *Bluetooth*», *cankle* (*calf + ankle*) «товста щиколотка», *Chessex girl* (*Chelsea + Essex girl*) «заможна представниця вищого класу з вульгарно гламурними смаками і / або манерами», *clog* (*camera + log*) «викладати фотографію з мобільного телефону в Інтернет», *deja fuck* (*déjà vu + fuck*) «переживання ефекту дежавю під час сексу з новим партнером», *dot-bomb* (*dot-com + bomb*) «збанкрутіла Інтернет-компанія», *entrepreneur* (*entrepreneur + nerd*) «приватний підприємець, який має бізнес у галузі інформаційних технологій», *erecstasy* (*erection + ecstasy*) «рекреаційна суміш наркотику MDMA та Віагри», *foaklies* (*fake + Oakley*) «дешева підробка спортивних окулярів марки *Oakley*», *Hinglish* (*Hindi + English*) «хінгліш, суміш англійської та індійських мов», *quegg* (*queer + egg*) «гомосексуаліст», *rangood* (*rangoon + good*) «дика марихуана», *San Bernaghetto* (*San Bernardino + ghetto*) «Сан-Бернардіно (штат Каліфорнія)», *shlong* (*short + long*) «стрижка «маллет», *the Sindie* (*Sunday + the Indie*) «недільний випуск британської газети «The Indepen-

dent», *Singlish* (*Singaporean + English*) «сингапурський варіант англійської мови», *swass* (*sweaty + ass*) «пітні сідниці», *Vangroovy* (*Vancouver + groovy*) «Ванкувер (провінція Британська Колумбія)»;

– модель **AB + CD → ABD** (повна основа першого компонента + фінальний фрагмент другого компонента), за якою утворилися неосленгізми *angryphone* (*angry + anglophone*) «англомовний канадець», *arsetronaut* (*arse + astronaut*) «гомосексуаліст», *babyflot* (*baby + Aeroflot*) «російські авіалінії після розпаду Аерофлоту в 1991 році», *baprazzi* (*baps + paparazzi*) «папараці, які знімають знаменитостей топлес», *bergly seltzer* (*bergly + Alka-Seltzer*) «характерний шипучий звук при таненні (частини) айсберга», *bling-tastic* (*bling + fantastic*) «суперпонтівий», *bootylicious* (*booty + delicious*) «який має «апетитні» сідниці», *cashish* (*cash + hashish*) «гроші», *chapstick lesbian* (*chap + lipstick lesbian*) «дайк, андрогінна атлетична лесбіянка», *chavtastic* (*chav + fantastic*) «відверто гопницький», *cock-jockey* (*cock + disc jockey*) «гіперсексуальний чоловік», «сексуальна машина», *Crack Berry* (*crack + Blackberry*) «смартфон *Black Berry*», *craptabulous* (*crap + fantabulous*) «кошмарний, паскудний», *craptacular* (*crap + spectacular*) «кошмарний, паскудний», *craptastic* (*crap + fantastic*) «кошмарний, паскудний», *decknician* (*deck + technician*) «вправний ді-джей», *desk rage* (*desk + road rage*) «насильство в офісах», *dragula* (*drag + Dracula*) «трансвестит / травесті-діва, які перевтілюються в жіночий образ тільки вночі», *droplifting* (*drop + shoplifting*) «підкидання власних компакт-дисків на полиці музичної крамниці (практикується музикантами-початківцями / політичними активістами)», *fauxmosexual* (*faux + homosexual*) «гомосексуаліст, який поводить, як гетеросексуал», *fobbitt* (*FOB + hobbit*) «солдат, який дислокується на передовій оперативній базі (і тому знаходиться на безпечній відстані від місця проведення серйозних бойових дій)», *fratistic* (*frat + fantastic*) «пов'язаний зі студентськими братствами», *freeganism* (*free + veganism*) «фріганізм (форма антиглобалізму, яка передбачає вживання в їжу придатних продуктів харчування зі звалищ, сміттєвих контейнерів тощо з метою заперечення цінностей суспільства споживання)», *gay-tastic* (*gay + fantastic*) «підкреслено / яскраво гомосексуальний», *goneburger* (*gone + суфікс -burger*) «залишки», *greenwash* (*green + whitewash*) «вдавання схвильованості екологічними проблемами», *greylist* (*grey + blacklist*) «розглядати (чиюсь кандидатуру) на доцільність внесення до чорного списку, ≈ тримати під ковпаком», *Japanglish* (*Japan + English*) «інгріш, суміш японської та англійської мов», *man-scaping* (*man + landscaping*) «чоловіча епіляція», *newzak* (*news + muzak*) «другорядні новини», *peke-a-poo* (*Peke + poodle*) «пекепу, помісь пекінеса та пуделя», *poptastic* (*pop + fantastic*) «фантастичний», *raggastani* (*ragga + Pakistani*) «член індійської мо-

лодіжної банди у Великобританії; представник індійської молодіжної субкультури у Великобританії), *raparazzi* (*rap* + *paparazzi*) «еліта хіп-хопу», *retrosexual* (*retro* + *metrosexual*) «ретросексуал (чоловік, який дотримується традиційних поглядів на манеру вдягатися і не приділяє надмірної уваги своїй зовнішності)», *robotard* (*robo* + *retard*) «наркоман, який вживає декстрометорфан», *saga lout* (*Saga* + *lager lout*) «старий хуліган / дебошир», *Scallicon Valley* (*scal-ly* + *Silicon Valley*) «комп'ютерна індустрія Ліверпуля», *s(c)hlocker* (*schlock* + *shocker*) «низькосортний фільм жахів / трилер», *shagstastic* (*shag* + *fantastic*) «ультра сексуальний», *shredache* (*shred* + *headache*) «головний біль унаслідок перевтоми під час занять серфінгом», *snatch 22* (*snatch* + *Catch-22*) «дуже некрасива жінка, справжнє опудало», *spamouflage* (*spam* + *camouflage*) «спамерське програмне забезпечення, яке намагається обійти програми-фільтри спаму», *toolie* (*tool* + *Schoolie*) «дорослий чоловік, який приєднується до австралійського студентського свята випускників *Schoolies* у пошуках сексуальних пригод», *va(r)davision* (*varda* + *television*) «телевізор», *Weblish* (*web* + *English*) «спрощений креолізований варіант англійської мови, який використовується в Інтернет- та смс-спілкуванні», *Windypeg* (*windy* + *Winnipeg*) / *Winterpeg* (*winter* + *Winnipeg*) «Вінніпег (провінція Манітоба)», *yoofsploitation* (*yoof* + *exploitation*) «використання молодіжної культури / агрибутики з комерційною метою»;

– модель **AB + CD → ABC** (повна основа першого компонента + ініціальний фрагмент другого компонента), яка в нашому дослідженні виявилася непродуктивною.

Гаплогічними є бленди, які характеризуються міжслівним графічним і / або фонетичним накладанням. З огляду на фактичну оформленість двох основних поглядів на природу гаплогічних телескопізмів пропонується розмежовувати **широкий** та **вузький підходи** до розуміння суті цього явища.

Яскравим прикладом першого підходу є позиція Т. О. Золотарьової, яка зводить обсяг поняття «гаплогічні бленди» до 2 моделей:

– модель **AB + CD → AOD** (де **O** – спільний елемент), куди вчена відносить лексеми *sheeple* (*sheep* + *people*) та *Gleek* (*Glee* + *geek*);

– модель **AB + CD → A(BC)D**, за якою утворились одиниці на кшталт *winterval* (*winter* + *interval*) та *blaccent* (*black* + *accent*) [2, 93].

Запропонована класифікація, однак, є доволі суперечливою. Оскільки гаплогічність може реалізуватися «при зіткненні на морфемному шві тотожних складів» [5, 139], відсутні підстави називати простий збіг однакових голосних на стику усичених компонентів (довгий монофтонг /i:/ для *sheeple* (*sheep* + *people*) та *Gleek* (*Glee* + *geek*)) гаплогічним. Це означає, що обидві моделі є фактично ідентичними, оскільки як **O**, так і **(BC)** позначають отриманий у результаті накладання спільний еле-

мент. Більш обґрунтованим зразком широкого підходу до розуміння гаплогічних телескопізмів виглядає позиція Л. Ф. Омельченко та Л. Ф. Соловйової [5, 139-140], які виводять **O** за рамки фонетичного рівня на морфологічний та морфологічний рівні, що особливо яскраво простежується в ілюстративній лексемі *Edisonograph* (*Edison* + *phonograph*).

Водночас широке розуміння гаплогічних блендів має два суттєві недоліки. По-перше, з погляду структури розглянуті приклади можна співвіднести з двома моделями часткових телескопізмів (**AB + CD → ABD** та **AB + CD → ACD**). Виникає запитання про доцільність виокремлення гаплогічних блендів в окрему групу на рівні з повними та частковими. По-друге, з'являється проблема класифікації одиниць, які в результаті злиття повністю зберігають обидві основи фонетично і/або графічно (наприклад, *Blinglish* ← *bling* + *English*) і тому не можуть трактуватися ні як повні, ні як часткові бленди. Ця суперечність власне і породжує другий, вузький, підхід до розуміння суті гаплогічних телескопізмів [1, 177-178], згідно з яким гаплогічною виступає лише модель **AB + CD → A(BC)D**. Спираючись на логічніше, вузьке, тлумачення гаплогічних блендів, до цієї групи ми відносимо неосленгізми *autocutie* (*Autocue* + *cutie*) «симпатична, але недалека телеведуча», *Blinglish* (*bling* + *English*) «англійська мова світлошкірої міської молоді з елементами сленгу та говірки темношкірих», *bodilicious* (*body* + *delicious*) «апетитне» тіло», *craptitude* (*crap* + *aptitude*) «жалюгідність; несмак; нетямущість», *Generation XL* (*Generation X* + *XL*) «покоління сучасних дітей, які страждають від ожиріння», *hacktivist* (*hack* + *activist*) «хактивіст (особа, яка пропагує певну ідеологію за допомогою соціально орієнтованого хакінгу або комп'ютерного тероризму)», *Jan Hammered* (*Jan Hammer* + *hammered*) «п'яний», *manthrax* (*man* + *anthrax*) «невірні чоловіки» та *sexile* (*sex* + *exile*) «змушувати сусіда по кімнаті ночувати в іншому місці (через заплановану інтимну зустріч)».

Зібраний фактичний матеріал містить і такі приклади неосленгізмів, які, будучи телескопізмами, не співвідносяться із жодною з проаналізованих [1, 176-178; 2, 92-93] моделей. Ці одиниці утворені шляхом субституції медіального фрагмента першого компонента повною основою другого компонента. Якщо **ABC** прийняти за структуру першого компонента, а **DE** – другого, то формула блендингу матиме такий вигляд: **ABC + DE → ADEC**. З огляду на місце субституції цю групу блендів в зарубіжній англістиці називають *sandwich words*, *intercalative blends*, *noncontiguous blends* або *implanted blends* [11, 121]. Формально **інтеркаляційні телескопізми** можна розглядати як підвид часткових блендів, оскільки вони містять ініціаль-

ний та фінальний фрагменти першого компонента та повну основу другого. До інтеркаляційних телескопізмів належать неосленгізми *adorkable* (*adorable* + *dork*) «милий (завдяки своїй дивакватості / ексцентричності)», *Afkansastan* (*Afghanistan* + *Kansas*) «афганська марихуана, вирощена в Канзасі», *Daily Torygraph* (*Daily Telegraph* + *Tory*) «газета *The Daily Telegraph*», *excess leggage* (*excess luggage* + *leg*) «надмірно оголені ноги», *Maniblowba* (*Manitoba* + *blow*) / *Manisnowba* (*Manitoba* + *snow*) «Манітоба (натяк на холодні вітряні зими в регіоні)», *Nirvana Scotia* (*Nova Scotia* + *nirvana*) «Нова Шотландія».

Аналіз 136 англійських телескопічних неосленгізмів початку ХХІ сторіччя засвідчує суттєве кількісне переважання часткових (85) блендів над повними (41) та гаплогічними (10). Серед часткових блендів найвищою продуктивністю характеризується комбінація повної основи першого компонента з фінальним фрагментом другого компонента за моделлю $AB + CD \rightarrow ABD$ (54), а серед повних блендів найпродуктивнішим виявилось поєднання ініціального фрагмента першо-

го компонента з фінальним фрагментом другого компонента (модель $AB + CD \rightarrow AD$ (25)). Таким чином, моделі $AB + CD \rightarrow ABD$ (54), $AB + CD \rightarrow AD$ (25) та $AB + CD \rightarrow ACD$ (22) можна вважати високопродуктивними, моделі $AB + CD \rightarrow AC$ (16), $AB + CD \rightarrow A(BC)D$ (10) та $ABC + DE \rightarrow ADEC$ (9) – обмежено продуктивними, а не представлені жодним прикладом у нашому корпусі неосленгізмів моделі $AB + CD \rightarrow BD$ та $AB + CD \rightarrow ABC$ – непродуктивними. Зауважимо, що отримані кількісні дані включають також близько десятка вульгаризмів, які, однак, з моральних міркувань були свідомо вилучені нами з ілюстративного матеріалу статті.

Перспективними напрямками дослідження виступають як синхронне зіставлення даних про продуктивність телескопії, отриманих на основі дослідження різних груп лексики, з метою з'ясування дериватологічних особливостей неогенезу, так і аналіз телескопічних моделей у діахронічному плані, покликаний шляхом порівняння контрольних синхронних зрізів встановити тенденції зміни лексичної системи в часовій протяжності.

Література

1. Бортничук Е. Н. Словообразование в современном английском языке / Е. Н. Бортничук, И. В. Василенко, Л. П. Пастушенко. – Киев: Издательство при Киевском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1988. – 263 с.
2. Золотарева Т. А. Структурный анализ телескопных новообразований в современном английском языке / Т. А. Золотарева // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2011. – Том 56. – Вып. 2. – С. 91-94.
3. Кадырова Л. Д. Деривационные модели контаминированных образований в текстах СМИ / Л. Д. Кадырова // Политическая лингвистика. – № 3 (49). – 2014. – С. 200-205.
4. Лаврова Н. А. Контаминация в современном английском языке: структура, семантика, прагматика / Н. А. Лаврова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 8 (223). – Филология. Искусствоведение. – Вып. 51. – С. 88-93.
5. Омельченко Л. Ф. Структура та семантика гаплогічних телескопізмів / Л. Ф. Омельченко, Л. Ф. Соловйова // Збірник тез V Всеукраїнської наукової конференції «Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація». – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразина, 2005. – С. 139-141.
6. Bat-El O. Blend / O. Bat-El // Encyclopedia of Language and Linguistics (Second Edition), 14 Vols / ed. by K. Brown. – Oxford: Elsevier, 2006. – Vol. 2. – P. 66-70.
7. Bauer L. Lexical Word-Formation / L. Bauer, R. Huddleston // The Cambridge Grammar of the English Language / ed. by R. Huddleston, G.K. Pullum. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – P. 1621-1721.
8. Dressler W. U. Extragrammatical vs. Marginal Morphology / Wolfgang U. Dressler // Extragrammatical and Marginal Morphology / ed. by U. Doleschal, A. M. Thornton. – Munich: Lincom Europa, 2000. – P. 1-10.
9. Fernández-Domínguez J. Productivity in English Word-Formation: An Approach to N+N Compounding / J. Fernández-Domínguez. – Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009. – 194 p.
10. Hauptman D. Acronymia: A Celebratory Roundup of Nomenclature Yielding Mischief: Abbreviations, Neologisms, Initialisms, Acronyms / D. Hauptman. – Dell Pub Co, 1993. – 271 p.
11. Mattiello E. Extra-Grammatical Morphology in English: Abbreviations, Blends, Reduplicatives, and Related Phenomena (Topics in English Linguistics) / E. Mattiello. – De Gruyter Mouton, 2013. – 341 p.
12. Plag I. Word-Formation in English / I. Plag. – Cambridge University Press, 2003. – 240 p.
13. Renner V. Introduction: A Bird's-Eye View of Lexical Blending / V. Renner, F. Maniez, P. J. L. Arnaud // Cross-Disciplinary Perspectives on Lexical Blending / ed. by V. Renner, F. Maniez, P. J. L. Arnaud. – De Gruyter Mouton, 2012. – p. 1-9.
14. Renner V. Predicting Stress Assignment in Lexical Blends: The Case of English and Serbian / V. Renner, G. Lalić-Krstin // ELLSIR International Conference, 2009, Belgrade, Serbia. – Vol.1. – P. 265-273.
15. The Oxford Companion to the English Language / ed. by T. McArthur. – Oxford University Press, 1992. – 1184 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Dalzell T. The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English / T. Dalzell, T. Victor. – Routledge, 2008. – 721 p.
17. Dalzell T. Vice Slang / T. Dalzell, T. Victor. – Routledge, 2008. – 206 p.
18. The Routledge Dictionary of Modern American Slang and Unconventional English / Ed. by Tom Dalzell. – Routledge, 2009. – 1104 p.

УДК 811.133.1'37'42

Буць Ж. В.

ОБРАЗНО-СИМВОЛІЧНИЙ ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ТЕКСТОВОГО КОНЦЕПТУ ЖІНОЧНІСТЬ У ФРАНЦУЗЬКИХ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ РОМАНАХ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

У статті представлено образно-символічний простір французьких соціально-побутових романів ХІХ-ХХ століть у концептуальному його розумінні. Особливо уваги приділено виявленню образів, що імплікують у художній тканині текстовий концепт ЖІНОЧНІСТЬ.

Ключові слова: образно-символічний простір, текстовий концепт ЖІНОЧНІСТЬ, соціально-побутовий роман ХІХ-ХХ століть.

Буць Ж. В. Образно-символіческое пространство разворачивания текстового концепта ЖЕНСТВЕННОСТЬ во французских социально-бытовых романах ХІХ-ХХ веков. – Стаття.

В статье описано образно-символіческое пространство французских социально-бытовых романов ХІХ-ХХ веков в концептуальном понимании. Особое внимание уделено выявлению образов, имплицитующих в художественной ткани текстового концепта ЖЕНСТВЕННОСТЬ.

Ключевые слова: образно-символіческое пространство, текстовый концепт женственность, социально-бытовой роман ХІХ-ХХ веков.

Buts Z. V. Figurative and symbolic space of the deployment of the textual concept FEMININITY in the French social novels of the ХІХ-ХХ centuries. – Article.

This article describes a figurative and symbolic space of the French social novels of the ХІХ-ХХ centuries in its conceptual understanding. A special attention is paid to the identification of images that introduce the textual concept FEMININITY in the artistic fabric.

Key words: figurative and symbolic space, textual concept FEMININITY, social novel of the ХІХ-ХХ centuries.

Сучасні лінгвістичні розвідки усе частіше звертаються до питань взаємодії дійсності, мислення й мови. Особливо така зацікавленість простежується у дослідженнях художнього простору, що можна пояснити розвитком когнітивних напрямів мовних досліджень, а також особливостями концептуалізації текстового простору.

У ХХ столітті зароджується нова наука – когнітивна поетика, яка досліджує художнє мовлення в його зв'язку із мисленням мовної особистості, якою в тексті виступають автор, читач або персонаж. На сучасному етапі розвитку української поетики науковці дедалі частіше вдаються саме до лінгвокогнітивних стратегій інтерпретації художніх творів (О. А. Бабелюк, О. М. Кагановська, О. І. Морозова, В. Г. Ніконова та ін.). На сьогодні підходи до вивчення художнього тексту є різновекторними, що свідчить про розвиток лінгвопоетики та її потенціал для подальших наукових пошуків. У рамках когнітивної поетики об'єктами дослідження стають різні аспекти й літературні жанри. Проте соціально-побутовий різновид романістики, зокрема французькі соціально-побутові романи ХІХ-ХХ століть, не слугували матеріалом таких розвідок.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена загальним антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних праць на вивчення художнього простору з позицій когнітивного підходу.

Метою статті є виявлення образів та символів, що зумовлюють розгортання текстового концепту ЖІНОЧНІСТЬ у текстовій тканині французьких соціально-побутових романів ХІХ-ХХ століть.

Сучасні розвідки когнітивної поетики відзначаються низкою особливостей, оскільки розуміння художнього тексту як цілісної структури, в якій реалізовано задум автора, припускає множинність його інтерпретацій (J. M. Adam, A. Berrendonner, D. Maingueneau та ін.).

Попри різноманітність у розвідках когнітивної поетики, гендерний аспект текстового концепту (далі – ТК) ще залишається недостатньо вивченим. Крім того, ми вперше звертаємося до вивчення концептуалізації твору у діахронічних рамках. Так, матеріалом нашого дослідження стали твори французьких письменників-реалістів ХІХ-ХХ століть, представників жанрового різновиду соціально-побутового роману.

У лінгвокогнітивних студіях художнього твору панує погляд, що будь-який текст має фіксувати певний фрагмент людського досвіду та авторську думку. Підтвердження простежуємо в образно-символічному просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ-ХХ століть, який дає змогу відтворити коди культури Франції відповідних епох. Поетичний образ є вписаним у семантичний простір художнього твору й структурованим концептуальними схемами [1, 6], отже, має відбиватися на функціонуванні й розгортанні ТК.

З-поміж образів і символів репрезентації ТК ЖІНОЧНІСТЬ у досліджуваному художньому просторі, які належать до національної специфіки сприйняття жіночності у французькому соціумі, особливе місце посідають колористичні й одорологічні образи.

У текстовій тканині просторі французьких соціально-побутових романів ХІХ-ХХ століть

надзвичайну роль у реалізації ТК ЖІНОЧНІСТЬ відіграє номінація кольору, який набуває символічного значення. У кольоровій палітрі образно-символічного простору досліджуваних творів найбільш уживаними є червоний, чорний і білий кольори. На нашу думку, це безпосередньо відображає дух французького народу: прапор французької держави є триколірним.

На сторінках соціально-побутових творів французьких письменників-реалістів надзвичайно виразно представлена семантика червоного стосовно жіночих характеристик. У концептуальному просторі ілюстративного матеріалу колір крові, боротьби здебільшого імплікує ТК КОХАННЯ. На нашу думку, це пояснюється насамперед тим, що представниці слабкої статі відчували ширі почуття не до власних чоловіків, і за любов їм доводилося боротися проти морально-етичних устроїв суспільства. У романі Ф. Стендаля «Le Rouge et le Noir» подруга мадам де Реналь спостерігає збоку за її розмовою з Жюльеном: *La pâleur succédait à la rougeur la plus vive* (15, 82). Концептуального значення в наведеному фрагменті набувають іменники на позначення кольору обличчя заміжньої жінки *pâleur* n.f. («блідий колір») і *rougeur* n.f. («червоний»). Оскільки блідість асоціюється зі страхом (навіть, смертельним), то зміна на червоний несе конотацію протистояння, боротьби. Прикметник жіночого роду, ужитий у найвищому ступені порівняння *la plus vive* («найяскравіший»), у сполученні з іменником на позначення кольору обличчя імплікує готовність і рішучість жінки у заборонених стосунках.

За словниковою статтею «Dictionnaire des Symboles», червоний, асоціюючись із кров'ю, символізує пристрасть, палкість [6, 831-833], що в просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть набувають імпліцитного вираження у ТК ПРИСТРАСТЬ.

Героїня твору О. де Бальзака «Eugénie Grandet», ледве торкнувшись рук свого кузена, якого палко кохає, відчуває пристрасть, що зовні проявляється на її обличчі – вона червоніє (*rougit*): [...] *Eugénie rougit en effleurant du bout de ses doigts les ongles roses de son cousin* (8, 61).

Пристрасні від природи, жінки наділені й особливими рисами характеру, поміж яких – звабливість. Представниці жіноцтва інтуїтивно відчувають, як звабити чоловіка. При цьому вони майстерно користуються зовнішністю. Так, наприклад, Аліна Робюсто, головна героїня роману Е. Базена «Madame E», на засідання суду в справі про її розлучення із чоловіком з'явилася у червоній блузці (*chemisier rouge*): [...] *sur ce chemisier rouge, trop vif au goût de Louis et justement choisi pour la conciliation* (9, 7). Обраний колір убрання Аліни випрадовує її намір примирення з колишнім чоловіком. Саме цей колір мав знову приваби-

ти Луї. Отже, у концептуальному просторі твору Е. Базена червоний імплікує ТК ЗВАБЛИВІСТЬ.

Відтінком червоного в кольоровій палітрі є пурпуровий. У художній тканині досліджуваних творів образи, пов'язані із цим кольором, мають синонімічні проєкції із червоним. Так, наприклад, одна з представниць жіноцтва в романі Ф. Еріа «*Famille Boussardel*», нарешті відчувши фізичне задоволення із чоловіком, не в змозі приховати свій емоційний стан: *Amélie s'empourpra violemment et baissa le visage vers son assiette sans que son mari s'en aperçût* (13, 321). Від згадки про минулу ніч Амелі зашарілася (*s'empourpra*), що імпліцитно вказує на почуття молодої жінки до свого чоловіка.

Особливого значення в образно-символічному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть набувають протиставлення кольорів. Е. Золя на початку твору «*Thérèse Raquin*» яскраво змальовує вивіску на помешканні головних героїв: [...] *portait, en lettres noires, le mot: Mercerie, et sur une des vitres de la porte était écrit un nom de femme: Thérèse Raquin, en caractères rouges* (16, 15). Невипадково назва магазину представлена чорними буквами (*lettres noires*). Символічно чорний позначає відсутність кольорів, світла [6, 673]. Життя Терези в цьому будинку було позбавленим світла: вона не кохала чоловіка, та й він був до неї байдужим. З другого боку, чорне асоціюється зі смертю й усім, що знаходиться внизу [6, 671], а за християнськими традиціями, низ – пекло. У будинку галантерейниці Тереза Ракен зрадила чоловіка (якого потім вбила), оселилася з коханцем і зрештою покінчила життя самогубством. Таким чином, образ чорного кольору імплікує у концептуальний простір твору ТК БАЙДУЖІСТЬ, СМЕРТЬ І ЗРАДА (див. рис. 2), тоді як червоні літери (*caractères rouges*) імені головної героїні несуть конотацію пристрасних почуттів: Тереза прагнула любові, шукала її і страждала через неї.

Образ темного кольору набуває конотації болю [6, 674], що в досліджених романах набуває імпліцитного вираження у ТК СТРАЖДАННЯ. Емма Боварі, героїня твору Г. Флобера, не маючи нижніх почуттів до чоловіка, відчуває себе оповитою темрявою (*enveloppé par une atmosphère noire*): *Tout lui parut enveloppé par une atmosphère noire qui flottait confusément sur l'extérieur des choses* [...] (11, 140).

Відтінком чорного є сірий колір, який у художній тканині аналізованих творів проєктує ТК СТРАЖДАННЯ. У романі Е. Базена «*Madame E*» жінка, яка щойно втратила коханого, зображена у відтінках похмурого, сірого (*gris*): [...] *une forte dame en gris, dont les cheveux gris se diluent dans le silence, dont les yeux gris retiennent leur regard* (9, 19).

Відповідно до конотації білого [4, 194-197] як знаку божественного начала в тканині ТК ЖІНОЧНІСТЬ світла барва символізує незайманість. Герої романів Ф. Стендаля «Le Rouge et le Noir» і О. де Бальзака «Eugénie Grandet», намагаючись уперше доторкнутися до своїх коханок, звертають увагу на колір їхніх рук: *Il voulut prendre une main blanche [...]* (15, 89); *[...] vos jolies mains blanches* (8, 64). Асоціація білого із сяючим, чистим кольором імплікує ТК БОЖЕСТВЕННОСТІ.

Саме незайманість завжди приваблювала чоловіків. Тому в концептуальному просторі досліджуваних творів білий колір імплікує ТК ЗВАБЛИВІСТЬ. У художній тканині роману Е. де Гонкура «La Faustine» переважають всі відтінки білого, коли йдеться про зваблиту красу акторки Фостен: *Et sa peau d'une pâleur animée, et presque imperceptiblement rosée au visage, devenait sur son torse, sur ses membres, la blancheur mate des brunes quand elles sont blanches, la chaude blancheur exsangue peinte par le Titien sur la poitrine de sa maîtresse* (12, 231-232). Шкіра жінки була блідо-живою (*d'une pâleur animée*), частини тіла – матово-білими (*la blancheur mate*), що особливо приваблювало лорда Анандаля, коханця акторки. До того ж, у спальні Фостен також дотримувалася зваблених кольорів: *[...] où se trouvait un lit de jeune fille aux rideaux de mousseline blanche* (12, 209). Ліжко жінки було обгорнуте тонкою тканиною білого кольору (*mousseline blanche*), що створювало відповідну атмосферу.

У західних духовних традиціях білий колір символізує смерть, яка сприймається як вхід до невидимого, незрозумілого і неосяжного [6, 126]. Однак у художньому просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть окремого концептуального значення набуває дієслово *pâlir* в.і. («devenir subitement pâle, blême» [7, 432]), що вербалізує ТК СТРАХ. Емма Боварі з твору Г. Флобера не в силах приховати почуття страху за своє викриття перед чоловіком: *[...] il aperçut Emma pâlir* [11, 174]. Мадам Гранде, мати головної героїні роману О. де Бальзака «Eugénie Grandet», також панічно боїться гніву свого чоловіка: *[...] sa femme qui pâlit [...]* [8, 62]. Жіноча частина родини Бусардель у романі Ф. Еріа «Famille Boussardel» відчувають тривогу, побоювання за своїх чоловіків, які перебували в зоні революційних подій: *Les femmes avaient pâli. Nulle épouse n'osait poser au postillon de question plus précise [...]* [13, 380].

У художньому просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть блідість представниць прекрасної статі була пов'язана зі страхом бути осудженою оточенням. Така поведінка жінок досліджуваних творів імплікує ТК СОРОМ'язливість. Пані Бусардель, одна з героїнь твору Ф. Еріа, соромиться поведінки свого розпу-

сного чоловіка: *Aglaé vit sa maîtresse pâlir soudain et se pencha en avant [...]* [13, 491]. Коли в присутності служниці Амелі Бусардель сповістили про те, що її чоловік помер у ліжку повії, за кольором обличчя можна було зрозуміти, наскільки жінці соромно (*pâlir*).

За даними психологічних досліджень жіноча чуттєвість безпосередньо залежить від навколишніх запахів [5]. Усьому притаманний свій аромат, і представниці слабкої статі сприймають його усвідомлено, особливо гостро [2]. Як демонструє ілюстративний матеріал, запахи впливають на відчуття жінок у французькому соціумі XIX–XX століть, що отримує відображення в образно-символічному просторі досліджуваного ТК.

Запахи, які відчувають героїні на сторінках ілюстративного матеріалу, проєктують у ієрархії розгортання ТК жіночність низку його концептуальних складників. Представниці жіночої статі не лише гостро відчувають аромати навколишнього середовища, а й самі мають окремий запах, що відповідає їхньому характеру чи настрою. Аромати жіноцтва виокремлюються не лише за внутрішніми характеристиками. Жюльєн Сорель, гувернер у творі Ф. Стендаля «Le Rouge et le Noir», відчував запах літнього одягу своєї коханки: *[...] sentit le parfum des vêtements d'été d'une femme [...]* [15, 41]. Лорана, героїня роману Е. Золя «Thérèse Raquin», збуджував теплий аромат (*odeur tiède*), який поширювався від білої білизни (*linge blanc*) і свіжовимитого тіла (*chair fraîchement lavée*) молодої жінки: *Il s'échappait d'elle une odeur tiède, une odeur de linge blanc et de chair fraîchement lavée* [16, 50]. Такі одорологічні властивості жіночності пояснюються образами, навіюваними пахощами героїні у наведеному фрагменті. Тепло символізує затишок, спокій, щастя і радість, що, за духовними традиціями французького суспільства, мала бути утілювати ідеальна жінка. Образи білої білизни і свіжовимитого тіла підкреслюють ідеалізований образ жіноцтва. Водночас жінки сильні, терплячі, якою була служниця Клеманс у творі Ф. Еріа «Famille Boussardel», викликають у представників французької чоловічої статі неприємні відчуття: *Clémence était vigoureuse. [...] se dégageait une âcre odeur [...]* [13, 142]. На вербальному рівні це передано різким, їдким запахом (*âcre odeur*), який мала міцна (*vigoureuse*) Клеманс.

У репрезентації ТК ГОСПОДАРКА у французьких соціально-побутових романах XIX–XX століть окремої значущості набувають одорологічні образи. Справжня господарка мала не лише вправно поратися на кухні, а й доглядати за оселею, підтримувати чистоту та порядок. Тому аромат ірису (*odeur d'iris*) і вогкої білизни (*draps humides*), який відчувається в будинку Боварі у романі Г. Флобера, імплікує в концептуальний простір твору ТК ГОСПОДАРКА: *On sentait une odeur d'iris et de*

draps humides [...] [11, 30]. Якщо звернутися до тлумачення квітів, то ірис символізує захист оселі [6, 149-150]. За давньою традицією вважалося, що квіти ірису захищають від зовнішнього впливу та пожежі [6, 151]. Вогкі простирадла (*draps humides*) несуть конотацію чистоти.

Узагалі в домі все, чого торкається справжня господарка, має свій окремий аромат. Повія Сімона у творі Б. Клавеля «Le Tonnerre de Dieu (qui m'emporte)» не могла не зрозуміти запахи, які поширювалися від постільної білизни: *La toile était parfumée. [...] J'ai respiré à petits coups, plusieurs fois de suite. Il y avait, bien sûr, le parfum de mes cheveux, mais un autre aussi, très différent et qui ne me semblait pas inconnu* [10, 30]. Поміж безлічі ароматів дівчина виокремила лише запах свого волосся (*parfum de mes cheveux*), оскільки інший відрізнявся (*très différent*) від усіх, але був їй знайомим (*pas inconnu*).

Вважається, що жінки сприймають навколишній світ через асоціації. Підтвердження цьому ми знаходимо і в досліджуваних творах. Головна героїня роману Ф. Моріака «Thérèse Desqueugoux», повертаючись після суду, який виправдав її спробу отруїти власного чоловіка, переосмислює життя: *L'odeur de fournil et de brouillard n'était plus seulement pour elle l'odeur du soir dans une petite ville: elle y retrouvait le parfum de la vie qui lui était rendue enfin* [...] [14, 3]. У теперішньому стані Тереза сприймає запахи печі (*L'odeur de fournil*) і туману (*brouillard*) як аромати життя (*parfum de la vie*). На вербальному рівні спостерігається градація: іменники *odeur* n.f. («*émanation transmise par un fluide (air, eau) et perçue par l'appareil olfactif*» [7, 704]) і *parfum* n.m. («*odeur agréable; senteur*» [7, 744]) мають різні відтінки від ефекту запахів, що вказує на внутрішні зміни молодой жінки. До того ж, аромат туману символізує перехід від одного стану до іншого, оскільки це природне явище є нетривалим [3]. Отже, духовне відродження Терези імпліцитно виражене у ТК ВІДРОДЖЕННЯ.

Таким чином, аналіз ілюстративного матеріалу надав можливість представити кольорову палітру образно-символічного простору ТК жіночності. Було виявлено, що номінації червоного, чорного і білого кольорів імплікують у французьких соціально-побутових романах XIX–XX століть ТК, які є концептуальними складниками ТК ЖІНОЧНІСТЬ (див. рис. 1-3). Крім того, було виявлено одорологічні образи ідентифікації до-

сліджуваного ТК, що пояснюється особливістю світосприйняттям і надзвичайною чутливістю представниць жіночої статі.

Перспективним для подальших досліджень вважаємо порівняти образно символічний простір розгортання біполярних текстових концептів гендерного спрямування.

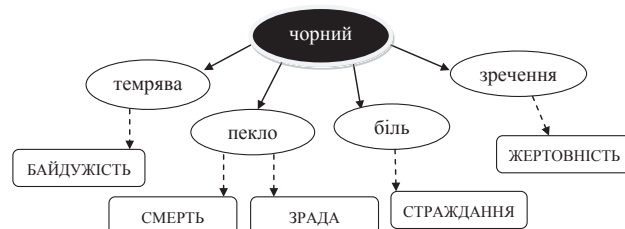

Рис. 1. Символічне втілення червоного в концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть

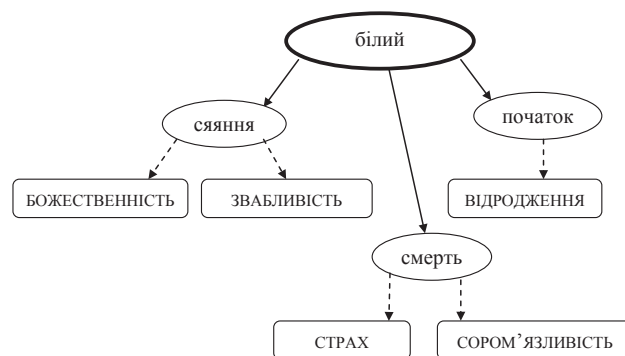

Рис. 2. Символічне втілення чорного в концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть

Рис. 3. Символічне втілення білого в концептуальному просторі французьких соціально-побутових романів XIX–XX століть

Література

1. Белехова Л. І. Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект: дис. доктора філол. наук: 10.02.04 / Л. І. Белехова. – К., 2002. – 476 с.
2. Одорология и запахи в нашей жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wild-mistress.ru/wm/wm.nsf/bydates/2008-04-13-965852.html>. – Назва з титул. екрану.
3. Символы и знаки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sigils.ru/signs/tuman.html>. – Назва з титул. екрану.
4. Слейтер С. Геральдика: иллюстративная энциклопедия / С. Слейтер. – М. : Эксмо-Пресс, 2007. – 264 с.

5. Хорни К. Женская психология / Карен Хорни; пер. с англ. Е. И. Замфир [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pseudology.org/Psychology/Horney_Genskaya_Psyho/index.htm. – Назва з титул. екрану.
6. Chevalier J. Dictionnaire des Symboles / J. Chevalier, A. Gheerbrant. – P. : Editions Robert Laffont / Jupiter, 2002. – 1060 p.
7. Le petit Larousse illustré : chronologie universelle. – P. : LAROUSSE. – 2008. – 1812 p.
Список джерел ілюстративного матеріалу
8. Balzac O. de. Eugénie Grandet: [roman] / Honoré de Balzac. – P. : Les classiques de Poche, 1972. – 168 p.
9. Bazin H. Madame Ex: [roman] / Hervé Bazin. – P. : Editions du Seuil, 1975. – 350 p.
10. Clavel B. Le Tonnerre de Dieu [qui m'emporte] : [roman] / Bernard Clavel. – M. : Tsitadel, 2001. – 144 p.
11. Flaubert G. Madame Bovary : [roman] / Gustave Flaubert. – M. : Editions en langues étrangères, 1958. – 382 p.
12. Goncourt E. de. La Faustin : [roman]. [Електронний ресурс] / Edmond de Goncourt. – P. : Bibliothèque – Charpentier, 1903. – 343 p. – Режим доступу : <http://www.booksbooksbooks.ru/>.
13. Hériat P. Famille Boussardel : [roman] / Philippe Hériat. – P. : Gallimard, 1944. – 499 p.
14. Mauriac F. Thérèse Desqueyroux: [roman] / François Mauriac. – P. : Le Livre de Poche, 1998. – 89 p.
15. Stendhal (Henry Beyle). Le Rouge et le Noir : Chronique du XIX siècle : [roman] / Stendhal (Henry Beyle). – P. : Michel Lévy frères, 1854. – 690 p. – Режим доступу: <http://www.booksbooksbooks.ru/>.
16. Zola E. Thérèse Raquin : [roman] / Emile Zola. – P. : Pocket, 2005. – 278 p.

УДК 81'27:316.77

Вербицька Н. В.

ВПЛИВ ЗАЛУЧЕНОСТІ НА РЕГУЛЮВАННЯ РЕФЕРЕНЦІЙНОГО КОДУ

У статті розглядається когнітивно-комунікативна сутність залученості та її вплив на регулювання референційного коду. Встановлено, що регулювання референційного коду відбувається при низькому ступені залученості одного з комунікантів, який характеризується дистанціюванням (відстороненням) від топіка та (само)усуненням одного з комунікантів від інтеракції.

Ключові слова: регулювання референційного коду, залученість, високий ступінь залученості, низький ступінь залученості, адресант, адресат.

Вербицькая Н. В. Влияние вовлеченности на регулирование референционного кода. – Статья.

В статье рассматривается когнитивно-коммуникативная сущность вовлеченности и ее влияние на регулирование референционного кода. Установлено, что регулирование референционного кода происходит при низкой степени вовлеченности одного из коммуникантов, который характеризуется дистанцированием (отстранением) от топика и (само)устранением одного из коммуникантов от интеракции.

Ключевые слова: регулирование референционного кода, вовлеченность, высокая степень вовлеченности, низкая степень вовлеченности, адресант, адресат.

Verbytska N. V. The influence of involvement on the regulation of referential code. – Article.

The article deals with cognitive-communicative nature of involvement and its impact on the regulation of referential code. It was established that the regulation of referential code is due to low involvement of one of the communicants and it is characterized by distancing (detachment) from the topic and by the (self)withdrawal of one of the communicants from interaction.

Key words: regulation, referential code, involvement, high involvement, low involvement, addresser, addressee.

Сутність залученості реалізується як аналітична величина у двох дотичних сферах – у соціолінгвістиці та дискурс-аналізі. Соціолінгвістичний підхід до залученості полягає в бажанні мовця ініціювати і підтримувати вербальну інтеракцію [1, 80]. Дослідники дискурс-аналізу фокусують свою увагу на лінгвістичній варіативності крізь призму усного та письмового способів комунікації [4, 62].

Залученість як комунікативна сутність визначається ступенем взаємної інтеракції комунікантів, спрямованої на ефективне функціонування топіка [2, 463], Д. Танен визначає залученість в термінах ритму спілкування: якщо темп спілкування швидкий, то інтерактанти демонструють високий ступінь зацікавленості у топіку, і навпаки, сповільнений темп мовлення означає втрату зацікавленості у заданому топіку [4, 63].

Т. Катріел і М. Даскал розглядають два види залученості: топікальну та інтеракціональну. Перша відноситься до когнітивної орієнтації мовця на спільний дискурсивний топік, а друга, у свою чергу, визначає орієнтацію мовців на ситуацію спілкування та її учасників [3, 285]

Залученість є градуальною величиною, яка залежить від активності учасників ситуації спілкування. Зміна фокусу уваги комунікантів до інформативного наповнення повідомлення впливає на ступінь їх залученості [4, 63; 1, 80].

Лінгвісти асоціюють сутність залученості з високим ступенем залежності від нелінгвістичних маркерів (вираз обличчя, жести, інтонація). Тому залученість створюється не лише за рахунок форми дискурсу, але й за рахунок взаємодії лінгвістичних та екстралінгвістичних аспектів комунікації.

Мета даної статті зумовлена необхідністю дослідити когнітивно-комунікативну сутність залученості з позицій мовленнєвої актуалізації та розглянути її вплив на регулювання референційного коду.

Поставлена мета окреслює низку **завдань**:

Проаналізувати існуючі підходи до замученості. Визначити ступінь залученості, при якому відбувається регулювання референційного коду.

Встановити лінгвістичні маркери, які позначають високий та низький ступені залученості, які впливають на регулювання референційного коду (активізації/блокування).

Об'єктом дослідження є сутність залученості, а **предметом** – регулювання референційного коду, яке відбувається за умови низького ступеня залученості одного з учасників вербальної інтеракції.

Д. Танен розглядає залученість як внутрішній, емоційний зв'язок, який відчують індивідууми, який прив'язує їх як до інших комунікативних партнерів, так і до місця, діяльності, ідей, спогадів та слів [4, 12]. Дослідниця виділяє два типи залученості. Перший тип ґрунтується на різних видах повтору, що засвідчує емоційну зацікавленість комунікантів. Другий тип орієнтується на смислові фактори, наприклад, тропи, які в свою чергу, включають метафору, метонімію, синекдоху та іронію.

Розглянемо на прикладі як емоційна зацікавленість учасників ситуації спілкування, що маркується повторами, впливає на перебіг комунікативного процесу.

[...] «*Then why was Baxter so anxious to apologize (MI)?*»

«*I can't answer that. I don't speak for Baxter*»

«*Why did Joey apologize (MI)? He did so in my presence, you know?*»

«*Did Joe apologize (M2) for raping Elaine, or did he apologize (M2) for the misunderstanding?*»

«*He apologized (M1). That's what important*»

«*There's still no case, and his apology (M2) adds nothing to the evidence. There's no way to prove rape occurred. There was sex, sure, but you can't prove anything else*» [6, 259].

Як бачимо, діалог формується навколо розмови двох адвокатів про епізод наруги над дівчиною. Один мовець (Майк) представляє інтереси жертви, а інший (Макевой) – інтереси обвинуваченого. Обидва мовці виявляють високий ступінь залученості до топіку, але з різних точок зору. Про це свідчить частота дистрибуції слова *to apologize*, яке присутнє у репліках обох мовців (далі M1 і M2). Стилістичний повтор слова *to apologize* маркує емоційну зацікавленість комунікантів і сприяє перебігу діалогу в рамках заданого топіка. Високий ступінь залученості адресата та адресанта можна зобразити наступним чином: $3M1=3M2$, де $3M1$ позначає залученість першого мовця, а $3M2$ – залученість другого.

Досягнення комунікативної мети можливе також за умови асиметрії ступенів залученості учасників ситуації спілкування. Під цим ми розуміємо такий алгоритм, за якого один мовець виражає високий ступінь залученості у заданому топіку, а інший мовець – низький. Проте повтор власної пропозиції мовцем з високим ступенем залученості є запорукою досягнення поставленої ним комунікативної мети, а саме: схематично це зображується наступним чином: $3M1>3M2$ (або $3M1<3M2$). Підкріпимо прикладом сказане вище:

«*A written report?*».

«*Mikael, it's nothing to get worked up about.*»

«*I want to read the report*», he said.

«*Oh come on, there's nothing out of the ordinary about this. We wanted to check up on you before we hired you.*»

«*I want to read the report*», – Mikael repeated.

«*I couldn't authorize that.*»

«*Really? Then here's what I say to you: either I have that report in my hands within the hour, or I quit. I'll take the evening train back to Stockholm. Where is the report?*»

The two men eyed each other for several seconds. Then Frode signed and looked away.

«*In my office, at home*» [7, 324].

Діалог ведеться між журналістом (Mikael Blomkvist) та його роботодавцем (Frode). Предметом думки мовця є звіт, який було замовлено на журналіста без його відома. Коли Бломквіст дізнається про його існування, він просить віддати йому файл. Оскільки Фроуд незацікавлений в оприлюдненні таємної інформації і ступінь його залученості до заданого топіка розмови менший, він намагається згладити конфлікт і відмовити журналіста від його задуму. Це маркується таки-

ми реченнями: *Mikael, it's nothing to get worked up about, oh come on, there's nothing out of the ordinary about this.* Успішність комунікації досягається завдяки високому ступеню залученості Майкла Бломквіста, що маркується повторами (*A written report, I want to read the report (двічі), either I have that report, Where is the report*) і є прикладом актуалізації референційного коду.

Другий тип залученості орієнтується на тропи (метафора, метонімія, синекдоха та іронія). Розглянемо вплив низького ступеня залученості на блокування референційного коду:

«*You look great today*», – Kyle said with a smile.

«*Thank you.*»

«*Prada?*»

«*Dolce & Gabana*»

«*Killer shoes. Blahniks*»

«*Jimmy Choo*».

«*Five hundred bucks?*»

«*Don't ask*»

... *It was one of the few topics she cared to discuss.*

«*What are you doing for lunch?*» – Kyle asked.

«*I haven't had breakfast yet*», – she replied coolly and withdrew into her little section of the cube [6, 241].

Як бачимо з прикладу, адресант реалізовує комунікативний акт компліменту, про що свідчить маркер *You look great today*. Вибравши відповідні одиниці мовного коду, він успішно реалізовує свою прагматичну мету: почати розмову з колегою, яка йому дуже подобається. Ефективність вибраного коду підкріплюється фразою *It was one of the few topics she cared to discuss*. Проте фразою *Five hundred bucks?* мовець змінює топік і спричиняє появу психологічної дистанції між комунікантами. Оскільки адресанту неприємна задана тема і ступінь його залученості низький, він блокує референційний код адресата фразою *Don't ask*, яка є прикладом некооперативної стратегії через тактику ненадання релевантної інформації. Така реакція адресанта призводить до зміни топіка розмови *What are you doing for lunch?* Вербалізацією слова *lunch* мовець висловлює імплікацію про те, що подруга вже снідала. Низький ступінь залученості та психологічна дистанція між комунікантами підкріплюється вербальним елементом *I haven't had breakfast yet* та невербальними засобами *she replied coolly and withdrew into her little section of the cube*.

Залученість, перш за все, протиставлялась усуненню (*detachment/considerateness*), що включало засоби для кодування віддаленості/дистанціювання від елементів дискурсу. Вчені розглядають залученість та усунення не лише як два полюси чіткої дихотомії, але і як континуум, у якому є різні ступені залученості, в діапазоні якого залученість проявляє свою флуктуаційну

природу. Це обумовлено комунікативною метою, соціальними та культурними конвенціями та нормами конкретного дискурсу.

На нашу думку, лінгвістичним маркером усунення можна вважати неозначений артикль, використання якого передбачає когнітивну операцію схематизації об'єкта розмови (віддалення від нього). Наприклад:

*At 6:30 on Thursday morning, Kyle walked into Dough Peckham's office and reported for duty. Dough was standing at his desk, which resembled, as always, a landfill. «How was **the funeral?**» – he asked without looking up from whatever he was holding.*

*«It was **a funeral**», – Kyle said. He handed over a single sheet of paper. «Here is an estimate of your hours on the Ontario Bank case». Dough snatched it, scanned it, disapproved of it, and said, – «Only thirty hours?».*

«At the most»

«You're way off. Double it and let's call it sixty» [6, 210].

Як бачимо, адресат використовує слово «похорон» з означеним артиклем, маючи на увазі конкретну ситуацію (**the funeral**). Проте адресант, не маючи бажання розмовляти, дистанціюється від топіка, використовуючи іменник з неозначеним артиклем (**a funeral**). Низький ступінь залученості продуцента призводить до його дистанціювання від топіка, блокування ним референційного коду і, зрештою, інтродукції нового топіка або реінтродукції попереднього: *«Here is an estimate of your hours on the Ontario Bank case», «Only thirty hours?», «At the most», «You're way off. Double it and let's call it sixty».*

Низький ступінь залученості мовця може також ілюструватися одиницями синтаксичного рівня, за допомогою речення, яке маркує стратегію (само)усунення від заданого топіка. Блокування референційного коду маркується мовленнєвими актами заперечення та наказу. Проілюструємо сказане на прикладі:

Sam slowly rose from his seat and walked to the end of the table where he stopped and stood with his back to Adam. «That was forty years ago», – he mumbled, barely audible.

«I didn't come here to talk about it», – Adam said, already feeling guilty.

Sam turned and leaned on the same bookshelf. He crossed his arms and stared at the wall. «I've wished a thousand times it hadn't happened».

«I promised Lee I wouldn't bring it up, Sam. I'm sorry».

«Joe Lincoln was a good man. I've often wondered what happened to Ruby and Quince and the rest of the kids».

«Forget it, Sam. Let's talk about something else».

«I hope they're happy when I'm dead» [5, 301].

Діалог ведеться між засудженим до смертної кари Семом Кейхалом та його адвокатом, внуком Адамом Кейхалом. Вони обговорюють злочин Сема. Будучи молодим, він вбив афро-американця. Ця історія відома обом учасникам ситуації спілкування. Однак ступені залученості інтерактантів до предмета думки мовця різні. Це можна зобразити наступним чином: ЗМ1>ЗМ2. Обидва учасники спілкування переслідують різні стратегічні лінії діалогу. Сем намагається розповісти онуку про вбивство і своє ставлення до нього: *«That was forty years ago», «I've wished a thousand times it hadn't happened», «Joe Lincoln was a good man. I've often wondered what happened to Ruby and Quince and the rest of the kids», «I hope they're happy when I'm dead».* Адам, у свою чергу, намагається реалізувати стратегію (само)усунення від заданого топіка, використовуючи експліцитні засоби. Ця стратегія складається з двох етапів, про що свідчить тональність спілкування та емоційний стан реципієнта. На першому етапі Адам вдається до фраз *I didn't come here to talk about it*, хоч і відчуває провину за небажання розмовляти на цю тему (*already feeling guilty*) та *I promised Lee I wouldn't bring it up, Sam. I'm sorry*. У другій фразі реципієнт вербалізує свої почуття (*I'm sorry*). Такий стратегічний хід з боку реципієнта не є успішним і продуцент продовжує розмову. Зростання емоційної напруги є чинником, який змушує реципієнта вдруге заблокувати референційний код продуцента і вдатися до комунікативного акту наказу *«Forget it, Sam. Let's talk about something else».* Як бачимо, реципієнт дотримується некооперативної стратегії, порушує принципи мовленнєвого спілкування, висловлює небажання взаємодіяти зі співрозмовником із певного питання завдяки тактиці відмови.

Наведені нами приклади ілюструють вплив низького ступеня залученості на блокування референційного коду через експліцитні/імпліцитні засоби, коли мовець виражає своє небажання розмовляти на заданий топік і вводить новий топік чи припиняє інтеракцію.

Отже, сутність залученості відіграє ключову роль при регулюванні референційного коду. Лінгвістичними маркерами високого ступеня залученості є повтори та метонімії. Низький ступінь залученості характеризується дистанціюванням (відстороненням) від топіка та (само)усуненням одного з комунікантів від розмови чи від інтеракції взагалі. Блокування комунікативного коду відбувається при низькому ступені залученості одного з комунікантів. Перспективи подальшого дослідження полягають у розширенні мовного матеріалу та детальнішому аналізі впливу залученості на активізацію та блокування референційного коду.

Література

1. Besnier, Niko. Involvement in Linguistic Practice: An Ethnographical Appraisal // Journal of Pragmatics. – 1994. – № 22. – P. 279-299.
2. Cooker D. and Burgon J. The Nature of Conversational Involvement and Nonverbal Encoding Patterns // Human Communication Research. – 1987. – №13 (4). – P. 463-494.
3. Katriel T. and M. Dascal / Speaker's Commitment and Involvement in Discourse // From Sign to Text: A Semiotic View of Communication, ed. Y. Tobin – Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 1989. – P. 275-295.
4. Tannen, Deborah. Gender and Discourse. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1996. – 227 p.
5. Grisham J. The Chamber / J. Grisham – New York: Doubleday, 1994. – 676 p.
6. Grisham J. The Associate / J. Grisham – New York: Doubleday, 2009. – 294 p.
7. Larson S. The Girl with the Dragon Tattoo / S. Larson – New York: Vintage Books, 2009. – 590 p.

УДК 811.111'373 : 81'42

Гайданка Д. В.

ЛІНГВОКРЕАТИВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ В ОКАЗИОНАЛЬНОМУ СЛОВОТВОРЕННІ

У статті розглядається поняття та дефініція лінгвокреативності, робиться спроба типологізувати дане явище у контексті різних парадигм вивчення. Автор узагальнює існуючі визначення з метою відобразити найновіші тенденції у вивченні цього феномену. Особлива увага приділяється ролі лінгвокреативності в оказіональному словотворенні у порівнянні з продуктивними способами творення нових лексичних одиниць.

Ключові слова: лінгвокреативність, продуктивність, оказіональне словотворення, оказіоналізм, мовленнєва креативність, креативність у дискурсі.

Гайданка Д. В. Лінгвокреативність и ее роль в окказиональном словообразовании. – Статья.

В статье представлен обзор дефиниций понятия лингвокреативности и разработана типология данного феномена в контексте различных научных парадигм. Автор обобщает существующие дефиниции с целью отобразить новейшие тенденции в изучении лингвокреативности. Внимание акцентируется на роли лингвокреативности в окказиональном словообразовании в противопоставлении традиционным способам образования новых лексических единиц.

Ключевые слова: лингвокреативность, продуктивность, окказиональное словообразование, окказионализм, дискурсивная креативность.

Haydanka D. V. Language creativity and its role in nonce word-formation. – Article.

The article deals with the notion of lexical creativity and a plethora of its definitions. There has been made an attempt to classify the phenomenon under consideration in accordance with contemporary research paradigms. The author has generalized the existing definitions with the purpose of representing the newest tendencies in the exploration of the phenomenon. A lot of attention is paid to the role of lexical creativity in nonce-word formation as opposed to traditional ways of word-formation.

Key words: language creativity, productivity, nonce-word formation, nonce word, creativity in speech, creativity in discourse.

Креативність як ментальний та культурний феномен довгий час була предметом міждисциплінарних досліджень, входячи до кола інтересів представників різних дисциплін (психологія, соціокультурологія та антропологія), проте креативність у мові ще не є достатньо висвітленою. Тому це поняття можна вважати відносно новим у лінгвістичних розвідках, незважаючи на істотне поживлення інтересу до найрізноманітніших проявів лінгвокреативності у різних вимірах мовної системи, а саме: у мові художньої літератури (переважно жанр наукової фантастики, фентезі, дитячої та підліткової літератури), реклами (Г. Кук, М. Тулан), мас-медіа та інтернет-дискурсі (П. Лопез-Руа, А. Ренуф, А. Лейрер), у дитячій мові (Дж. Мунат) та в розмовній мові (Р. Картер, Р. Джонс), у перекладознавчих студіях (О. Ребрій) та ін.

На сучасному етапі лінгвістична парадигма дослідження лінгвокреативності здійснюється у 2 різних напрямках, а саме: лінгвокреативність у літературі (Р. Фаулер, Г. Кук, П. Стоквел, П. Сімпсон та Дж. Холл, О. Ребрій, Г. Монастирецька) та креативність у щоденному спілкуванні (Р. Джонс, В. Багіа, Д. Крістал, Н. Норік, Дж. Мейбін та Дж. Свон, Е. Померанц та Н. Белл). Представники першого напряму трактують цей феномен як «функціонування ряду формальних ознак» та «особливості стилю певного тексту». Прихильники другого розглядають концепцію лінгвокреативності не як вивчення ізольованих текстів, а як взаємодію між «текстами та їх соціальними контекстами» [16, 468], демонструючи можливість використання креативності у конкретних комунікативних контекстах, так як формальні риси, притаманні переважно літературним творам

широко використовуються у розмовній мові, тим паче виконують важливі соціальні функції.

Мета дослідження полягає у визначенні сутності та особливостей лінгвокреативності як сприятливого підґрунтя для оказіонального словотворення.

Зазначена мета зумовила постановку таких дослідницьких завдань, як:

- окреслення специфіки поняття «лінгвокреативність»;
- огляд існуючих дефініцій поняття «лінгвокреативність»;
- систематизація основних підходів та парадигм вивчення даного феномену;
- визначення безпосередньої ролі, яку мовна креативність відіграє в оказіональному словотворенні.

У контексті найсучасніших лінгвістичних розвідок основні напрями дослідження лінгвокреативності включають:

- соціолінгвістичний підхід (Р. Джонс, Р. Картер);
- мовно-креативний/когнітивний підхід (А. Лейрер, Д. Порто, М. Алефіренко);
- дискурсно-креативний або контекстуальний (Дж. Свон, Дж. Мейбін; Дж. Мунат);
- структурний (П. Гогенгаус, Л. Бауер).

Насамперед слід звернутися до визначення поняття «мовна креативність» (*лексична креативність* (Л. Ліпка), *лінгвістична креативність / лінгвокреативність* (Г. Монастирецька)). У вітчизняних наукових джерелах І. Кобякова, Г. Монастирецька, Швачко надають перевагу терміну *мовотворчість*, тоді як ад'єктивований варіант *лінгвокреативний* був уперше вжитий у

працях Б. Серебрянникова головним чином у комбінації з іменниками *мислення, діяльність, функція*, позаяк саме лінгвокреативне мислення пов'язане з мовотворчою функцією словотвору [5].

Різні парадигми вивчення феномену лінгвокреативності дають різні тлумачення цього поняття, залежно від пропонованого кута розгляду. Змістовне навантаження цього поняття у сучасній інтерпретації може бути багатоаспектним і означає «створення нових лексем для позначення нових чи вже існуючих концептів, дозволяючи інтегрувати непеєднані на першій погляд ідеї в одне ціле у нашій власній понятійній системі» [18, 205]. За словами Р. Бенчес «лінгвістична креативність полягає у здатності проводити асоціативні паралелі між поняттями та концептами, засновані на подібності, аналогії та суміжності» [10, 7]. Згідно з твердженням Р. Поупа [22, 15], мовна креативність є «безперервним процесом творення, протягом якого мовець/письменник породжує необмежену кількість свіжих та образних продуктів з обмеженої кількості існуючих ресурсів задля задоволення конкретної комунікативної мети». Лінгвокреативність слід також розглядати як спільне зусилля, засноване на взаємодії мовця/письменника, що переформатовує наявний матеріал мовної системи із застосуванням фонових соціокультурних знань [11].

Грунтовний опис кваліфікативних ознак феномена креативності пропонує Г. Монастирецька, розглядаючи лінгвокреативність з позицій інтегрування ментальних площин та взаємодії їх інтерпретацій на тлі відхилення від мовної норми. «Виявлення лінгвокреативності в мовленні іноді може сприйматися не просто як оригінальність, але навіть як ексцентричність» [3, 42]. У подібному ключі висловлюється й Р. Картер, на чий переконання наявність креативності у мові зачіпає проблеми самоідентифікації та самовираження, так як особистість мовця може виражати так звану «колективну належність», при якій окремі особи зливаються у колективну особистість [11, 47].

Якщо розглядати природу лінгвокреативності з позицій когнітивної лінгвістики, то творення оказіональної одиниці передбачає попереднє створення відповідного концепта чи категорії. Обидва процеси є вмотивовані аналогією, використання якої може бути як експліцитним, так і імпліцитним [28, 209].

Наукові напрацювання в царині «прототипного аналізу» (Дж. Лакофф, К. Кюіпер, Д. Порто) в основі лінгвокреативності вбачають взаємодію одиниць, запозичених з ментального лексикону мовців (так званої «базової форми» [17, 91]). Ментальний лексикон розуміють у вигляді сітки «радіальних прототипних категорій», що дозволяє пояснити, яким чином вигадані лексичні одиниці можуть викликати у читача/слухача низку асоціацій та відчуттів [23, 218].

Така система дає змогу побачити, на якому етапі відбувалася семантична зміна без фактичної зміни значення. Ресурси для подальшого обігування містяться саме у ментальному лексиконі мовців [19, 132]. Так, розглядаючи будь-яку лінгвістичну одиницю крізь призму психолінгвістики, її значення можна організувати у надскладну «прототипну категорію» [23, 219], що складається з усіх можливих змістів даної одиниці, взаємопов'язаних за допомогою аналогії, метафоричних та метонімічних проєкцій. Значення слова містить «не тільки чисте референтне значення, а й розгорнуту інформацію щодо можливого вживання, гіпотетичні контексти, енциклопедичні знання мовця з урахуванням середовища проживання та інших релевантних категорій» [23, 218]. В межах когнітивного підходу креативні лексичні категорії розглядають під двома різними кутами зору: семасіологічного (неосеми, або ж продукування нових значень для загальноновживаних одиниць) та ономасіологічного (підбір відповідної інтерпретації для новотворів) [23, 218].

Процес формування нових смислів є багатетапним, тому лінгвісти пропонують ряд алгоритмів продукування креативних одиниць. У цьому світлі необхідно згадати три стадії лінгвокреативної еволюції Ж. Піаже: а) стадія елементарних сенсомоторних дій (логічна генералізація ідей з подальшою інтеграцією нового досвіду в існуючі схеми); б) стадія концептуальної логіки (узгальнення та визначення денотативного характеру предмета з формуванням фраземотворчої бази за допомогою семіотичного/символічного мислення); в) стадія семіотичного (символічного) мислення (актуалізація словесних знаків у синтагматичні ланцюжки) [1, 38-39].

У рамках структурної парадигми термін «мовна креативність» розглядають в опозиції з поняттям «продуктивність». Л. Бауер протиставляє ці поняття, стверджуючи, що не всі новотвори є результатом продуктивності, серед них: 1) одиниці, що трапляються у поезії та «високохудожніх» текстах; 2) слова, притаманні газетним заголовкам; 3) каламбурно-ігрові утворення, де не береться до уваги значення морфем, що входять до складу одиниці; 4) спонтанні утворення, вигадані окремим індивідом під час розмови; 5) нові технічні терміни, структурні елементи яких не завжди служать для подальших дериваційних актів; 6) окремі новостворені одиниці, морфемний склад яких ще не є свідченням продуктивності [9, 57-58]. Висловлюється думка, що терміни «креативність» та «продуктивність» є гіпонімами поняття «інновація», проте креативність – це «непродуктивна інновація», тобто це не різні категорії, а радше прототипи з більш центральним, або ж периферійним розташуванням у мовній системі [9, 203].

У свою чергу П. Гогенгаус визначає креативність як «усвідомлений, майстерний та дотепний процес творення, який не повною мірою керується правилами», а продуктивність як «потенційну можливість застосування норми або ж «фактичне/реальне правило в дії». Проте дуже часто стає неможливим провести чітку межу між цими поняттями. Дослідник називає їх співвідношення «градієнтною ознакою, що визначається різним ступенем «значущості» новотворів» [15, 16]. Тому на перший план виходять саме комунікативні функції, які виконують продукти як продуктивного, так і креативного словотвору. Справедливо стверджувати, що «неможливо передбачити, яке мовне явище стане продуктивним і чи внаслідок щасливого випадку або ж зумовлене авторським стилем чи типом тексту» [24, 71].

Таким чином, розрізнення між креативністю та продуктивністю нерозривно пов'язане з функціональним аспектом словотвору, що виділяє не тільки загальні функції, але і більш конкретні метакомунікативні функції, що часто здійснюються за допомогою креативних засобів [15, 15-16].

Проте необхідно зауважити, що усі вищезазначені тлумачення лінгвокреативності є неповними без урахування взаємодії із контекстом. З цієї причини прихильники дискурсно-креативного підходу визначають статус лінгвокреативності через функцію, яку вона виконує у даному комунікативному середовищі. Адже навіть найефемерніші лексичні утворення без постійного місця у лексиконі, все одно сприяють конструкції «дискурсного значення» [21, 13]. І. Кларк та Г. Кларк у праці «When Nouns Surface as Verbs» (1979) навіть виділяють клас інноваційних контекстуально-зумовлених дієслів, називаючи їх терміном «контекстуали» [12, 782]. Інколи для інтерпретації контексту буває недостатньо, тому додається візуальний супровід у вигляді графічних засобів, що особливо характерно для мови мас-медіа, рекламної індустрії та шоу-бізнесу [19, 132].

Під таким кутом зору лінгвокреативністю можна вважати «властивість мови, відповідно до якої мовці/«мовні користувачі» не просто відтворюють, а заново створюють, переформатовують та переносять у нові, часто несподівані контексти наявні мовні та культурні ресурси під час мовленнєвого акту» [26, 491-496]. Проте Р. Джонс не погоджується з даною дефініцією, стверджуючи, що така інтерпретація у першу чергу підкреслює взаємозв'язок між креативністю та мовою, тоді як більш прийнятним є вивчення взаємодії між креативністю та дискурсом [16, 467]. У свою чергу А. Ренуф креативність вважає засобом досягнення конкретного стилістичного ефекту, а також методом донести до читача відчуття «ерудованості, вишуканості та віддаленості автора» [24, 70].

Широке розуміння лінгвістичної креативності є неповноцінним без урахування соціокультурних, соціолінгвістичних та соціоантропологічних чинників. Погляд з такої перспективи дозволяє пояснити, як сучасне суспільство впливає на різні форми креативності. У такому світлі важко погодитися з пропонентами мовно-креативного підходу до визначення лінгвокреативності, які стверджують, що «лінгвокреативні процеси належать до сфери еволюційної динаміки мови» [1, 36]. Адже для повного розуміння креативної мовної гри, необхідне якщо не глибоке, то принаймні достатнє знання культури мовця чи письменника [11, 2124].

Розрізняють ряд типів креативних процесів, що сприяють збагаченню словникового запасу, у глобальному сенсі слова також відомих під назвою **динамічна лексикологія** (термін запропонований Ж. Турньє) [27, 51]. Згідно з цим поглядом існують 4 макромеханізми утворення лексичних інновацій: а) морфо-семантичні процеси (іншими словами результати продуктивних словотвірних моделей); б) семантичні процеси, засновані на семантичному перенесенні значення (метафоричні/метонімічні перенесення); в) морфологічні процеси (редукційні процеси, як-от: скорочення, акронімія, бленди); г) зовнішні процеси (тобто, запозичення) [20, 5].

Креативні новотвори В. Дресслер визначає як вишукані утворення, засновані на критерії інтенційності, називаючи їх «оригінальними поетичними оказіоналізмами». На його думку, існують 3 категорії креативних неканонічних утворень:

1) метаморфологічні (каламбур, гра слів та авторські оказіональні утворення);

2) «доморфологічні» (дитяче мовлення до розвитку навичок граматично правильного спілкування);

3) параморфологічні (редуплікація, контамінація, конверсія та ономастичні одиниці) [14, 2].

Серед факторів лінгвокреативності слід виділити:

– прагматичні мотиви (необхідність дати назву новим реаліям та передавати інформацію у більш стислій формі);

– спонтанно-ігрові мотиви (прагнення видатися дотепним);

– соціолінгвістичні мотиви (бажання створювати та підтримувати внутрішньогрупові зв'язки) [25, 157].

Дж. Мунат також виокремлює стилістичні мотиви та індивідуально-авторський стиль [21].

Лінгвокреативність може рівною мірою залежати як від семантичних, так і фонетичних процесів, та ключовим фактором, що зумовлює лексикалізацію новотвору є евфонія. Часом особливо креативні лексичні одиниці базуються виключно на фонетичній подібності навіть за відсутності

відповідного семантичного підґрунтя – явище, позначуване терміном «хибна аналогія» [28, 194].

Форми лінгвокреативності:

- спонтанне творення словотвірного зразка, що часто виявляється неусвідомленим процесом;
- трансформація словотвірного зразка з винахідливим та навмисно вільне поводженням з мовними моделями [7, 315-325].

К. Кюіпер розрізняє умисну та ненавмисну лінгвокреативність. У першому випадку звичайні мовці звертаються до креативних засобів під час конвенційного мовленнєвого акту (обмовки, що призводять до ненавмисної гри слів). Другий сто-сується утворень, які передбачають креативність згідно авторського задуму (ономастика нових продуктів споживання) [17, 91].

Необхідно також зауважити, що стрімке зростання кількості інтернет-користувачів призвело до виникнення нових тенденцій лінгвокреативності з метою економії мовних засобів:

1) розвиток дитячої мовотворчості або ігровий аспект мовної творчості дорослих (нонсенс, лімерики тощо) [3, 44];

2) конкуренція в ораторській вправності та до-тепності не лише з конкретним співрозмовником, а й з існуючим мовним фондом);

3) широке застосування абрєвіатур, акронімів, омофонів, омографів, ономапопейних утворень, фонетичних мутацій;

4) підвищений ризик непорозумінь за рахунок використання символів, чисел та відсутності про-пусків у тексті;

5) відносна свобода в індивідуальному пору-шенні та трансформованні правил;

6) групова лінгвокреативність (як дитяча гра, коли всі вибудовують абсурдне оповідання, так і гумористичні твори, написані кількома співавто-рами) [3, 44];

7) схильність інтернет-користувачів переймати найпопулярніші ідеї один одного на протигагу за-гальноприйнятим нормам [25, 143].

Необхідно згадати, що лінгвокреативність значною мірою залежить від виду текстів, тому що заснована на інтертекстуальності [20, 5]. Тому осмислення природи лінгвокреативності можли-ве за умови її вивчення на емпіричному матеріалі різножанрових текстів за допомогою аналізу

висхідних і низхідних зв'язків на лінії семіозису: адресант, текст, адресат [6, 22].

Лінгвокреативність може проявлятися у чис-ленному ряді іпостасей, серед яких слід згада-ти граматичні ресурси реалізації креативного потенціалу граматики у мовленні: потенційні граматичні форми;оказіоналізми; морфологічні солецизми; «парадигматичні лакуни, обумовлені нормативними обмеженнями в кодифікованих системах словозміни» [4, 33]; мовленнєві іміта-ції граматичних аномалій; граматичні контра-сти; накопичення подібних граматичних ком-понентів з метою «гіперекспресії»; граматична варіативність; лексико-граматичний плюралізм з метоюсемантичної двозначності; контексту-ально зумовлені семантичні зрушення; омоніми, які виступають основою каламбуру; граматичні рефлексиви; граматичні метафори; граматична прагматика [4, 32-34].

Отже, лінгвокреативністю можна вважати можливість творчо переформатовувати існуючий мовний матеріал задля задоволення конкретної комунікативної мети. Парадигма вивчення фе-номену охоплює наступні підходи: когнітивний, структурний, соціолінгвістичний, дискурсно-кре-ативний. Проте варто зазначити, що кожен розгля-нутий підхід дає однобоке та далеко не вичерпне тлумачення феномену лінгвокреативності. Адже розрізнення між креативністю та продуктивністю нерозривно пов'язане з функціональним аспектом словотвору, що виділяє не тільки загальні функції, але і більш конкретні метакомунікативні функції, що часто здійснюються за допомогою креативних засобів. Розрізняють умисну (креативність згідно авторського задуму) та ненавмисну лінгвокреа-тивність (обмовки, що призводять до ненавмисної гри слів).

Як когнітивний, так і структурний підходи пев-ною мірою таки зводять тлумачення лінгвокреа-тивності до урахування специфічного (текст) та широкого (дискурс) контексту. Унаслідок такого тлумачення лінгвокреативності увагу науковців привертає не літературний текст, а текст у гло-бальному сенсі слова, або ж дискурс. Також не-зважаючи на існуючий поділ на літературну та розмовно-мовленнєву креативність, таке розріз-нення є невиправданим та штучним.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовозна-вство. –1988. – № 5. – С. 35-41.
2. Кобякова І. К. Особливості реалізації мовотворчої функції в англійських текстах малого жанру: авто-реф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / І. К. Кобякова; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 25 с.
3. Монастирецька Г. Креативність як лінгвістичний феномен / Г. Монастирецька // Лінгвістичні студії: зб. наук. пр. / Укл. А. Загнітко та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – Вип. 17. – С. 39-45.
4. Ремчукова Е. Н. Креативный потенциал русской грамматики / Е. Н. Ремчукова. – М. : Изд-во РУДН, 2005. – 329 с.
5. Серебренников Б. А. К проблеме сущности языка // Общее языкознание: формы существования, функции, история языка / Ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1970. – С. 11-95.

6. Швачко С. Про деякі аспекти мовотворчої функції / С. Швачко, І. Кобякова // *Studia Germanica et Romanica*. Серія: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – 2004. – Т. 1. – № 2. – С. 21-30.
7. Atkins S. Creativity in Speech / Sarah Atkins, Ronald Carter // *Routledge Handbook of Discourse Analysis*/J.P. Gee and M. Hanford (eds.). – London; New York: Routledge, 2012. – P. 315-325.
8. Bauer L. English word-formation / Laurie Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 311 p.
9. Bauer L. Morphological Productivity / Laurie Bauer. – Cambridge: Cambridge University Press. – 245 p.
10. Benczes R. Creative Compounding in English: the semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations / Reka Benczes. – Amsterdam: John Benjamins, 2006. – 205 p.
11. Carter R. Language and Creativity: The Art of Common Talk / Ronald Carter. – London and New York: Routledge, 2004. – 255 p.
12. Clark E. V. When nouns surf ace verbs/ Eve V. Clark, Herbert H. Clark // *Language*. – 1979 (December). – Vol. 55. – №. 4. – P. 767-811.
13. Crystal D. Language Play / David Crystal. – London: Penguin Books, 1998. – 249 p.
14. Dressler W. U. 2000. Extra grammatical, marginal morphology / Wolfgang U. Dressler // *Extra grammatical and Marginal Morphology* / U. Doleschalland A. Thornton (eds.). – Muenchen: LINCOM Europa, 2000. – P. 1-10.
15. Hohenhaus P. How to do even more things with nonce words (other than naming) / Peter Hohenhaus // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 15-39.
16. Jones R. H. Creativity and discourse / Rodney H. Jones // *World Englishes*. – Vol. 29. – № 4. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2010. – P. 467-480.
17. Kuiper K. Cathy Wilcox meets the phrasal lexicon: Creative deformation of phrasal lexical items for humorous effect / Koenraad Kuiper // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 93-115.
18. Lamb S. Path ways of the Brain: The neurocognitive basis of language / Sydney M. Lamb // *Current Issues in Linguistic Theory (Book 170)*. – Amsterdam: John Benjamins. – P. 382-392.
19. Lehrer A. Blendalicious / Adrienne Lehrer // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 115-137.
20. Lipka L. Lexical creativity, textuality and problems of metalanguage / Leonhard Lipka // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P.3-13.
21. Munat J. Editor's preface/ Judith Munat // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P.13-16.
22. Pope R. Creativity: Theory, History, Practice/ Rob Pope. – London and New York: Routledge, 2005. – 302 p.
23. Porto D. Creative lexical categorization in a narrative fiction / Dolores Porto // *Lexical creativity. Texts and Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 213-239.
24. Renouf A. Tracing lexical productivity and creativity in the British Media: «The Chavs and the Chav-Nots» / Antoinette Renouf // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 61-93.
25. Rúa P. L. Keeping up with the times. Lexical creativity in electronic communication / Paula López Rúa // *Lexical creativity. Texts and Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 137-163.
26. Swann J. Language creativity in every day contexts / Joan Swann, Janet Maybin // *Applied Linguistics*. – 2007. – Vol. 28. – №. 4. – P. 491-496.
27. Tournier J. Introduction descriptive a la lexicogenetique de l'anglais contemporain / Jean Tournier. – Parisand Genève: Champion-Slatkine. – 1985. – 517 p.
28. Veale T. Dynamic creation of analogically-motivated terms and categories in lexical ontologies / Tony Veale // *Lexical creativity. Textsand Contexts*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 189-213.

УДК [811.111+811.112.2]:373.46:34

Гідора-Шишковська А. Л.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРАВОВОГО ЄВРОЛЕКТУ ЯК ФАХОВОЇ МОВИ

У статті розглядається термінологічна лексика європейського права в сучасних європейських мовах. Визначено особливості використання мовних засобів в юридичних актах ЄС; ознаки мови європейського права. Вивчення ряду протоколів, встановлених договорів Євросоюзу та Спільнот, директив, регламентів, рішень і т.д. дозволило виділити найуживаніші слова.

Ключові слова: термінологічна лексика європейського права, євролект, фахова мова.

Гідора-Шишковская А. Л. Характерные особенности правового евролекта как профессионального языка. – Статья. В статье рассматривается терминологическая лексика европейского права в современных европейских языках. Определены особенности использования языковых средств в юридических актах ЕС; признаки языка европейского права. Исследование ряда протоколов, установленных договоров Евросоюза и Сообществ, директив, регламентов, решений и т.д. позволило выделить наиболее употребительные слова.

Ключевые слова: терминологическая лексика европейского права, евролект, профессиональный язык.

Gidora-Shyshkovska A. L. Characteristic features of legal eurolect as professional language. – Article.

The article deals with terminology of European Law in modern European language. It is defined peculiarities of using language means in the EU legal acts; the features of European law language. The study a number of reports, protocols, established by the European Union treaties and agreements, directives, regulations and decisions etc. help to define the most frequently used words.

Key words: terminology lexeme of European law, eurolect, professional language.

У сучасних умовах глобалізації та інтеграції вивчення термінологічної лексики європейського права в європейських мовах є на часі. Мета статті – виділити характерні риси євро мови як фахової; визначити лінгвальні особливості ознак мови Європейського права; виокремити семантичні процеси, які відбуваються в термінологічній лексиці.

Феномен євролекта є наслідком процесів семантичної взаємодії мов на теренах Західної Європи, які зумовили утворення цієї нової інтернаціональної мовної сутності [8]. Ним часто називають мову текстів Європейського Союзу, хоча це визначення є значною мірою умовним, оскільки згадані тексти публікуються не однією мовою.

Місце та значення мови ЄС в системі фахових мов знаходиться у центрі термінознавчих розвідок. Зараз відбувається становлення нового напрямку лінгвістичних досліджень – євролінгвістики (Eurolinguistik), і зумовлених нею понять євролект (Eurolect), євромова (Eurospeak), єврожаргон (Eurojargon), євротекст (Eurotext), євронім (Euronym) [3; 6].

Компетентні інституції Євросоюзу розробили вимоги до мови законодавчих актів ЄС, зокрема [9]:

- 1) послуговуватимуться унормованими термінами для позначення спеціальних понять ЄС;
- 2) дотримуватимуться спеціальних вимог до мови законодавчих актів ЄС;
- 4) відмовляться від жаргонізмів, «модних слів», термінології національних правничих систем;
- 5) відмовляться від латинських виразів, вжитих в переносному значенні, або в такому, що не відповідає смислу загальноприйнятих юридичних понять.

Євролект як підсистема в системі національної мови пов'язана з існуванням Євросоюзу. Ця

підмова має притаманну їй лексику, фразеологію, систему скорочень [8].

До ключових ознак мови європейського права, ми відносимо такі лінгвальні особливості:

1) спеціальні юридичні терміни європейського права:

англ. Eurocorps, укр. Єврокорпус, фр. Eurocorps, нім. Eurokorps;

англ. EUROFOR, укр. ЄВРОФОР, фр. EUROFOR, нім. EUROFOR;

англ. Euroland, укр. Євроленд, фр. Euroland, нім. Euroland;

2) скорочення:

англ. ACP-EU trade agreements, укр. торгові угоди між АКТ і ЄС, фр. accords commerciaux ACP-UE, нім. AKP-EU-Handelsabkommen;

3) номенклатурні одиниці:

Agenda 2000, Порядок денний 2000, Програма 2000, Agenda 2000, Agenda 2000;

4) терміни з інших терміносистем тощо.

англ. annual price fixing proposal [of the Commission in CAP], укр. щорічна пропозиція стосовно фіксації цін [Комісії в межах САП], фр. propositions annuelles de fixation de prix annuelle Preisfestsetzungsvorschläge;

англ. anti-inflationary moves, укр. антиінфляційні заходи, фр. action anti-inflationnistes, нім. Maßnahmen zur Bekämpfung der Inflation.

Сукупність властивостей мови юридичних актів ЄС та запропонований Л. Гофманом [7] принцип горизонтального структурування (приналежність фахової мови до певної галузі) та вертикального розшарування фахових мов (розподіл фахових мов на шари за рівнем їх змістовної спеціалізації), дозволяють виокремити її до окремої фахової субмови – фахової мови європейського права [6].

Щодо особливостей використання мовних засобів в правових актах ЄС слід зазначити використання стилістично нейтральних фразеологізмів [5, 16]; повтор однокоренових слів у межах одного словосполучення (тавтологія); переважне використання простих речень (розповідних, поширених, повних), відсутність питальних та окличних речень; серед складних речень переважають безполучникові та складнопідрядні речення з підрядними означальними, умовними, причини та мети; значна кількість речень з однорідними членами [1, 131].

Мовні засоби в правових документах утворюють замкнуту систему, каркас якої утворюють одиниці трьох рівнів: лексичного, морфологічного та синтаксичного.

На лексичному рівні, крім загальноновживаних та нейтральних слів, виокремлюють [4, 79]:

1) слова та словосполучення, що використовуються переважно в юридичних документах: *protect the rights and freedoms* – захищати прав та свободи, *ensure quality* – забезпечувати рівність та ін.;

2) терміни, професіоналізми та словосполучення термінологічного характеру, що зумовлено змістом правових документів: *laws* – законодавство, *ratify* – ратифікувати та ін.

Слово в загальному та фаховому вжитку може позначати різні поняття:

or unusually large transactions and all unusual patterns of transactions which have no apparent economic or visible lawful purpose [2005/60/EC].

...чи незвичні великі операції та всі незвичні схеми операцій, які не мають очевидної економічної чи юридичної мети.

Термін «*transaction*» відноситься лише до однієї галузі й має багато відповідників, зокрема: «*угода*» (заг.), «*операція*» (банк.), «*протокол*» (дипл.), «*господарська операція*» (бухг.), «*вирішення спору сторін шляхом компромісу чи угоди*» (юр.). Контекстуальне оточення відіграє важливу роль в актуалізації необхідного значення або компоненту значення. У нашому випадку мовний маркер *economic* – економічний детермінує значення *transaction* як операція.

Вивчення ряду протоколів, встановлених договорів Євросоюзу та Спільнот, директив, регламентів та рішень, а також багатомовних словників термінів договорів та згод, англійських термінологічних словників, словників правової лексики дозволило виділити найбільш часто використовувані слова. Найпопулярнішим стосовно держав, які входять у Європейський Союз, стало слово *European/європейський*. Проаналізуємо це слово, яке доволі часто зустрічається у спеціальній лексиці права ЄС, яке має переважно термінологічне значення. Зокрема, прикметник *European* є першим компонентом термінологічних словосполучень, які означають:

1. Правові, політико-правові органи:
англ. European Parliament, укр. Європейський парламент, фр. Parlement européen, нім. Europäisches Parlament;

англ. The European Council, укр. Рада Євросоюзу, фр. Conseil européen, нім. Europäischer Rat;

англ. The European Commission, укр. Європейська комісія, фр. Commission européenne (La Commission), нім. Europäische Kommission (DieKommission);

англ. The European Court of Justice/The European Communities Court, укр. суд Європейських спільнот, Європейський Суд (ЄС), фр. Cour de justice européenne (CJE), нім. Europäischer Gerichtshof (EuGH),

2. Правові поняття: англ. European Convention, укр. Європейська конвенція, фр. Convention européenne, нім. Europäischer Konvent.

3. Правові видання:

Англ. Official Journal of the European Communities (OJ), укр. Офіційний вісник Європейських спільнот [до 1992 р.] (ОВ), фр. Journal officiel des Communautés européennes (JO), нім. Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften (AB).

Отже, лексема *European* /європейський/ européennes / Europäischen як перший компонент термінологічних словосполучень, свідчить:

– про приналежність конкретній міжнародній структурі;

– про специфічність цих правових інстанцій, про характер унікальності, притаманному цим виразно новим політико-правовим інститутам.

Іншими частотними компонентами терміносполучень *united/єдиний* та *Union/союз*. Терміноелемент *Union* є як першим, так і останнім компонентом термінологічних словосполучень:

Англ. European Union (EU), укр. Європейський Союз (ЄС), фр. Union européenne (UE), нім. Europäische Union (EU).

Англ. Citizenship of the Union, укр. громадянство Союзу, фр. citoyenneté de l'Union, нім. Unionsbürgerschaft.

Англ. Council of the European Union, укр. Рада Європейського Союзу, фр. Conseil de l'Union Européenne, нім. Rat der Europäischen Union;

Англ. customs union, укр. митний союз, фр. union douanière, нім. Zoll union.

Англ. economic and monetary union (EMU), укр. економічний та монетарний союз; економічний та валютний союз, фр. union économique et monétaire, нім. Wirtschafts und Währungsunion.

При утворенні термінологічної лексики в умовах єдиної політики ЄС активно використовується прикметник *common/загальний*:

Англ. Common position, укр. ухвалювати спільні позиції, фр. arrêter des positions communes, нім. Gemeinsame Standpunkte annehmen.

Англ. *commonaction*, укр. спільна діяльність, фр. *actionencommun*, нім. *Gemeinsames Vorgehen*.

Англ. *Common Agricultural Policy (CAP)*, укр. спільна аграрна політика (САП), фр. *politique agricole commune (PAC)*, нім. *Gemeinsame Agrarpolitik (GAP)*;

Англ. *commonbanking market* укр. спільний ринок банківських послуг, фр. *marchebancaire commun*, нім. *Gemeinsamer Bankenmarkt*.

Англ. *commoncommercial policy*, укр. спільна торгівельна політика, фр. *politiquecommerciale commune*, нім. *Gemeinsame Handels politik*.

Англ. *commoncustomstariff*, укр. спільний митний тариф, фр. *tarifdouanier commun*, нім. *Gemeinsamer Zolltarif*.

План змісту євролекту відбиває спільність концептуальних картин світу мовних спільнот, які

використовують його як підсистему національних мов для спеціальних цілей спілкування у сферах компетенції Європейського Союзу. У плані вираження євролекту наявні як спільні одиниці (так звані євролексеми або євроніми), які є результатом еквівалентного взаємоперекладу і прямих запозичень, так і відмінні одиниці (гетеролексеми), котрі відбивають асиметрію планів вираження контактуючих мов Євролекту репрезентує єдність плану змісту за умов множинності планів вираження [5].

Таким чином, термінологія ЄС формувалася з різних мов ЄС. Кожна європейська мова внесла свій вклад. У результаті інтеграційних процесів терміни відображають нові значення. Перспективою подальшого дослідження є подальший лексико-термінологічний аналіз юридичних актів ЄС на матеріалі європейських мов.

Література

1. Власенко С. В. Перевод юридического текста: когнитивные особенности номинации и реалии-профессионализмы в языковой паре английский-русский / С.В. Власенко // Филологические науки в МГИМО. – М. : Сборник научных трудов МГИМО, 2005. – № 21 (37). – С. 131.
2. Касяненко Д. С. Особливості перекладу та лексичної гармонізації законодавчих актів ЄС в контексті євроінтеграції України: дис. канд. філол. наук: 10.02.16 / Д. С. Касяненко. – К., 2011. – 259 с.
3. Романченко В. І. Лінгвістичні аспекти становлення терміносистеми правових документів Європейського Союзу (на матеріалі німецької та шведської мов): автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / В. І. Романченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 16 с.
4. Сыроваткин С. Н. Теория перевода в аспекте функциональной лингвистики / С. Н. Сыроваткин. – Калинин, 1978. – С. 79.
5. Эльгер П. А. Исследование стилистических особенностей юридической документации на материалах англоязычных правовых документов: диссертация / П. А. Эльгер – Караганда: Изд-во КарГУ им. Е. А. Букетова, 2007. – С. 16.
6. Коробейнікова Д. С. Мова ЄС – Євролект чи переклад? / Д. С. Коробейнікова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_31Z56_61.pdf.
7. Hoffmann L. Kommunikations mittel Fachsprache: Eine Einfuhrung / L. Hoffmann. – Tubingen: GunterNaer, 1985. – 307 p.
8. Чередниченко О. І. Євролект: термінологія і переклад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.anvsu.org.ua/index.files/Articles/evrolect>.

УДК 811.111'37

Головащенко Ю. С.

ДО ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ: ПРИНЦИПИ, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

У статті висвітлено питання лінгвістичного статусу семантичного поля і принципів його внутрішньої організації. Семантичне поле формується за інваріантним принципом і досліджується у світлі своєї структури. Акцентовано на семантичній структурі значення слова як детермінуючого фактора польового об'єднання, значеннєве ядро якого відзначається смисловою атракцією.

Ключові слова: семантичне поле, семантична ознака, архілексема, архісема.

Головащенко Ю. С. К проблеме внутренней организации семантического поля: принципы, проблемы, способы решения. – Статья.

В статье освещен вопрос лингвистического статуса семантического поля и принципов его внутренней организации. Семантическое поле формируется за инвариантным принципом и исследуется в свете собственной структуры. Акцентировано на семантической структуре значения как детерминирующего фактора полевого объединения, ядро значения которого отмечается смысловой атракцией.

Ключевые слова: семантическое поле, семантический признак, архилексема, архисема.

Golovashchenko Yu. S. On the subject of internal organization of a semantic field: principles, problems, solutions. – Article.

The article highlights the issue of the linguistic status of a semantic field and principles of its internal organization. A semantic field is formed on the basis of the invariant principle and examined in the light of its structure. The semantic structure of meaning as a determining factor of a field entity, the meaning core of which is characterized by sense attraction, is being accentuated.

Key words: semantic field, semantic feature, archilexeme/superordinate lexeme, archiseme.

Еволюція теоретичних надбань семантики – науки про значення – бере свій початок із семіотичної теорії, яку в лінгвістичний обіг увів Ф. де Сосюр і в основі якого – екстраполяція ідей семіотики на площину мови. Мовна одиниця як знак є те, що означає (significant), і те, що означається (signifié). Дуалізм значення та акустичної форми його вираження як двох сторін знаку передбачає, що значення розтікається в межах певної форми і без свого формального враження є немислимим [14]. Семіотичні «поруки» Ф. де Сосюра про знаковий характер мови слугували поштовхом у становленні парадигми структуралізму – налагодженої сукупності уявлень про мову як складну систему одиниць із координованою множиною зв'язків між ними.

Надалі доктрина структуралізму зазнала жвавого розвитку у працях Л. Вайсгербера. Система мовних одиниць зазнає метафоричного перевтілення у розгалужені тенета, вузли якої представляють зв'язки між значеннями слів. Основною тезою структуралізму є те, що значущість слова (valeur за Ф. де Сосюром) і його значення детермінуються відношеннями між іншими вузловими точками сітки мовних одиниць [23, 401]. Значення і смисл ідентифікуються у внутрішньому функціоналізмі мови, що розглядається в статичній у синхронічному, а зазнає структурних змін у діахронічному зрізі. Панування структуралізму пов'язане з актуальністю ономазіологічного підходу до значення слова, що визначає сумарну множину взаємозв'язків між словами як віддзеркалення концептуальної складової мовного світобачення [22, 50].

Тенденція структуралізму до висвітлення змістової сторони мовного знаку як визначально-

го фактору його позиції в сітці мовних одиниць сприяла зародженню концепції семантичних полів як способу структуризації і систематизації лексики на базі мовних відношень (Ф. Іпсен, В. Порціг, Й. Трип). Водночас актуальності набули питання щодо внутрішньої організації семантичного поля. Одним із таких підходів є компонентний аналіз, в основі якого – дескрипція семантичних компонентів лексеми внаслідок «розщеплення» (декомпозиції) на мінімальні (дискретні) цеглинки – компоненти значення (семи). Генеза процедури компонентного аналізу бере свій початок в американській лінгвістиці 30-50-х років минулого століття на чолі з Л. Блумфільдом, який увів поняття семи і семіми у тлумачення значення морфем як дистинктивних (розбіжних) ознак, що були запозичені з фонології, та Ю. Найдою, який запропонував модель компонентного аналізу із виокремленням діагностичних / релевантних (diagnostic) і додаткових (supplementary) компонентів у ході декомпозиції значення [22, 71-72; 24, 48].

У європейській лінгвістиці метод компонентного аналізу був також запозичений з фонології: бінарна класифікація диференційних ознак М. Трубецького була екстрапольована на площину семантики слова, а згодом використана Л. Єльмслєвим з метою декомпозиції компонентів значення на основі «змістової складової» («content figurae») і побудови значеннєвих опозицій. Польова перспектива дистинктивних опозицій щонайяскравіше окреслюється Б. Потьє, С. Косеріу й А. Греймасом. Сема тлумачиться як компонент значення, архілексема – як вища лексична одиниця номінації і демаркації поля, й архісемема – як множина значень архілексеми [22, 76].

Процедура компонентного аналізу набула значної популярності серед лінгвістів і була визнана досить ефективною у польових дослідженнях лексики. Застосування компонентного аналізу дозволило розкрити суть семантичної структури значення лексичних одиниць, в якому кожна сема займає апіорі обумовлену смислову позицію [4, 5]. Інструментарій для опису лексико-семантичного значення, уведений методом компонентного аналізу, слугував катализатором для вивчення принципів організації семантичного поля.

На нинішньому етапі розвитку лінгвістичної думки семантичне поле перебуває у фокусі уваги вітчизняних та зарубіжних дослідників. У вітчизняному мовознавстві актуальність розвідок у галузі лексичної семантики (С. П. Денисова [6], В. В. Левицький [10]) зумовила зацікавленість у дослідженні концептуальних та національно-культурних (Н. О. Герцовська [5], Л. В. Строченко [15], В. В. Тарасова [16]), стилістичних (О. М. Островська), прагматичних аспектів (Д. Ю. Кузнецова [8]) семантичних полів.

Не менш вагомими є здобутки й російських науковців. Зокрема, спроби теоретичного узагальнення концепції поля (Г. С. Щур [17]) і семантичного поля (Г. Т. Безкорвайна [3], І. М. Рубцов [13]), дослідження семантичних полів англійської (З. Н. Вердієва [4]) і російської (В. П. Абрамов [1]) мов, а також розробка гіпотези про лексичну динаміку за частиномовним критерієм (О. В. Падучева [12]) заклали основу для подальшого наукового поступу в сфері лексико-семантичних досліджень.

Західна наукова думка концентрує увагу на удосконаленні методологічної бази лексичної семантики, що виявляється у детальному аналізі низки теорій (D. Geeraerts [21, 22, 23]), залученні теорії семантичних полів до корпусних досліджень (J. Flowerdew, M. Mahlberg, J. Morley [27]), використанню компонентного аналізу в моделюванні морфосемантичних полів (R. Lieber [26]), а також частиномовній систематизації лексико-семантичних полів (А.-М. Simon-Vandenberg [28]) і класів (P. Faber [19]) англійської мови.

Отож, на часі – з'ясувати суть поняття семантичного поля в лінгвістиці, узагальнивши низку підходів до його тлумачення, що й становить мету нашої розвідки. Серед завдань статті: 1) окреслити онтологічний статус поля як відображення понятійної сфери знань; 2) визначити принцип об'єднання лексичних одиниць в семантичне поле і, звідси, особливості його організації; 3) обумовити роль лексичного значення як базису формування семантичного поля.

Й. Трір (1931) [30], запозичивши термін поля у Ф. М. Іпсена (1924) [25], увів у площину лінгвістики поняття мовного поля з його метафоричним уподібненням до мозаїки, в якій форма і позиція

кожного фрагменту зумовлює та є зумовлена тими ж параметрами сусідніх фрагментів. Й. Трір поділив мовні поля на понятійні (семантичні) та словесні (лексичні поля) [3, 173]. «Поле Тріра» відтворює системні взаємозв'язки між мовними одиницями, що охоплюють однакову понятійну сферу, та властивість парадигматичного упорядкування одиниць системи мови. Прикладом лексичного поля Й. Тріра є діахронічне дослідження еволюції інтелектуальних номінацій в німецькій мові у XIII–XIV століттях [16, 55; 28, 11].

Водночас із Й. Тріром ідеї Ф. Іпсена продовжував В. Порціг, який розглядав семантико-синтаксичний аспект словесної комбінаторики та відстоював доцільність вивчення мовного поля за параметром сполучуваності. Крізь призму синтагматики таке поле отримало назву «поля Порціга» та зосереджувалося на взаємодії семантичних і граматичних чинників у ході синтагматичного сполучення лексичних одиниць [3, 173; 16, 21; 22, 58].

У лінгвістиці польовий підхід щонайповніше реалізовується у значеннєвому вимірі лексичних одиниць. На ґрунті диференційних ознак в структурі значення формуються конфігурації лексичних одиниць, об'єднаних, у свою чергу, інтегральними ознаками значення. Відтак, семантичний принцип групування навколо «значеннєвого» ядра слугував основою для виокремлення семантичного поля – семантичного утворення, що набуває статусу системно-структурної одиниці з огляду на відображення однакової понятійної сфери [13, 232] і, відповідно, встановлення складних взаємозв'язків між елементами цього поля [3, 174].

Г. С. Щур вважає, що правомірність вживання поняття поля можливе лише за умови цілковитого осмислення епістемологічного каркасу. Існування поля слід декларувати з урахуванням інваріантного принципу групування елементів, причому інваріантний принцип трактується в контрасті з функціонально-структурним принципом. З огляду на те, що окремі класи мовних одиниць виконують певну функцію, а саме обумовлюють виникнення відповідних їм типів структур [17, 157], вони утворюють функціональні групи, для яких характерні системно-структурні особливості.

Структура в Г. С. Щура витлумачується як ієрархічно впорядкована сукупність елементів чи груп елементів, а система – як сітка зв'язків, що вкриває таку сукупність елементів чи груп елементів, то й система зазнає епістемологічної ієрархізації, відтак витлумачується у парадигматичній перспективі [17, 158]. Звідси й пробивається думка про функціональний принцип об'єднання груп елементів, де функціоналізм слід розглядати в екстеріорному векторі парадигмального зіставлення. Функціональні групи елементів (мовних одиниць) демонструють свій функціоналізм у відношеннях ієрархічної конституції елементів ви-

щих груп, які, в свою чергу, також об'єднуються на функціональному ґрунті та утворюють групи елементів вищого рівня доти, доки мова не зазнає втілення у мовленні, й останнє буде простягатися вже по синтагматичній вісі [17, 160].

Г. С. Щур також висловлює думку, що «інваріантні групи репрезентують один зі способів існування лінгвістичних елементів і відображають один із принципів (інваріантний) групування елементів. Можливо, завдяки цьому для таких груп характерна не взаємодія, а суперпозиція, або накладення і перетинання класів» [17, 161].

З огляду на системно-структурну сутність мови поля можуть формуватися на всіх її рівнях, але при цьому об'єднувати подібні один одному елементи. Якщо принципом групування елементів вважати інваріантний, то мовне поле постає в результаті виникнення певного центру (ядра), що виявляється диференційною (щодо тих одиниць, що нею не володіють) ознакою, та притягнення до себе одиниць з такою самою ознакою, яка вже трансформується в інтегральну (щодо одиниць, яких вона об'єднала).

Семантичне поле наповнюється лексичними одиницями з огляду на їх план змісту, тобто, значення, що виражає їх формальний бік і набуває статусу лексико-семантичного поля. Силою, що притягує та утримує лексичні одиниці в межах лексико-семантичного поля та на певній відстані одне між одним, є семантичний компонент (змістовий, понятійний, предметний чи функціональний) [13, 232], який наділений здатністю до атракції. Він є центром поля, що репрезентує абстрактно-понятійну сферу, закріплену в свідомості, в семантико-мовних рамках і в радіусі своєї дії встановлює тотожність / близькість між семантичними ознаками (компонентами значення – семами) слів та їх орієнтацію на спільний концентратор значення поля [13, 234]. Г. Т. Безкоровайна також підкреслює, що, незважаючи багатоманіття тлумачень терміну «семантичне поле» серед лінгвістів, згуртовуючою серед усіх поглядів є думка про існування «спільного змісту», «спільної семантичної ознаки» чи «тематичної спільності» у значенні конститuentів семантичного поля [3, 175].

Ю. Д. Апресян стверджує, що «семантичні поля суть класи, що перехрещуються; єдиного розподілу словника на семантичні поля, якщо не (...) підмінювати семантичні компоненти бінарними або іншими диференційними ознаками, не існує; з будь-якого семантичного поля, через більш або менш довгий ланцюжок суміжних ланок можна потрапити в інше поле, тому й семантичний простір мови виявляється в цьому сенсі неперервним» [2, 252]. У Ю. Д. Апресяна і Г. С. Щура подибуємо конвергентність поглядів на семантичне поле як площину семантичної кооперації лексичних одиниць, якій не характерна структурна

ієрархія як принцип внутрішньої будови. Конститuentи семантичного поля притягуються одне до одного на підставі загальної семантичної подібності, заповнюють своїм значенням певну комірку смислового простору поля і водночас зазнають семантичної дисемінації свого значення таким чином, що воно відлунує в значенні інших слів цього семантичного поля.

Серед властивостей семантичного поля, виокремлених І. М. Кобозєвою, вагоме місце у нашому баченні посідають (а) наявність семантичних кореляцій між словами, що його наповнюють; (б) взаємозалежність і взаємозумовленість лексичних одиниць; (в) неперервність позначення його смислового простору [7, 99]. Подібність семантичної ознаки серед всіх лексичних одиниць зумовлює виникнення семантичного струму, що позначає межі лексико-семантичного поля та свідчить про існування в ньому семантичної іскри, яка наповнює всі слова своїм відблиском. Кореляційні зв'язки відображають семантичну взаємозалежність слів, що, в свою чергу, слугує умовною лінією демаркації семантичного поля від інших та полюсом притягнення семантично подібних лексичних значень слів.

Утім, більшість як зарубіжних, так і вітчизняних науковців розглядає семантичне поле в світлі його структурної будови. Серед європейських дослідників (J. Lyons) [9] спостерігаємо схильність до ототожнення лексичного і семантичного полів. Підставою для об'єднання лексичних одиниць в лексичні/семантичні поля є семантична близькість (semantic affinity) [20, 182] значення лексичних одиниць. Вона полягає передусім у зверненні до позамовного середовища. Так, лексичними полями вважаються об'єднання лексичних одиниць на позначення одягу (D. Geeraerts, S. Grondelaers, P. Bakema) [21], кольорів (E. Finegan) [20], частин тіла чи столового посуду (A. Cruse) [18], які демонструють віднесеність до спільного семантичного сегменту.

Внутрішня організація таких лексичних полів експлікується з огляду на структурний принцип шляхом побудови таксономічної чи меронімічної ієрархії елементів (лексичних одиниць) [18, 180]. Їх структура пронизана сіткою смислових зв'язків (sense relations), серед яких Дж. Лайонз виділив парадигматичні (міжрівневі) і синтагматичні (внутрішньорівневі) зв'язками [9]. Ці види зв'язків належать до регулярних у мові і в цілому висвітлюють мовні відношення між словами на основі синонімії, гіпо-гіперонімії, несумісності, комплементарності, полярної антонімії, коверсивності в парадигматичному зрізі, а також відтворюють явища колігації (colligation), колокації (collocation) сполучуваності (co-occurrence) й асоціації в синтагматичному зрізі [29, 68-73].

Структурно-функціональний принцип маніфестується в функціонально-лексемній моделі (Functional-Lexematic Model) П. Фабер, архітектура якої окреслюється в ході покрокової лексичної декомпозиції дієслів і зводиться до формування доменів (domains) та піддоменів (subdomains) дієслів на базі родових (generic) відношень. Звернення до дефініційного аналізу уможливує виокремлення ядра значення, що ідентифікується в лексико-семантичному наборі верхньої лексеми, і проєкцію цілісної ієрархії дієслів за приналежністю до певного домену чи піддомену. Взаємозалежність між семантичними компонентами складових доменів і піддоменів дозволяє упорядкувати дієслово за структурно-семантичною ієрархією, а також врахувати їх синтагматичний фактор, зокрема особливості їх валентності [19, 87-91].

Серед українських і російських дослідників також превалує методика лексико-семантичної польової структуризації. У В. В. Тарасової структурна будова семантичного поля є наслідком екстраполяції на нього семантичної структури архілексеми (номінанта семантичного поля), яка виявляється у компонентному аналізі. З'ясування інтегральної семи (архісеми) і набору диференційних сем одиниць семантичного поля уможливує його моделювання як багаторівневої структури, від якої відгалужуються мікрополя, лексико-семантичні групи і підгрупи [16, 66-67]. На лексико-семантичній парадигматиці концентрується дослідження семантичних полів З. Н. Вердієвої. З акцентом на частиномовному аспекті, її лексико-семантична парадигматика репрезентує зріз «частина мови → семантичний підклас частин мови». Він був сконструюваний внаслідок копіткого дефініційного і семантичного аналізів лексики і синтезований шляхом співставлення й уніфікації семантичних ознак у понятійній структурі значення, що корелює із категоріальною частиномовною семантичною ознакою. Відтак, інтеграція лексико-семантичних парадигм проходить згори вниз і знизу вверху, виокремлюючи семантичні підкласи, лексико-семантичні групи і підгрупи [4, 8-10].

Внутрішня організація семантичного поля за структурним принципом передбачає виникнення лексико-семантичної структурної ієрархії, в якій існує підпорядкування одиниць верхівці (архілексеми, що містить у структурі свого значення інтегральну сему) і відгалуження від неї лексем, які в парадигматичному польовому зрізі з огляду на семантичну ієрархію значення об'єднуються в певні угруповання (класи, підкласи, групи, підгрупи). Структурна ієрархічність представляється родо-видовими і видо-видовими зв'язками, що свідчить про потяг до часткового семантичного уподібнення лексем-конституентів поля із архілексемою та домінантність її семантичного масштабу щодо підпорядкованих їй слів [2, 249-250].

Отже, семантичне поле поєднує у своїх межах мовні одиниці, значення яких відображає спільну поняттєву сферу. Семантичне поле створює свого роду смисловий простір взаємодії цих одиниць, до того ж такої взаємодії, в якій ці мовні одиниці здатні розкрити приховані чи неявні грані своїх значень, сповнити ці значення яскравішими відтінками та відтворити широкий спектр значеннєвих коливань як потужного резерву вираження мовних потенцій. Лексико-семантичне поле виділяється на ґрунті семантичної структури значення лексичної одиниці, яке внаслідок компонентного аналізу увиразнюється певним ієрархічним набором сем і кореляціями між понятійною домінантою поля і приналежністю семантичних ознак значення до цієї домінанти. З огляду на структурну властивість поля між його складовими (мікрополями, класами, групами) встановлюються семантичні відношення – гіпо-гіпонімічні та гіпо-гіперонімічні зв'язки, що обумовлюють суперординатну позицію архілексеми і семантичну тяглість до неї інших одиниць поля на основі спорідненості семантичних ознак.

Перспектива роботи полягає в моделюванні індивідуально-авторських лексико-семантичних полів у художньому тексті, горизонтальний і вертикальний контексти якого є відображенням поняттєвого полотна його мовної картини світу.

Література

1. Абрамов В. П. Семантические поля русского языка: [монография] / В. П. Абрамов. – М. : Краснодар: Акад. соц. и пед. наук РФ; Куб. ГУ, 2003. – 338 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 1995. – 472 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
3. Безкоровайная Г. Т. Семантические поля как способ систематизации лексических единиц: попытка обобщения основных положений теории поля / Г. Т. Безкоровайная // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – Серія «Філологічні науки». – 2012. – № 1 (3). – С. 172-180.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке : Учеб. пособие для пед. ин-тов / З. Н. Вердиева. – М. : Высшая школа, 1986. – 120 с. – (Биб-ка филолога).
5. Герцовська О. Н. Лексико-семантичне поле успіху як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17 / Н. О. Герцовська; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2011. – 20 с.
6. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики / С. П. Денисова. – К. : Вид-во Київського держ. лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.

7. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: Учебное пособие / И. М. Кобозева. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
8. Кузнецова Д. Ю. Номінативне поле «вираз обличчя» в сучасному англомовному художньому дискурсі: емотивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Д. Ю. Кузнецова; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2009. – 21 с.
9. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение: [монографія] / Джон Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
10. Левицкий В. В. Семасиология: монографія для молодых исследователей / В. В. Левицкий. – [2-е изд., доп. и испр.]. – Винница: НОВА КНИГА, 2012. – 680 с.
11. Островська О. М. Лінгвостилістичні засоби реалізації категорії оцінки (на матеріалі американської художньої прози): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / О. М. Островська; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2001. – 20 с.
12. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Язык славянской культуры, 2004. – 608 с. – (Studia philologica).
13. Рубцов И. Н. Семантические поля как способ реализации языковых картин мира / И. Р. Рубцов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2008. – Выпуск № 60. – С. 231-236.
14. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Фердинанд де Соссюр // Редакция Ш. Балли, А. Сеше; пер. с франц. А. Сухотина. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. – 432 с.
15. Строченко Л. В. Лексико-семантическое поле «коштовне каміння» в англійській мові та мовленні (лінгвокогнітивне дослідження на матеріалі словників і текстів): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Л. В. Строченко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 2008. – 19 с.
16. Тарасова В. В. Семантическое поле «Засоби пересування» в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах: [монографія] / В. В. Тарасова. – К. : ТЗОВ «Sprint Print», 2010. – 255 с.
17. Щур Г. С. Теория поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М. : Изд-во «Наука», 1974. – 255 с.
18. Cruse A. Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics / Alan Cruse. – New York: Oxford University Press, 2000. – 438 p.
19. Faber P. B. Constructing a Lexicon of English Verbs / Pamela B. Faber, Ricardo Mairal Usón. – Berlin: Walter de Gruyter, 1999. – 350 p.
20. Finegan E. Language: Its Structure and Use / Edward Finegan. – 5th edition. – Boston: Thompson Learning, Inc., 2008. – 672 p.
21. Geeraerts D. The Structure of Lexical Variation: Meaning, Naming, Context / Dirk Geeraerts, Stefan Grondelaers, Peter Bakema. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1994. – 221 p.
22. Geeraerts D. Theories of Lexical Semantics / Dirk Geeraerts. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 364 p.
23. Geeraerts D. Words and Other Wonders: Papers on Lexical and Semantic Topics / Dirk Geeraerts. – Berlin: Walter de Gruyter, 2006. – 493 p.
24. Goddard C. Semantic Analysis: A Practical Introduction / Cliff Goddard. – New York: Oxford University Press, 1998. – 411 p.
25. Ipsen P. Die alte Orient und die Indogermanen / P. Ipsen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. – Heidelberg, 1924. – 233 s.
26. Lieber R. Morphology and Lexical Semantics / Rochelle Lieber. – New York: Cambridge University Press, 2004. – 196 p.
27. Morley J. Lexical cohesion and Rhetorical Structure / John Morley // Lexical Cohesion and Corpus Linguistics [edited by John Flowerdew and Michaela Mahlberg. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2009. – P. 5-22.
28. Simon-Vandenberg A. M. The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-based Study of English Adverbs / Anne-Marie Simon-Vandenberg, Karin Aijmer. – Berlin: Walter de Gruyter, 2007. – 395 p.
29. Singleton D. Language and the Lexicon : An Introduction / David Singleton. – London : Arnold; Hodder Headline Group, 2000. – 245 p.
30. Trier J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes / Jost Trier. – Heidelberg: Winter, 1931. – 347 s.

СЕМАНТИКА ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ОПРАЦЮВАННЯ МОРСЬКОГО ТЕРМІНА *ПОРТ*

*У статті досліджено семантичну специфіку та лексикографічне опрацювання лексеми-терміна **порт** у складі української морської терміносистеми. Розглянуто лексикографічні джерела, у яких зафіксовано усі можливі синоніми та лексичні значення; проаналізовано словникові статті, об'єднані лексемою-терміном **порт**.*

Ключові слова: морська терміносистема, **порт**, семантика, словникова стаття, лексикографія.

Даки Е. А. Семантика и лексикографическая обработка морского термина *порт*. – Стаття.

*В статье исследована семантическая специфика и лексикографическая обработка лексемы-термина **порт** и украинская морская терминотерминосистема. Рассмотрены лексикографические источники, в которых зафиксированы все возможные синонимы и лексические значения; проанализированы словарные статьи, объединенные лексемой-термином **порт**.*

Ключевые слова: морская терминотерминосистема, **порт**, семантика, словарная статья, лексикография.

Daiki O. A. Semantics and lexicographical treatment of the term *port*. – Article.

*The article deals with the semantic specificity and lexicographical treatment of the term **port** in Ukrainian marine terminology. There are considered lexicographical sources, in which are fixed all possible synonyms and lexical meanings; there are analyzed dictionary entries with the term **port**.*

Key words: marine terminology, **port**, semantics, dictionary entry, lexicography.

Морська термінологія – це самостійна галузева терміносистема, яка у наш час значно розширилася через бурхливий розвиток цієї сфери діяльності. Це призвело до істотних лінгвістичних змін, а саме інноваційних процесів у самій терміносистемі, до розширення функціональних меж традиційних українських морських термінів. Сьогодні назріла нагальна потреба у створенні словника української морської термінології. У такому виданні мають бути дефініції, тлумачення українських морських термінів із урахуванням усіх вимог щодо їх систематизації. Створення термінологічного словника вимагає адекватного висвітлення семантичної специфіки термінологічної бази та перегляд реєстру існуючих словників, довідників, енциклопедій, а в разі потреби і звертання до спеціальної літератури.

В українському мовознавстві обмаль розвідок з морської термінології, у цій галузі працювали Т. Д. Михайленко (становлення і функціонування військової терміносистеми) [4], Л. В. Туровська (періодизація української військової термінології) [5], О. Я. Андріянова (етапи формування та семантика військово-морської термінології) [1], Л. В. Ярова (лінгвістичний аналіз російських термінів судноводійства) [6].

До невирішених раніше аспектів означеної актуальної загальної проблеми, якій присвячено статтю, відносимо семантичну специфіку та лексикографічне опрацювання окремих лексем-термінів української морської терміносистеми. Ретельне дослідження української морської термінології виявляє системні зв'язки всередині терміносистеми.

Мета роботи – з'ясувати семантику терміна **порт**, здійснити його лексикографічне опрацювання. У зв'язку з метою статті були поставлені такі завдання: розкрити специфіку поняття

«порт»; розглянути словникові статті у загально-мовних тлумачних словниках, зіставити їх із термінологічними словниками та енциклопедичними виданнями з метою уточнення складу поняття аналізованого терміна, подати тематичні групи словникових статей терміна **порт**. Матеріалом дослідження послужили словники термінів, енциклопедичні видання, а також навчальні посібники [3] та довідники [2].

Українська морська терміносистема складається із термінів, що обслуговують військово-морську, морську і річкову сфери: судноводійство, судноплавство, електромеханічне устаткування, суднобудування, судноремонт і портова мережа. Дослідження семантичної характеристики одного з елементів термінологічної бази даних для майбутнього термінологічного словника – терміна **порт** – потребує його зіставлення з тлумаченням значення в інших лексикографічних джерелах (загально-мовних і спеціалізованих) як української, так і сусідніх мов, також історії виникнення й побутування терміна та позначуваного ним поняття.

Отже, аналізована лексема **порт** наявна у реєстрі 11-томного Словника, але у загально-мовному, а не у термінологічному значенні, порівняймо:

«ПОРТ, у ч. Ділянка берега водойми разом з прилеглою водною площею, спеціально обладнана для стоянки суден, вантажно-розвантажувальних та інших робіт» [13, VIII, 289].

У ньому також зафіксовано наступні похідні від лексеми **порт** слова: *портовий* [13, VIII, 290]; *портовик* [13, VIII, 290].

«ПОРТО-ФРАНКО, невідм., с., спец. 1. Вільна безмитна торгівля в порту (або в приморській зоні). 2. Порт (або приморська зона), в межах якого дозволяється перевозити іноземні товари без сплати мита» [13, VIII, 290.]

Подано також такі синоніми до означуваної лексеми:

«АВАНПОРТ, у, ч., мор. Зовнішня частина водного простору порту або гавані, захищена від хвиль» [13, I, 7].

«ГАВАНЬ, і, ж. Природно захищена від вітру, хвиль, течій і льодоходу частина океану, моря, річки, зручна для стоянки суден. // Місто з природною або штучно зробленою стоянкою для суден» [13, II, 8].

«ПРИСТАНЬ, і, ж. 1. Спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою або береговою спорудою для причалювання і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів. // Сама плавуча або берегова споруда такого призначення. // Перев. з означ. Вулиця міста або населений пункт, розташований на березі моря або річки» [13, VII, 38].

В українській лексикографії тлумачення лексеми *порт* знаходимо і в інших словниках, наприклад, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела, у якому лексема *порт* має два значення, порівняймо:

«ПОРТ 1, -у, ч. Ділянка берега водойми разом із прилеглою водною площею, спеціально обладнана для стоянки суден, вантажно-розвантажувальних та інших робіт. // Приморське місто, розташоване біля такої ділянки. Повітряний порт - спеціально обладнане місце для стоянки літаків, вертольотів і т. ін.

ПОРТ 2, -у, ч. 1. Отвір у борту судна для гарматних стволів (у старовинних військових суднах) або навантаження й розвантаження з нижньої палуби. 2. Пристрій для підключення зовнішнього обладнання. 3. Інтерфейс, через який периферійний пристрій приєднується до адаптера, який розміщений на системній платі» [8, 1072].

Зафіксовано також і два синоніми до лексеми *порт*: «ПРИСТАНЬ, -і, ж. 1. Спеціально обладнане місце на березі водойми з плавучою чи береговою спорудою для причалювання і стоянки суден, їх навантажування й розвантажування, посадки й висадки пасажирів. // Сама плавуча чи берегова споруда такого призначення. // *перев. з означ.* Вулиця міста або населений пункт, розташований на березі моря або річки. 2. *перен.* Місце, де можна укритися, відпочити, знайти притулок і т. ін.; пристановище. Вічна пристань – могила, кладовище. 3. *перев. у сполуч. зі сл. тиха, перен.* Місце, в якому можна знайти спокій, задоволення і т. ін.; відчуття спокою, задоволення і т. ін. // Людина, яка створює для кого-небудь відчуття спокою, задоволення і т. ін.» [8, 1132].

«ПРИЧАЛ, -у, ч. 1. Спеціально обладнана частина порту чи пристані, де пришвартовуються судна; місце стоянки кораблів. // Місце, до якого причалюють і де стоять прив'язаними човни. *Знімається з причалу.* 2. *перен.* Пристановище

для кого-, чого-небудь; притулок. 3. *рідко.* Дія за знач. *причалити, причалювати.* 4. *рідко.* Канат або ланцюг, яким пришвартовують судна» [8, 1139].

Отже, у реєстрі «Великого тлумачного словника сучасної української мови» за редакцією В. Т. Бусела відсутніми виявилися лексеми *аванпорт, порто-франко*.

У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського [11] подано такі синонімічні ряди до лексеми *порт*:

«ГАВАНЬ, бухта, ЗАТОКА, (на річці) сага; (для тих, хто в морі) порт, пристань; (тиха) П. притулок, сховок, укриття, сховище, пристановище» [11, 65]

«МІСТО, д. город, ур. град, (головне) столиця, центр; (портове) порт, /безмитний/ порто-франко; містечко» [11, 206].

«ПРИСТАНОВИЩЕ, -ИСЬКО, укриття, притулок, прихилище, осідок, п. дах, покрівля, ПРИСТАНЬ, причал; (злодіїв) п. тирло; (останнє) могила; пристання. ПРИСТАНЬ, (невелика) причал; ПРИСТАНОВИЩЕ; (тиха) гавань, заводь, затишок» [11, 333].

«ПРИЧАЛ, д. ПРИСТАНЬ: (для човнів) стоянка; П. пристановище, притулок, гавань; (линва) Р. *мор.* швартов; (дія) причалювання» [11, 333].

Усі ці слова є загальнономовними, деякі мало розповсюджені: *порто-франко, швартов*, останнє має спеціальну позначку – *мор.* (тобто *морське*).

В Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза й І. А. Ефрона [14] міститься словникова стаття з аналізованим заголовним словом, наприклад:

«**Порт** – місце для будівлі, стоянки, спорядження, навантаження й розвантаження або лагодження морських або річкових судів, укрите від вітру, хвилювання, а також льодоходу. Порти можуть бути природними, у затоках, устьях річок і інших місцях, захищених від морського хвилювання, або штучними, коли частина водної площі біля берегів захищається від дії хвилювання або вітру штучними спорудженнями» [14, 630-636].

Дана словникова стаття викладена на 6 сторінках суцільного тексту. У ній наведені докладні історичні відомості виникнення й розвитку портів із часів стародавності, на багатому фактичному матеріалі розглянуті й роз'яснені особливості місця розташування різних портів, призначення, принципи їх обладнання й організації роботи. Вказані, наприклад, такі терміни-назви: *комерційні, військові, порти-притулки й рибальські, порто-франко, карантинні, порти договірні, зимові порти, річкові порти, або затони*.

У Великій Радянській енциклопедії [7] поняття «порт» розкрито на трьох сторінках. Ось його дефініція: «**Порт** (франц. *port*, від лат. *Portus* – гавань, пристань), ділянка берега моря, озера, водосховища або річки і прилегла водна площа, природно або штучно

захищені від хвилювання і обладнані для стоянки та обслуговування суден, виконання перевантажувальних та інших операцій. Розрізняють морські порти, що обслуговують морське судноплавство, і річкові – на внутрішніх водних шляхах» [7, 378]. Ця словникова стаття на відміну від попередньо наведеної чітко структурована, у її складі знаходяться такі частини: коротка історична довідка, загальні характеристики порту, гідротехнічні споруди, основні технічні характеристики, план порту, основні транспортно-економічні характеристики.

Окремої уваги заслуговує подана в зазначеній словникової статті класифікація морських і річкових портів, як-от: «Морські порти поділяються в основному на цивільні (торговельні, рибні та ін.) і військові. ... Річкові порти за призначенням поділяються на загальні, спеціальні, аванпорти, порти-притулки» [7, 378].

Радянські військові та морські словники, енциклопедичні довідники також подають визначення терміна *порт*. У термінологічних словниках та довідниках реєстр містить набагато більше одиниць, які мають у своєму складі термін *порт*, ніж у вищезгаданих виданнях. Так, у Морському енциклопедичному довіднику за редакцією М. М. Ісаніна [12] термін *порт* є і назвою окремої словникової статті:

«ПОРТ (лат. *portus* - вхід, ворота). 1. Ділянка берега з прилеглим водним районом, де розміщено комплекс споруд і пристроїв для навантаження-розвантаження суден і повного їх обслуговування» [12, II, 119].

В означеній словникової статті схарактеризовано основні типи портів, як-от: за призначенням; за географічним положенням; по відношенню до рівня води; по відношенню до міжнародної торгівлі та залежно від вантажообігу; за тривалістю навігаційного періоду тощо, наприклад: «Крім найпоширеніших торгових портів, призначених для передачі вантажів і пасажирів з водного транспорту на сухопутний і назад, існують військові, промислові, рибні порти й порти-притулки» [12, II, 119].

З усіх зафіксованих у Морському енциклопедичному довіднику словникових статей, об'єднаних лексемою *порт*, виділяємо кілька тематичних груп, які подаємо за спадною частотністю:

– різновиди портів: *внутрішній порт, військовий порт, закритий порт, каботажний порт, міжнародний порт, морський порт, незамерзаючий порт, відкритий порт, порт, приливний порт, промисловий порт, річковий порт, рибний порт, сезонний порт, торговельний порт* (усього 15 словникових статей);

– транспортно-економічні характеристики порту: *вантажообіг порту, одиниці виміру портів операцій, пропускна здатність порту, рентабельність порту, економіка портів* (5 словникових статей);

– експлуатація й постачання порту: *водопостачання порту, висвітлення порту, теплопостачання порту, електропостачання порту* (4 статті);

– особливості прилягаючих до порту територій: *акваторія порту, ворота порту, підхідний канал порту, територія порту* (4 статті);

– портові норми й правила: *звичаї порту, ординар порту* (2 статті).

По одній словникової статті входять у склад таких груп, як: портові споруди (*склади порту*), посади й професії (*капітан порту*), документація порту (*генеральний план порту*), організації (*міжнародна асоціація портів і гаваней*).

Так, у Військово-морському словнику за редакцією В. М. Чернавіна [9] термін *порт* також представлений, наприклад, у складі термінологічного словосполучення, або у назвах статей з коренем -порт-: «ПОРТ (порттик) корабля, отвір, що герметично закривається у борту корабля (судна). Служить для посадки-висадки людей, навантаження-вивантаження вантажів (вантажний порт), бункерування (вугільний порт) і т. п. На кораблях вітрильного флоту – для стрільби з розташованих біля бортів знарядь (гарматний порт)» [9, 331]. А також: *порт морський* [9, 331], *аванпорт* [9, 10], *порто-франко* [9, 332].

Також у цьому виданні містяться словникові статті із синонімічними заголовними словами: *причальна тумба, пристань (дебаркадер), причал*. Слід зазначити, що серед розглядуваних термінів є історизми, наприклад: *порт військовий* (іст.), *порт-талі (порт-шкентель-талі)* (іст.), *ретирадний порт* (іст.). Подаємо тематичні групи словникових статей у Військово-морському словнику за спадною частотністю:

– різновиди портів: *аванпорт, закритий порт, відкритий порт, порт, порт, порт військовий (іст.), порт морський, порто-франко, розпорядчий порт* (усього 9 словникових статей);

– синоніми до лексеми порт: *бухта, вільна гавань (іст.), гавань (військ. г., торг. г.), пристань, причал, свобідна гавань (вільна)* (6 статей);

– порт-отвір (порттик): *гельмпорт, гарматний порт (порттик), ретирадний порт* (іст.) (4 статті);

– портові норми й правила: *порт приписки, портові правила, портові збори, портовий нагляд* (4 статті);

– посади й професії: *гаваньмейстер, капітан над портом* (іст.), *капітан рейду* (3 статті);

– портові споруди: *портові спорудження, набережна порту, причальна тумба* (3 статті);

– портові пристрої: *порт-талі (порт-шкентель-талі)* (іст.) (2 статті);

– особливості прилягаючих до порту територій: *ворота*.

Жодної словникової статті не зафіксовано у складі груп: транспортно-економічні характери-

стики порту, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації.

У Військовому енциклопедичному словнику [10] словникової статті під назвою **порт** немає, але є така: *станція (порт, аеродром)* [10, II, 597], що пояснюється, напевно, суто військовою, а не морською спрямованістю цього видання. У зазначеному словнику зафіксована найменша кількість термінів (8 одиниць) із аналізованим словом у складі. Із усіх зафіксованих у зазначеному джерелі статей, об'єднаних лексемою **порт**, виділяємо кілька груп, які розташуємо за спадною частотністю:

– різновиди портів: *аванпорт, закритий порт, відкритий порт, порт військовий* (4 статті);

– синоніми до лексеми порт: *станція (порт, аеродром)* (2 статті).

По одній словниковій статті входять до складу таких груп, як: посади й професії (*головний командир порту*), особливості прилягаючих до порту територій (*акваторія*), документація порту (*план порту*). Жодної словникової статті не зафіксовано у складі тематичних груп: портові споруди, портові пристрої, порт-отвір (портик), портові норми й правила, транспортно-економічні характеристики порту, експлуатація й постачання порту, організації.

Термін **порт** присутній в усіх аналізованих джерелах. Але у 11-томному словнику та тлумачному словнику за редакцією В. Т. Бусела зафіксовано лексему **порт** не в термінологічному значенні. У 11-томному словнику нараховано 5 статей, у яких заголовне слово має однойменний корінь -порт-: *аванпорт, порт, портовий, портовик, порто-франко*, а також 3 словникові статті із заголовним словом-синонімом до лексеми **порт**: *ворота, гавань, пристань*. У словнику за редакцією В. Т. Бусела лексему **порт** зафіксовано у двох однойменних статтях, у 2 синонімічних лексемах: *пристань, причал*.

У енциклопедичних виданнях, термінологічних словниках та довідниках реєстр містить набагато більше одиниць, які мають у своєму складі аналізований термін. У всіх аналізованих джерелах зафіксовано 92 словникових статті із терміном **порт**. Умовно їх можна розподілити на 12 тематичних груп: різновиди портів, синоніми до лексеми порт, портові споруди, портові пристрої, порт-отвір (портик), портові норми й правила, посади й професії, транспортно-економічні характеристики порту, особливості прилягаючих до порту територій, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації.

У Морському енциклопедичному довіднику [12] зафіксовано 34 словникових статей, об'єднаних терміном **порт**, умовно їх можна розподілити на 9 із 12 виділених нами тематичних груп: різновиди портів, портові споруди, портові норми й правила, посади й професії, транспортно-економічні характеристики порту, особливості прилягаючих

до порту територій, експлуатація й постачання порту, документація порту, організації. Найбільшою із них є група «різновиди портів», яка нараховує 15 словникових статей. Жодної словникової статті не зафіксовано у складі груп: портові пристрої та порт-отвір (портик).

Так, у Військово-морському словнику [9] є 32 словникові статті, які розкривають значення терміна **порт**, з них 2 окремі словникові статті із заголовним словом **порт**, понад 20 словникових статей містять термін **порт** у складі термінологічного словосполучення, або у назвах статей з коренем -порт-. Тематичних груп словникових статей з терміном **порт** або його синонімами у цьому виданні всього 8: різновиди портів, синоніми до лексеми порт, порт-отвір (портик), портові норми й правила, посади й професії, портові споруди, портові пристрої, особливості прилягаючих до порту територій.

У Військовому енциклопедичному словнику [10] зафіксована найменша кількість термінів (8 одиниць) із аналізованим словом у складі.

Враховуючи нагальну потребу в українському морському термінологічному словникові або енциклопедії, слідом за вищезазначеними виданнями, пропонуємо, щоб у подібному майбутньому українському виданні, присвяченому морській тематиці, було подано огляд портів України із наведенням їх назв та спеціалізації. Подамо, наприклад, назви деяких з них: морські торговельні порти (Ізмаїльський, Іллічівський, Маріупольський, Одеський тощо); морські спеціалізовані порти (Дніпро-Бузький морський порт Миколаївського глиноземного заводу тощо); морські термінали («Трансінвестсервіс», експортно-імпортний термінал тощо); морські рибні порти (Іллічівський, Маріупольський тощо); річкові порти (Дніпропетровський, Київський тощо); порти, перевантажувальні комплекси заводів («Азовсталь», морський порт металургійного комбінату тощо) [2]. Бажано було б помістити огляд сучасних морських портів України та світу з точки зору таких показників, як: загальне число морських портів, головні показники роботи морського порту (вантажобіг тощо), основні типи морських портів світу (універсальні, спеціалізовані, за особливостями їх транспортно-географічного положення) тощо [3].

Для означуваного терміна **порт** сучасної української морської термінології характерні такі семантичні процеси: 1) неологізація, тобто, поява нових слів (*термінал, база, портпункт*); 2) архаїзація та застарівання у складі української морської спеціальної лексики (*порт військовий, порт-талі, ретирадний порт*).

Перспективу подальших розвідок убачаємо у вивченні семантичної специфіки та лексикографічному опрацюванні окремих морських термінів для створення сучасних українських морських термінологічних словників, довідників та енциклопедій, у яких є нагальна потреба.

Література

1. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови: формування та семантика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «Українська мова» / О. Я. Андріянова. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2011. – 21 с.
2. Все о портах Украины. 2012. Ukrainian ports: [справочник] / [А. Гордиенко и др. ; под ред. К. Ильницкого]. – 7-е изд., доп. и перераб. – Одесса: Порты Украины, 2012. – 633 с. : ил., табл. – Текст. рос., англ. – 300 экз.
3. Зеркалов Д. В. Международные перевозки грузов: Учебное пособие / Д. В. Зеркалов, Е. Н. Тимошук. – К. : Основа, 2009. – 529 с.
4. Михайленко Т. Д. Интра- й екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах (на матеріалі російської, німецької та української мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. Д. Михайленко. – М., 1996. – 48 с.
5. Туровська Л. В. До проблеми періодизації розвитку української військової термінології / Л. В. Туровська // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К., 2003. – Вип. V. – С. 83-90.
6. Ярова Л. В. Російська морська термінологія судноводіння (лінгвістичний аналіз). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / Л. В. Ярова. – Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 2000. – 21 с.
7. Большая Советская Энциклопедия (3-е издание): в 30 т. – М. : Советская энциклопедия. – Т. 20 : Плата – Проб. – 1975. – С. 378-383.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Военно-морской словарь / Гл. ред. В. Н. Чернавин. – М. : Воениздат, 1989. – 511 с.
10. Военный энциклопедический словарь: в 2 т. / Редкол.: А. П. Горкин, В. А. Золотарев, В. М. Карев и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001.
11. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2000. – С. 480.
12. Морской энциклопедический справочник: в 2 т. / Под ред. Н. Н. Исанина. – Л. : Судостроение, 1987. – Т. 1. – 512 с. – Т. 2. – 520 с.
13. Словник української мови : в 11-ти томах / [редкол. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
14. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона : в 86 т. – С.-Пб.: Брокгауз-Эфрон 1890–1907. – Т. XXIVa : Пом-Пор. – 1896. – С. 630-636.

УДК 81.373.47+398

Деркач В. В., Кулікова Т. В.

МОВНА ЕКСПРЕСІЯ РИТОРИЧНИХ ЗВЕРТАНЬ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО ТА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ)

У статті аналізується функціональний аспект мовної експресії риторичних звертань в українській і кримськотатарській мовах на прикладах пісенного фольклору. Зосереджена увага на характеристиці засобів мовної експресії звертань, окреслено коло питань, пов'язаних зі стилістичним забарвленням називання адресата, його оцінкою.

Ключові слова: експресивність, звертання, мова, фольклор.

Деркач В. В., Кулікова Т. В. Языковая экспрессия риторических обращений (на примере украинского и крымскотатарского песенного фольклора). – Статья.

В статье анализируется функциональный аспект языковой экспрессии риторических обращений в украинском и крымскотатарском языках на примерах песенного фольклора. Сосредоточено внимание на характеристике средств языковой экспрессии обращений, очертан круг вопросов, связанных с стилистической окраской называния адресата, его оценкой.

Ключевые слова: экспрессивность, обращение, язык, фольклор.

Derkach V. V., Kulikova T. V. Linguistic expression of rhetorical appeals (on the example of Ukrainian and Crimean Tatar folklores songs). – Article.

The article analyzes the functional aspect of language expression rhetorical appeals in Ukrainian and Crimean Tatar languages with examples folksong. It focuses on the overview of the linguistic expression of appeals outlined the range of issues associated with the stylistic coloring of naming the addressee, his assessment.

Key words: expression, communication, language, folklore.

Звертання відіграють важливу роль в організації комунікативної структури речення. Цей синтаксичний елемент був об'єктом дослідження українських лінгвістів П.С. Дудика, І.Р. Вихованця, С.В. Ващенко, С.Я. Єрмоленко, А.П. Коваль, М.У. Каранської, К.Ф. Шульжука, А.К. Мойсієнка та ін. Звертання досліджували також у структурно-семантичному (Н.І. Адамушко, О.П. Бейліна, О.М. Галкіна-Федорук, В.Є. Гольдін, І.П. Іванова, О.П. Казанська) і комунікативно-функціональному (С.І. Войтович, Р.М. Гайсіна, В.С. Жумагулова, А.О. Костилюв, І.В. Мальцев, Л.П. Риждова) контекстах. Вони постійно привертають до себе увагу дослідників, розвідки яких ґрунтуються на матеріалах різних мов: російської (Н.І. Формановська), англійської (М.А. Олікова, Р. Браун, Г. Гільман, М. Форд), німецької (Н.І. Адамушко, М.Л. Макаров, В. Беш, Г. Амендт, У. Аммон, Д. Хартманн, Х.Л. Кретценбахер, Т. Фінкенштедт), французької (Т.І. Удилова, Л.П. Риждова), арабської (Ф. Браун), іспанської (Т.А. Лещинська), польської (К. Шуберт), норвезької (Ф. Браун), датської (У. Піпер) та ін. Особливої уваги заслуговують контрастивні дослідження феномена звертання, виконані шляхом зіставлення цього явища у німецькій і шведській (А. Коц), японській і німецькій (М.Т. Натігомо), російській і сербохорватській (В.П. Пронічев) мовах. Однак функціональний аналіз звертання, виконаний шляхом зіставлення цього явища в українській і в кримськотатарській мовах, ще не входив у структуру ґрунтового дослідження вітчизняних мовознавців, що й зумовило актуальність статті. Метою статті є виявлення засобів мовної експресії звертань, уживаних в українських та кримськотатарських народних піснях.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: провести зіставний аналіз явища експресії звертання на матеріалі українського і кримськотатарського фольклору; окреслити коло питань, пов'язаних із називанням адресата, його оцінкою; проаналізувати функції звертань у народних піснях обох мов; з'ясувати стилістичну забарвленість звертань.

У лінгвістиці важливу роль відіграє функціональний підхід до вивчення мовних фактів, тобто такий підхід, при якому вихідним пунктом дослідження визнається деяке загальне значення. Звертанням завжди називається адресат мовлення. При цьому номінативна функція визнається однією з конститутивних ознак звертання, яка поєднується з модальною, актово-мовленнєвою функцією [6, 267]. «Звертання у функціональному плані, – зазначає Н. Арутюнова, – двоїсте. Воно, з одного боку, дозволяє адресату ідентифікувати себе як отримувача мовлення. З другого боку, в апелятиві часто виражається ставлення мовця до адресата» [2, 355]. На думку А. Загнітка, цілком логічно і мотивовано відносити звертання до модальної сфери мовлення, в якій віднаходять своє вираження ціннісні та оцінно-вартісні критерії [6, 267]. Номінативна функція може поєднувати в собі емоційно-оцінні, експресивні можливості найменувань адресата мовлення. Дослідники неодноразово враховували цю властивість при вивченні ролей та експресивно-стилістичних можливостей звертання, розглядаючи його як оцінно-характеризуючий засіб того, до кого звертаються.

П.С. Дудик, В.С. Ващенко виділяють дві основні функції звертань у реченні – закличну (власне звертання) і риторичну [4, 269–270; 3, 202].

Власне звертання – це найуживаніші, звичайні, масові звертання-назви особи (осіб), до якої (яких) мовці звичайно звертаються за найрізноманітніших комунікативних умов і з певною метою. Власне звертання спонукають співрозмовника до певної дії, відповіді [4, 270].

Риторичне звертання – це стилістична фігура, яка полягає у підкресленому звертанні до когось (до чогось) для посилення виразності. «У ролі об'єкта таких звертань, крім назв людей, виступають назви інших живих істот, назви явищ природи, будь-яких абстрактних та конкретних понять» [10, 56]. «Своїм змістом, стилістичною зорієнтованістю, функцією, мовленнєвою метою відрізняються від власне звертань. Вони не спонукають співрозмовника (його не мають на увазі) до відповіді на поставлене питання. Мовець, адресуючи риторичне звертання самому собі, ставить за мету не спілкування з особою, до якої звертається, а виявляє свій душевний стан, думки, почуття тощо» [4, 270–271].

У риторичній функції звертання можуть називати, крім власних номінацій осіб (ідентифікуючих, кваліфікуючих), і номінації на позначення назв різноманітних предметів, явищ дійсності (конкретних і абстрактних іменників), що виступають як очевидні кваліфікуючі конкретизатори адресата.

Проблеми мовної експресії, виражальних засобів мовлення – основні для сучасних лінгвостилістики, лінгвопоетики, лінгвістики тексту, лінгвоаналізу та інших лінгвістичних дисциплін. За стилістичним забарвленням А.П. Загнітко, А.П. Коваль розрізняють нейтральні звертання, які називають адресата мовлення і сигналізують про нейтральне ставлення до нього з боку мовця, та емоційно-забарвлені (оцінно-кваліфікаційні) [6, 268; 8, 204–205]. Єдність у змісті звертань номінативних та емоційно-оцінних елементів дає можливість використовувати емоційно-забарвлені звертання для передачі як логічного змісту думки, так і уяви про щось, а через останнє – і для вираження оцінного ставлення до предмета думки. Аналіз конкретних пісенних текстів дає можливість чітко визначити їх стилістичне навантаження.

Народні пісні різних народів репрезентують дійсність із особливою експресією, образністю, насиченістю. Поняття мовної експресії широке й трактується в сучасній лінгвістиці доволі узагальнено – як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [9, 591]. Дещо уточнює поняття експресивного у своїй монографії В. Чабаненко: «експресія – це не те, що надає мовленню емоційності, образності, характерності, а те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т.д. мов-

лення. По-друге, експресія – це не виразність, а інтенсифікація виразності, це збільшення впливаючої сили сказаного..., надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності. По-третє, експресія пов'язується не тільки з емоційним та образним (художнім), а й з іншими планами вислову – волонтеративним, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т.д.» [11, 7].

Емоційному звучанню звертань сприяють не лише, так би мовити, «внутрішні» якості слова (лексичне значення, суфікси суб'єктивної оцінки тощо), а й «зовнішні» фактори (пояснюючі слова при звертаннях, вигуки і частки, повтор звертань тощо) [12, 22].

В українській і кримськотатарській мовах не дуже багато слів-звертань, які є емоційними уже самим своїм лексичним значенням. Коли ж у ролі звертань вживаються лексеми у переносному значенні, їх емоційне забарвлення може виявлятися значно ширше. Звертання, що мають яскраву образність в українських і кримськотатарських народних піснях, створюють її, насамперед, за рахунок лексичного значення звертального слова. Звертання, емоційність яких розкривається у лексичному значенні, можна поділити на дві групи: звертання з емоційно-позитивним змістом і звертання з емоційно-негативним змістом [12, 22]. Перша група в українському і кримськотатарському пісенних фольклорах більш поширена. Сюди відносимо, наприклад, такі звертання: *милий, чорнобривий, серце, орле, золото, соколе, голубе, утіхо; севгилим* (кохана), *джаньым* (душе), *алтынним* (золота), *кунешцигим* (сонечко), *гузелім* (красуня), *къаракозлю* (чорноока), *мышычыкъ* (котик), *бульбуль* (соловено), *бирданем* (єдина), *назлым* (ніжна), *яврум* (мила), *тувгъаным* (рідний). Наприклад: *Де ти, милий, чорнобривий, Де ти? Озовися* [15, 231]; *Та нехай ж нас похваляють з тобою, серце, в одній ямці* [15, 318]; *Айды да джаньым, мен санъа кельдим* (Ах, душе, я до тебе прийшов) [14, 186]; *Не де, яхшысынъ, гузелім, Ой да назлысынъ, къаракозлю! Балдан татлысынъ, джаньым! Сени севдим мен, бирданем!* (Яка ж ти добра, красуне, Яка ж ти ніжна, чорноока! Ти солодша за мед, душе, Покохав я тебе, єдина!) [14, 67]; *Севгилим, сенинъ шу козьлеринъ, севгилим, сенинъ шу сезлеринъ* (Кохана, ці твої очі, кохана, ці твої слова) [14, 100].

На емоційно-негативний зміст звертань у народних піснях указують такі лексичні одиниці, як *вороги, тирані, гультаю, ледацо, бридкий, стидкий, шолудивий, погана, дрема; назлы* (пустотлива), *ярамазлар* (поганій): *Смійся, стидкий, смійся, бридкий* [15, 192]; *Ой встань, дрема, пробудися* [15, 54]; *На смерть! На смерть вам, тирані* [15, 13]; *Назлы да назлы, кель яныма, Ач эллеринъи, сар бойныма* (Пустотлива, ах пустот-

лива, прийди до мене, Розкрий обійми, обвий мою шию) [14, 145]; *Сиз, ярамазлар, къара ерде чюрюрсиз, мен исе яшарым* (Вам, поганим, у сірій землі гнити, а мені жити) [13, 199].

Таким чином, органічно влітаючись у змістову тканину контексту, такі звертання є художньо-образним засобом: завдяки риторичності вони підкреслюють характерну рису адресата.

У народних піснях стилістичні засоби афіксації виражають модальні ознаки адресатів, за їх допомогою передаються найрізноманітніші відтінки експресії: іронія, зневага, співчуття, злість тощо. Слова-звертання з суфіксами суб'єктивної оцінки означають уже не просто назву особи, предмета чи явища, а й набувають додаткового відтінку, який надає їм більшої експресивності. В українських народних піснях зафіксовані звертання з суфіксами *-еньк-* (*-сньк-*), *-оньк-*, *-ечк-*, (*-счк*), *-очк-*, *-к-*, *-чик-*, а в кримськотатарських продуктивними є лише два суфікси *-чыгъ-*, *-чик-*. Вони надають звертанням пестливого звучання й охоплюють широке коло адресатів: *козаченьку, синку, дівчинонько, зозуленько, явороньку, вітроньку, сусідонько* і под.; *аначыгъым* (мамо), *балачыгъым* (татоньку), *апайчыгъым* (жіночко), *козьчиклерим* (оченята), *вишечик* (вишенька). Наприклад: *Ой повій, вітроньку, да з-під ночі, Да розкуй мої да руки-ніженьки* [15, 26]; *Тебе, моє серденьтко, буду споминати* [15, 345]; *Айя-айя, огъланчыгъым, санъа йырчыкъ йырлайым* (Баю-бай, синочку, заспіваю тобі пісню) [14, 268]; *Козьлерим, меним козьчиклерим, сиз не ишлединъыз?* (Очі мої, оченята, що ви наробили?) [14, 243]; *Къомшучыгъым, насыл яшайсынъ?* (Сусідко, як ти живеш?) [13, с. 358]; *Меним апайчыгъым, не ерге безенесинъ?* (Моя жіночко, куди ти збираєшся, куди так гарно одягаєшся?) [13, 114].

Важливим стилістичним засобом у народних піснях є повтор звертань, який сприяє посиленню емоційно-позитивного чи емоційно-негативного звучання їх. Повтори зумовлюють виразну віршову ритмізацію мовлення [5, 42]. За семантико-граматичними ознаками повтори можна поділити на дві групи: абсолютний (повтор звертань однакової морфологічної структури та лексичного значення), відносний (може мати різну морфологічну будову повторюваних звертань, різне лексичне значення, різні синтаксичні зв'язки всередині кожної повторюваної звертальної групи тощо) [12, 23]. Наприклад, *Ой мамо, мамо, Гриць жалю немає* [15, 453]; *Ой вербо, вербо, де ти росла?* [15, 453]; *Сини ж мої, сини, сини-соловейки, чому ж мене не кидали, як були маленьки?* [15, 37]; *Ой яворе, яворочку, розвийся Неленько* [15, 135]; *Ой ти, коте сірій, та вимети сіни, ой ти, котіку-рябку, ще й вимети хатку* [15, 250]; *Ой, Алла, Алла, кимгедер мен ойле ошадым?* (Ой, Боже, Боже, в кого я такий удався?) [13, 229]; *Айт, къызым, айт, къызым, насыл яныгъын бар?*

(Скажи, доню, скажи, доню, що за горе у тебе?) [13, 254].

Своєрідним експресивним засобом при звертанні є прикладка. Типовим для народних пісень обох мов є використання звертань із прикладками, що мають емоційне навантаження (ніжність, пестливість, приязнь; усталений склад звертань із назвами рослин, тварин, птахів) і які переносять своє експресивне забарвлення на весь контекст, в якому вони вживаються. Наприклад, *Ой сину ж мій, мій соколе, де ж тебе шукати?* [15, 188]; *Вийди, дівчино, вийди, рибчино, Поговоримо з тобою!* [15, с. 335]; *Козаченьку, мій собою, Візьми мене із собою* [15, 303]; *Меним къызыгъым, меним емшишим, не ичюн мени твилап кетесинъ?* (Моя донечко, моя ягідочко, навіщо ти мене кидаєш?) [13, 116]; *Ой, татарлар, мераметли адамлар, эвимде манъа нелер олур?* (Ой, татари, добрі люди, що ж мені дома буде?) [13, 297]; *Меним агъачыгъым, меним бульбульчыгъым, сени не ерден беклейим?* (Мій братику, мій соловейчику, відкіля звідки тебе чекає?) [14, 164].

В українських народних піснях спостерігаємо цікаві випадки градації звертань і прикладок при них, коли кілька речень складаються майже виключно із звертань та прикладок при них. За допомогою такого прийому увага акцентується на звертальній групі: *Свашко моя, перепілочко! Ой випийте, свашко, моя зірочко. Свашко моя, щибетушко, ой випийте до донечка, моя душечко* [15, с. 208]. У кримськотатарських народних піснях емоційне забарвлення переважно розкривається в пояснювальних словах, що стоять при звертаннях. Означення, виражені займенниками, надають звертанням виразно інтимізуючого значення, а прикметники – оцінно-якісної характеристики. Наприклад, *Гундуз варалмайман, меним балам* (Вдень я до тебе прийти не зможу, моя дитино) [13, 10]; *Огълум меним, коресинъми насыл этип мен сенинъ устюнден агълайым?* (Сину мій, чи бачиш ти, як я плачу над тобою?) [13, 115]; *Не ичюн турасынъ, меним къызым, не ичюн эвге кетмейсинъ?* (Чому стоїш, моя донечко, чому додому не йдеш?) [13, 259]; *Агълама, кедерленме, яш йигит* (Не плач, не журися, молодий хлопче) [13, 247]; *Бакъыныз, къаверенкли козьлер, джаным келеми?* (Дивіться, карі очі, чи милий не їде?) [13, 236]; *О, сен, джаным агъачыгъым, бир кере олса да, мусафирликке кель* (Ой ти, братику милий, прийди хоч би раз у гості) [13, 349].

В українських народних піснях емоційне забарвлення також розкривається в пояснювальних словах, що стоять при звертаннях. Інтимізуючі займенники *мій, наш* найчастіше вживаються при звертаннях, що означають назви людей за родинними стосунками. Найбільше ліричне навантаження вони несуть тоді, коли при звертанні наявний мінімум експресивних засобів. Наприклад,

Збираймося, славні хлопці, Та махнемо за Дунай! [15, 119]; *Червона калино, не стій над водою* [15, 211]; *Було б тобі, моя рідна мати, щастя-долю дати!* [15, 95]; *Чоловіче мій, та забери мене, де роду нема* [15, 85].

Частки і вигуки як стилістичні чинники при звертаннях також виконують експресивну функцію. Вони є інтимізуючим засобом, фактором зближення з читачем чи слухачем. В українських і кримськотатарських піснях звертання, вживаючись із вигуками або повторюючись, підкреслюють схвильованість мовця, особливе ставлення до співрозмовника чи бажання скоріше повернути його увагу: *Ой мамо, мамо, Гриць жалю немає* [15, 453]; *Ой мужу мій, мужу, не бий мене дуже* [15, 427]; *Ой вербо, вербо, де ти росла?* [15, 453]; *Къойларым, меним къойларым, сизни ким отлатар?* (Вівці, мої вівці, хто ж вас буде пасти?) [14, 223].

В українській мові звертання «має форму кличного або омонімічного називного відмінка і вимовляється з особливою, кличною інтонацією» [7, 594]. У кримськотатарському звертанні наявна тільки форма номінатива від усіх лексичних розрядів іменників. Це правило поширюється і на звертання до особи, яка може бути не тільки власним чи загальним іменем, але й на метафоричні звертання до предметів [1, 80]. В українських і кримськотатарських народних піснях звертання, яке відтворюється несубстантивованим прикметником, може бути прикладкою до звертання-іменника, коли між ними стоїть повторюваний присудок, а в кримськотатарських піснях в аналогічних синтаксичних структурах наявність такого присудка не обов'язкова. Наприклад, *Да не плач, дівко, Да не плач, красна, не плач, чорноброва* [15, 381]; *Стели сі, барвінку, стели сі, зелений* [15, 292]; *Ой устань, козаче, устань, молоденький!* [15, 371]; *Не олды санъа, джаным, а севгилим, а козюм*

къыз? (Що з тобою трапилось, душе моя, а кохана, а світ моїх очей?) [14, 365]; *Кель яньма, север де усень, акъыз, меншим назлы, эля козьюм!* (Прийди, якщо кохаєш, дівчино, моя ніжна, моя синьоока!) [14, 345].

Таким чином, звертання в українських і в кримськотатарських народних піснях охоплюють широке коло різних тематичних груп лексики. Основи риторичних звертань базуються на лексемах, якими визначається ставлення мовця до адресата мовлення. Найпоширенішою є група звертань, що означають назви людей за їхніми родинними стосунками. Риторичні звертання функціонують у народних піснях зі стилістичним забарвленням, що виражаються в піснях обох мов семантично вагомим словом, яке виконує емотивну функцію. Емоційність і експресивність виражаються лексичним значенням звертального слова. Завдяки суфіксам суб'єктивної оцінки звертанню можна надати різних емоційно-експресивних відтінків. В українському і кримськотатарському пісенних фольклорах зафіксовані звертання, які, вживаючись із вигуками або повторюючись, підкреслюють схвильованість мовця, особливе ставлення до співрозмовника чи бажання скоріше повернути його увагу. Типовим для обох мов є використання у народних піснях при звертаннях прикладок із постійним емоційним навантаженням з метою надання змістовому наповненню експресивної наснаги.

Аналіз, систематизація, узагальнення, характеристика експресивних засобів риторичних звертань, пов'язаних із кваліфікацією адресата, із його оцінкою, передбачає подальше дослідження функціональних особливостей інших жанрів українського та кримськотатарського фольклорів з точки зору лінгвістичного використання мовних одиниць. Закономірним є також розширення напрямків дослідження мови творів художнього стилю у площині функціонально-експресивного поля.

Література

1. Акъмоллаев Э.С. Кърымтатар тилининъ амелияты. Синтаксис. Фил. фак. студ. ичюн дерслик / Э.С. Акъмоллаев. – Ташкент : Укитувчи, 1989. – 160 с.
 2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 490 с.
 3. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові / В.С. Ващенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 402 с.
 4. Дудик П.С. Стилістика української мови : [навчальний посібник] / П.С. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
 5. Єрмоленко С.Я. Синтаксис віршованої мови / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1969. – 94 с.
 6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А.П. Загнітко. – Донецьк : Дон ДУ, 2001. – 662 с.
 7. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
 8. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови / А.П. Коваль. – К. : Вища школа, 1978. – 375 с.
 9. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
 10. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів / Л.В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
 11. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії : [монографія] / В.А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.
 12. Шульжук К.Ф. Стилістичні особливості звертань у народних піснях / К.Ф. Шульжук // Українська мова і література в школі. – 1968. – № 2. – С. 22–25.
- Джерела ілюстративного матеріалу
13. Къырымтатар музыкасынынъ хрестоматиясы. – К. : Музыка Украина, 1989. – 450 с.
 14. Къырымтатар халкъ йырлары. – Акъмесджит : Таврия нешрияты, 1996. – 450 с.
 15. Українські народні пісні. – К. : Радянська школа, 1982. – 550 с.

УДК 811.111'373'276

Довбенко Л. В.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ НЕНАДІЙНОГО НАРАТОРА (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАННЯ ЕДГАРА ПО «THE TELL-TALE HEART»)

Стаття присвячується дослідженню фігури ненадійного наратора на матеріалі короткого оповідання Е. По «The Tell-Tale Heart». Розглядаються різні форми лінгвістичної репрезентації. За основу аналізу береться когнітивний підхід А. Нюнінга. Приклади оповідання переконливо засвідчують ненадійність нарації.

Ключові слова: наратор, наратологія, когнітивний підхід, текстова невідповідність.

Довбенко Л. В. Языковая репрезентация поведения ненадежного наратора (на материале рассказа Эдгара По «The Tell-Tale Heart»). – Стаття.

В статье исследуется фигура ненадежного наратора на материале рассказа Эдгара По «The Tell-Tale Heart». Рассматриваются разные формы лингвистической репрезентации. Анализ базируется на когнитивном подходе А. Нюннга. Примеры из рассказа подтверждают ненадежность наррации.

Ключевые слова: наратор, нарратология, когнитивистский подход, текстовая несоответственность.

Dovbenko L. V. Language representation of the unreliable narrator's behaviour (based on Edgar Poe's story «The Tell-Tale Heart»). – Article.

The article is dedicated to the issue of unreliable narration in literary studies. The analysis of Poe's story was carried out by applying A. Nunning's model. The examples taken from Poe's story convincingly support the idea of the narrator's un reliability.

Key words: narrator, narratology, cognitive model, textual incongruity.

Проблема творчих взаємин між лінгвістикою та літературою останнім часом набирає нових наукових вимірів. З'явилася ціла низка праць, в яких піднімаються найрізноманітніші аспекти *наратології*, у фокусі якої, власне, перебуває відношення лінгвістичних досліджень з літературною теорією. Наратологію тлумачать як науку про оповідь чи ведення оповіді, витоки якої сягають перших десятиліть ХХ ст. і котра сформувалась у самостійну дисципліну в 60–70-х рр. того ж століття. Зацікавленість текстом та манерою ведення оповіді розвивається у всіх соціально-гуманітарних сферах, проте для літератури та лінгвістики ця відносно нова дисципліна має особливе значення. У зв'язку з новизною наратологію трактують по-різному, розуміючи її принаймні у двох сенсах: у широкому – як таку, що досліджує тенденції та рівні наративності інших, окрім філології, галузей знання, а у вузькому – як дисципліну на перетині літературної теорії та лінгвістики. За термінологією більшості представників цієї дисципліни її предметом вважається феномен наративності [1, 9]. Ще до оформлення наратології у незалежну дисципліну характеристики наративу були описані в межах структуралістської та комунікативної традицій (В. Пропп, М. Бахтін, Б. Успенський, Ю. Лотман, Р. Барthes, G. Genette, Ц. Тодоров, S. Chatman, J. Prince), причому сама назва дисципліни була запропонована Ц. Тодоровим. Структуралістська дефініція наративності робить акцент на самій розповіді, оскільки текст, який називається «нарративним», різко контрастує з текстом, який іменують «deskриптивним», тобто він (нарративний текст) визначається часовою структурою і зміною ситуації. У працях структуралістів робилася

спроба визначити будову і властивості наративу та випрацювати його універсальну формальну модель, хоча, як це було властиво структуралізму, це робилося у статичному вимірі. Натомість, постструктуралістські підходи акцентують основну увагу на оповідному процесі в динаміці. В останні десятиріччя дослідники в царині наратології (Booth, M. Fludernik, Phelan, A. Nunning, Chatman, Б. Річардсон) намагаються осмислити цілісність оповіді та здійснити її загальнокультурну інтерпретацію.

Можна з деякою впевненістю стверджувати, що на сьогоднішній день доволі ґрунтовно випрацьовані аналітичні компоненти наратології, зокрема поняття сюжету, голосу, часу, точки зору, персонажа, образу наратора, ролі, фокалізації та ін.

Завданням цієї розвідки є аналіз образу ненадійного наратора в оповіданні Е. По «*The Tell-Tale Heart*», зокрема з мовної перспективи. Тобто ми ставимо перед собою завдання з'ясувати, що саме у мовній поведінці наратора примушує читача сприймати його точку зору з певними застереженнями.

Таким чином, спробуємо окреслити основні характеристики/параметри та причини ненадійності оповіді наратора, який є водночас і головним героєм твору. Термін «*unreliable narrator*» був запропонований В. Бутом у праці «*Rhetoric of Fiction*» (1961 р.). Дослідник визначив ненадійність оповіді на основі того, що наратор порушує чи дотримується норм і принципів ведення оповіді цього твору [3, 158–159]. В. Бут зауважує, що «наратор часто радикально відрізняється від ідеалізованого автора (*implied author* – пер. Л.Д.), який є його творцем» [Ibid., 152]. Прикметно,

що ідеалізований наратор сам не веде оповіді, а натомість присутній у творі «ідеологічно». Іншими словами, наратор вважається ненадійним, якщо його висловлювання відображають погляди та цінності, які відрізняються від поглядів та цінностей ідеалізованого автора. Відповідно, поняття ненадійного наратора тлумачиться як внутрішньотекстовий конструкт взаємин між «постульованим наратором» та ідеалізованим автором (друге «Я» автора) [Ibid., 151]. Останнім часом деякі когнітивісти та наратологи почали ставити під сумнів традиційне визначення ненадійного наратора В. Бутом з огляду на надмірну залежність ідеї ненадійності від поняття ідеалізованого автора (Якобі, Г. Олсон, В. Нюнінг, Кон і Гансен). Але найбільш аргументовано доводить неповноцінність риторичного підходу В. Бута когнітолог-нاراتолог А. Нюнінг, який вважає, що ненадійну нарацію найбільш доцільно інтерпретувати в межах когнітивної парадигми. Він критикує В. Бута за те, що той розглядає ненадійність наратора як питання відносин між ідеалізованим автором та наратором, що призводить до виключення ролі читача в інтерпретації поняття ненадійності. З погляду А. Нюнінга, ненадійність є динамічним конструктом, котрий з'являється в процесі сприйняття твору залежно від інтерпретативних можливостей читача. Власне, з цих міркувань А. Нюнінг наполягає на орієнтованому на читача підході при аналізі наративної ненадійності [3, 37]. Він стверджує, що ті критики, які наполягають на понятті ідеалізованого автора при інтерпретації ненадійності, намагаються перенести власну систему цінностей на текст [2, 79]. Це твердження він доводить дослідженням В. Нюнінга, котра бере до уваги культурний контекст і переконливо демонструє, що історична плинність суспільних поглядів, цінностей та норм суттєвим чином впливає на сприйняття ненадійності [5, 238]. У такий спосіб А. Нюнінг доводить, що наративна ненадійність перебуває в прямій залежності від того, хто сприймає текст.

Вважається, що ненадійні наратори – це, насамперед, наратори від першої особи. Варто зупинитися на окреслених В. Ріганом випадках, коли читач має підстави сумніватися у вірогідності оповіді наратора: (1) наратор із перебільшеним *ego*; такий, який страждає мегаломанією; схильний перебільшувати та вихвалитися; (2) психічно хвора чи невірноважена людина; особа, що неадекватно тлумачить власні емоції, психічні стани та сприйняття; відповідно, неможливо довіряти його інтерпретації подій; (3) наратор-блязень, котрий не ставиться серйозно до оповіді і свідомо «бавиться» з читачем, істинністю подій та ін., пересмикуючи та спотворюючи персонажів, сюжет, точку зору тощо; (4) наївний наратор, тобто світосприйняття якого є незрілим, інфантильним

чи обмеженим; (5) наратор-брехун – оповідач, який всупереч власній ментальній зрілості, поінформованості та обізнаності (з подіями тощо), свідомо веде неправдиву оповідь, лукавить, навмисно спотворює свою роль та подає себе та/чи інших у фальшивому світлі. Це зазвичай відбувається задля того, аби ввести в оману читача, причому нерідко заради того, аби приховати власну ганебну чи непристойну поведінку в минулому [7, 38].

Звичайно, така типологія не може бути вичерпною і не може охоплювати повний спектр ненадійної нарації.

Перш ніж перейти до аналізу наратора, варто дати короткий огляд сюжету новели Е. По. Оповідання, по суті, є монологом головного героя-наратора, в якому він намагається довести читачеві, що не є божевільним, хоча, за власним визнанням, видимо нервує. Герой з перших рядків оповіді повідомляє, що розповість історію, в якій хоче переконати всіх, що він при здоровому глузді, але водночас зізнається, що скоїв убивство літнього чоловіка. Його мотивом не слугували ані жадоба грошей, ані бажання помсти; натомість ним керував несамовитий страх перед блідим (і, слід думати, незрячим) оком сусіда. Він щоразу зазначає, що перебуває в здоровому глузді і наголошує, що його холоднокрівні і виважені дії, хоча й злочинні, не можуть бути властивими психічно хворій людині. Щовечора, впродовж семи ночей, він навідується до помешкання старого чоловіка і стежить за ним уві сні. Вранці ж він поводить із сусідом природно і невимушено, так, ніби нічого не відбувається. Через тиждень він вирішує – без видимих на те причин – розправитися зі старим. Коли оповідач (і головний герой) приходять до помешкання сусіда вночі на восьмий день, старий прокидається і кричить з переляку, вочевидь підсвідомо запідозривши щось лихе. Герой завмирає і терпляче вичікує відповідного моменту. Коли йому видається, що він чує, як несамовито калатає серце старого чоловіка, він накидається на нього та різко стягує з ліжка. Не витримуючи нестерпного серцебиття і побоюючись, що до інших сусідів можуть долинути ці звуки, він хутко розправляється зі старим, придушивши його ліжком, розчленовує тіло і ховає його під підлогою спальні. В якийсь момент, коли герой методично завершує свою справу, хтось стукає у двері. Як з'ясовується, це сусіди викликали поліцію, почувши серед ночі пронизливий зойк. Герой ніяким чином не видає того, що скоїв, і поводить спокійно та розкуто. Він навіть запрошує полісменів до спальні, де заховане тіло, і заводить з ними невимушену бесіду. Проте невдовзі до нього починають долимати глухі звуки, які чимдалі гучнішають. Із жахом він упізнає в них биття серця щойно за-

мордованого старого. Його обіймає паніка, і він зізнається полісменам у скоєному.

У нашому аналізі вербалізації ненадійності в новелі Е. По ми використовуємо підхід А. Нюнінга, котрий пропонує перелік текстових сигналів, які виявляють ознаки ненадійності у нарації твору. Такими сигналами виступають: (1) експліцитні суперечності та недоречності в дискурсивній поведінці наратора; (2) неузгодженість між висловлюваннями та вчинками оповідача; (3) невідповідність між тим, як наратор сам про себе говорить і як його зображують інші; (4) суперечність між експліцитними коментарями наратора щодо інших персонажів та його імпліцитною самооцінкою або ж тим, як він мимоволі себе виявляє; (5) невідповідності між викладом подій наратором та його інтерпретацією цих подій, а також між тим, що відбувається, і тим, як воно інтерпретується; (6) вербальна реакція інших персонажів та їхні парамовні сигнали (міміка, жести тощо); (7) інтерпретація подій під різним кутом зору і контраст між цими версіями; (8) дискурсивні сигнали експресивності та суб'єктивності наратора; (9) численні апеляції до читача і навмисні спроби викликати співчуття до себе; (10) синтаксичні особливості, що сигналізують високий рівень емоційної заангажованості, включаючи вигуки, еліптичні звороти та повтори; (11) експліцитні метанаративні рефлексії наратора щодо достовірності його оповіді; (12) визнання неправдоподібності власних висловлювань, провалів у пам'яті та когнітивних вад; (13) зізнання в тому, що в окремих ситуаціях може мати упереджений погляд на події; (14) паратекстуальні маркери (заголовок, підзаголовок, передмова тощо) [2, 97–98]. Як видно з перелічених ознак ненадійності, запропонованих А. Нюнінгом, він у своїй інтерпретації суттєво просунувся в бік когнітивістики. Однак його концепція зазнала чималої критики, зокрема тому, що її автор занадто переоцінює відмінність свого трактування наративної ненадійності від позиції, висунутої В. Бутом.

Варто ще раз зазначити, що наша розвідка проходила з перспективи мовної репрезентації ненадійної нарації, а як демонструє вищенаведений перелік ознак такої нарації, ненадійність знаходить вираження на різних рівнях і, насамперед, поведінкових. Суто лінгвістичними ознаками ненадійності з перелічених вище можна вважати ознаки № 6, № 8 та № 10, а відносно лінгвістичними, з нашого погляду, виступають ознаки № 9 та № 14.

Вже з перших рядків твору читач немовби «занурюється» в ненадійність оповіді, тобто з першого вигуку наратора у читача закрадається сумнів щодо неупередженості суб'єкта нарації, котрий відразу зізнається у душевному неспокої та нервозності. Такий Perezбуджений стан виявляється, насамперед, на синтаксичному рівні,

а саме у парентезах, вставних запитальних реченнях та вигуках (*I undid the lantern cautiously – oh, so cautiously – cautiously...; It grew louder, I say, louder every moment!; I undid it... Almighty God! – no, no! They heard! – they suspected! – they knew!*) [8]. Парентези сигналізують не просто фрагментованість висловлюваного, а насамперед своєрідну «нелінійність» думки, яка притаманна власне психічній неврівноваженості, стану неспокою та тривоги. До цього долучаються паралельні синтаксичні конструкції, які мимоволі фокусують увагу на «зацикленості» наратора на речах, які він експліцитно намагається заперечити (*He had never wronged me. He had never given me insult; But you should have seen me. You should have seen how wisely I proceeded – with what caution – with what foresight – with what dissimulation I went to work*) [8]. У класифікації А. Нюнінга все перелічене підпадає під ознаку № 10 (синтаксичні особливості, що сигналізують високий рівень емоційної заангажованості). Не меншою мірою нервозність підсилюється інвертованим синтаксисом: *Object there was none. Passion there was none; For his gold I had no desire; Never before that night had I felt the extent of my own powers – of my sagacity*) [8]. Лексичні повтори нерідко супроводжують паралельні синтаксичні конструкції, що додатково ставить під сумнів з перспективи читача об'єктивність зображуваного (*nervous – very, very dreadfully nervous; I undid the lantern cautiously – oh, so cautiously – cautiously... I undid it...; I kept pushing it on steadily, steadily; So I opened it – you cannot imagine how stealthily, stealthily...*) [8].

Наративно навантаженим вибудовано перший абзац новели, яким наратор вводить аудиторію у контекст оповіді. Він відкривається твердженням, яке немовби вирване з діалогу наратора з уявним співрозмовником і яке є своєрідною відповіддю на не озвучений, але логічний сумнів останнього щодо когнітивної адекватності оповідача: *True! – nervous – very, very dreadfully nervous I had been and am; but why will you say that I am mad* [8]. Із найперших фраз наратор намагається переконати читача, що він, хоча й дійсно перебуває у стані збентеження і помітно нервує, є при цілком здоровому глузді і його дії є свідомими і виваженими. Цей абзац цікавий тим, що в ньому явно і синхронно проступає кілька ознак ненадійності, про які веде мову А. Нюнінг у пунктах № 8, № 9, № 11 та № 12.

На орфографічному рівні впадає в око незвично висока частотність тире, які передають фрагментованість синтаксису, а на психологічному рівні – неспокій, збентеженість, збудженість, які в такому випадку вказують на безумство. У тексті також зустрічаємо слова, які виділені курсивом, а також речення, які починаються з малої літери. З іншого боку, подибуємо слова, всі

літери яких написані прописною буквою, що додатково вказує на загострені почуття і розпач наратора. Автор вдається до таких засобів з метою підкреслити значущість того, що вони позначають: ці ознаки перетворюють нарацію в потік незв'язних зойків та вигуків, які не можуть вселяти читачеві довіри до інтерпретації того, що відбувається. Прикметно, що інтенсивність безумної нарації наростає до кінця твору. Показовим у цьому відношенні є передостанній абзац, в якому всі речення, крім двох, закінчуються або знаком оклику або знаком запитання:

O God! what COULD I do? I foamed – I raved – I swore! I swung the chair upon which I had been sitting, and grated it upon the boards, but the noise arose over all and continually increased. It grew louder – louder – louder! And still the men chatted pleasantly, and smiled. Was it possible they heard not? Almighty God! – no, no? They heard! – they suspected! – they KNEW! – they were making a mockery of my horror! – this I thought, and this I think. But anything was better than this agony! Anything was more tolerable than this derision! I could bear those hypocritical smiles no longer! I felt that I must scream or die! – and now – again – hark! louder! louder! louder! LOUDER! [8].

Одна з ознак ненадійності, запропонованих А. Ньюінгом, передбачає апеляції наратора до читача та його намагання викликати співчуття до себе. У нашому випадку спостерігаються не тільки спроби переконати читача (що може тлумачитися як невинне, та й зрештою, цілком зрозуміле бажання), але і свідоме маніпулювання інтерпретацією читача. Такі маніпуляції викривляють дійсність і розраховані на те, аби виправдати наратора в очах аудиторії.

У контексті цього оповідання доцільно розглянути психічний стан наратора як одну з основних передумов довіри до нього як інтерпретатора подій. Якщо в результаті аналізу з'ясується, що когнітивна адекватність оповідача порушена, його тлумачення подій буде поставлено під сумнів. Як вже згадувалося вище, наратор закликає читача до розуміння, чому він пішов на злочин. Його мотивацією є бажання не бачити ока старого, якому він приписує надприродні властивості (*I think it was his eye! Yes, it was this! He had the eye of a vulture – a pale blue eye with a film over it... Whenever it fell upon me, my blood ran cold; ...for it was not the old man who vexed me, but his Evil Eye*) [8]. Власне, у такому патологічному страху перед оком з бильмом (адже, як він сам зізнається, сам старий чоловік не викликав у нього жодних негативних емоцій) читач вбачає неадекватність сприйняття героя.

З перших рядків він, закликаючи читача не вбачати у ньому безумця, згадує про свою недугу, не називаючи її. Оскільки про хворобу йдеться в

контексті його перезбудженості та нервозності, в яких він сам зізнається, а слово *disease* вжите з означеним артиклем, цілком логічно припустити, що йдеться саме про божевільня. Крім того, його маніакальне бажання переконати читача у своїй тверезості мислення проступає, в тій чи іншій формі, мало чи не в кожному абзаці твору (*But why will you say that I am mad?; You fancy me mad; Never before that night had I felt the extent of my own powers – of my sagacity; And have I not told you that what you mistake for madness is but overacuteness of the sense?; ...do you mark me well I have told you that I am nervous: so I am; If still you think me mad, you will think so no longer when I describe the wise precautions I took for the concealment of the body* [8]). Принагідно зауважимо, що найчастіше ці апеляції зустрічаються на початку абзацу, тобто в сильних позиціях твору, що може свідчити про учуленість оповідача на предмет його когнітивної повноцінності.

Наступним моментом, який не вселяє довіри читача до вірогідності оповіді, є перманентний стан перезбудження, нервозності та неспокою героя-наратора, в яких він сам постійно зізнається, не розуміючи, що такий стан є власне однією з ознак психічних розладів (*True! – nervous – very, very dreadfully nervous I had been and am; ...do you mark me well I have told you that I am nervous*) [8]. Поруч із цим увагу читача постійно привертають твердження наратора про власну загостреність відчуттів, надприродну здатність відчувати, вловлювати звуки, бачити тощо (*The disease had sharpened my senses... Above all was the sense of hearing acute. I heard all things in the heaven and in the earth. I heard many things in hell; It took me an hour to place my whole head within the opening...; Never before that night had I felt the extent of my own powers – of my sagacity*) [8]. Крім того, він постійно наводить приклади власної інтуїції, завбачливості, проникливості як аргумент на користь здорової психіки, при цьому не підозрюючи, що загостреність розумових можливостей часто притаманне саме патологіям психіки.

З усього цього напрошується висновок, що читач проаналізованого оповідання Е. По зіштовхується з такою кількістю непослідовних дій, хибних інтерпретацій та невідповідностей поведінки оповідача, що його довіра до такої нарації серйозно порушена. Підхід А. Ньюінга дає можливість виявити ненадійність оповіді, оскільки пропонує інструментарій для багатоаспектного аналізу суперечностей у дискурсивній поведінці наратора. Крім того, текстові сигнали, які ми описали в цій розвідці, примушують читача самому конструювати смисл на основі нарративної інтерпретації, виходячи за межі поверхневого «зчитування» тексту.

Література

1. Леонтьева Е.А. Точка зрения в нарративе : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Е.А. Леонтьева ; Тюменский гос. ун-т. – Тюмень, 2004. – 20 с.
2. Carle H. Storification of the Self : Narrative Unreliability in the Metafictional First-Person Novel. Universiteit Gent Retrieved 22 November, 2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://buck.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/414/933/RUG01-001414933_2010_0001_AC.pdf.
3. Booth W.C. The Rhetoric of Fiction. – Chicago : University of Chicago Press, 1983.
4. Nünning A. Reconceptualizing the theory, history and generic scope of unreliable narration : towards a synthesis of cognitive and rhetorical approaches // Narrative Unreliability in the Twentieth-Century First-Person Novel // Narratologia, 14. – Berlin and New York : Walter de Gruyter, 2008. P. 29–76.
5. Nünning V. Unreliable narration and the historical variability of values and norms : The Vicar of Wakefield as a test case of a cultural-historical narratology. – 2004. – Style 38. – P. 236–252.
6. Smith M.W. Understanding unreliable narrators : reading between the lines in the literature classroom. – National Council of the Teachers of English, 1991.
7. Riggan W., Pícaros, Madmen, Naffs, and Clowns : The Unreliable First-Person Narrator. – Norman : The University of Oklahoma Press, 1981. – 206 p.
8. The Tell-Tale Heart by Edgar Allan Poe. –1843 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://xroads.virginia.edu/~hyper/POE/telltale.html>.

РЕАЛІЗАЦІЯ ТАБУ В ДІЛОВОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЛОВОГО МОВЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ)

У статті розглядаються заборони, притаманні діловому дискурсу. Особлива увага звертається на мовні засоби оформлення табу в діловій комунікації, а також на ступінь категоричності цих заборон і ймовірні наслідки їх порушення в мовленнєвій практиці українців.

Ключові слова: діловий дискурс, табу, спілкування, дискурсивні характеристики,

Єловская Ю. В. Реализация табу в деловом дискурсе (на материале делового общения украинцев). – *Статья*

В статье рассматриваются запреты, характерные для делового дискурса. Особое внимание уделяется языковым средствам, указывающим на актуализацию табу в деловой коммуникации. В поле научного интереса находится степень категоричности запретов делового дискурса, а также возможные последствия их нарушения в речевой практике украинцев.

Ключевые слова: деловой дискурс, табу, общение, дискурсивные характеристики

Yelovska Yulia. Taboo realization in business discourse (in the Ukrainian business communication). – *Article.*

This article covers the problem of taboos in business discourse. Particular attention is focused on linguistic means which emphasize the taboo actualization in business communication. In the field of this paper is also the prohibition degree of business discourse taboos, as well as possible consequences of its violations that function in Ukrainian business speech practice.

Key words: business discourse, taboo, communication, discursive characteristics

Постановка проблеми.

Нинішній вектор наукових досліджень скеровано в бік людини, й таким чином сучасна наука, лінгвістична зокрема, набуває антропоцентричного характеру. Мовознавці спрямовують свої розвідки в бік вивчення мови як засобу, що використовує людина в процесі своєї взаємодії з іншими. Сферою інтересів лінгвістів стають особливості спілкування, його учасники, їхні інтенції, цілі, стратегії, тактики, обставини, за яких відбувається процес спілкування, його результати тощо.

У контексті всесвітнього процесу глобалізації й налагодження міжкультурних, міжетнічних і ділових зв'язків між представниками різних національних спільнот актуальним на сьогоднішній день видається питання успішного ведення процесу комунікації, ділової зокрема. Суттєвим стає визначення основних правил і заборон, дотримання яких є запорукою формування стабільних партнерських і дружніх відносин між комунікантами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діловий дискурс передбачає взаємодію комунікантів, зумовлену розв'язанням різних професійних завдань. Т. Чрділелі визначає діловий дискурс як соціально обумовлену мовленнєву подію, яка функціонує в інституційно-виробничій сфері, де комуніканти володіють необхідними повноваженнями для встановлення й розвитку ділових контактів [4]. Найважливішими рисами цього типу інституційного дискурсу, які вирізняють його з-поміж інших, Ю. Белозьорова та А. Приходько вважають імперсональність, формальність, клішованість, а також точність і конкретність, які дозволяють уникнути двозначності та неясності в процесі ділового спілкування [1, 15]. Н. Шкворченко зауважує, що клішованість ділового дискурсу зумовлена стереотипністю комунікативних ситуацій [5, 83–84].

М. Шльопкіна зазначає, що цей тип дискурсу зводиться до зразків вербальної поведінки, які склалися в суспільстві відповідно до економічної сфери професійного спілкування. Загалом серед особливостей ділового дискурсу дослідниця виділяє стабільність, традиційність і стандартизованість, оскільки сферою його застосування є ділові відносини між людьми, установами, державами. Цей тип дискурсу характеризується суворістю точністю, об'єктивністю, конкретністю, лаконічністю, відсутністю образності й емоційності [6, 222–227].

У зв'язку з цим пристаємо на позиції С. Тюріної, у чиїх розвідках знаходимо підтвердження думки про необхідність ведення ділової комунікації згідно з усталеними в діловому співтоваристві нормами й жорсткими стандартами. Розглянемо детальніше основні правила й заборони, які регулюють ділову комунікацію [3, 66–67].

Інструктивними важелями ділового спілкування є діловий протокол (правила, що регламентують порядок зустрічей і проведів делегацій, проведення бесід і переговорів, організацію прийомів, форму одягу, ведення ділового листування, підписання договорів, угод та ін.) і службовий етикет (сукупність найдодільніших правил поведінки людей під час виконання їхньої професійної діяльності – на виробництві, в будь-якій фірмі, установі, інституті тощо) [2, 40–44]. Т. Чмутує, що дотримання цих правил і вимог є загальнообов'язковим для всіх учасників ділової комунікації, адже сприяє створенню сприятливого клімату для людей, зайнятих загальним виробничим процесом.

Табу також виступають своєрідними правилами, що регулюють поведінку людини, комунікативну зокрема. Спираючись на аналіз наукових студій вітчизняних і зарубіжних вчених (З. Фрейд,

Дж. Фрезер, Е. Тейлор, Ф. Бацевич, Л. Фроляк, Н. Мечковська, І. Стернін, А. Кацев, В. Кашкін, Р. Газізов, Я. Попова та ін.), під поняттям табу розуміємо жорстку заборону або ситуативне обмеження на вживання в мовленні певних мовних одиниць (звуків, букв, лексем, словосполучень тощо), несегментних фонетичних одиниць (тону, висоти голосу, тембру, інтонації тощо), тем, а також уникання спілкування з окремими особами, зумовленого різними екстралінгвістичними чинниками (релігійно-магічними, суспільно-політичними, культурними, морально-етичними тощо). Табу частіш за все сприймаються як категоричні заборони, порушення яких неприпустиме, адже призводить до небажаних, а подекуди катастрофічних наслідків. У зв'язку з наявністю недостатньої кількості лінгвістичних розвідок, присвячених вивченню впливу табу на процес комунікації та її кінцевий результат, зосередимо нашу увагу на тому, як позначається порушення чи дотримання заборон у спілкуванні, зокрема в діловій комунікації.

Мета статті полягає у визначенні основних табу, що регулюють взаємодію мовців у межах ділового дискурсу. **Завдання** розвідки вбачаємо у виділенні мовних засобів, які забезпечують вербальну актуалізацію табу в діловій комунікації.

Виклад основного матеріалу. Правила й норми спілкування передбачають увічливу й етикетну поведінку комуніканта. Головними ознаками мовлення ділової людини, на думку Т. Гриценко, є виразність і чіткість вимови; точність й однозначність уживаних слів; логічність і послідовність викладу думок; доречність; змістовність; стислість; відповідність добору мовних засобів мовленнєвій ситуації (1, 76–77).

Особливого значення набуває тональність голосу мовця. Більшість науковців сходиться на тому, що при веденні ділової або приватної розмови слід звертати увагу на гучність і швидкість своєї вимови. У розвідках Т. Чмут знаходимо рекомендацію, яка імпліцитно вказує на заборону використання надто гучного або дуже тихого голосу в спілкуванні: *Слід пам'ятати, що гучний голос асоціюється з агресивністю, а тихий – з невпевненістю у своїх діях. Дуже гучний голос неприємний (навіть болісний) для слуху співрозмовника, а надто тихий змушує докладати зусиль, щоб слухати* (4, 124). Присудкове слово слід у поєднанні з інфінітивом пам'ятати підкреслює неприпустимість забування цього правила й неприпустимість його порушення. Г. Калашник також указує на необхідність дотримання цієї заборони та ймовірні наслідки надмірно швидкої вимови: *Говорити слід так, щоб слухач не був змушений просити знову повторити* (2, 116). Відтак бачимо, що в наведених ілюстраціях криються приховані заборони неправильної, нечіткої або надто швид-

кої вимови, алогічного й беззмістовного викладу думок, що призводить до зниження ефективності комунікативної взаємодії, непорозуміння і розвитку конфліктних ситуацій.

Серед лексико-граматичних обмежень Т. Чмут звертає увагу на відповідність добору слів, граматичних конструкцій, синтаксису, характерних для ділового дискурсу, а також стандартизацію блоків ділового тексту. Дослідниця уточнює: *Ділове мовлення виключає емоційно забарвлену лексику, в ньому переважають стилістично нейтральні мовні засоби, стандартна канцелярська лексика, складні речення, точний виклад думок* (4, 123). Дієслово виключає семантично означає усунення або припинення виконання якоїсь дії й відповідно спонукає мовця до уникання певних лінгвоодиниць, а отже, забороняє подібне слововживання.

У діловому спілкуванні з представниками інших культур радять уникати емоційно забарвлених та ідіоматичних висловів. Оскільки їхній зміст зазвичай буває складно передати іноземною мовою, а некоректний переклад може спричинити непорозуміння, мовознавці рекомендують: *Утримайтеся від вживання прислів'їв, приказок і каламбурів... У спонтанному перекладі ці вислови можуть бути неправильно витлумачені партнерами, а це може призвести до конфлікту* (3, 118–119). Імпліцитне табу, що забороняє вживання сталих виразів, криється в семантиці дієслова *утримайтеся*, яке змушує комуніканта відмовлятися від чогось, не дозволяти здійснювати щось, зокрема використовувати в мовленні ідіоматичних висловів. Яскравим прикладом непорозуміння в перекладі фразеологізмів є звичне для англійців побажання успіху *break a leg*, яке сприйматиметься українськими партнерами принаймні з подивом, оскільки дослівний переклад фразеологізму означає *зламати ногу*.

Акцентуємо увагу й на тому, що в діловій розмові *можна не використовувати наукові терміни. Не потрібно вживати слів «лімітувати», коли можна сказати «обмежити», «індеферентно» – замість «байдуже» тощо* (3, 118). Інфінітивні конструкції із заперечною часткою *не* вказують на експліцитний зміст заборони. Проте категоричність зазначеного табу пом'якшується за допомогою модальних компонентів, виражених присудковим словом *можна* й прислівником *потрібно*. Заборона тут має більше рекомендаційний, аніж категоричний характер, однак можемо сказати, що надмірне перевантаження мовлення термінами вважається небажаним у діловій комунікації, а отже, неявно табується.

На особливу увагу в аспекті лексико-граматичних правил ділового дискурсу заслуговують формули звертання в діловій комунікації. В українському діловому мовленні поширеним є офіційне звертання *пан* і *пані*, яке найчастіше вживається

ся разом із прізвиськом, професією або посадою у кличному відмінку. Важливо також дотримуватися формул звертання, характерних для представників різних лінгвокультур, через те що для осіб деяких країн вони є показником їхнього статусу й становища в суспільстві, а тому недодержання цих норм вважається неприпустимим. На підтримку зазначених міркувань наводимо такі ілюстрації. У спілкуванні з партнерами Великої Британії, **не називайте шотландців, ірландців, валійців англійцями**. Офіційна назва – британці (2, 95). У розмові з китайцями **потрібно називати спочатку прізвище, а лише потім ім'я** (2, 99). Австрійців **не можна називати просто по імені, слід знати титули**. Важливо пам'ятати, що не можна називати австрійців німцями... (2, 90–91). Подібну заборону спостерігаємо й у спілкуванні з французами. Т. Яхно й І. Куревіна зазначають, що у Франції **не прийнято звертатися до співрозмовника по імені, якщо тільки вони самі про це не попросять**. Зазвичай вживають «месьє», звертаючись до чоловіків, і «мадам» – до жінок. **Вважається неввічливим, якщо до традиційних вітань не додати «месьє», «мадам» чи імені** (5, 44). У наведених зразках бачимо експліцитно виражені заборони, які розкриваються через імперативні заперечні конструкції (**не називайте**), заперечні інфінітивні конструкції з модальними компонентами (**не можна називати, не прийнято звертатися**), безособові конструкції з прикметниковим компонентом (**вважається неввічливим**). На високий ступінь категоричності вказують імперативні заперечні конструкції. Рекомендаційний характер заборон у наведених зразках виявляється в заперечних інфінітивних і безособових конструкціях з модальними й прикметниковими компонентами.

Необхідність дотримання норм при звертанні стосується не лише контактів із високими особами, іноземцями, а й зі службовцями або керівниками. Так, Т. Чмут нагадує, що **в діловій сфері навіть близьким людям у присутності інших бажано звертатися на «Ви»**. **Неприпустимим є «тикання» керівника до підлеглих** (4, 125). У наведеному прикладі бачимо, що заборона носить досить категоричний характер завдяки вживаному прикметнику із заперечним префіксом **не (неприпустимим)**, який семантично вказує на те, з чим не можна миритися, згоджуватися чи допускати, що свідчить про сувору необхідність дотримання цієї норми.

Протягом безпосередніх ділових бесід Т. Гриценко радить дотримуватися таких табу: **не можна виявляти ознаки переваги чи зневаги до партнера, створювати психологічні бар'єри (особливо під час критики його позиції), принижувати чи різко критикувати співрозмовника, нетактовно обривати мовця на півслові, ігнорувати чи висміювати аргументи, висловлювати підозри** (1, 97). На табування подібної комунікативної тактики

вказують дієслівні конструкції із заперечною часткою **не** та присудковим словом **можна** та інфінітивними формами дієслів, які позначають негативну, а отже, неприпустиму комунікативну поведінку мовця (**виявляти ознаки переваги чи зневаги, створювати психологічні бар'єри, принижувати чи різко критикувати, ігнорувати чи висміювати**).

Особливим видом ділової комунікації стають ділові зустрічі, головною метою яких є проведення перемовин. Т. Яхно й І. Куревіна визначають перемовини, як жанр усного ділового спілкування, зумовлений такими характеристиками як тип, учасники, темп, цілі, умови. (5, 8–9). Категорично забороненими лексемами протягом ведення перемовин вважаються ті, що виражають різку критику й відкрите протистояння (**За наявності «гострих кутів» у діловій розмові не слід застосовувати слова та вирази, що підкреслюють непохитність думки, наприклад: «безумовно», «лише так і не інакше»**). Неприйнятним є вживання образливих висловів: **не вживайте образливих слів. Щоб ваші слова подіяли, говоріть з партнером делікатно, не зневажаючи його** (5, 27–28). На високу категоричність цієї заборони вказують імперативні заперечні конструкції (**не вживайте**). Заперечні інфінітивні конструкції з модальним компонентом, зокрема присудковим словом **слід** (**не слід застосовувати**) висловлюють більше пораду чи рекомендацію, аніж сувору заборону.

Висновки і перспективи. Отже, ділове спілкування являє собою різновид інституційного дискурсу й характеризується клішованістю, стереотипністю й трафаретністю. Ділове спілкування регулюється системою норм і табу, зафіксованих у службовому етикеті й діловому протоколі. У діловому дискурсі розмежовуємо такі табу: заборони, які регулюють власне мовлення (тональність і темп вимови), використання відповідних мовних засобів (лексем, термінів, сталих виразів, етикетних формул тощо). Чинниками, що зумовлюють їхню появу, вважаємо статусно-рольові відносини комунікантів і часово-просторові характеристики ділового дискурсу, за яких відбувається ділова комунікація. На високий ступінь категоричності табу в українському діловому дискурсі вказують відповідні дієслівні структури, зокрема заперечні імперативні або безособові конструкції із прикметниковим компонентом, а також дієслова, які позначають неприпустимість чи обмеження на виконання певної мовленнєвої діяльності. Рекомендаційний характер заборон виявляється через заперечні інфінітивні конструкції з пом'якшувачими модальними компонентами, вираженими прислівниками й присудковими словами. Перспективу подальших розвідок убачаємо у виділенні мовних засобів актуалізації табу в мовленнєвій практиці українців в інших типах дискурсів.

Література

1. Белозьорова Ю. С. Когнітивно-дискурсивні засади вживання темпоральних індексів у офіційно-діловому спілкуванні / Ю. С. Белозьорова, А. М. Приходько // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2004. – № 1. – С. 14–20.
2. Сагайдак О. П. Дипломатичний протокол та етикет : [навч. посібник] / О. П. Сагайдак. – К. : Знання, 2006. – 380 с.
3. Тюрина С. Ю. О формировании навыков дискурсивной компетенции при подготовке переводчиков в сфере профессиональной коммуникации / С. Ю. Тюрина // Вестник Ивановского государственного энергетического университета имени В. И. Ленина. – 2007. – Вып. 1. – С. 66–68.
4. Чрдилели Т. В. Максими Грайса в деловом дискурсе [Электронный ресурс] / Т. В. Чрдилели // Язык и межкультурная коммуникация : I науч.-практ. Интернет-конф. 10–11 дек. 2009 г. – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2009fil/7_chrdit.php.
5. Шкворченко Н. М. Діловий дискурс як об'єкт соціолінгвістичного аналізу / Н. М. Шкворченко // Філологія XXI століття : теорія, практика, перспективи : III Міжнарод. наук.-практ. Інтернет-конф. 25 квіт. 2014 р. : тези доп. – Одеса, 2014. – С. 83–84.
6. Шлєпкина М. А. Деловой дискурс как институциональное явление. Роль клише в деловом дискурсе / М. А. Шлєпкина // Современная филология : междунар. науч. конф. апрель 2011 г. : тезисы докл. – Уфа, 2011. – С. 222–227.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Гриценко Т. Б. Етика ділового спілкування / Т. Б. Гриценко, Т. Д. Іщенко, Т. Ф. Мельничук. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
2. Калашник Г. М. Вступ до дипломатичного протоколу та ділового етикету : [навч. посіб.] / Г. М. Калашник. – К. : Знання, 2007. – 143 с.
3. Лесько О. Й. Етика ділових відносин : [навч. посіб.] / О. Й. Лесько, М. Д. Прищак, О. Б. Залюбовська, Г. Г. Рузакова. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 310 с.
4. Чмут Т. К. Етика ділового спілкування : [навч. посіб.] / Т. К. Чмут, Г. Л. Чайка. – К. : Вікар, 2003. – 223 с.
5. Яхно Т. П. Конфліктологія та теорія переговорів : [навч. посіб.] / Т. П. Яхно, І. О. Куревіна. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.

ВІДБИТТЯ ВІКУ АВТОРА У ТЕКСТІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті розглядаються передумови зміни мови, пов'язані з демографічними процесами й активною міграцією населення. Передбачається, що однією з проблем стане мова старшого покоління (письменників та авторитетних діячів культури) та її вплив на історію мови суспільства в цілому, оскільки література здатна закріплювати слововживання, яке розходиться з тим, котре переважає у сучасній мові.

Ключові слова: демографічні процеси, вікова специфіка, історія мови, психолінгвістика, мовні зміни.

Жигоренко И. Ю. Отражение возраста автора в тексте – постановка проблемы. – Статья.

В статье рассматриваются предпосылки изменения языка, связанные с демографическими процессами и активной миграцией населения. Предполагается, что одной из проблем станет язык старшего поколения (писателей и авторитетных деятелей культуры) и его влияние на историю языка общества в целом, поскольку литература способна закреплять словоупотребление, которое расходится с преобладающим в современной речи.

Ключевые слова: демографические процессы, возрастная специфика, история языка, психолингвистика, языковые изменения.

Zhigorenko I. Yu. The reflection of the author's age in the text is the statement of the problem. – Article.

The article analyses the prerequisites of change in the language connected with the demographic processes and the active migration of population. It is supposed that language of the senior generation (the writers and the authoritative cultural figures) and its influence on history of language of the society in general as literature has an opportunity to fix the use of the word which differs from prevailing in the modern speech will become one of the problems.

Key words: demographic processes, age specifics, history of language, psycholinguistics, changes of language.

Демографи запевняють, що незабаром як у європейських, так і в розвинених країнах люди похилого віку складуть чи не основну частину населення. Внаслідок «демографічного вибуху», спричиненого не тільки розвитком промисловості, а й покращенням рівня медичного обслуговування, кількість літніх людей у суспільстві збільшується і до цих обставин необхідно адаптувати не тільки економіку, а й саме суспільство [2].

У багатьох країнах пенсійний вік настає в 65 років, однак за умови, що у розвинутих країнах 65-річна людина у середньому проживає ще 15–20 років, цей вік не сприймається як старий. Оскільки люди живуть довше, вони накопичують такий обсяг знань, майстерності і досвіду, якого не можливо було досягти раніше, як наслідок, вони можуть зробити значний внесок у суспільне життя [4].

У цьому випадку однією з проблем стане мова старшого покоління та її, можливо, консервуючий вплив на історію мови суспільства в цілому, оскільки література може закріплювати слововживання, яке розходиться з тим, котре превалує у сучасному мовленні.

Виникає питання: якою мірою пропозиції з поліпшення слововживання, у котрому представники старшого покоління (сучасні авторитетні, відомі письменники) бачать помилки й відступи від духу мови в молодших за віком груп мовців, насправді відбивають власне мовні процеси або ж по суті є просто свідченнями відповідних біологічних і соціальних відмінностей?

Аналіз сучасних робіт щодо прогнозування подальших мовних досліджень свідчить, що хоча соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика активно розробляють чисельні напрямки

та підходи, нагальна необхідність у з'ясуванні мовних засобів, характерних для різних вікових верств, залишається.

Можливими векторами таких досліджень можуть стати наведені нижче тези.

Нейролінгвістичні дані підтверджують, що вже немовля відрізняє голос матері від інших звуків, зокрема музичних, оскільки здатність чути і розуміти мовлення залежить від здатності перетворювати звукові хвилі у нервові імпульси. Звукові хвилі породжуються механічними коливаннями, котрі призводять до періодичного зміщення атомів або молекул середовища, яке проводить звук [1, 103].

Можливо, мовний розвиток (здатність сприймати звукові коливання) починається ще в ембріональному періоді й триває все життя. Значна кількість літератури присвячена вивченню мови дитини в її становленні, коли вчені намагаються визначити специфіку механізму формування мовлення на кожному віковому зрізі.

Першопрохідцями у вивченні вікових психічних властивостей стали відомі науковці – росіянин Л.С. Виготський та француз Ж. Піаже [3, 138; 8, 65]; більшість дослідників, слідом за цими найвидатнішими психологами минулого століття, теоретична глибина робіт яких і сьогодні не втратила цінності, зосередилася на вивченні періодів розвитку дитини. За останні 50 років психологія отримала добре розроблені підручники, посібники, керівництва з психоаналізу з детальними описами вікових особливостей. Однак все ще маловивченими залишаються механізми утворення мовлення взагалі і їх вікові своєрідності зокрема.

Проте цей напрямок дещо ускладнений браком умов для його проведення. По-перше, фрагментарність експериментів зумовлена недоступністю великих за кількістю груп дітей різного віку для вивчення особливостей їхньої мовленнєвої поведінки (адже висновки коректно робити саме на значних статистичних обсягах вибірки).

По-друге, діти швидко розвиваються і цей аспект вимагає: 1) ретельної розробки добре спланованої програми для синхронного вивчення кількох мовних рівнів одночасно; 2) швидкої реакції на непередбачені програмою збої у дослідженнях для термінового її коригування; 3) наявності кількох груп різного віку для прискорення дослідження; 4) наявності контрольної групи/груп для збереження чистоти експерименту.

Безперечно, подібні дослідження проводяться у дошкільних навчальних закладах, у початковій школі та у середній ланці, але їх наслідки не завжди потрапляють у збірники наукових праць, рідко стають предметом обговорення на конференціях та симпозіумах науковців, тому часто залишаються недосяжними для спеціалістів-теоретиків, які професійно володіють широким діапазоном методів та методик дослідження, аналізу й інтерпретації отриманих даних.

Об'єктивні фактори все ще суттєво уповільнюють зазначений напрям недостатньою розробленістю документальної бази – необхідністю отримання згоди батьків на проведення та оприлюднення результатів, недосконалістю форм і засобів фіксації та реєстрації отриманих показників.

Не викликає сумніву думка, що в дитинстві рушієм утворення лексичних та синтаксичних структур стає живе емоційне спілкування дорослого з кожною дитиною індивідуально. Тільки при врахуванні значної кількості умов – налагодження теплих стосунків з експериментатором, наявності комфортних умов перебування дитини у місці проведення випробування, створення сприятливого мікроклімату у дитячому колективі – можливо сподіватися на отримання суттєвих результатів. Отже, не менш вагомою умовою проведення експериментів у цьому напрямку є наявність великого колективу одноступінцевих-ентузіастів.

Психологи успішно застосовують давно розроблені методики виявлення особливостей формування рис характеру, схильностей та творчих властивостей; нейролінгвісти навчилися корегувати збої у розвитку фізіологічних та психічних функцій. Однак усі вони мають справу з уже наявними фактами розвитку особистості або вадами формування нервової системи, з наслідками нещасних випадків й обмежені умовами експериментів, узагальнюючи свої висновки на основі непрямих доказів, не маючи можливості перевірити структури головного мозку оперативним шляхом. Мова є тим інструментом, за допомогою якого можна

дати відповіді на питання: в якому віці стають помітними схильності дітей до сприйняття знань у конкретних галузях, які маркери у мовленні свідчать про наявність таких уподобань, яким чином можна ці властивості корегувати, впливати на їх появу, розвиток тощо.

На жаль, у психології відсутня кореляція між кількістю досліджень, присвячених різному віку людей стосовно окремих вікових відтинків, – їх або багато, або занадто мало. У підручниках та посібниках автори наголошують, що вікова психологія вивчає процес розвитку як психічних функцій, так і процес формування особистості протягом життя, однак підручники часто детально висвітлюють особливості не усього життєвого шляху, а, детально поглиблюючись у 3–10-річний вік, у період 13–15 років, зупиняються на 17-річному віці [6, 3]; або значну частину присвячують юному віку, а решту зрілому та літньому [14], а в якості аргументу підкреслюють, що найважливішим складником вікової психології була й залишається дитяча психологія [9, 12].

Таким чином, психологи-представники напрямків з вивчення дорослих пацієнтів стикаються з тими ж проблемами, що й їхні колеги, які вивчають дошкільнят: 1) брак добре спланованої програми для синхронного вивчення кількох мовних рівнів одночасно; 2) відсутність можливості аналізувати кілька груп різного віку для прискорення експерименту; 3) відсутність контрольної групи/груп для збереження чистоти експерименту; 4) найважливіше – після завершення шкільного навчання молоді люди стрімко набувають різного досвіду, неоднаковими шляхами набувають освіти, самовдосконалюються.

Традиційними формами виявлення типових рис у психолінгвістиці залишаються мовні методи дослідження. При проведенні експериментів з носіями старшого віку психолінгвісти, аналізуючи наслідки формування мовлення, поділяють текстовий або мовний матеріал на той, що його вживають професіонали, та на той, що використовується у загальному вжитку, і надають рекомендації: звертати увагу на довжину речень, довжину слів, частотність слів за вживанням, за ступенем абстрактності іменників тощо.

Психологами винайдені графологічні способи отримання інформації про особистість, мовознавцями визначені зміни мовних процесів залежно від ступеня відповідності нормі (мовлення правильне – неправильне, грамотне – неграмотне, швидке – повільне, цікаве – нецікаве, виразне – невиразне, зовнішнє – внутрішнє, монологічне – діалогічне, офіційне – неофіційне, ділове – побутове), але залежність від віку все ще мало акцентується.

Згідно зі слухним зауваженням відомого російського мовознавця В.В. Іванова, для лінгвіста

одним із захоплюючих завдань залишається вивчення дитячого белькоту, що передує засвоєнню рідної мови [5, 123]. З одного боку, у ньому можна побачити ймовірне тренування на вимовляння будь-яких звуків, у тому числі й таких, які можуть не зустрічатися у мовному оточенні [13].

Іншим ракурсом, за думкою В.В. Іванова, можуть стати роботи із глоссолалії [11], аналіз котрих дозволяє припустити, що деякі тенденції до переважання певних екзотичних звукових сполучень можуть сходити до раннього віку людини [16, 106].

Глоссолалія (від гр. *glōssa* незрозуміле слово + *lalein* говорити) – 1) в релігійних культурах деяких сект – викрики у стані екстазу позбавлених смислу слів, безглузких словосполучень, які сприймаються сектантами як «пророкування»; 2) у фольклорі (у замовляннях, приспівках тощо) – позбавлені смислу словосполучення [7, 169].

Дійсно, навіть поверхневе ознайомлення з аудіо- та відеозаписами релігійних зібрань, що з розвитком інтернет-технологій стало доступним у будь-який час в мережі, свідчить, що емпіричного матеріалу для здійснення досліджень у цьому напрямку достатньо.

До часу після засвоєння рідної мови належить особлива дитяча мова, яку вони не усвідомлено утворюють, засвоюючи й одночасно використовуючи велику кількість нових слів та морфологічних елементів. К. Чуковський у своїй відомій книзі «От двух до пяти» зібрав та проаналізував подібні приклади, дійшовши висновку, що діти не усвідомлено розкладають слова на одвічні частини, повертаючи таким чином деяким з них стародавній смисл [13]. Робота К. Чуковського вийшла у 1928 році, однак витримала багато перевидань та доповнень ще за життя автора та з часом отримала визнання лінгвістів та теоретиків перекладознавства.

Дітям подобаються граматично правильно побудовані безглузді або суперечні звичайним значенням правилам тексти. Як пізніше (після письменників і психологів) зрозуміли логіки й лінгвісти (Р. Карнап і Л.В. Щерба), подібні тексти важливі для розуміння відмінності граматичних значень від лексичних.

Дитяча творчість та інші прояви дитячої словесної творчості все ще мало вивчаються. Дитячий фольклор тісно пов'язаний з фольклором дорослих, залежить від середовища його побутування, жанрової системи, і всі процеси, яким підданий фольклор дорослих, так чи інакше знаходять відбиття й у дитячому. Тільки у зв'язку з фольклорним середовищем дорослих народжується й живий дитячий фольклор, провести між ними чітку грань не завжди просто. Існують жанри, які можна віднести й до дорослого фольклору, і до дитячого, наприклад, загадки, пісні, казки. Нерідко добутки

з репертуару дорослих переходять у дитяче середовище й пристосовуються до нього відповідно до особливостей дитячої естетики й психіки [15].

За свідченням вже згаданого вище російського мовознавця В.В. Іванова – академіка, знавця майже 100 мов, серед яких низка прадавніх – у дитячому лепетанні російських малюків йому доводилося чути окремі елементи стародавніх мов. Це наводить на думку про можливість встановлення типових рис, котрі збереглися в сучасних мовах і котрі не змінюються з часом [5, 123].

Міжнародні угоди, укладені останнім часом, всіляко сприяють вивченню суспільством іноземних мов. Не викликає суперечки факт, що раннє засвоєння двох або більше мов може позначитися на всьому подальшому розвитку дитини й дорослого. Одна з мов при цьому стає мовою логічного мислення, друга – мовою вираження почуттів, мовою художнього мовлення [5, 124]. Літературна думка знає багато подібних прикладів у вітчизняній традиції – це чисельні випадки багатомовності класиків художньої літератури, науки та мистецтва.

Проведені в останні десятиліття нейролінгвістичні дослідження показали, що при повній подібності функцій двох мов у багатомовному суспільстві вони майже однаково представлені в домінантній півкулі. Але можливі й ситуації не тільки поділу мов за півкулями, але й наявність нейролінгвістичного конфлікту між ними.

Видатному німецькому лінгвістові Е. Леві (E. Lewy) належать захоплюючі дослідження про мову старого Й. Гете, де показані значні мовні відмінності, пов'язані з віком, що нагадують у літнього автора типологію класичного санскриту [5, 125]. Е. Леві ставив запитання, чи можна знайти аналогічні явища у мові інших письменників, що продовжували складати вірші та писати твори до глибокої старості, як Л. Толстой. Ця «геронтологічна» область лінгвістики залишається мало розробленою, як і поставлена в цих роботах Е. Леві проблема мови окремої особистості.

Важливо було б намітити мовні періоди, що відрізняють різні часи в житті людини, яка залишила по собі словесні свідчення – ранні твори, листи, спогади тощо. У більш широкому контексті взаємодії культури й особистості це ж питання було поставлене ще в серії робіт Е. Сепіра [11, 465–630].

Отже, дитяча психологія охоплює стани розвитку мовлення тільки до 7–10 років, нейролінгвістика займається вивченням аномалій та збоїв мовлення, а великий шар типових змін, що відбуваються у мові здорової людини з 17 років, і далі залишається мало дослідженим, а в окремих випадках не порушеним.

Вивчення стилістичних особливостей творчості окремих письменників та поетів вже до-

зволило накопичити цінний матеріал: виявлено риси, за якими слід аналізувати стиль, одногосно зазначено, що у різні періоди творчості зміст і структура творів автора змінюється. Однак питання про те, чи існує загальна закономірність, пов'язана з віковими властивостями, як вона залежить від виховання, освіти, досвіду, соціокультури, залишається відкритим.

Об'єктами таких досліджень можуть стати національні скарбниці художньої літератури – літературні роди, стилі, жанри, форми, напрямки, епохи.

Предметами досліджень – засоби маркованості мовлення, притаманного певному віковому відтинку окремої особистості, характерні особливості етносу у синхронному та діахронічному аспектах; творчі спадщини кількох особистостей у зіставному плані; вікові особливості стилю, змінення концептуальності, мотивів, проблематики, тематики тощо.

Вік людини поділяється на певні відтинки, кожному з яких притаманні свої мовні особливості. Чинником змін, які відбуваються на лексичному, граматичному, синтаксичному та семантичному рівнях, є виховання, освіта, соціальне оточення, творчі здібності. Залежно від вікових особливостей змінюється спроможність людини набувати нового досвіду, оволодівати знаннями.

Процеси дивергенції та конвергенції, активна міграція населення веде до утворення багатонаціональних міст та країн з великою кількістю мовних меншин, інтереси яких всіляко враховуються – друкуються книги та періодичні видання, засновуються радіостанції та телевізійні канали, мови меншин включають у навчальні програми закладів освіти. Наслідками стають змішування мов, виникнення цілих мовних пластів запозичень та новоутворень як на лексичному рівні, так і на синтаксичному.

Суспільний смак сьогодення, безперечно, диктує демократизацію мовлення, що природно пов'язується з оновленням і розширенням літературної норми за рахунок внутрішніх мовних ресурсів. Тому не дивно, що на сучасній фазі ми

спостерігаємо інтенсивну функціональну мобільність і широке зацікавлення мовців у використанні зниженої лексики. У цьому контексті вивчення потребує мовлення авторів, котрі беруть участь у створенні та донесенні нової інформації до реципієнта, оскільки, проникаючи через традиційні та новітні засоби масової інформації в систему мови, такі мовні засоби втрачають свою експресивність і з часом можуть стати приналежністю мовного стандарту. Так, ми спостерігаємо помітний вплив соціальних жаргонів (молодіжного сленгу та кримінального аргю) на сучасну мову преси. Автори досить вільно вводять у свої тексти лексику сумнівного походження, таким чином пропагуючи жаргонне мовлення.

Характерним для сучасної газетної практики стало тяжіння до розмовних і просторічних елементів, які розмивають межі між функціональними стилями писемного мовлення та мовлення усного.

Не менш важливим процесом у сучасному мовленні можна вважати активізацію вживання іноземних слів. Сприятливі умови, створені пожевленням контактів між країнами, викликають у носіїв мови почуття причетності до світової спільноти, стають чинниками переоцінки соціальних цінностей, зміщення акцентів з класових пріоритетів на загальнолюдські. Відверта орієнтація на Захід у сфері економіки, організації політичної структури суспільства в галузях культури, спорту, торгівлі, моди стала стимулом для вживання іншомовної лексики, синтаксичних конструкцій, дала поштовх для формування нової фразеології та оновлення традиційної.

Вивчення характерних мовних змін як у різних за віком окремих особистостей, так і у певних соціальних груп, які беруть участь у політичних, психологічних, економічних змінах життя, які потенційно спроможні продукувати нову інформацію та доносити її до користувача, фіксувати її у писемному мовленні і таким чином закріплювати у літературі та впливати на зміну не тільки мовної норми, але й функціонування усїєї мовної системи, має широкий діапазон напрямків дослідження.

Література

1. Азимов А. Человеческий мозг. От аксона до нейрона / пер. с англ. А.Н. Анваера. – М. : ЗАО Центр-полиграф, 2003. – 461 с.
2. Вишневыский А. Мировой демографический взрыв и антропогенное давление на климат // Изменения климата и здоровье населения России в XXI в. : сб. матер. межд. сем. (5–6 апреля 2004 г.) / под ред. Н.Ф. Измерова, Б.А. Ревича, Э.И. Коренберга. – М. : Издательское товарищество «АдамантЪ», 2004. – С. 34–43.
3. Выготский Л.С., Лурия А.Р. Этюды по истории поведения : Обезьяна. Примитив. Ребенок. – М. : Педагогика-Пресс, 1993. – 224 с.
4. Демографический взрыв : его причины и последствия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globaltrouble.ru/demograficheskaya_problema/demograficheskiy_vzryv_ego_prichiny_i_posledstviya.html.
5. Иванов В.В. Лингвистика третьего тысячелетия : Вопросы к будущему. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 208 с.
6. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. Развитие ребёнка от рождения до 17 лет. / Ун-т Рос. акад. образования – 5-е изд. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 176 с.
7. Лёхин И.В., Петров Ф.Н. Словарь иностранных слов. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1949. – 805 с.
8. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / сост., новая ред., пер. с фр., коммент. Вал. А. Лукова, Вл. А. Лукова. – М. : Педагогика-Пресс, 1994. – 526 с.

9. Психология развития и возрастная психология : [конспект лекций] / А.В. Акрушенко, О.А. Ларина, Т.В. Каратьян. – М. : Эксмо, 2008. – 68 с.
10. Саракаева Э.А. Глоссолалия как психолінгвістический феномен. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.textology.ru/article.aspx?ald=104>.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / пер. с англ. / общ ред. и вступ. ст. А.Е. Кибрика. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
12. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок : Лингвистика детской речи : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
13. Чуковский К. От двух до пяти. Живой как жизнь. – М. : Детская литература, 1968. – 814 с.
14. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). – М. : Гардарики, 2005. – 349 с.
15. Шевелева Л.А. Детский фольклор старожильческих сел Прибайкалья : традиция бытования : XX – начало XXI в. : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.09 / Л.А. Шевелева. – Улан-Удэ, 2008. – 163 с.
16. Якобсон Р.О. Звуковые законы детского языка и их место в общей фонологии // Якобсон Р.О. Избранные работы. – М. : Прогресс, 1985. – С. 105–116.

УДК 81.42

Заблоцький Ю. В.

АНАЛІЗ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОМОВ КАНДИДАТІВ У ПРЕЗИДЕНТИ США У 2012 РОЦІ (М. РОМНІ ТА Б. ОБАМА)

Стаття присвячена дослідженню функціонування спеціальної лексики в передвиборчому політичному дискурсі кандидатів у президенти США у 2012 році М. Ромні та Б. Обами. Здійснено кількісний аналіз використання політиками різногалузевої термінології, на основі якого було виокремлено важливі теми в політичному дискурсі кандидатів. Якісні показники використання термінології слугували базою для порівняльного аналізу пріоритетності суспільних питань у передвиборчій риторичі.

Ключові слова: політичний дискурс, передвиборча промова, термінологія, термін, прагматичні особливості лексики.

Заблоцький Ю. В. Анализ предвыборных речей кандидатов в президенты США в 2012 году (М. Ромни и Б. Обама). – Статья.

Статья посвящена исследованию функционирования специальной лексики в предвыборном политическом дискурсе кандидатов в президенты США в 2012 году М. Ромни и Б. Обамы. Проведен количественный анализ использования политиками предметной терминологии, на основе которого были выделены важные темы в политическом дискурсе кандидатов. Качественные показатели использования терминологии служили базой для сравнительного анализа приоритетности общественных вопросов в предвыборной риторике.

Ключевые слова: политический дискурс, предвыборная речь, терминология, термин, прагматические особенности лексики.

Zablotskiy Yu. V. Analysis of the US presidential candidate speeches in 2012 (M. Romney and B. Obama). – Article.

The given article deals with a research of specialized lexical units functioning in presidential candidate speeches of M. Romney and B. Obama in the USA in 2012. A quantitative analysis of terminology used by candidates in their speeches has been used to identify important issues in election discourse. A qualitative rate has served a ground for a comparative analysis of social areas priority in candidates' election strategies.

Key words: political discourse, election speech, terminology, term, pragmatic aspects of lexical units.

Кожен з видів дискурсу характеризується не лише приналежністю до певної предметної сфери, галузі використання та комунікативної ситуації, але й певним відповідним складом лексичних одиниць, які в ньому використовуються. Іншими словами, тексти, що складають предметну основу відповідного дискурсу, будуть наповнені відповідною галузевою термінологією, з одного боку, та будуть підпорядковуватися нормам та правилам відбору та використання мовних одиниць з урахуванням жанрово-стильових та прагматично-комунікативних особливостей цього дискурсу, з іншого.

Політичні баталії, метою яких є боротьба за владу та її розподіл, реалізується на практиці за посередництва політичного дискурсу. При цьому вербальна складова цих процесів відіграє надзвичайно важливу роль. Маніпулювання свідомістю з метою здійснення прихованого впливу на здійснення вибору реципієнта за допомогою мови давно застосовується у сфері політичної пропаганди. Можливості такого впливу закладені у самій природі мовної системи. Ми поділяємо думку К. Серажим, що такі властивості мови, як рухливість семантичної структури слова, складність відмежування конотації від прямих денотативних значень, варіативність денотативних і конотативних значень тих самих мовних знаків під впливом соціальних чинників, багатокомпонентність як лексичного, так і прагматичного значення, наявність пізнавального та комунікативного, об'єктивного та суб'єктивного в значенні, синонімічні й асоціативні зв'язки

слів, модальність висловлювання, оцінність семантики, навмисно і цілеспрямовано використовуються пропагандою, спотворюючи значення ідеологічних конотацій певних слів [8, 257]. Наповнюючи тексти промов відповідними лексичними засобами, політики, з одного боку, повинні враховувати ефективність цих мовних засобів у стратегії реалізації своїх намірів, а з іншого, – враховувати фонові знання, інтереси, очікування та сподівання цільової аудиторії.

Метою статті є аналіз спеціальної лексики у промовах кандидатів у президенти США у 2012 році Мітта Ромні та Барака Обами. На нашу думку, з'ясування ключових тем за посередництва підрахунку спеціалізованої термінології дасть можливість простежити напрямки комунікативних стратегій кандидатів та зміст ключових ідей їхніх політичних програм, за допомогою яких політики намагалися заручитися підтримкою американського виборця.

Політичний дискурс досліджували українські, російські та західні науковці. Загальні питання, пов'язані з вивченням політичного дискурсу, його визначення та основні напрямки функціонування висвітлюються в роботах Ю. Баранова [1], Ф. Бацевича [2], Р. Блакара [3], Т. Вашук [5], М. Ільїна [6], А. Чудінова [11]. Окремими аспектами політичного дискурсу займалася О. Шейгал [12], дослідження якої спрямоване на політичний дискурс як своєрідну знакову систему, в якій відбувається модифікація семантики та функцій різних типів мовних одиниць і стандартних мовленнєвих актів. Метафору в політичному дис-

курсів вивчали Е. Будаєв та А. Чудінов [4], а із західних науковців – Дж. Чартеріс-Блек [13]. Залежність політичного дискурсу від національних та гендерних особливостей політиків висвітлювали К. Сулейман та Д. Оконел [14]. Проте здійснений аналіз наукових джерел показав, що питання, пов'язані з дослідженням лексичних особливостей функціонування політичного дискурсу як типу комунікативної діяльності, недостатньо розроблені та потребують подальшого вивчення. Зокрема питання термінологічної лексики в політичних промовах володіє суттєвим потенціалом для лінгвістичних досліджень. У цій статті здійснено спробу дослідити кількісне вживання галузевих термінологічних одиниць з метою встановити пріоритетні галузі комунікативних стратегій промов кожного із зазначених кандидатів.

Успіх на політичній арені багато в чому залежить від ефективного встановлення комунікативних зв'язків між адресантом (політиком) та адресатом (виборцем) за рахунок наповнення комунікативного коду повідомлення елементами мови, які потенційно здатні проникнути крізь детерміновані суспільством фільтри свідомості та переконати громадян в щирості, надійності та корисності намірів їхнього обранця. Тому підвищений інтерес до вивчення політичного дискурсу зумовлений, з одного боку, прагненням однієї сторони цього сценарію бути ще ефективнішим в процесі переконання широких мас суспільства, а з іншого, бажанням іншої сторони краще зрозуміти суть політичних процесів, смисл політичної риторики та принципи дії політичної маніпуляції. Відносини між політиком та громадянином можна зобразити у вигляді схеми *адресант*→*повідомлення*→*адресат*, де під повідомленням розуміється не просто текст, а сукупність факторів, притаманних поняттю дискурс, таких як: соціальний та культурний контекст, цільова аудиторія, комунікативний намір та арсенал мовних засобів, організований у найбільш ефективний спосіб з метою впливу на адресата. Таке представлення політичного дискурсу характеризує його як вид комунікативної діяльності з певною визначеною комунікативною метою – вплинути на свідомість адресата, переконати у перевагах свого політичного курсу чи програми та, як результат, залучити його на свій бік. Досягнення цієї мети, в першу чергу, передбачає відбір відповідних мовних засобів та організацію їх таким чином, щоб вони зробили не просто адекватне, а «правильне» декодування повідомлення, що дає нам підставу говорити про прагматичну спрямованість текстів політичного дискурсу.

У своїх передвиборчих промовах Б. Обама та М. Ромні жваво обговорюють важливі для сучасного американського суспільства питання. Фо-

кусними темами цих обговорень стали економічний стан держави, зовнішня та внутрішня політика США, військова участь у конфліктах на Близькому Сході, питання сім'ї та молоді, екології та розвитку відновлюваних джерел енергії. Для точнішого виокремлення основних кластерів термінологічної лексики у передвиборчих промовах кандидатів у президенти США у 2012 році ми скористалися кількісним аналізом рекурентної лексики. Кількісні показники частотності вживання термінологічної лексики відповідної тематики дозволять нам виокремити теми, що переважали в політичному дискурсі у 2012 році загалом. Проте варто зазначити, що кількісні показники двох кандидатів є різними: Б. Обама виголосив більшу кількість промов, які, в середньому, більші за обсягом, внаслідок чого сумарна кількість слів, з урахуванням неповнозначних частин мови, в його текстах складала 402 343 (105 промов), тоді як в текстах його опонента – 97 739 (54 промови). Проте переведення результатів у відсоткове співвідношення кількості термінів різної тематики до загальної кількості слів дає чітке уявлення про те, яке місце відводив кожен з мовців у своїх промовах термінології відповідної галузі, яка з них переважала у його риториці, яку частину від загальної кількості слів у кожного з кандидатів займала спеціальна лексика та, нарешті, яку частину політичного мовлення у 2012 році займала термінологія в цілому. Для цілей такого кількісного підрахунку було створено два окремих корпуси промов основних кандидатів на пост президента США у 2012 році Б. Обами та М. Ромні загальною кількістю 500 082 слова.

Інші матеріали передвиборчої агітації (інтерв'ю, прес-релізи, листівки, плакати, телевізійна реклама, музичні кліпи, комікси та ін.) не були включені до складу корпусу з метою отримання одиниць аналізу однорідних за своєю якістю. Матеріалом для створення корпусів слугували тексти передвиборчих промов кандидатів, взяті з сайту <http://www.presidency.ucsb.edu>, що був створений у межах проекту «Американське президентство» Дж. Пітерсом та Дж. Вуллі. Робота з корпусами зі створення вибірки та кількісного підрахунку лексики проводилася за допомогою програми AntConc.3.4., розробленої для різного виду лінгвістичних досліджень з мовними корпусами. Відразу зазначимо, що тексти промов містять деяку додаткову інформацію про місце та час виступу, яка не є релевантною для нашого аналізу, тому така інформація була видалена з текстів, що потрапили до корпусу. Серед суттєвих недоліків методу слід зауважити, що передвиборчі промови являють собою складне соціокомунікативне динамічне явище з цілим комплексом додаткових атрибутів,

таких як місце, час, склад, очікування та настрої цільової аудиторії, соціальний, культурний, історичний та економічний контекст кожної окремої місцевості, зрештою особистість самого мовця, його зовнішній вигляд, невербальний комплекс комунікативних засобів. Все це безумовно враховувалося командами кандидатів у президенти, і в кожному окремому випадку використовувалися відповідні прийоми та методи. Придатні для лінгвістичного аналізу та фіксовані в друкованій формі тексти цих промов не відображають увесь спектр засобів впливу політичної промови як комплексного явища. Крім того, різні стилеві прийоми, які досягалися за рахунок фонетичної складової (темп, ритм мовлення, паузи, пришвидшення), неможливо відобразити на текстовому рівні, що виключає можливість їх аналізу в цьому дослідженні.

Кількісний аналіз допоміг виявити 13 тематичних напрямків, які найактивніше використовувалися кандидатами: політика, економіка, військова тематика, освіта, юридична тематика, суспільна тематика, охорона здоров'я, релігія, наука і техніка, спорт, навколишнє середовище, сільське господарство, мас-медіа. Проте ці теми розташувалися за шкалою важливості у кожного з кандидатів по-різному. Республіканець М. Ромні традиційно більше вживав слів на політичну та військову тематику, демократ Б. Обама сфокусував увагу на економіці. Цікаво зазначити, що хоча кількісні показники дали уявлення, що термінологічна лексика більш притаманна промовам саме Б. Обама, якісні показники засвідчили, що спеціальна лексика складає більшу частку саме в промовах М. Ромні – 11,2% від усієї кількості слів проти 9,3% в Обама (див. табл. 1).

Американське суспільство активно цікавиться різноманітними процесами, що відбуваються в їхній країні та поза її межами. На екранах телевізорів, шпальтах газет, веб-сторінках Інтернет-видань щодня з'являється велика кількість різногалузевої спеціалізованої лексики. Це стало можливим в основному завдяки відносно високому рівню освіченості населення, демократизації у вживанні термінології та розширення сфери її застосування [9, 117], інтелектуалізації мови [10, 87]. Поява термінів в інформаційному просторі сприяє деспеціалізації термінів, їхньої популяризації, введення їх у широкий вжиток. Така ситуація дала можливість американським політикам широко застосовувати у своїй риториці різноманітну термінологію. Залишаючи межі своєї терміносистеми, термін перестає функціонувати у вузькоспеціалізованому контексті та може набувати додаткових конотаційних відтінків значення, оскільки вживання спеціальної одиниці поза межами її звичного функціонування буде в більшій чи меншій мірі

залежати від різних екстралінгвальних факторів, таких як: прагматична спрямованість повідомлення, емоційне та соціокультурне сприйняття повідомлюваного адресантом, комунікативна ситуація, фонові знання адресата. І хоча термін вважається стилістично нейтральною за своєю природою мовною одиницею, залежно від відношення людини до певної події термін може набувати певного оцінного забарвлення. Пов'язано це, насамперед, з тим, що термін як частина загальномовного субстрату разом з номінативною, дефінітивною, сигніфікативною, комунікативною, евристичною, когнітивною виконує й прагматичну функцію, і за певних умов може мати стилістичне забарвлення [11, 69]. Термінологічна лексика є не тільки найчисленнішою, але й найрухомішою частиною словникового складу сучасної англійської мови. Виведення терміна за межі своєї терміносистеми призводить до його детермінологізації, внаслідок чого відбувається перетворення семантичних структур слова, розширення смислового обсягу поняття, накопичення нових сем, розвиток переносного значення [7, 301–302].

Цю властивість термінологічної одиниці широко використовували у своїй передвиборчій кампанії 2012 року кандидати на пост президента США. Аналіз промов показав, що найчастіше політики вдавалися до тем, що найбільше турбують сучасне американське суспільство, серед яких найбільш виразними виявилися теми економічного стану держави, тема зовнішньої та внутрішньої політики, екології та альтернативних підходів до отримання джерел енергії, медицини та медичного страхування, освіти, науки, спорту та технологічного розвитку, військових конфліктів, в яких беруть участь США, суспільних та релігійних відносин. Відповідні термінологічні кластери наповнили тексти промов обох кандидатів.

У ході дослідження було з'ясовано, що спеціалізована термінологія становить близько 10% усіх повнозначних лексичних одиниць промов обох кандидатів (Б. Обама – 9,3%, М. Ромні – 11,2%). Аналіз передвиборчих промов кандидатів дає можливість чітко простежити якісний та кількісний склад вживаної термінології і таким чином простежити основні теми, що турбують сучасне американське суспільство. Варто зазначити, що з великим відривом від усіх інших в обох претендентів переважають терміни з економічної та політичної тематики. І це не дивно, оскільки після рецесії 2008 року економічна тематика як ніяка інша турбує американських громадян, і тому, відповідаючи на потреби суспільства й часу, обидва кандидати активно оперують термінами *business, companies, competition, economy, tax* та багато інших.

Таблиця 1

Таблиця порівняння вживання термінів у передвиборчих промовах кандидатів у президенти США у 2012 р.

№ п/п	Галузь	Кількість термінів		Сумарна кількість ЛО		Якісний показник (%)		Рангове місце галузі	
		Обама	Ромні	Обама	Ромні	Обама	Ромні	Обама	Ромні
1	Економіка	201	180	14 086	3 126	4,8	4,4	1	2
2	Політика	100	225	5 509	3 207	1,9	4,5	2	1
3	Освіта	22	23	2 554	330	0,9	0,5	3	4
4	Військова тематика	40	89	2 271	731	0,8	1	4	3
5	Навколишнє середовище	31	13	1 095	33	0,4	0,05	5	11
6	Наука і техніка	34	29	1 027	66	0,4	0,09	6	9
7	Суспільна тематика	6	9	542	132	0,2	0,2	7	6
8	Охорона здоров'я	27	17	111	120	0,04	0,2	8	7
9	Сільське господарство	8	6	101	25	0,03	0,03	9	12
10	Мас-медіа	6	7	74	16	0,03	0,02	10	13
11	Спорт	15	10	30	46	0,01	0,06	11	10
12	Юридична тематика	6	31	18	157	0,006	0,2	12	5
13	Релігія	5	19	10	76	0,003	0,1	13	8
	Всього	501	658	27 428	8 065	9,3	11,2	–	–

Окремо варто зазначити, що більше у своїх промовах до теми економіки апелював Б. Обама (див. рис. 1). Частка використання економічних термінів у його промовах становила 4,8%, що на 0,3% більше порівняно з відповідним показником опонента, та була найчисельнішою серед усіх вживаних Б. Обамою термінів. Б. Обама не лише частіше вдався до використання економічної термінології, а й робив це професійніше. Аналіз корпусів показав, що сумарно у своїх промовах Б. Обама використав 201 різний термін, що має відношення до галузі економіки, в той час як М. Ромні згадав у своїй кампанії 180 економічних термінів. Результати кількісного аналізу свідчать, що основною темою для своєї президентської кампанії Б. Обама вибрав економічне життя Сполучених Штатів, тоді як інші питання відійшли на задній план.

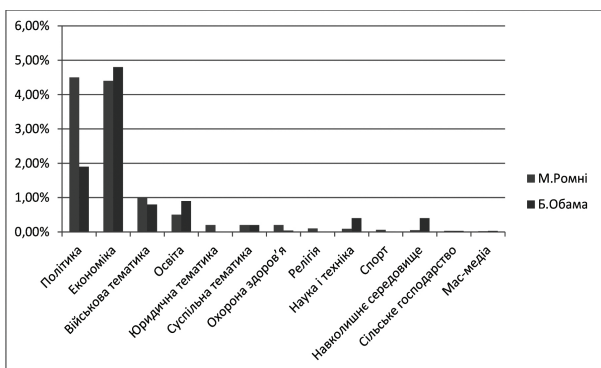

Рис. 1. Графік порівняння якісних показників використання спеціалізованої термінології

Американці мають багату історію політичного становлення, постійно цікавляться та завжди активно приймають участь у політичних процесах своєї країни, чим і можна пояснити активне використання політичної термінології, на кшталт: *politician, primary, reform, regulations* тощо. Пріоритетною темою президентської кампанії М. Ромні стала саме політика (див. рис. 1). Він не лише значно частіше оперував термінами сфери внутрішньої та зовнішньої політики, про що свідчить той факт, що частка політичних термінів у промовах М. Ромні склала 4,5%, тоді як у його супротивника цей показник склав всього 1,9%, а й робив це значно старанніше (див. табл. 1). Загалом М. Ромні використав протягом своєї кампанії 225 різних термінів на позначення явищ та процесів, що стосуються внутрішньої та зовнішньої політики Сполучених Штатів. Б. Обама обмежився всього 110-ма політичними термінами. Проблема встановлення нових політичних курсів на внутрішній та зовнішній арені США стала домінуючою у президентській кампанії М. Ромні, випередивши питання економічні і залишивши значно позаду спектр інших важливих суспільних проблем.

Таким чином, беззаперечними лідерами серед тем, на яких фокусували свою увагу кандидати на пост президента США у 2012 році, стали галузі економіки та політики. Претенденти та їхні виборчі команди чітко визначили теми, які найбільше хвилювали американське суспільство в умовах

не найкращої внаслідок рецесії економічної ситуації та участі Сполучених Штатів у глобальних геополітичних процесах. Проте фінальні акценти були розставлені по-різному. Б. Обама сконцентрувався на внутрішніх економічних проблемах, М. Ромні – на політичних перспективах США.

Представлена у статті таблиця показує, що й інші з визначених пріоритетних питань передвиборчої кампанії займають різні місця у промовах кандидатів. Так, після пари беззаперечних лідерів, три наступних місця в Б. Обами займають тема освіти (3-є місце), військова тема (4-е місце) та екологія (5-е місце). У М. Ромні п'ятірку замикають військова тематика (3-є місце), питання освіти (4-е місце) та юридична тематика (5-е місце) відповідно. Варто зазначити, що наука (9-е місце) та навколишнє середовище (11-е місце) цікавлять М. Ромні менше, ніж релігія (8-е місце) та традиційні суспільні питання (6-е місце). На протизвагу цьому Б. Обама менше уваги приділяє юридичній темі (12-е місце), питанням релігії (13-е місце), а виділяє тему навколишнього середовища (5-е місце) та наукового прогресу (6-е місце). Майже однакову позицію у програмах обох кандидатів займає питання охорони здоров'я. Детальна інформація про ранг питань у передвиборчій кампанії кожного кандидата та якісні показники використання термінів представлена в таблиці.

Проведення масштабних виборчих кампаній, зростання зв'язку політики та ЗМІ та, зрештою, непересічні особисті та ораторські якості американських президентів зробили політичний дискурс, а зокрема його усну форму (публічні виступи, інтерв'ю, телевізійні дебати, пресконференції), невід'ємною складовою сучасного американського суспільства. Президентська кампанія 2012 року підтвердила важливу роль мови як засобу ефективного переконання електорату. Обидва кандидати багато уваги приділяли спілкуванню з виборцями, а відтак і мовному наповненню своїх виступів. Ефективність промов кандидатів досягалася за рахунок прагматичного потенціалу лексичного компонента політичного дискурсу. У виборі засобів мовного впливу на виборців політики багато в чому опиралися на перевірений роками матеріал. Крім того, тісний зв'язок політиків з виборцями змушував перших реагувати на потреби суспільства та говорити на

теми, що стали пріоритетними для американців у 2012 році.

Переконливості обом кандидатам допомагала надати професійна термінологія. Обидва кандидати зробили ставку на економічну та політичну складову американського суспільства. Пріоритетним напрямком М. Ромні для себе обрав політику, тоді як Б. Обама в умовах складної економічної ситуації активно застосовував економічну термінологію. Загалом, не зважаючи на візуальну перевагу термінології у промовах Б. Обами, аналіз допоміг з'ясувати, що частка спеціальної лексики відносно неспеціальної у промовах М. Ромні була вищою. Варто зазначити, що застосування методів та програмного забезпечення галузі корпусної лінгвістики дає додаткові можливості для вивчення політичного дискурсу, зокрема його кількісних показників, і таким чином робити висновки про певні напрямки та тенденції комунікативної стратегії учасників політичних процесів. З іншого боку, зусилля політиків та їхніх команд зосереджені в основному на прагненні прихованої маніпуляції свідомості громадян, у зв'язку з чим прагматична складова мовного наповнення повідомлень відіграє ключову роль, проте аналіз кількості мовних одиниць без врахування їхніх прагматичних характеристик, комунікативної ситуації, соціального контексту та з'ясування намірів політиків може буде далеко не повним.

Таким чином, відповідаючи на потреби суспільства, а також з метою продемонструвати свої фахові знання з відповідних галузей суспільного життя, кандидати на пост президента США у 2012 році активно оперували у своєму передвиборчому дискурсі різною галузевою термінологією. Кожен по-своєму представляв успішність передвиборчої стратегії і по-іншому розподілив різні суспільно важливі питання у своєму порядку денному. З'ясувати пріоритетність цих тем дозволило використання кількісного аналізу термінологічної лексики в текстах промов американських політиків. Термінологія слугувала не лише кількісним, а й вагомим якісним показником успішності політиків у намаганнях переконати виборця. У зв'язку з чим, на нашу думку, дослідження різних аспектів використання прагматичного потенціалу спеціальної лексики для досягнення ефективності в політичній комунікації володіють суттєвими перспективами для подальших лінгвістичних студій.

Література

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич. – К. : Видав. центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти (теоретико-эмпирическое исследование языка и его использование в социальном контексте) / Р.М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.
4. Будаев Э.В. Метафора в политической коммуникации / Э.В. Будаев, А.П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 248 с.
5. Ващук Т.М. Політичний дискурс як об'єкт лінгвістичного дослідження / Т.М. Ващук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/7154/97/>.
6. Ильин М.В. Политический дискурс как предмет анализа / М.В. Ильин // Политическая наука : сб. науч. трудов РАН. ИНИОН. – М., 2002. – № 3. – С. 7–19.

7. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка / А.Э. Левицкий. – К. : АСА, 1998. – 362 с.
8. Серажим К.С. Дискурс як соціолінгвальне явище : методологія, архітектоніка, варіативність / К.С. Серажим. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2002. – 392 с.
9. Трескова С.И. Социолингвистические проблемы массовой коммуникации. Принципы измерения языковой вариативности / С.И. Трескова. – М. : Наука, 1989. – 152 с.
10. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
11. Чудинов А.П. Политическая лингвистика : [учеб. пособ.] / А.П. Чудинов. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 256 с.
12. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М., Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.
13. Charteris-Black J. Metaphor and Political Communication // Metaphor and discourse / ed. by A. Musolff and J. Zinken. – New York : Palgrave Macmillan, 2009. – P. 97–116.
14. Suleiman C., O'Connell D. Race and Gender in Current American Politics : A Discourse-Analytic Perspective // Journal of Psycholinguistic Research. Springer. – 2008. – Vol 37. – P. 373–389.

УДК 811.111'42

Ковалевська Т. І.

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ГРАФО-ФОНЕМНИХ ЗАСОБІВ КОМБІНАТОРИКИ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Стаття присвячена дослідженню стилістичних функцій графо-фонеміки у сучасних художніх творах за авторством постколоніальних англомовних письменників. У роботі аналізуються прагматичні значення, що передаються та конструюються за допомогою різних графо-фонемних стилістичних засобів, введених у текст поряд з вербальними елементами

Ключові слова: графо-фонемні засоби, постколоніалізм, прагматика, конотації, культурна ідентичність.

Ковалевская Т. И. Стилистические функции графо-фонемных средств комбинаторики современных англоязычных постколониальных художественных текстов. – Статья.

Статья посвящена исследованию стилистических функций графо-фонеміки в современных художественных произведениях постколониальных англоязычных писателей. В работе анализируются прагматические значения, передающиеся и конструирующиеся с помощью различных графо-фонемных стилистических средств, введенных в текст вместе с вербальными элементами.

Ключевые слова: графо-фонемные средства, постколониализм, прагматика, коннотации, культурная идентичность.

Kovalevska T. I. Stylistic functions of grapho-phonemic means in modern English postcolonial fictional texts. – Article.

The article investigates stylistic functions of graph-phonemic means in modern literary works of postcolonial English writers. The paper analyzes the pragmatic meaning transmitted and constructed using various graph-phonemic stylistic devices introduced in the text along with verbal elements.

Key words: grapho-phonemic means, Postcolonialism, pragmatics, connotations, cultural identity.

Особливість сучасного художнього тексту у тому, що кожен його компонент повинен бути функціонально та інформативно значущим [3, 27]. А це означає, що автор письмового тексту повинен бути коректним у використанні додаткових семіотичних засобів: мета введення їх у текст має бути зрозуміла не лише самому автору, але й читачеві. В іншому випадку використані знаки і засоби будуть заважати сприйняттю або спотворять закладений автором смисл, що в кінцевому рахунку призведе до хибного розуміння тексту, невірної інтерпретації смислу прочитаного [6, 81]. Тож текст припускає обов'язкове розуміння всіх використуваних у ньому елементів. Читач повинен висунути свою гіпотезу щодо функцій знаків і засобів у тексті [4, 93]. Подальше «просування» по тексту може дещо змінити цю гіпотезу. Яскрава прикмета сучасних текстів – використання невербальних засобів як прояв візуальності, які поряд з вербальними формують смислову організацію тексту, визначають ступінь його впливу на читача та викликають неухильний інтерес дослідників (P.J. Gee, M. Handford, D. Crystal, J.J. Gracia, A. Deschamps, J.M. Fournier, J.L. Duchet, M. O'Neil, R. Frost, M. Katz, S.K. Hopkins, C. Swann, A. Wennerstrom, C. Wheildon, J. Zienkowski, J.-O. Östman, J. Verschueren).

Метою цієї розвідки є висвітлення стилістичних функцій графо-фонемних засобів комбінаторики у постколоніальних англомовних художніх текстах та аналіз їх прагматичних ефектів у тексті. Завданнями статті є аналіз прагматичних нюансів, здатних бути трансльованими графо-фонемними засобами стилістики, що реалізують стилістичні функції, на матеріалі художніх творів сучасних постколоніальних англомовних авторів.

Стилістичні смислетвірні функції графіко-фонетичних засобів у постколоніальному художньому дискурсі полягає у реалізації їх потенціалу до конструювання та прирощення значень в межах мікро-, макро- та мегаконтексту.

Розглянемо уривок із роману К. Бейтман «Mohammed Maguire», в якому через курсивне виділення та синтаксичне оформлення реалізується сприйняття 10-річного хлопчика, який є сином спеціального агента Ірландської революційної армії Олівії Магуаєр та бойовика Ліванської армії Мохамеда Саламеха, послом Ірландії в Єгипті Майклом Калхуном та ставлення до нього на батьківщині – в Ірландії.

Цей епізод яскраво демонструє особистісну трагедію покоління, що несе культурно-історичну спадщину одразу декількох етнічних спільнот. Часто традиції, звичаї, ціннісні орієнтації, побут, культура та релігія батьків є не просто різними, але в принципі непомітними. Криза самоідентифікації виникає в дітей представників різних етнічних спільнот – орієнтальної та оксидентальної – які відчують себе «чужими» в обох культурах або не можуть знайти баланс між рисами двох культур і своє місце в них.

Говорити про таке покоління, як про «загублене», не варто, але абсолютно очевидним є той факт, що на межі зіткнення оксидентального та орієнтального виникає певна культурна лакуна, що може набувати конструктивного або ж деструктивного наповнення для різних людей. Будучи неприйнятним до кінця жодною зі спільнот, людина може «загубитися» у пошуку себе та свого місця в суспільстві та культурно-етнічній спільноті.

Саме такий випадок розглядається в цьому епізоді:

The boy. He has a name, Calhoon just has difficulty using it. A passport photo, an angelic little photo and a name to strike terror into law enforcement agencies the world over. *Mohammed Maguire*. It might as well say *Devil Spawn* in brackets after it. *Mohammed Maguire (Devil Spawn)* (13, 39).

Цікавим випадком актуалізації значення та експлікації культурно-специфічних концептів є курсивне виділення іншомовного слова у пропонованому прикладі з книги К. Ішігуро «An artist of the floating world». Японський концепт шлюбу за домовленістю «*miai*» вводиться автором у текст без перекладу. Поява концепту «*miai*» в тексті (він зустрічається у тексті неодноразово) щоразу супроводжується курсивним виділенням. Усі супутні обряди та традиційні дії описуються англійською та ніяк графічно не марковані. Таким чином досягається автентичність зображуваного національно-специфічного концепту в англійському художньому тексті:

For in fact, Shintaro's visit had come only a few days after Noriko's *miai*. The negotiations around Noriko's proposed marriage to Taro Saito had progressed successfully enough throughout last autumn; an exchange of photographs had taken place in October and we had subsequently received word via Mr Kyo, our go-between, that the young man was keen to meet Noriko. Noriko, of course, made a show of thinking this over, but by that point, it had become obvious that my daughter – already twenty-six – could hardly pass over lightly a prospect like Taro Saito (16, 105).

В епізоді з роману Х. Холейні «Kite Runner» курсивне виділення іншомовних слів реалізує функцію розкриття культурно-етнічних реалій та забезпечує актуалізацію особливостей національної культури:

When we arrived at the Taheris' home the next evening – for *lafz*, the ceremony of «giving word» – I had to park the Ford across the street.

Their driveway was already jammed with cars. I wore a navy blue suit I had bought the previous day, after I had brought Baba home from *khastegari*. I checked my tie in the rearview mirror.

«You look *khoshteeep*», Baba said. Handsome.

«Thank you, Baba. Are you all right? Do you feel up to this?»

«Up to this? It's the happiest day of my life, Amir,» he said, smiling (15, 145).

Авторське використання графо-фонемних засобів може демонструвати їх застосування в якості прийомів творення стилістичних засобів інших мовних рівнів [2, 43]. Так, у наступному уривку графон, що одночасно передає акцент, з яким говорить персонаж, та відбиває той факт, що персонаж напідпитку, слугує матеріалом для конструювання стилістичного прийому антономазії:

The little available attention was being paid to man who was defending his, uh, honour.

«Me nah come ah steal food. Me come ah buy food, seen?» he yelled stubbornly at the world, wagging don't-fuck-with-me hands.

I understood he was getting grief for whipping slices of fried plantain from the side tray. Oil stains fast speckling his shirt front, and a drunkard's slur, did not help his case.

«Eb'ry, eb'ry year yuh see me – ah you nah know? Eb'ry year, y' h e a r?»

The veteran behind the till curled his lip and bided his time. I weaved my way to the front as Mr Eb'ry Year grunted and flung a few inadequate coins on the table. I flashed a fat fold and told my man he could kill the change. Eb'ry Year shot me a keen glance, as if he knew me. I did not recognise him and I ignored his look [12, 15–16].

У черговому фрагменті за допомогою графону, структурно представленого капіталізацією та дефісацією, конструюється оказіональна атрибутивна група «You've-Never-Had-It-So-Good» до іменника «tour». Окрім цього образного прикметника, у фрагменті вжито висунуту через прийом капіталізації одиницю вторинної номінації «Minister for Special Duties», яка підтримує створені попереднім елементом іронічні конотації фрагменту:

The estate wouldn't quite make a You've-Never-Had-It-So-Good tour by the Minister for Special Duties, but you didn't do much better down here [12, 16].

Прийом конструювання оказіональних атрибутивних груп за допомогою дефісації є достатньо продуктивним у постколоніальних текстах: *Fingering a necklace of wild pearls, from Freshwater Bay, smaller than a baby's first teeth, she wonders how artistic could somebody with that quasi-corporate-speak be?* (13, 77).

Як уже зазначалося в цій статті, графо-фонемні засоби можуть слугувати засобами створення стилістичних прийомів інших мовних рівнів. Так, у черговому фрагменті гра слів, заснована на фонетичній омонімії слів «Ice Cream» та «I scream», утворює каламбур. Цей каламбур використовується у назві розділу, в якому пояснюється смисл та роль каламбуру: він являє собою популярний рекламний слоган, що активно пропагується у ЗМІ та рекламує елітний Лондонський курорт для темношкірих – «exclusive, all-inclusive black lifestyle resort». Певну абсурдність ситуації та іронічне ставлення до курорту в принципі та його реклами зокрема доповнює характеристика курорту персонажем «the land of Ice Cream»:

«I scream, you scream, we all scream, «Ice Cream!» [12, 28].

A solid start, and now the likeliest bet of the day beckoned me – the land of Ice Cream.

Ice Cream! I scream / You scream / We all scream / «Ice Cream!» The ads, with their jingly-

jangly catchphrase, had been busting out of the box for weeks, plugging the joys of the state's first exclusive, all-inclusive black lifestyle resort. As I understood it, you could savour many of the modes of behaviour that we were famous for within controlled, secure conditions, thus bypassing the difficulties of any encounters you might have should you, ah, sample the product in its naked form. Deep-pocketed punters parted with a certain number of folds at the reception, depending on whether their stay was for the night or the week, and after that you need never dip in there again.

All your needs were catered for [12, 33].

Графічне виділення фрагменту тексту здатне розмежовувати внутрішнє та зовнішнє мовлення персонажів [10, 62]. За допомогою курсиву оформлене бачення хлопцем своєї матері, досить успішної австралійської письменниці, яке він ніколи не висловить їй та не озвучить взагалі. Така привідкрита завіса у внутрішній світ персонажу має на меті викликати в читача емпатію та глибше розуміння мотивів дій та поведінки персонажа:

What is the truth of his mother? He does not know, and at the deepest level does not want to know. He is here simply to protect her, to bar the way against the relic-hunters and the consumerists and the sentimental pilgrims. He has opinions of his own, but he will not speak them. *This woman*, he would say if he were to speak, *whose words you hang on as if she were the sibyl, is the same woman who, forty years ago, hid day after day in her bedsitter in Hampstead, crying to herself, crawling out in the evenings into the foggy streets to buy the fish and chips on which she lived, falling asleep in her clothes. She is the same woman who later stormed around the house in Melbourne, hair flying in all directions, screaming at her children, «You are killing me! You are tearing the flesh from my body!»* (He lay in the dark with his sister afterwards, comforting her while she sobbed; he was seven; it was his first taste of fathering.) *This is the secret world of the oracle. How can you hope to understand her before you know what she is really like?*

He does not hate his mother. (As he thinks these words, other words echo at the back of his mind: the words of one of William Faulkner's characters insisting with mad repetitiveness that he does not hate the South. Who is the character?) Quite the contrary (14, 30–31).

Приємний звукової паронімії, що бачиться як поява співвідносних слів, котрі мають мінімум два подібні звуки та сприяє своєрідному зближенню їх значень, також здатен реалізувати модально-оцінну функцію [9, 45]:

They were fanciful at first, even fabulist;... (19, 12).

Прийоми алітерації та асонансу не лише надають тексту милозвучності, але й слугують для посилення та конструювання образів [1, 248].

Наприклад: Everything was brightness, or dark. The walls, the blazing colours of the flowers in the garden, the nuns' habits were bright, but their veils, the Crucifix hanging' from their waists, the shadow of the trees, were black. That was how it was, light and dark, sun and shadow, Heaven and Hell... (18, 38).

Увесь фрагмент демонструє протиставлення емоційно контрастних понять, наростання емоційного напруження за допомогою градації. Кульмінацією фрагменту є фраза «Heaven and Hell», максимальне емоційне навантаження якої досягається завдяки алітерації, що підсилена капіталізацією. Проте алітерація в цьому прикладі постає не лише як засіб акумулювання в алітерованих словах максимального емоційного заряду усього фрагменту, але й як спосіб продемонструвати узагальнену взаємозумовленість існування протиставлених у фрагменті сутностей: яскравих та темних кольорів, світла та темряви, сонця та тіні, Раю та Пекла. Алітерована фраза «Heaven and Hell» логічно зв'язує попередні протиставлення фрагменту та надає їм завершеності та вмотивованості.

У черговому фрагменті прийом градації створюється за допомогою просторово-площинного розміщення речень від найдовшого до найкоротшого, що візуально відбиває суть прийому градації з переходом від менш значущої інформації до найбільш важливої інформації. Сміслова кульмінація фрагменту скомпресована у найкоротшому реченні:

From the other side of the pool a voice said, «You think you've got problems? I had to fly three thousand miles with the senile owl bastard».

It was Harmony Hair Spray.

It was a clingfilm kiss.

It was Mary (13, 201).

Аналізуючи функції графіко-фонетичних засобів просодичного плану, видається логічним аргументувати розвідку в площині ритму прозових текстів. Ритм розглядається як спосіб формальної організації тексту, як нерозривний, суцільний континуум, що забезпечує ритмічну впорядкованість тексту [8, 65].

Загалом ритм можна визначити як квазіперіодичність подібних явищ в часі і просторі, більш-менш рівномірне чергування подібного або подібного і різного. У ритмі завжди присутні якісь співмірні елементи або явища, які надають йому ознаки стабільності. Ритм прози охоплює закономірності членування на окремі мовні одиниці, послідовність цих одиниць, їх взаємне зіставлення та об'єднання в межах одиниць вищого рівня.

Одним із основних факторів, що створює інтегровану зв'язність тексту, є прагматична установка автора [11, 47]. Вона відображає авторське світовідчуття, їй підпорядковані всі характери-

стики тексту, його композиційно-сміслової і семантичної структури [5, 159]. Ритм, таким чином, виступає в художньому тексті не лише як засіб словесно-фонетичної тканини твору, але й як реалізатор експресивності твору, компонент стилю та творчого методу письменника.

У контексті висловленого розглянемо приклад графо-фонемних засобів у ролі конститuentів ритмічної організації постколоніального художнього тексту.

Авторка вводить у полотно художнього тексту фрагменти віршів, які періодично з'являються у мовленні одного з персонажів, який є поетом. Проте віршовані рядки просторово не оформлені в традиційний для віршів спосіб. А отже, вірші ніяк візуально не виокремлені на тлі решти тексту. Натомість, аби позначити віршовані рядки, авторка використовує графічний знак «/» для маркування великих пауз між стрічками віршів.

На нашу думку, саме такий спосіб презентації віршів у прозовому тексті продиктований прагматичними інтенціями авторки: не відокремлюючи віршований текст від прозового, вона прагне індукувати у читача відчуття певної гомогенності мовлення персонажу, передати думку про те, що говорити у такий спосіб є органічним та природним для нього. Таким чином, функційна палітра графічних засобів у цьому фрагменті представлена одночасною реалізацією функції трансляції просодики та характерологічної функції:

«The rose of all the world is not for me: / I want for my part, / Only the little white rose of Scotland, / That smells sharp and sweet – and breaks the heart»; Rowena kept the poem among her mind's secret treasures but she had never returned to Scotland.

Her one attempt to go back had ended in defeat. It took place three weeks after Clifford Waddilove met her off the Flying Scotsman and delivered her to his wife with the mortifying words, «I've brought you our new little Sticky Bud.» (17, 16–17).

Проаналізувавши текст книги, нами було відзначено часту появу віршованих рядків у мовленні інших персонажів, що створює загальний ефонічний та мелодійний ефект написаного.

Пунктуаційні знаки у черговому епізоді виконують одразу декілька функцій: по-перше, вони слугують вказівками на зміну ритму тексту (його пришвидшення або уповільнення), по-друге, вони створюють ефект поліфонії мовлення, маркуючи інкрустовані в текстове полотно фрази та уточнення, виражаючи таким чином багаторівневість мовлення персонажу.

Так, обрамлені тире та дужками елементи «– even we in Australia –», «(or soul)», «(or used to look)», «(their healthy appetites, their hearty laughter)», «(in that special sense)» демонструють пришвидшений порівняно з рештою епізодів темп. У свою чергу, ці елементи є спонтанними

уточненнями до сказаного, що робляться мовцем безпосередньо в процесі мовлення. Вони надають мовленню персонажа реальності та свідчать про його невідповідність та емоційність.

«We – even we in Australia – belong to a civilization deeply rooted in Greek and Judaeo-Christian religious thought. We may not, all of us, believe in pollution, we may not believe in sin, but we do believe in their psychic correlates. We accept without question that the psyche (or soul) touched with guilty knowledge cannot be well. We do not accept that people with crimes on their conscience can be healthy and happy. We look (or used to look) askance at Germans of a certain generation because they are, in a sense, polluted; in the very signs of their normality (their healthy appetites, their hearty laughter) we see proof of how deeply seated pollution is in them.

«It was and is inconceivable that people who *did not know* (in that special sense) about the camps can be fully human. In our chosen metaphors, it was they and not their victims who were the beasts. By treating fellow human beings, beings created in the image of God, like beasts, they had themselves become beasts (14, 65).

Черговий фрагмент позначений грою слів, що конструюється за допомогою омофонів та слугує для творення образності фрагменту. Молода дівчина Ровена, що працює прибиральницею у фантазмагоричному котеджі, пояснює, що вона взула рибальські чоботи мешканця котеджу – поета –, сподіваючись, що чоботи передадуть їй його талант та надихнуть її на творчість, мотивуючи це припущення однаковим звучанням слів «soles» та «souls»:

She confessed that she had taken his fisherman's shoes. «I was blocked», she said. «I had the idea that if I put on your shoes while I was writing, they might inspire me. I thought that the drowned voices of fisherfolk might speak to me through them. I see now that I was making a sort of subliminal association of soles and souls. But actually, I have to admit, I was hoping that some of your genius might rub off on me.» (17, 43).

Цікавий підхід до тлумачення імені людини продемонстровано у черговому уривку, де за допомогою каламбуру з ономотопічних елементів та гри слів актуалізуються дещо негативні асоціації з іменем, а отже, – і з людиною, яка носить це ім'я:

«Come back into the garden and have a drink. So you're a friend of Lyris Crane?»

They go out leaving a trail of laughter in their wake. Rowena slams her first-aid stuff, bowl and all, into the dustbin. Take a new bug under her wing? A cockroach more likely. Yonks. What's a yonk? A yeti crossed with a gonk? Lyris Crane. Interfering old witch, giving that ditz the claim to be on a social footing with Celeste. Is this Lyris Crane supposed to be famous? Lyris sounds like a tall white lily unfurling from dark green leaves.

Crane: a symbol of longevity, a bird with slender legs extended, black-tipped wings dipping, long bill pointing south, a metal giraffe rearing into the sky over a building site. Hart Crane. Walter Crane. Dr Frasier Crane. Slow loris, whooping crane. She's never heard of Lyris Crane (17, 102).

Тож, на наш погляд, суттю стилістичних функцій графо-фонемних засобів комбінаторики англomовного постколоніального художнього тексту є передача смислових нюансів, що мають

повну або часткову фонетичну основу та не можуть бути трансльовані виключно вербальними стилістичними засобами, або актуалізація імпліцитної семантики тексту чи його фрагменту, що не може бути актуалізована у письмовому тексті іншими способами. Перспективи подальших досліджень вбачаються у деталізації функцій графо-фонемних засобів стилістичної комбінаторики в англomовних текстах різної стильової приналежності.

Література

1. Crystal D. A dictionary of linguistics and phonetics / D. Crystal. – Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 529 p.
2. Deschamps A. English Phonology and Graphophonemics / A. Deschamps, J.M. Fournier, J.L. Duchet, M. O'Neil. – Paris : Ophrys, 2004. – 222 p.
3. Frost R., Katz M. Orthography, Phonology, Morphology and Meaning / R. Frost, M. Katz. – North Holland : Elsevier Science Publishers, 1992. – 434 p.
4. Gee P.J., Handford M. The Routledge Handbook of Discourse Analysis / P.J. Gee, M. Handford. – London : Routledge, 2013. – 720 p.
5. Gracia J.J.E. A Theory of Textuality. The Logic and Epistemology / J.J.E. Gracia. – New York : State University of New York Press, 1995. – 309 p.
6. Henry R. Pretending and Meaning. Towards a Pragmatic Theory of Fictional Discourse / R. Henry. – L. : Greenwood Press, 1996. – 125 p.
7. Hopkins S.K. The Reading Writer : Reinventing the Language of Fiction / S.K. Hopkins. – New York : ProQuest, 2008. – 218 p.
8. Ryan W.E., Conover Th.E. Graphic Communications Today / W.E. Ryan, Th.E. Conover. – Stamford, Connecticut : Cengage Learning, 2004. – 662 p.
9. Swann C. Language and typography / C. Swann. – New York : Van Nostrand, 1991. – 95 p.
10. Wennerstrom A. The Music of Everyday Speech : Prosody and Discourse Analysis / A. Wennerstrom. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 344 p.
11. Wheildon C. Type&layout : how typography and design can get your message across or get in the way / C. Wheildon. – California : Strathmoor Press, 1995. – 248 p.
12. Zienkowski J. Discursive Pragmatics / J. Zienkowski, J.-O. Östman, J. Verschueren. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing, 2011. – 307 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Adebayo D. My Once Upon a Time / D. Adebayo. – London : Abacus, 2001. – 336 p.
14. Bateman C. Mohammed Maguire / C. Bateman. – HarperCollins, 2001. – 228 p.
15. Coetzee J.M. Elizabeth Costello / J.M. Coetzee. – London : Penguin Books, 2004. – 233 p.
16. Hosseini Kh. The Kite Runner / Kh. Hosseini. – London : Bloomsbury, 2004. – 324 p.
17. Ishiguro K. An Artist of the Floating World / K. Ishiguro. – London : Faber and Faber, 1986. – 206 p.
18. Mackay Sh. Heligoland / Sh. Mackay. – London : Jonathan Cape, 2003. – 199 p.
19. Rhys J. Wide Sargasso Sea / J. Rhys. – London : Penguin Books, 1992. – 152 p.
20. Rushdie S. Fury / S. Rushdie. – New York : Random House, 2002. – 259 p.

УДК 811.111+656.7

Ковтун О. В.

ФУНКЦІЇ ПОВТОРІВ У ДІАЛОГАХ ПРОФЕСІЙНОГО ДИСКУРСУ «РАДІООБМІН ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ»

Статтю присвячено дослідженню функцій повторів у діалогах англomовного професійного дискурсу «радіообмін цивільної авіації». У роботі уточнено поняття «радіообмін цивільної авіації», охарактеризовано основні лінгвістичні особливості зазначеного професійного дискурсу, проаналізовано лексичні, синтаксичні, лексико-синтаксичні, обов'язкові (професійно зумовлені) повтори.

Ключові слова: повтор, діалог, професійний дискурс, радіообмін цивільної авіації, функції.

Ковтун О. В. Функции повторов в диалогах профессионального дискурса «радиообмен гражданской авиации». – Статья. Статья посвящена исследованию функций повторов в диалогах англоязычного профессионального дискурса «радиообмен гражданской авиации». В работе уточнено понятие «радиообмен гражданской авиации», охарактеризованы основные лингвистические особенности этого профессионального дискурса, проанализированы лексические, синтаксические, лексико-синтаксические, обязательные (профессионально обусловленные) повторы.

Ключевые слова: повтор, диалог, профессиональный дискурс, радиообмен гражданской авиации, функции.

Kovtun O. V. Functions of repetition in dialogues of the professional discourse “civil aviation radio exchange”. – Article. The article investigates functions of repetition in dialogues of the professional discourse “civil aviation radio exchange”. The paper clarifies the concept “civil aviation radio exchange”, characterizes basic linguistic features of the studied professional discourse, analyzes lexical, syntactic, lexico-syntactic, and obligatory (professionally stipulated) repetitions in radio exchange.

Key words: repetition, dialogue, professional discourse, civil aviation radio exchange, functions.

Термін LSP (language for special purposes), що з'явився на початку 70-х років XX століття, вживається для позначення різновидів національних мов, які обслуговують спеціальні сфери життя суспільства, з-поміж них і професійні. Особливі вимоги висуваються до мови професійного спілкування фахівців-авіаторів, що безпосередньо залучені до виконання польоту й управління повітряним рухом, тобто пілотів та авіадиспетчерів. Від коректності авіаційної субмови й адекватного володіння нею пілотами й авіадиспетчерами залежить не лише успішність людської діяльності, а й життя учасників комунікації та ввірених їм пасажирів. Сьогодні на багатьох повітряних лініях рух літаків нагадує рух на великих автостадах, і для забезпечення безпеки його учасників необхідне дотримання певних правил. Важливу роль у цих правилах відіграє професійний дискурс «радіообмін цивільної авіації». У цьому зв'язку дослідження лінгвістичних рис означеного дискурсу є актуальним у сучасних лінгвістичних студіях.

Вимоги до професійного мовлення пілотів та авіадиспетчерів дискутувались у працях Б. Алякринського, В. Колосова, А. Пчелінова, В. Цветкова. Лінгвістичні особливості авіаційного дискурсу досліджували Д. Бродбент, М. Бондарчук, Дж. Картіс, П. Корчемний, І. Луцихіна, Х. Савін, В. Спіт, Ф. Фрік та ін. У сучасних дослідженнях авіаційної субмови в центрі уваги перебуває не тільки її терміносистема, а й способи організації мовних засобів для вирішення комунікативних завдань цієї сфери професійного спілкування. У цьому зв'язку виникає інтерес до вивчення лінгвістичних і функціональних аспектів такого феномена, як «радіообмін цивільної авіації», дослід-

ження якого започатковано в працях О. Акімової, Т. Мальковської, М. Солнишкіної та ін.

Мета статті полягає в дослідженні функцій повтору в діалогах професійного дискурсу «радіообмін цивільної авіації».

Радіообмін цивільної авіації (далі – РЦА), за визначенням П. Олянюка, реалізується у «двобічному обміні інформацією засобами обладнання радіозв'язку між екіпажем літального апарату й наземними диспетчерськими службами і/чи іншими літальними апаратами, а також під час внутрішнього радіозв'язку між членами екіпажу» [7, 4–5]. Комунікативним середовищем для термінології РЦА є діяльність радіообміну (далі – РО), що застосовується та здійснюється на повітряному судні (далі – ПС) під час польоту й пов'язаних із ним операцій, які виконуються ПС на землі. Субмову РО Т. Мальковська розглядає як «сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що обслуговують мовленнєве спілкування учасників повітряного руху (авіадиспетчера й пілота) під час виконання польоту, що представлена в діалогах «пілот – авіадиспетчер» [5, 15].

Основні функції мовлення, які реалізуються в процесі РО, – інформативна й регулятивна (управлінська/апелятивна). РЦА реалізує інформативну функцію, коли передається інформація про обстановку в районі польоту, стан і місцезнаходження повітряного судна (ПС), стан аеродрому, роботу засобів зв'язку й радіотехнічного забезпечення, екстрені ситуації тощо. Інформативна функція реалізується в таких жанрах, як запит, диспетчерська інформація, уточнення, підтвердження тощо. Регулятивна функція РО здійснюється переважно з боку авіадиспетчера й виявляється в

управлінні діями екіпажу ПС: задаванні режиму, траєкторії, маршруту польоту для зниження перед посадкою й набором висоти після зльоту, під час ешелонування з метою запобігання небезпечним зближенням і зіткненням ПС одне з одним і з перешкодами на аеродромі та в польоті. Основними жанрами мовленнєвих висловлювань, у яких реалізується регулятивна функція РЦА, є команди, диспетчерські розпорядження, диспетчерські рекомендації.

У цілому РО можна розглядати як процес і як продукт діалогового спілкування. У цьому зв'язку ми, слідом за О. Акімовою [1], розглядаємо РО як дискурс (процес), протиставляючи його тексту як продукту мовленнєвої діяльності. Діалог РЦА не передбачає зорового сприйняття комунікантів, тобто в ньому відсутні сприйняття міміки, жестів, рухів тіла. Можливі радіоперешкоди не завжди дозволяють сприймати інтонаційний малюнок висловлювання. Наслідком цього є особлива увага до тексту й до слова як його одиниці.

У функціональному плані РЦА – це ієрархічно організовані мовленнєві акти, об'єднані у висловлювання діалогічного типу. Лінгвопсихологічні особливості діалогічного мовлення полягають в тому, що воно ситуативне, тісно пов'язане з умовами, у яких відбувається спілкування. Повідомлення не створюються кожного разу заново, а немов би добудовуються до попередньо висловлених або до виконуваних дій. Це мовлення контекстне та стисле через знання членами екіпажу ситуацій і застосування ними спеціальної професійної лексики, авіаційної фразеології [3, 140–141].

Діалог як форма мовленнєвого спілкування є формою взаємодії, що зазнає постійних чергувань, порівняно швидко зміну акцій і реакцій взаємодіючих індивідів. Особливістю діалогів між членами екіпажів є їх цілеспрямованість і швидкий темп, що пов'язано з лімітом часу на спілкування. Чим довший процес спілкування (за сучасних швидкостей польоту), тим менше часу лишається на виконання операцій з управління літаком, як наслідок, частина операцій не виконується чи виконується з порушеннями й помилками, що може призвести до авіаційних подій.

Аналіз професійного дискурсу пілотів та авіадиспетчерів засвідчив також протилежну тенденцію в субмові РО – надлишковість. Науковці зауважують, що надлишковість у повітряних перемовинах «авіадиспетчер – пілот», що здійснюється субмовою РО, дорівнює 96% [4; 5]. При цьому показники надлишковості в природних мовах у середньому складають 70–80%. Причиною такого високого рівня надлишковості в спеціально створеній субмові РО, порівняно з природними мовами, є необхідність дублювання інформації. Провідним засобом реалізації надлишковості в субмові РО є лексичні, синтаксичні й лекси-

ко-синтаксичні повтори. Крім цього, у діалогах РО відзначаємо значну кількість обов'язкових фразових повторів, що передбачені професійною нормою ведення радіозв'язку «повітря – земля».

Науковці (І. Арнольд) зауважують, що термін «надлишковість» щодо повтору може бути використаний лише умовно. Незважаючи на те, що повтори нічого не додають до предметно-логічної інформації, у природних мовах їх функції пов'язані з переданням додаткової емоційності, експресивності й стилізації [2]. Повтори також доцільно розглядати як один із найбільш дієвих засобів мовного маніпулювання, що здійснює певний вплив на адресата [6]. У професійній субмові РО повтор не несе жодного емоційно-експресивного навантаження, оскільки однією з основних вимог до мовлення учасників повітряного радіозв'язку є нейтральність. Окрім цього, повтор у субмові РО не використовується і як засіб мовного маніпулювання, оскільки маніпулювання передбачає вплив на адресата поза його волею, а в основі конструювання діалогу РО лежить принцип комунікативного співробітництва.

Повтори в природній мові слугують засобом зв'язку між реченнями. Ця функція повторів реалізується й у спеціальній субмові РО. Як і в телефонних перемовинах, які є дистанційною й опосередкованою формою спілкування, повтори в субмові РО вказують на спільну комунікативну інтенцію співрозмовників. Умови комунікації, а саме дистантність (часова та просторова) і опосередкованість, а також важливість інформації, що передається в радіозв'язку «повітря – земля», передбачають, що повтори в діалогах РО насамперед покликані дублювати основну інформацію, виключаючи можливі помилки під час передання й декодування інформації. Важливість повтору в радіотелефонному зв'язку пов'язана також зі ступенем якості радіотелефонного зв'язку, оскільки він зменшує вірогідність «недочування» значущої інформації. Повтори також відіграють роль інтенсифікаторів дій учасників комунікації.

Значна кількість повторів у діалогах РО пояснюється екстралінгвістичною специфікою повітряних перемовин: 1) повітряні перемовини обмежені тематично; 2) повторюється ситуація комунікації (наприклад, кожен політ починається із запиту щодо запуску двигунів і в звичайних умовах усі етапи польоту слідують один за одним, визначаючи тим самим напрям розвитку діалогу, його структуру й лексичне наповнення. Таким чином, основою повітряних перемовин є типова інформація); 3) вимоги одноманітності призводять до стандартизації висловлювання, використання значної кількості клішованих зворотів. З метою уникнення різних тлумачень одна й та сама думка повинна виражатися одними й тими самими мовними засобами; 4) вимога однозначності вислов-

лювання передбачає використання конкретного діапазону лексичних засобів (термінів і типової фразеології РО) і накладає певні обмеження на використання синонімів, особливо часткових.

Лексичні повтори є поширеним явищем у діалогах РО. Вони слугують знаками, що ідентифікують найбільш значущу інформацію, оскільки в репліках комунікантів повторюються ключові для певного повідомлення слова, як це видно з наведеного прикладу:

Pilot: AirBlue 4215, can we join via the beacon Bravo India for a couple of approaches?

Controller: Sorry, did you want beacon approach?

Pilot: Negative, can we join finals at the beacon Bravo India to test? [11].

Особлива роль у діалогах РО належить синтаксичним повторам. У діалогах повітряних перемовин виокремлюють паралельні конструкції, повтор однієї й тієї самої граматичної форми, а також поєднання паралельних конструкцій із лексичним повтором.

Повтор граматичної форми насамперед стосується використання в діалогах РО однієї й тієї самої форми дієслова. Відомо, що субмова РО застосовується для обслуговування сфери управління повітряним рухом. Задля забезпечення безпеки польотів авіадиспетчер координує дії пілота в повітрі. Найпоширенішою формою волюнтаривного висловлювання авіадиспетчера є висловлювання, побудоване на предикатній основі з дієсловом у формі наказового способу. У репліці-відповіді пілот доповідає про виконану дію чи про намір виконати її в майбутньому. За відсутності можливості спостерігати дії пілота зазначене дає змогу авіадиспетчеру контролювати ситуацію й компенсує відсутність візуального ряду, наприклад:

Controller: ...maintain present level 200.

Pilot: ...maintaining 200.

Controller: ...climb to level 240 to reach by TGO.

Pilot: ...leaving level 200, climbing to flight level to TGO [12].

Синтаксичний паралелізм у РО спрощує взаєморозуміння між комунікантами, оскільки знімає складність декодування різноманітних граматичних конструкцій. Уживання однотипних конструкцій, обов'язкових для використання в діалогах РО, є одним із прикладів виявлення мовного стереотипу.

Особливістю субмови РО є те, що синтаксичний паралелізм поєднується в діалогах РО з лексичним повтором. Подібні сполучення можна розглядати як лексико-синтаксичний повтор, наприклад.

Pilot: ...request taxi.

Controller: ...taxi approved [11].

Лексико-синтаксичні повтори використовуються в репліках авіадиспетчера чи пілота під час

передання повідомлення, що має на меті корекцію попереднього повідомлення, як-от:

Controller: ...turn right 10 degrees, correction, turn left 10 degrees, new heading 325 [12].

Паралельні конструкції в репліках одного з учасників діалогу РО можуть свідчити про те, що відбувся комунікаційний збій і співрозмовник перевіряє канал зв'язку, наприклад:

Controller: Station calling Istanbul, stand by...

Controller: Station calling Istanbul, say again your call sign.

Controller: Station calling Istanbul, try again [12].

Фразовий повтор діалогів радіоперемовин виконує функцію привертання уваги партнера з комунікації до інформації, що передається, підкреслює її важливість, відіграє роль інтенсифікатора дії, наприклад:

Controller: KHO 4421, cancel start up. I say again, KHO 4421, cancel start up [12].

Повтори в діалогах РО використовуються також для встановлення й перевірки каналу зв'язку. Із цією метою здебільшого застосовуються слова чи словосполучення, що позначають назву наземної диспетчерської служби й позивний літака.

Згідно з правилами ведення радіоперемовин під час встановлення ПС зв'язку з відповідним органом управління повітряним рухом пілот починає повідомлення з позивного наземної станції, після цього зазначає свій позивний (позивний ПС). У відповідь авіадиспетчер називає позивний ПС і називає себе, тобто відповідний наземний орган управління повітряним рухом. Така послідовність свідчить про те, що зв'язок встановлено. Статистичні дані свідчать, що позивний літака використовується в 70% реплік учасників РО, що здійснюється англійською мовою [5]. Розглянемо такий приклад:

Pilot: Ankara, good morning, Bjet 456, flight level 300.

Controller: Controller: Bjet 456, Ankara Radar, good morning [12].

Bjet 456 є еліпсисом речення *This is Bjet 456*; відповідно, речення *Ankara Radar* – це еліпсис речення *This is Ankara Radar*. Проте в діалогах повна форма таких речень використовується нечасто. Назва наземного диспетчерського пункту в діалогах РО повторюється рідше, оскільки, продовжуючи діалог, і пілот, і авіадиспетчер зазвичай уникають повторного називання диспетчерського пункту, водночас позивний літака, згідно з правилами ведення РО, повинен повторювати репліки обох комунікантів, наприклад:

Controller: Bjet 456, Romeo 3 approved, hold short of runway 31 Right.

Pilot: Holding short of runway 31 Right at Romeo 3, Bjet 456 [12].

Частину повторів, що застосовуються в діалогах РО, можна схарактеризувати як обов'язкові. Обслуговуючи професійну діяльність, яка є суворо регламентованою, субмова РО не може існувати поза правилами. Дії пілота й авіадиспетчера визначені в наборі правил, рекомендацій, приписів, так само й професійне спілкування пілотів та авіадиспетчерів базується на дотриманні професійної норми, що закріплена у відповідних керівних документах [8; 10]. Окремі правила ведення РО вимагають від пілота обов'язкового повтору певних розпоряджень авіадиспетчера. Так, обов'язковий повтор окремих розпоряджень авіадиспетчера (Read back) застосовується для підтвердження того, що слухач (пілот) декодував повідомлення адресанта (авіадиспетчера) у повній відповідності до комунікативного наміру останнього, або ж для ідентифікації того, що має місце комунікативна невдача. Частотність реплік обов'язкового повтору у висловлюваннях-відповідях пілотів складає 43% від загальної кількості реплік пілота [5]. Згідно з правилами ведення РО в повітряному просторі Великобританії до обов'язкового повтору екіпажем ПС належать такі повідомлення й розпорядження авіадиспетчера: taxi-instruction, level-instruction, heading-instruction, speed-instruction, airways or route clearance, runway in use, altimeter settings, frequency changes, transition level, SSR operation instructions та деякі інші [9].

У діалогах РО виокремлюють три типи реплік обов'язкового повтору: повний, еліптичний і синонімічний.

До першого типу відносять репліки пілота, які повністю відтворюють репліки авіадиспетчера. Частотність таких реплік складає в діалогах англійського радіообміну 33,4% [5, 84]. Серед реплік повного типу виділяють:

1) фразові повтори, якими пілот точно відтворює розпорядження авіадиспетчера, наприклад:

Controller: ...cross runway 16 threshold.

Pilot: ...cross runway 16 threshold [11].

2) фразові повтори, що частково відрізняються від реплік авіадиспетчера.

Controller: ...surface wind 110 degrees 10 knots, clear for take-off, airborne right turn.

Pilot: ...cleared for take-off, airborne right turn [11].

Еліптичний тип об'єднує репліки пілота, що являють собою еліпсис репліки диспетчера. Еліпсису можуть підлягати комунікативно менш значущі елементи або всі елементи повідомлення, крім числових показників, наприклад:

Controller: ...heading 180 to maintain altitude 3000 feet.

Pilot: ...heading 180 to maintain 3000 [11].

Третій тип реплік обов'язкового повтору – повтори із синонімічною заміною лексичних значень. Здебільшого це часткові синоніми, які використовуються для позначення одного й того самого поняття в умовах певного контексту.

Controller: ...continue your descend to FL 70.

Pilot: ...down to FL 70 [11].

Варто відзначити, що синонімія належить до небажаних явищ у субмові РО. Використання синонімів може призвести до часткового викривлення змісту, оскільки синоніми завжди мають відмінні компоненти в предметно-логічному значенні або в конотаціях.

Таким чином, радіообмін в авіації – усне спілкування, що здійснюється на базі лексико-термінологічних «заготовок», мовленнєвих кліше, застосування яких є обов'язковим відповідно до вимог ведення радіоперемовин. Головними лінгвістичними рисами радіообміну поряд із лаконічністю, однозначністю, чіткістю, є надлишковість, що реалізується в повторах. Виокремлюють лексичні, синтаксичні, лексико-синтаксичні, обов'язкові (професійно зумовлені) повтори в діалогах радіообміну. Основна функція повторів у професійному дискурсі «радіообмін цивільної авіації» – забезпечення безпеки польотів.

Література

1. Акімова О. Термин как единица терминологического поля и профессионального дискурса в разноструктурных языках (на материале терминологии макрополя «Радиообмен гражданской авиации» в русском и английском языках) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / О. Акімова ; Казан. гос. пед. ун-т. – Казань, 2004. – 254 с.
2. Арнольд И. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) : [учеб. пособие для студентов фак. и ин-тов иностр. яз.] / И. Арнольд. – Л. : Просвещение, 1973. – 302 с.
3. Ковтун О. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі : [монографія] / О. Ковтун ; наук. ред. А. Богущ. – К. : Освіта України, 2012. – 448 с.
4. Кондратов А. Звуки и знаки / А. Кондратов. – М. : Знание, 1966. – 206 с.
5. Мальковская Т. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т. Мальковская ; Пятигорск. гос. лингв. ун-т. – Пятигорск, 2004. – 163 с.
6. Москвин В. Типология повторов как стилистической фигуры / В. Повторов // Русский язык в школе. – 2002. – № 5. – С. 81–85.
7. Олянюк П. Радионавигационные устройства и системы гражданской авиации : [учебник для вузов] / П. Олянюк, Г. Астафьев, В. Грачев. – М. : Транспорт, 1983. – 585 с.
8. Annex 10 «Aeronautical Telecommunications» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dcaa.slv.dk:8000/icaodocs>.
9. CAP 413 (Radiotelephony manual) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.caa.co.uk.
10. Doc 9432 Manual of Radiotelephony [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dcaa.slv.dk:8000/icaodocs>.
11. Listen to radio live [Електронний ресурс]. – Режим доступу : streema.com.
12. LiveATC.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу : liveatc.net.

УДК 81'37: 811.161.2

Кокнова Т. А.

АНАЛІЗ МОРСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У КОМПАРАТИВНОМУ АСПЕКТІ

Стаття присвячена дослідженню морських фразеологізмів в англійській мові у компаративному аспекті. У роботі аналізуються фразеологічні одиниці морської тематики, що порівнюються з перекладацької точки зору, виділені види перекладу, що можуть бути використані під час перекладу фразеологічних одиниць морської тематики філологами та перекладачами.

Ключові слова: фразеологізми морської тематики, фразеологічна одиниця, види перекладу, компаративний аналіз.

Кокнова Т. А. Анализ морских фразеологизмов в компаративном аспекте. – Статья.

Статья посвящена исследованию морских фразеологизмов в английском языке в компаративном аспекте. В работе анализируются фразеологические единицы морской тематики, которые сравниваются с переводческой точки зрения, выделены виды перевода, которые могут быть использованы во время перевода фразеологических единиц морской тематики филологами и переводчиками.

Ключевые слова: фразеологизмы морской тематики, фразеологическая единица, виды перевода, компаративный анализ.

Koknova T. A. Analysis of nautical idioms in the comparative aspect. – Article.

The article is devoted to the nautical idioms and its study in the comparative aspect in the English language. The paper examines phraseological units of the nautical idioms which are analyzed from the from a translation point of view. In the article are selected translations, which can be used during professional activity of philologists, translators and interpreters.

Key words: nautical theme idioms, phraseological unit, types of translations, comparative analysis.

На сучасному етапі розвитку мовознавства, лінгвістики та перекладознавства домінантою мислення стає не пізнання, а взаєморозуміння, що неминуче призводить до дослідження мови у взаємодії. Взагалі мова є формою відображення навколишнього світу людини і дійсності, а також засобом отримання знань про цю дійсність, як у «картині світу». Термін «картина світу» вперше з'явився у працях Л. Вітгенштейна, присвячених дослідженням в області філософії і логіки, який згодом починає вживатися і в інших науках, центром вивчення яких є людина та її взаємодія з навколишнім світом. Сучасні лінгвісти розглядають картину світу як ідеальне утворення, яке складається зі структурно організованих компонентів, володіє певними властивостями, виконує притаманні йому функції і закономірно розвивається (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Бабушкін, Р. Колшанский, А. Леонтьєв).

Вивченням людини та її взаємодії з навколишнім світом, що зафіксовано у свідомості та у вигляді понять, образів і поведінкових актів, займалися Н. Арутюнова, В. Воробйов, В. Карасик, М. Красавский, Ю. Степанов. Але слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку фразеології за останні десятиріччя визначено багато різноманітних та недостатньо досліджених проблем. Останнім часом з'явилась велика потреба дослідження фразеологічних одиниць у компаративному аспекті. Проблемі співвіднесення та компаративному аналізу присвячено багато досліджень вітчизняних та іноземних науковців (В. Аракін, В. Гак, Ю. Довгополов, Н. Кіриллова, та ін.). А. Федоров і А. Райхштейн в працях з теорії перекладу особливу увагу приділяють фразеологічній еквівалентності окремих фразеологічних одиниць [1, 125–126]. Різноманітні типи фразеологічної

еквівалентності розглянуті більш конкретно в роботах Ф. Траутмана, М. Геш та О. Каде [2; 3].

Сьогодні сучасна методологія дослідження міжмовних явищ, а саме аналіз перекладених та оригінальних фразеологізмів, знаходиться у стадії розробки. На матеріалі германських мов таке дослідження розпочато Е. Тейч [4]. Активно розробляється методологія компаративного аналізу перекладів й оригінальних текстів на лексико-граматичному рівні, яке було розпочато ще Дж. Хокінсом та аналітично розроблено в аспекті перекладознавства М. Догерті, Д. Бібером, Д. Кенні. На матеріалі зіставлення західноєвропейських та слов'янських мов в аспекті перекладознавства фундаментальних досліджень поки що немає. Цей висновок є актуальним для дослідження фразеологічних одиниць морської тематики, а саме у контексті порівняння з точки зору їх перекладу.

Саме тому мета статті полягає в аналізі морських фразеологізмів у їх компаративному аспекті з акцентом саме на проблемі їх перекладу. Для реалізації зазначеної мети було визначені завдання: виділити фразеологічні одиниці для аналізу; визначити види перекладу фразеологічних одиниць морської тематики для їх компаративного аналізу.

У статті був використаний метод порівняльного/компаративного аналізу, де матеріалом дослідження послужили дані фразеологічних словників англійської та української мов.

Перш ніж перейти до розгляду матеріалу, звернемося до визначення терміну «компаративний аспект». «Аспект», у філософському розумінні, розглядається як явище, за рахунок якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія [5, 56]. «Компаративність», або «зіставлення», дає можливість не тільки більш

чітко розкрити специфіку досліджуваних явищ у кожній мові, але й пізнати їх загальні та індивідуально-мовні властивості [6, 94]. Зіставне дослідження мов не тільки виявляється корисним у перекладацькій практиці, але й є необхідною передумовою наукового осмислення проблем перекладу, з якими має особливо багато точок дотику компаративна стилістика [7, 167]. Обробка конкретного мовного матеріалу із застосуванням порівняльного методу може надати істотну допомогу лексикографам у їх роботі із зіставлення мовного матеріалу і складання двомовних словників [8, 13]. Однак значення порівняльного методу не можна обмежувати суто практичними, прикладними результатами, які можуть бути отримані з його допомогою. Зіставне вивчення мов має також самостійне теоретичне значення, тобто сприяє подальшому розкриттю законів мовного розвитку. Саме тому під аналізом фразеологічних одиниць морської тематики у компаративному аспекті ми розуміємо порівняльний аналіз українських та англійських фразеологізмів морської тематики з точки зору їх способів перекладу.

Для розвитку загальної теорії компаративної фразеології піддаються дослідженню тільки схожі фразеологізми різних мов, тобто компаративна лінгвістика передбачає наявність між мовами, що порівнюються, факту сумісності. Види міжмовних відносин, їх тотожності або відмінності виявляються при зіставленні англійських та українських фразеологічних одиниць (ФО). Крім того, компаративна характеристика ФО має і кількісний аспект, тобто число еквівалентів конкретної ФО, а саме їх порівняльна кількість, використовуються дуже часто під час аналізу двох мов [3, 70].

У дослідженнях А. Райхштейна розглядаються аспектна і формально-смілова співвіднесеність ФО різних мов окремо. Аспектна співвіднесеність ФО передбачає співвіднесеність їх компонентного складу і граматичної організації. Отже, вона має для англійської та російської мов тільки непрямий, структурно-семантичний характер, так як для віддалено споріднених мов безпосередня матеріальна тотожність лексичних компонентів і граматичних структур не є типовою [1, 86]. Функціонально-смілова співвіднесеність ФО передбачає тотожність семного складу і додаткових конотацій у сукупному змісті і значенні зіставлених ФО, саме тому є повний збіг їх сигніфікативного і прагматичного значень [1, 86].

Важливою умовою для створення вдалого перекладу є вміння відмежувати в тексті ФО від вільної мовної одиниці. ФО, використані у тексті, можуть мати різну стилістичну забарвленість, різну образну основу, різну емотивну функцію [8, 14]. При перекладі фразеологічних одиниць морської тематики також можна встановити певні

закономірності і виділити чотири різні способи їх передачі:

1) з повним збереженням іншомовного образу (перекладаються ФО найрізноманітнішої структури, що мають інтернаціональний характер та чий образ зберігається без змін: «*rew against the flood*» – «*пливти за течією*») [13, 543];

2) часткова зміна образності (ФО) в перекладі зберігається, але з певними змінами лексичного та/або граматичного характеру, замінюватися може один з компонентів словосполучення, образний компонент іншим, близьким йому, або допоміжний компонент – будь-яким: «*in deep waters*» – «*горе/важке становище*» [13, 324]. Зберігається образ, але змінюється граматична форма вираження «*to sail before the mast*» або «*to serve before the mast*» – «*служити простим матросом*» [14, 33]; «*to go foreign*» = «*to fit foreign*» = «*їти в іноземне плавання*» [14, 16]; «*to lower one's colours*» = «*to strike one's colours*» = «*to haul down one's colours*» = *здаватися, покорятися* [13, 142–143];

3) з повною заміною образності (ФО), при перекладі яких доводиться повністю замінювати їх образну основу. Повна заміна образної основи може вважатися адекватною, якщо вона точно передає зміст висловлювання і відповідає експресивно-стилістичному характеру ФО і загальної тональності оригіналу «*keeping the flag flyin*» зі значенням «*ніколи не здаватися*» [13, 257]. Образність відрізняється в різних мовах, що при перекладі веде до цілісного перетворення ФО: значення фразеологічних зрощень не впливає із суми значень їх компонентів, часто воно не має нічого спільного зі значенням слів: «*box the compass*» має значення «*прийти до того, з чого починав*» (мор. – «*правильно називати румби компаса*») [15];

4) із зняттям образності (переклад ФО зі зняттям образності – не кращий вихід з положення, тому пов'язаний з втратою виразності. Наприклад, «*rest on one's oars*» – «*сидіти склавши руки*» [13, 230]. Переклад «*сушити весла*» не прийнятний ні в якому контексті. Деякі англійські фразеологічні зрощення, образність яких не сприймається, переводяться експресивними словами або словосполученнями).

В англійській мові існують фразеологічні єдності, побудовані у вигляді порівнянь. Їх можна поділити на три групи: єдності, які мають повну образну відповідність в обох мовах: «*leave her high and dry on land, as a fish out of its native element, sail under false colours*» – «*не казати своє справжнє ім'я*» [16].

Взагалі, говорячи про прийоми перекладу у теоретичному плані, потрібно всю фразеологію певної мови класифікувати за якимось обґрунтованим критерієм на групи, в межах яких спостерігався б як основний той чи інший прийом, той чи

інший підхід до передачі ФО [7, 55]. Багато науковців в якості вихідної точки беруть лінгвістичні класифікації, побудовані в основному на критерії неподільності фразеологізмів. Залежно від ряду додаткових ознак мотивування значення, метафоричності та ін. визначається місце ФО в одному з таких трьох (чотирьох) розділів: фразеологічні зрощення (ідіоми), фразеологічні єдності (метафоричні одиниці), фразеологічні поєднання і фразеологічні вирази (Ш. Баллі, В. Виноградов, Б. Ларін, Н. Шанський). Показовою щодо творчого використання такої класифікації в теорії і практиці перекладу можна вважати роботу А. Федорова, який відзначає відсутність чітких меж між окремими рубриками, «різний ступінь вмотивованості, прозорості внутрішньої форми та національної специфічності» єдностей, який може зажадати від перекладача «приблизно такого ж підходу, як ідіоми» [11, 116]. Та ж класифікація «вельми зручна для теорії та практики перекладу» і на думку Я. Рецкер, який, однак, бере з неї тільки єдності і зрощення, вважаючи, що відносно цих двох груп ФО слід застосовувати неоднакові прийоми перекладу: «переклад фразеологічної єдності повинен, по можливості, бути образним», а переклад фразеологічного зрощення «здійснюється переважно прийомом цілісного перетворення» [9, 180–181]. Такий підхід до класифікації прийомів перекладу ФО не можна вважати неправильним, оскільки від ступеня злитості компонентів безсумнівно залежить і можливість повноцінного перекладу, вибір найбільш вдалих прийомів.

Можливості досягнення повноцінного словникового перекладу ФО залежать в основному від співвідношень між одиницями мови оригіналу (МО) і мови перекладу (МП): ФО має в МО точну, не залежну від контексту повноцінну відповідність (смісловне значення та конотації); ФО можна передати на мові перекладу (МП) тією чи іншою відповідністю, звичайно, з деякими відступами від повноцінного перекладу, перекладається варіантом (аналогом); ФО не має в МП ні еквівалентів, ні аналогів, неперекладна у словниковому порядку [8, 16].

Дещо спрощуючи схему, можна сказати, що ФО перекладають або фразеологізмом (перші два пункти) – фразеологічний переклад, або іншими засобами (за відсутністю фразеологічних еквівалентів та аналогів) – нефразеологічний переклад. Між ними є безліч проміжних, середніх рішень, з якими пов'язаний подальший розвиток нашої схеми: прийоми перекладу в інших розрізах залежно від деяких характерних ознак і видів ФО (образна фразеологія): переклад з урахуванням стилю, колориту, мови, авторства окремих одиниць та ін. Перераховані додаткові аспекти повніше представляють проблему перекладу ФО, полегшають вибір найбільш вдалого прийому.

Отже, фразеологічний переклад передбачає використання у тексті перекладу стійких одиниць різного ступеня близькості між одиницею МО і співвіднесеною одиницею МП – від повного і абсолютного еквівалента до приблизного фразеологічного співвіднесення:

1. Фразеологічний еквівалент – це фразеологізм на МП, за всіма показниками рівноцінний для перекладної одиниці. Зазвичай, така одиниця, незалежно від контексту, повинна володіти тими ж денотативними та конотативними значеннями, тобто мати приблизно однаковий компонентний склад, мати поруч однакові лексико-граматичні показники: сполучуваність (наприклад, щодо вимоги натхненність\бездушність), відносність до однієї граматичної категорії, сфери використання, контексту та ін.

2. Неповний (частковий) фразеологічний еквівалент – це той, еквівалент, що є повним або абсолютним еквівалентом співзначної одиниці у мові перекладу, наприклад, «*to make shipshape*» – «*навести порядок*» [13, 593].

Деякі науковці підкреслюють можливість *відміни оригінальної ФО* від тої, що була перекладена за компонентним складом; наприклад, один і той самий образ може бути представлений більш економічно або узагальнено. Такі образи можуть бути досить близькі в одній мові, але досить незрозумілі у іншій. Наприклад, «*блискавка*» – «*грім*» (нім. *Blitz aus heiterem Himmel* й укр. *грім серед ясного неба*); або «*схожість*» українська для болгарина та француза більш зрозуміло «*дві каплі води*», а у німця і чеха це «*два яйця*», в англійця – «*дві горошини*» [16]. Саме таким чином помітно, що два аналогічні образи (на МО та МП) можуть і не мати нічого спільного між собою, але це не говорить про те, що вини не стануть еквівалентними під час здійснення перекладу.

Ще один вид перекладу, що використовується під час передачі фразеологізмів, це запропонування *індивідуальних еквівалентів*. Якщо перекладач не має змоги знайти відповідний фразеологізм у словнику, то йому необхідно сформулювати його самостійно так, щоб він максимально був схожий на оригінал. Якщо такий переклад задовольняє читача, то це говорить про ефективну спробу передати зміст та стиль одиниці, що перекладалася, у достатній «фразеологічній» формі. Під час такої форми роботи перекладачу рекомендують робити переформулювання вже існуючих фразеологізмів, змінюючи їх структуру, додаючи нові компоненти, комбінуючи з двох фразеологічних одиниць одну та ін.

Фразеологічні одиниці, що були сформовані історично, міфологічно, з літературних джерел запозичувались з однієї мови в іншу та таким чином існують у багатьох мовах і не залежать від соціального життя, трудової діяльності роз-

витку науки та культури [10, 116]. Дуже часто такі фразеологізми відносяться до крилатих висловів. Так, наприклад, у мовах можна зустріти ФО «*with flying colours*» – «переможно» [16]. У XVII ст. широко використовувався дієслівний морський фразеологізм «*to bring off with flying colours*» – «вийти переможцем» [15]; згодом дієслово *bring off* було замінено на *come off* і морський фразеологізм (МФ) «*to come off with flying colours*» отримав нове значення «домогтися успіху» [17]. У XX ст. дієслівний компонент залишає склад морського фразеологізму і в результаті з'являється нова фразеологічна одиниця морської тематики «*with flying colours*», а згодом «*flying colours*», що має значення символу перемоги.

Такий приклад говорить про те, що, в основному, такі фразеологізми перекладаються калькуванням, але із можливими відмінностями (словосполучення – складне слово, різні види суфіксації). До калькування вдаються тоді, коли коли дослівний переклад може довести до читача більш точний зміст всього фразеологізму. Можливо використовувати калькування, по-перше, в історично повністю не сформованих фразеологізмах; по-друге, у декількох приказах, що не мають підтексту; по-третє, при перекладі стійких порівнянь. Наприклад, англійську приказку «*caution is the parent of safety*» [13, 204] можна перекладати дослівно та отримати непогане та зрозуміле для українців прислів'я «Обережність – матір безпеки».

Інколи перекладачі можуть використовувати нефразеологічний переклад за допомогою лексичних засобів. Таким засобом користуються лише тоді, коли не можливо знайти еквівалент у мові перекладу, але у такому випадку перекладач має завжди враховувати деяку втрату контексту (образності, експресивності, конотації, афористичності).

Суто лексичний переклад фразеологізмів використовується дуже часто тоді, коли ми маємо фразеологічну одиницю у мові перекладу, а у мові оригіналу вона виражається словом. Наприклад, «*to catch the boat*» – «не спізнюватися» [13, 184].

Говорячи про фразеологізми морської тематики, ми не можемо оминати проблему передачі національного колориту під час перекладу фразеологічних одиниць. Вибір прийомів перекладу ФО залежить від наявності або відсутності у неї національного забарвлення. Питання збереження колориту при перекладі докладніше розглянуто у зв'язку з передачею реалій, але у фразеології воно ставиться дещо інакше. У національні кольори пофарбовано дуже багато фразеологізмів, в тому числі, на думку Я. Рецкер, і нейтральні за стилем. Інтернаціональні одиниці у складі фразеології будь-якої мови становлять меншість, а з

запозичених багато придбали вже відповідний колорит [12, 26].

Національний колорит ФО може бути обумовлений специфічним забарвленням окремого компонента (реалія, власне ім'я) або характером самої одиниці, пов'язаної тим чи іншим шляхом з національними особливостями відповідного народу [7, 217]. Реалія, як будь-який компонент ФО, втрачає більшу частину свого семантичного значення, а також тісніший зв'язок між компонентами. І звідси основна складність перекладу таких одиниць: їх не можна передавати еквівалентами, оскільки еквівалентність передбачає ідентичність всіх показників, у тому числі і національного забарвлення, а це практично неможливо.

Отже, колорит перетворює ФО у своєрідну реалію, яка, на відміну від «лексичної реалії», передається при перекладі не шляхом транскрипції, а, на думку більшості науковців, калькою [7; 8; 10]. З цим ми погоджуємося тільки наполовину. Традиційний приклад: англ. «*old boat*» – слід перекласти не семантичним еквівалентом, а кальками «розвалина», «стара калоша» [17]. Такий приклад говорить про те, що при перекладі у більшості випадків розумніше буде пожертвувати частиною колориту, яка збереглася в даній одиниці.

Перекладу фразеологізмів приділено чимало уваги в теоретичних роботах багатьох галузей. Особливо цей матеріал важливий для здійснення аналізу художньої, публіцистичної, суспільно-політичної літератури, у багатьох публікаціях з теорії фразеології і порівняльної лінгвістики. Наукова література пропонує різні варіанти перекладу фразеологічних одиниць морської тематики, але, на жаль, єдиного стандарту, який можна було б використовувати у всіх випадках життя, не існує. Навіть сучасні великі словники не в змозі впоратися із поставленими завданнями. Але враховуючи всі виділені можливості перекладу фразеологічних одиниць морської тематики, перекладач інтегрує в особисте мислення визначені варіанти та робить співвіднесення з думкою носіїв мови, на яку здійснює переклад, використовуючи при цьому все багатство англійської мови.

Проведене дослідження дозволило нам зробити такі висновки. На підставі аналізу наукової літератури з'ясовано актуальність розгляду морських фразеологізмів у компаративному аспекті, акцентуючи увагу за способами їх перекладу, та розкрито види перекладу, що можна використовувати під час перекладу морських фразеологізмів. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаються у дослідженні особливостей перекладу англійських фразеологічних одиниць морської тематики, враховуючи їх національну своєрідність та специфіку національної англійської країни у художній літературі.

Література

1. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А.Д. Райхштейн. – М. : Высшая школа, 1980. – 143 с.
2. Райхштейн А.Д. О межъязыковом сопоставлении фразеологических единиц / А.Д. Райхштейн // Иностранные языки в школе. – 1979. – № 4. – С. 31–44.
3. Шепелева Е.В. Особенности перевода фразеологизмов / Е.В. Шепелева // Известия Пензенского государственного университета им. В.Г. Белинского. – 2009. – № 11(15) – С. 68–72.
4. Teich E. Cross-Linguistic Variation in System and Text : A Methodology for the Investigation of Translations and Comparable Texts / E. Teich. – Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003. – 276 p.
5. Арсеньева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е.Ф. Арсеньева. – Казань, 1989. – 123 с.
6. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак. – М. : Междунар. отношения., 1977. – 246 с.
7. Бондаренко И.В. Английская терминология мореходства как предмет филологического исследования : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.02 / И.В. Бондаренко. – М., 1992. – 263 с.
8. Шадрин Н.Л. Перевод контекстуально-преобразованных фразеологических единиц и семантико-стилистическая проблема : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.01.10 / Н.Л. Шадрин. – М., 1970. – 28 с.
9. Левицкая Т., Фитерман А. Обновление фразеологических единиц и передача этого приёма в переводе // Тетради переводчика. – 1968. – № 5. – С. 46–48.
10. Арсеньева Ю. Сопоставительный анализ фразеологических эвфемизмов в английском и русском языках / Ю.Арсеньева // Русский язык как феномен культуры : матер. межвуз. науч. конф., Казань, 10–11 декабря 2007 г. / КГУКИ. – Казань : Изд-во «Плутон», 2008. – С. 187–190.
11. Федоров А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров – М., 1958. – 174 с.
12. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М., 1974. – 185 с.
13. Фаворов П.А. Джерела ілюстрованого матеріалу
14. Фаворов П.А. Англо-русский морской словарь : ок. 50 000 слов / П.А. Фаворов. – М. : Сов. энциклопедия, 1973 – 780 с.
15. Поваляев Г.Н. Англо-русский толковый словарь морских терминов / Г.Н. Поваляев. – М. : Космосинформ, 1997 – 214 с.
16. Nautical Phrases [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.phrases.org.uk/meanings/nautical-phrases.html>.
17. Nautical language [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://see-the-sea.org/nautical/naut-body.htm>.
18. Nautical & Sailing Terms & Nomenclature [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.photographers1.com/Sailing/NauticalTerms&Nomenclature.html>.

УДК 81'367:811.161.2+162.1

Корпало О. Р.

ІМЕННИК У ПОЗИЦІЇ СУБ'ЄКТА ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ СИНТАКСИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

Важливим чинником зміни традиційних поглядів на граматичну категорію особи є розвиток функціональної морфології. У статті в зіставному аспекті розглянуто відмінкові словоформи іменника в позиції суб'єкта як засіб вираження категорії синтаксичної особи.

Ключові слова: граматична категорія, морфологічна категорія, граматична семантика, особа, іменник, відмінок.

Корпало О. Р. Имя существительное в позиции субъекта как средство выражения категории синтаксического лица в польском и украинском языках. – Стаття.

Важным фактором изменений традиционных подходов к изучению грамматической категории лица является развитие функциональной морфологии. В статье в сопоставительном аспекте рассмотрены падежные словоформы имени существительного как средства выражения категории синтаксического лица.

Ключевые слова: грамматическая категория, морфологическая категория, грамматическая семантика, лицо, имя существительное, падеж.

Korpalo O. R. The noun in the position of the subject as a means of expressing syntactic category of person in Ukrainian and Polish languages. – Article.

The development of functionalism is recognised as an important factor of traditional scientific approaches and grammatical category limits of person expansion. An important factor in changes in the traditional approaches to the study of the grammatical category of persons is the development of functional morphology. In the article in comparative aspect reviewed declensional word forms of a noun as a means of expressing of syntactic category of the person.

Key words: grammatical category, morphological category, grammatical semantics, person, noun, case.

Категорії особи належить важливе місце серед семантико-комунікативних категорій, що регулюють як саму реченнєву модель, так і комунікативний процес. На жаль, у лінгвістичних студіях деякі терміни втратили чітку окресленість. До таких належить і термін «особа», що по-різному трактується в сучасній лінгвістиці: як один з компонентів поряд з категоріями часу і модальності, поняття предикативності; як категорія особовості, що протиставляється категорії безособовості; як система особових форм дієслова, взаємопов'язаних з формами займенників; як категорія особи, що протиставлена неособі в іменнику [3, 157–158; 7, 241].

Щодо реалізації категорійних граматичних значень особи в іменнику донині не існує усталеної думки, хоча у мовознавстві питання про іменникову категорію особи ставилося не раз, щоправда, «особа» мислилася при цьому передусім не як граматичне, а як логічне поняття: істота, точніше, як людина, індивід, особистість, тобто поняття «особа» передусім пов'язують «з логічною класифікацією субстанціональності (предметності) на осіб/неосіб, що втілює зміст поняттєвої категорії персональності/імперсональності як складового компонента категорії істот/неістот» [7, 241]. Таким чином, межа, що проводилася між особою і неособою, була межею між людиною, з одного боку, та іншими істотами, явищами і предметами дійсності, з іншого. Польські іменники мають особливу категорію чоловічої особи – чоловічо-особовий рід (męskoosobowy) для назв осіб чоловічої статі (*syn, żołnierz*), що протиставляється всім іншим іменникам – назвам тварин чоловічого

роду (męskożywotny: *baran, koń*), назвам неістот (męskonieżywotny: *dąb, stół*) і всім іменникам жіночого (*pani, noc*) і середнього (*okno, dziecię*) роду [16, 198–200].

Еволюцію поглядів українських мовознавців на кваліфікацію граматичних значень особи в іменнику проаналізувала Н. Ясакова, починаючи з праць Є. Тимченка, О. Синявського, Л. Булаховського, М. Жовтобрюха, І. Кучеренка і завершуючи дослідженнями сучасних учених – І. Вихованця, М. Плющ, А. Загнітка та ін. [11]. У польській лінгвістиці проблемам особи в іменнику, пов'язаним насамперед з кличним відмінком, присвячені дослідження П. Бонка, І. Дулевичової, А. Гейнца, М. Зарембіної, К. Пісаркової, А. Сечковського, Я. Токарського, З. Тополінської та ін. (огляд і узагальнення їх праць здійснила А. Домбровська [14]).

Мета нашої статті – з'ясувати реалізацію граматичних значень особи в іменнику у зіставному аспекті в українській і польській мовах. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку завдань:

- представити синтаксичну особу як багатоаспектну семантико-граматичну категорію, що об'єднує різнорівневі засоби мови – морфологічні, синтаксичні, інтонаційні;
- мотивувати наявність категорії граматичної особи в іменнику з урахуванням функційного підходу до вивчення відмінкової системи;
- чітко диференціювати поняття «граматичний суб'єкт» – «семантичний суб'єкт»;
- з'ясувати спільне і відмінне у способах репрезентації синтаксичної особи в іменнику в українській та польській мовах.

Новітні напрацювання у галузі функційної морфології, яка передбачає аналіз від значення до форми, зумовили перегляд загальноприйнятих уявлень про реалізацію граматичних категорій, зокрема категорії особи в іменнику. Так, М. Плющ слушно вважає, що «відмінкова словоформа в позиції суб'єкта може розглядатися як засіб вираження категорії синтаксичної особи, що є однією з ознак предикативності речення» [6, 81]. На думку І.Р. Вихованця, особа виявляється в іменнику «у дещо згорнутому вигляді», «характеризує стосунок суб'єкта до дії, процесу або стану з погляду мовця» і передається «двома грамами: грамою другої особи і грамою третьої особи» [2, 98–99]. Схожі міркування висловлюють і польські вчені. Так, Я. Токарський, порівнюючи речення *Nie przynoś mi, chłopcze, książki. – Nie przyniósł mi chłopiec książki* зауважує, що з погляду синтаксичного зв'язку кличний відмінок – *chłopcze* (у першому реченні) нічим не відрізняється від називного – *chłopiec* (у другому реченні), тобто обидва відмінки є членами речення – підметами [18, 148]. Очевидно, слід чітко розрізняти поняття «граматичний суб'єкт» і «семантичний суб'єкт», адже останній може бути виражений як називним (тоді він збігається з граматичним суб'єктом), так і непрямыми відмінками.

Домінантну позицію суб'єкта-підмета у двоскладному реченні займає називний відмінок іменника: *Мати наснівує коліскову пісню про котика-вуркотика* (І. Цюпа) // *W drugiej izbie toczyła młodzież rzecz o łowach w spokojniejszych i cichszych niż zwykle rozmowach* (А. Mickiewicz), який не є ні мовцем, ні адресатом мовлення, тобто не бере безпосередньої участі в комунікативних актах, виконуючи функцію 3-ої особи. Називний суб'єкта дії чи стану в обох мовах передусім поширюється на назви істот, зокрема осіб, а також на назви неістот за умови їх персоніфікації: *Полями журними, як сні, блукає, лине Біла панна – моя печаль неподоланна в безмежжі зим і чужини* (С. Черкасенко) // *Zawstydzilo się licem rubinowym zorze* (А. Mickiewicz).

Конденсатом суб'єктно-предикатної структури виступає односкладне номінативне речення, де дієслово відсутнє, але мислиться синтаксична 3-я особа, що вказує на те, що суб'єктом є неучасник мовлення («наявний у ньому головний член речення, виражений називним відмінком імені, сполучає в собі (хай у нерозгорненому вигляді) значення суб'єкта і предиката...») [10, 50], пор.: *Звичайна ніч. Безсоння. Самота. Безодня неба. Місячна дорога. Ковток повітря. Зціплені вуста. Протяжний зойк «швидкої допомоги»* (Н. Стефурак) // *Bezsenność. Noc. I gwar ulicy* (W. Broniewski).

Кличний відмінок синтаксично функціонує в реченні як звертання і вказує на адресата мовлен-

ня, тобто суб'єкти, названі іменником у кличному відмінку, мають значення другої особи. «Другоособовий кличний відмінок найчастіше вживається в реченнях із дієслівним присудком у формі другої особи наказового способу, в яких кличний є складною синтаксею зі значенням адресата мовлення і потенційного суб'єкта дії. Ця функція являє собою первинну семантико-синтаксичну функцію кличного відмінка, з якою співвідноситься його первинна формально-синтаксична функція підмета» [2, 99]. К. Пісаркова навіть запроваджує термін «*rodmiot wołaczowy*» (підмет у кличному відмінку), який позначає адресата повідомлюваного і поєднується з дієсловом у 2-ій особі [17, 32], пор.: *Ой не квітни, весно, – мій народ в кайданах.* (О. Олесь) // *Zegnaj, zielony Kijowie!* (J. Iwaszkiewicz).

У реченнях із суб'єктним звертанням саме воно «диктує» особу й число дієслова-присудка, пор.: *Линь же, моя пісне юності й любові, і весною линьте в серце, сніг і мла!* (В. Сосюра) // *Hej, hej, hej, sokoły, otijajcie góry, lasy, doły. Dzwon, dzwon, dzwon, dzwoneczku, mój stepowy skowroneczku* (Т. Padura) – і вступає з ним у зв'язок, схожий на узгодження. У реченнях такого типу суб'єктні звертання мають спонукальний характер і під впливом семантики імператива набувають адресатно-суб'єктного значення, тобто є синкретичними одиницями.

У науковій літературі неодноразово наголошувалося на неоднотипності конструкції із кличним відмінком [1, 142; 2, 79]. Поділяючи точку зору І. Вихованця, на думку якого кличний відмінок виконує функцію підмета тільки в одному різновиді конструкцій – з дієсловом наказового способу [1, 140], вважаємо, однак, що таку ж функцію має вокатив і в реченнях з предикатом у формі дійсного способу, де допоміжним засобом вираження апеляції до другої особи є питальна інтонація, напр.: *Видиш, сину мій, як ми працюємо, видиш, сину мій, як ми горюємо?* (С. Руданський); *Panie Władku, będziecie w tym roku jeździć na te kursy?* (розм.).

Специфічним для обох мов є те, що в конструкціях з кличним відмінком присудок, крім 2-ої особи однини і множини, може мати форму 1-ої особи множини зі значенням спільної, сумісної дії: *Гей, нові Колумби й Магелани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко); *Ще будемо, хлопці, орать перелogi і слухати пісню ласкаву зерна* (М. Стельмах) // *Poczujmy, bracie, coraz mocniej wpływ miłości* (А. Mickiewicz); *Panowie, może odłożymy ten wywiad na kiedy indziej?* (H. Rogowski). Тут виконавцем дії, до якої закликає мовець, будуть і адресат, і адресант, тобто щонайменше дві особи, а отже, значення множини є прямим, а не переносним. В українській мові трапляються конструкції на зразок: *Хворий, випиймо ліки* (репліка

лікаря чи медсестри), *Що будемо замовляти, молодий чоловіче?* (репліка офіціанта), *Краще говорімо правду, громадянине* (репліка міліціонера чи слідчого) та ін. У таких ситуаціях спільна дія є уявною, точніше, удаваною мовцем, а реальним її виконавцем буде одна особа – адресат мовлення. М. Скаб вважає такий спосіб апеляції до однієї особи у множині специфічним «для українців, як і для інших східнослов'янських народів», «обмеженим досить вузьким колом комунікативних ситуацій» і називає його «миканням» [9, 74]. У польській мові в такому разі послідовно використовуються конструкції зі словом *pan/pani*, причому як застаріла або розмовна форма прономіналізований іменник *pan* може вживатися з 2-ою особою однини: *A pan wiesz, co mówi hrabia Lisiński?* (В. Prus).

Своєрідним є явище використання кличного відмінка замість називного, на яке звернув увагу О. Потєбня, досліджуючи мову українських дум (*Тоді ж то Івасю Вдовиченку на доброго коня сідає*) [8, 101–103], де зі звертанням у кличному відмінку узгоджується присудок у 3-ій особі. У сучасній українській мові такі конструкції не збереглися, однак, як прояв регіональних узуальних тенденцій (у мовленні жителів Західної України, представників західної діаспори), а також у художніх текстах з метою їх стилізації, трапляється особливий різновид ввічливості – звернення до адресата мовлення (що, вочевидь, пояснюється впливом польської мови) або як до третьої особи однини: *Може, пан мені скаже, котра зараз година?* (розм.); або як до третьої особи множини: *А чи ваша величність чули, що московський великий князь завоював казанське ханство?* (П. Загребельний). Іменники у називному відмінку сприймаються співбесідником в таких контекстах як звертання.

І. Кононенко, порівнюючи вживання звертань в українській і польській мовах, зауважує: «В українській мові використання кличного відмінка надалі поширюється, у польській мові спостерігається звуження сфери вживання вокативів. У польській мові при звертанні до старших родичів може вживатися найменування спорідненості у ролі підмета в координації з присудком у формі дієслова 3-ої особи, пор.: *Mama nie wyobraża sobie takiej sytuacji // Tu, мамо, не уявляєш собі такої ситуації*» [4, 701–702]. Додамо, що подібні конструкції у польській мові загальноживані при звертанні не лише до старших родичів, а й до будь-якої особи чи осіб з використанням слів *pan, pani, państwo*, які перебрали на себе займенникові функції в межах речення і вживаються замість особових займенників *ty, wy* з конотацією адресатності, наприклад: *Co pan na to?; Panowie żarty robicie z władzy* (В. Prus).

Хоча кличний відмінок в імперативних реченнях може займати подібно до називного централь-

ну формально-синтаксичну підметову позицію (обидва відмінки, на думку І. Кучеренка, є прямими [5, 135]), він все ж таки не досягає виразності семантико-синтаксичної суб'єктної позиції останнього, об'єднуючи в собі, крім суб'єктного, інші значення – адресатне та емотивне.

Якщо з тим, що показниками граматичного значення особи в іменнику виступають два відмінки – називний (3-ої особи) і кличний (2-ої особи), – то наявність такого значення в іменниках у непрямих відмінках або заперечується («Значення особи мають лише прямі відмінки іменника, тобто відмінки суб'єкта. Непрямі відмінки її не мають, бо виражають не суб'єкти, а залежні об'єкти, про них не можна говорити як про особи у відношенні їх до процесу мовного спілкування» [5, 169]), або зазвичай ігнорується. Однак розгляд відмінкової системи у функційно-категорійному вимірі спонукав українських граматистів до перегляду звичних уявлень про категорію відмінка іменників і особливості їх функціонування. Наприклад, суб'єктну функцію як вторинну в давальному, знахідному, родовому, орудному і навіть місцевому відмінках вбачають як українські [1; 2; 6; 7], так і польські [13; 15] вчені. У польській граматиці суб'єкт у непрямому відмінку вважається підметом (*podmiot w dopełniaczu, podmiot lodiczny*).

М. Плющ вважає, що значення особи, імпліцитно властиве семантиці іменника, по-різному реалізується насамперед у словоформах давального і орудного відмінків, зумовлюючись їх функціональною спрямованістю. У сучасній українській (як і польській) мові давальний суб'єкта є необхідним структурним компонентом деяких односкладних безособових конструкцій і «виражає особу (істоту), котрій приписується певний стан, сприйняття стану як наслідок неактивності її» [6, 95]. Наприклад: *Ярині стало лячно від цих слів* (М. Стельмах); *На початку зими ходити Олецеві до школи можна двома стежками* (Г. Тютюнник) // *Chciało się Zosi jagodek* (пісня); *Biedakowi brakuje chleba, bogatemu apetytu* (прислів'я). Принципи побудови безособових речень (у полоністиці, щоправда, існує інший термін – «безпідметове речення» (*zdanie bezpodmiotowe*)) у зіставлюваних мовах близькі. Так, продуктивною лексичною базою давального суб'єкта стану є назви осіб, а єдиний головний член речення може мати як дієслівну, так і недієслівну форму і виражати фізичний або психічний стан людини. Зокрема предикатом у таких реченнях виступають: дієслова зі значенням бажання (*мріється, віриться, хочеться // marzę się, chce się* та ін.); дієслова зі значенням успіху (*маланити, фортунити, щастити // fartować, powodzi się* і т.п.), міри наявності (*бракувати, вистачати, не ставати // brakować, wystarczać, nie wystarczać* та ін.); предикативні прислівники з дієслівною зв'язкою чи без неї (*leg-*

ко, весело, нудно, сумно, страшно // *lekko, wesolo, nudno, wątpliwe, strasznie* тощо); предикативні слова (*пора, час, грих, треба, можна* // *pora, czas, grzech, trzeba, można*); разом з інфінітивом: *Йому щастить* // *Powodzi mi się*; *Мені нудно* // *Nudzi mi się*. У польській мові часто вживаними є безособові речення з головним членом – дієсловом із *się*, яким відповідають українські речення іншої структури – двоскладні, неозначено-особові, безособові з предикативними прислівниками.

Характерну групу із давальним суб'єкта стану утворюють конструкції, що є трансформами вихідних двоскладних заперечних речень з дієсловами стану чи дії: *Хлопець не спить – Хлопцеві не спиться* // *Chłopiec nie spi – Nie chce się chłopcu spać*; *Батько не працював – Батькові не працюється* // *Ojciec nie pracował – Nie chce się ojcu pracować*.

У семантико-синтаксичній функції суб'єкта стану обмежено вживається знахідний відмінок, поєднуючись із компактною групою дієслів стану на зразок *лихоманити, морозити, нудити, трусити, трясати* (*mrozić, trząść, trzęsie mną, tam dreszcze, tam nudności*), що вказують на фізичний стан людини, напр.: *Мене нудить* // *Mdli mnie*.

В українській мові у похідних пасивних конструкціях у вторинній функції суб'єкта дії вжи-

вається орудний відмінок діючої особи, пор.: *Письменник написав книжку – Книжка написана письменником*, яким у польській мові відповідають пасивні конструкції з прийменником *przez* і знахідним відмінком: *Książka jest napisana przez pisarza*. «У власне відмінковій сфері функціонує орудний перехідного між суб'єктом й інструментальним його різновидами типу. Він вказує на стихійного реалізатора дії, поширюється тільки на назви неістот і використовується в односкладних реченнях» [2, 76], напр.: *Снігом засипало дорогу* // *Zasypano śniegiem drogę*; *Тягне холодом* // *Tchnie spaleniźną*.

Отже, синтаксична особа – багатоаспектна семантико-граматична категорія, що об'єднує різнорівневі засоби мови. З урахуванням функційного підходу до вивчення відмінкової системи обох мов категорія граматичної особи притаманна іменникам як у їх первинній функції (називному і кличному), так і у вторинній (непрямим відмінкам). У способах репрезентації синтаксичної особи в іменнику в українській та польській мовах виявлено більше спільних, ніж відмінних, рис. У подальших студіях необхідним вважаємо детальне дослідження суб'єктних конструкцій, які відрізняються не лише компонентним складом, але й модально-граматичною перспективою.

Література

1. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1987. – 231 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398с.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
4. Кононенко І. Українська та польська мови : контрактивне дослідження / І. Кононенко (I. Kononenko. Język ukraiński i polski: studium kontrastywne). – Warszawa : WUW, 2012. – 808 с.
5. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І.К. Кучеренко. – Ч. 1. – К. : Вид-во КДУ, 1961. – 172 с.
6. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
7. Плющ М.Я. Граматика української мови : у 2 ч. – Ч.1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М.Я. Плющ. – К. : Вища школа, 2005. – 286 с.
8. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике. А.А. Потєбня – Т. 1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
9. Скаб М. Способи апеляції при звертанні до однієї особи / М. Скаб // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 146–147. Слов'янська філологія. – С. 65–77.
10. Шерех Ю. До генези називного речення : На правах рукопису / Проф. Ю. Шерех. – Мюнхен, 1947. – 66 с.
11. Ясакова Н.Ю. Кваліфікація граматичних значень особи в іменнику : традиція та сучасні погляди / Н.Ю. Ясакова // Наукові записки НаУКМА – Т. 164. Філологічні науки. – 2014. – С. 39–42.
12. Grzegorzczukowa R. Wykłady z polskiej składni / R. Grzegorzczukowa. – Warszawa : PWN, 2004. – 159 s.
13. Heinz A. System przypadkowy języka polskiego / A. Heinz. – Kraków : PAN, 1967. – 113 s.
14. Dąbrowska A. Występowanie i funkcje wołacza w języku polskim na materiale od połowy XIX wieku / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wydawnictwo UW, 1988. – 86 s.
15. Kempf Z. Proba teorii przypadków / Z. Kempf. – Cz. 2. – Opole : WUO, 2007. – 155 s.
16. Nauka o języku dla polonistów / pod red. S. Dubisza. – 4-e wyd. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2002. – 624 s.
17. Pisarkowa K. Z historii polskich zdań rozkazująco-proszących / K. Pisarkowa // Z polskich studiów slawistycznych. – Warszawa, 1972. – S. 35–41.
18. Tokarski J. Fleksja polska / J. Tokarski. – Warszawa : PWN, 1978. – 266 s.

УДК 811.222.1'0'373

Кишановський О. Ч.

ГРАФІЧНІ, ФОНЕТИЧНІ ТА ФОНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГАМЗИ В СУЧАСНІЙ ПЕРСЬКІЙ МОВІ

Однією з традиційних проблем перської граматики є невизначений фонологічний статус звуків, що позначаються на письмі графемами ɛ «айн» та ʔ «гамза». Проведений аналіз графічного, фонетичного та фонологічного матеріалу дозволяє зробити два висновки. По-перше, запозичений з арабської мови глотковий приголосний звук цілком асимілювався до системи перської мови. По-друге, за існування у фонологічній системі сучасної перської літературної мови самостійної фонемі гамза її фонетична реалізація в перському побутовому розмовному мовленні має місце лише в початковій позиції, що дозволяє говорити про існування (принаймні на фонетичному рівні) цілком самостійного системно-структурного утворення – перського побутового мовлення.

Ключові слова: перська мова, графіка, фонетика, фонологія.

Кишановский О. Ч. Графические, фонетические и фонологические проблемы гамзы в современном персидском языке. – Статья.

Одной из традиционных проблем персидской грамматики является неопределенный статус звуков, обозначающихся на письме графемами ɛ «айн» и ʔ «гамза». Проведенный анализ графического, фонетического и фонологического материала позволяет сделать два вывода. Во-первых, заимствованный из арабского языка гортанный согласный звук полностью ассимилировался в системе персидского языка. Во-вторых, при существовании в фонологической системе современного персидского литературного языка самостоятельной фонемы гамза ее фонетическая реализация в персидской бытовой речи имеет место лишь в начальной позиции, что позволяет говорить о существовании (по крайней мере на фонетическом уровне) вполне самостоятельного системно-структурного образования – персидской бытовой речи.

Ключевые слова: персидский язык, графика, фонетика, фонология.

Kshanovsky O. Ch. Graphic, phonetic and phonological problems of Hamza in the modern Persian language. – Article.

In contemporary Persian grammar, there is a problem of segment phonology: uncertain phonological status of the sounds, which are marked in writing by graphemes ɛ “ein” and ʔ “hamza”. The analysis of the graphic, phonetic and phonological data leads to two conclusions. First, the borrowed from the Arabic language pharyngeal consonant completely assimilated into the system of the Persian language. Second, when there is an independent phoneme Hamza in the phonological system of modern Persian standard language, its phonetic realization in the Persian everyday speech takes place only in the initial position, which suggests the existence of at least on the phonetic level, an independent system – Persian everyday language.

Key words: Persian language, graphics, phonetics, phonology.

У сучасній перській граматиці існує традиційна проблема сегментної фонології та графіки, пов'язана з арабським впливом на перську фонетичну систему й письмо. Ідеться про невизначений фонологічний статус звуків, що позначаються на письмі графемами ɛ «айн» та ʔ «гамза». Питання про наявність/відсутність у сучасній перській мові глоткового проривного звука та (за умови його наявності) про наявність/відсутність відповідної літери в сучасному перському алфавіті, а якщо вона наявна, про порядкове місце, яке вона в його складі займає, є одним із традиційних у перській граматиці. Відповіді на це питання є діаметрально протилежними: від цілкового заперечення наявності такого звука, а тому й заперечення літери, до постулювання наявності глоткового проривного звука (glottal stop) та окремої літери в алфавіті для його передачі (огляд позицій іранських граматистів див. у [6]; про ставлення іраністів на пострадянському просторі див. у [3, 27, 69–73]). Ситуація ускладнюється тим, що терміном «гамза» в перській фонетиці позначають доволі різноманітні явища, пор.:

а) по-перше, гамзою називають глухий (над) глотковий зімкнено-проривний приголосний звук, який утворюється за старанної літературної вимови таких слів:

[ʔabr] ابر «хмара»;
[ʔamd] عمد «намір»;
[bedʔat] بدعت «нововведення»;
[sharʔ] شرع «закон шаріату».

Під час транскрибування такий звук зазвичай позначають знаком [ʔ];

б) по-друге, гамзою називають глухий (над) глотковий фрикативний звук (або вібрент (!) [6, 152]), який утворюється за старанної літературної вимови таких слів:

[saʔid] سعيد «щасливий»;
[taʔallom] تألم «печаль, горе»;
[barāʔat] برائت «перевершення, довершеність».

Під час транскрибування такий звук зазвичай позначають знаком [ʔ];

в) по-третє, глухий (над)глотковий зімкнено-дрижачий приголосний звук [6, 152], який утворюється за старанної літературної вимови таких слів:

[raʔd] رعد «грим»;
[saʔdi] سعدی «Сааді»;
[ʔeʔtelāf] ائتلاف «коаліція, блок»;

г) по-четверте, довгий (подвоєний) голосний звук, який утворюється за швидкої, спонтанної вимови таких слів:

[ba:d] بعد «після, потім»;
[na:re] نعره «лемент».

Під час транскрибування такий звук зазвичай позначають знаком [ː] після голосного, який подовжується (подвоюється).

Як видно вже з наведених вище прикладів, ці чотири фонетичні варіанти фонем «гамза» (ще детальнішу класифікацію фонетичних репрезентацій гамзи див. у [8, 50–51]) на письмі позначаються принаймні сімома способами:

1) літерою «айн» в усіх позиціях, наприклад:

[ˈarz] عرض «ширина»;

[maˈmul] معمول «звичайний»;

[shamˈ] شمع «свічка»;

2) літерою «алеф» на початку слів, наприклад:

[ˈasl] اصل «коріння, походження, основа»;

3) літерою «алеф із маддою» на початку та всередині слів, наприклад:

[ˈab] آب «вода»;

[merˈāt] مرآت «дзеркало»;

4) знаком (літерою?) «гамза» в кінці слів, наприклад:

[jozˈ] جزء «частина»;

5) знаком «гамза» над зубцем усередині слів, наприклад:

[raˈis] رئيس «голова, головуючий»;

[qāˈem] قائم «вертикальний»;

6) знаком «гамза» над літерою «вав» усередині слів, наприклад:

[moˈauyad] مؤيد «такий, що підтверджено»;

7) знаком «гамза» над літерою «алеф» усередині слів, наприклад:

[taˈssof] تأسف «сум, жаль».

Отже, метою нашого дослідження є показ того, як визначення фонетичного та фонологічного статусів гамзи деякою мірою впливає на розв'язання інших проблем.

Графіка гамзи. Незручність, що створюється такою великою кількістю способів передачі однієї фонемі й розпорошеністю засобів передачі, з огляду на їх алфавітне розташування зумовлює відсутність єдиної позиції серед графічних подачі слів із гамзою навіть у сучасній лексикографії. Це дуже легко помітити на матеріалі словників сучасних іранських тлумачних словників перської мови. Незважаючи на те, що всі загальні тлумачні словники є алфавітними (дет. про словники, що лягли в основу аналізованого матеріалу, див. [2]), у передмові до жодного з них не наводиться перського алфавіту, тому не відомо, чи вважають автори словників гамзу літерою, чи ні. Якщо ж вважають, то яке місце в алфавіті вона займає [5]?

У словниках М. Моїна [11], М. Мошірі [12] та Г. Аміда [9] гамза з різними підставками вважається однією літерою. Незалежно від того, яка буква виконує роль підставки, гамза завжди слідує за алефом. У будь-якому разі, якщо літера алеф (l) або алеф з маддою (l̄) позначає звук [ʔ], її вважають гамзою та розташовують після алефу, що позначає звук [ā], пор.:

م ا ه	[māh]	ماه	«місяць»
م ا ب	[maˈāb]	مأب	«притулок»
م ا خ ا ت	[moˈākhāt]	مواخات	«дружба»
م ا خ ذ	[maˈākhez]	مأخذ	мн. від مأخذ
م ا خ ه	[moˈākheze]	مواخذة	«догана»
م ا خ ذ	[maˈkhaz]	مأخذ	«джерело»

Інакше кажучи, у цих словниках в основу алфавітного розташування слів покладено орфоепічний принцип: де вимовляють звук гамза, там і вважають місце літери гамза.

У словниках Г. Садрі Афшара [13] та Г. Анварі [10] також застосовано орфоепічний принцип, однак іноді в алфавітному розташуванні словникових статей задіяно графічний принцип, пор.:

ل ا ی ل	[masāyel]	مسائل	мн. від مسئله
م س ل ه	[masˈale]	مسأله	= مسئله
م س ل ت	[masˈalat]	مسئلت	«прохання»
م س ل ه	[masˈale]	مسئله	«тема, проблема»
ل س و ل	[masˈul]	مسئول	«відповідальний»
م س ب ا ر	[mesbār]	مسبار	«бронза»

Загалом, як постає з прикладу, під час розташування слів застосовано графічний принцип, проте за однакового набору літер у другому й четвертому слові перевагу надано гамзі з підставкою алеф над гамзою з підставкою зубець.

Іноді в цих словниках алеф із маддою вважають алефом із гамзою, тобто застосовується орфоепічний принцип, пор.:

د ا ی و ر	[shāyvard]	شایورد	«місячний ореол» (астр.)
م ا ت ش	[shāˈāmat]	شامت	= شامت
م ا ت ش	[shāˈāmat]	شامت	«поганий знак»
ش ا ن	[shaˈn]	شان	«посада»

Іноді алеф із маддою вважають однією літерою алеф, тобто застосовується графічний принцип, пор.:

ا	ی	و	ل	ن	گ	ا	م	[mägnoliyā]	ماگنولیا	«магнолія»
					ل	ا	م	[ma'āl]	مأل	«нарешті»
					ل	ا	م	[māl]	مال	«майно»
					ل	ا	م	[mālāriyā]	مالاریا	«малярія»

Іноді принцип розташування заголовних слів взагалі є незрозумілим, наприклад:

				س	و	ء	[su']	سوء	«зло, дурна властивість»
ی	ر	ا	و	س	[savāri]	سواری	«їзда верхи»		
ل	ا	ء	و	س	[so'āl]	سؤال	«питання»		
ح	ن	ا	و	س	[savāneh]	سوانح	«катастрофа»		

Порядок розташування слів за логікою аналізованих словників повинен би бути таким: 2-1-3-4, якщо вважати алеф із маддою двома літерами, або 2-3-4-1, якщо вважати алеф із маддою однією літерою.

Наведені приклади з аналізованих словників не дозволяють зрозуміти, яке місце в списку літер перського алфавіту займає гамза: перше, друге (після алефу) чи останнє? Наприклад:

	ی	ی	ا	ت	[tāyi]	تایی	Кількісний суфікс
د	ی	ء	ء	ت	[tā'yid]	تأید	«підтвердження, схвалення»
ر	ت	ا	ء	ت	[te'ātr]	تئاتر	«театр»
	ر	ث	ء	ت	[ta'assor]	تأثر	«горе, печаль»

Перше та друге слово розташовано так, ніби алеф є першою буквою алфавіту, а гамза йде за нею. Друге та третє – ніби гамзу розташовано в алфавіті перед алефом. Третє та четверте – навпаки. У наступному прикладі слова розташовано так, ніби гамза є останньою літерою алфавіту (після літери йе), пор.:

		ر	و	ی	ز	[zivar]	زبور	«прикраса»
ت	ی	ل	و	ء	ز	[ze'olit]	زئولیت	«зеоліт» (гірн.)

Очевидно, що така непослідовність укладачів словників прямо пов'язана з не до кінця визначеним фонологічним статусом гамзи в сучасній перській мові.

Фонетика гамзи. Варто зазначити, що перський глотковий зімкнений приголосний має два джерела походження та, відповідно, дві сфери функціонування:

1) запозичені лексеми з арабської мови зі звуком [ʔ] (дзвінкий фарингальний фрикативний), що позначається на письмі літерою ع «айн»; з арабської мови зі звуком [ʕ] (глухий глотковий зімкнений), що позначається на письмі літерою ʕ «гамза»; з французької мови, пор.: *su'ed* «Швеція», *te'ātr* «театр» та под.;

2) перські лексеми, пор.: *pā'iz* «осінь», *gol-e khoshbu'i* «квітка, що приємно пахне» та под.

У перських лексемах і французьких запозиченнях глотковий зімкнений звук вживається у старанній «книжній» вимові в інтервокальній позиції для уникнення зіяння. В арабських лексемах цей звук також побутує здебільшого в старанній арабізованій вимові. Отже, саме

через нестабільність цього звука серед фахівців існує тенденція не визнавати за ним статусу фонемі (про що окремо йтиметься нижче). Натомість останні польові дослідження демонструють набагато різноманітнішу функціональну специфіку цього звука, ніж традиційно вважалось. Поява/відсутність гамзи в мовних підсистемах залежить не лише від структурних, а й від функціонально-комунікативних факторів (специфіки лексики, комунікативного членування висловлювання, освіти й інших індивідуальних характеристик мовців) [7, 85–92]. Однак структурні умови функціонування гамзи в багатьох випадках є визначальними, хоча серед фахівців і спостерігаються розбіжності деяких трактувань, пор.:

– у позиції перед голосним на початку слова (або фрази) глотковий зімкнений звук, на думку деяких фахівців, вимовляється завжди [8, 51], а на думку інших, вимовляється лише за логічного (емфатичного) наголошування лексеми. Так, наприклад, під час відповіді на питання «Якою мовою написано Коран?» цей звук чітко вимов-

ляється: ʿarabi – «арабською». Інакше кажучи, на початку слова перед голосним фонема /ʾ/ чергується з /ø/, відповідно, в емпатичній/неемпатичній позиції [7, 85–86];

– у позиції в кінці слова після голосного чи приголосного глотковий зімкнений зазвичай опускають, пор.:

*shoru*ʾ «початок» → *shoru*;

*sham*ʾ «свічка» → *sham*.

Натомість деякі лексеми мають стійку тенденцію до збереження цього звука, пор.:

*tama*ʾ «жадібність, зажерливість».

В інших лексемах зникнення цього звука компенсується подовженням голосного чи приголосного звука, пор.:

*jam*ʾ «сума; множина» → *jam*.;

*vaz*ʾ «ситуація, стан справ» → *va:z*;

усередині слова в інтервокальній позиції глотковий зімкнений зазвичай опускають, замінюючи на глайд, пор.:

sāʾat «годинник, година» → *sāat*;

fāʾede «зиск» → *fā(y)ide*.

Натомість у деяких словах між однаковими голосними та між голосними [e] та [ā] цей звук має тенденцію до збереження, пор.:

taʾaj:ob «здивування»;

motāleʾe «дослідження»;

teʾātr «театр».

Зберігається цей звук також і в арабських словах, де він відповідає подовженому приголосному (гемінату), пор.:

faʾʾāl «активний» ← *faʾ:āl*;

– усередині слова між голосним і приголосним глотковий зімкнений зазвичай (проте не завжди) опускається. На його місці, як правило, утворюється подовжений голосний звук, пор.:

raʾu «голос (під час голосування)» → *ray*;

[<i>ba-dakh-lāq</i>]	بداخلاق	«аморальний, розбещений»	←	[ʾ <i>akhlāq</i>]	اخلاق	«характер, удача»;
[<i>ba-deq-bāl</i>]	بداقبال	«нещасний»	←	[ʾ <i>eqbāl</i>]	اقبال	«фортуна, доля».

В інших стилях зазвичай головним варіантом в усіх чотирьох позиціях виступає (над)глотковий проривний приголосний звук [ʾ]. У спонтанному ж розмовному мовленні ця фонема взагалі не має реалізації. Крім цього, у деяких словах в діячності гамза може або перетворитися на інший звук, пор. сучасні звуки [v] та [y] у словах

[*jozv*] جزو «частина, доля»;

[*māyel*] مایل «скісний, похилий»,

або цілком зникнути, пор. відсутність кінцевої гамзи в словах

[ʾ*enshā*] انشا «твір (шкільний)»;

[ʾ*emlā*] املا «диктант»;

[ʾ*ebtedā*] ابتدا «початок, спочатку».

У словах неарабського походження гамза фо-

baʾzi «дехто, деякі» → *ba:zi*;

baʾd «після» → *ba:d*;

– усередині слова між приголосним і голосним глотковий зімкнений є стабільнішим. Якщо він зникає, то на його місці, як правило, утворюється подовжений приголосний чи голосний, пор.:

qorʾān «Коран»;

sorʾat «швидкість»;

jamʾiyat «натовп» → *jam:iyat*;

jozʾiyāt «подробіці» → *jo:ziyāt*; *joziyāt*;

– усередині слова в інтерконсонантній позиції глотковий зімкнений майже завжди опускають, уникаючи тим самим недозволеного в перській мові збігу трьох приголосних, пор.:

jamʾbandi «підсумок» → *jambandi*.

Отже, у кінці та всередині слова в разі (не обов'язкового) опущення ця фонема чергується чи то з відсутністю звука [ø] (як фонологічною ознакою), чи то з подовженням сусіднього звука [:] (також як із фонологічною ознакою).

Фонологія гамзи. Варто відзначити, що фонетичні варіанти гамзи мають різну функціональну сферу вживання. Так, наведені на початку статті чотири фонетичні варіанти утворюються лише за старанної літературної вимови, наприклад за старанної вимови перських слів арабського походження. Саме в арабських за походженням словах перської мови гамза найяскравіше виявляє свій фонологічний статус в усіх позиціях, пор. пари слів:

'elm «наука» – *helm* «м'якість, терплячість»

baʾd «потім» – *bard* «холод»

*sham*ʾ «свічка» – *shams* «сонце»

Однак у похідних і складних словах арабського походження, утворених за допомогою перських елементів (наприклад, за допомогою перського прикметника *bad* «поганий»), гамза зникає. Змінюється й складова структура слова, пор.:

нетично виявляє себе:

– по-перше, на початку слів, пор.:

'andishidan «думати»;

'āb «вода»;

'u «він, вона»;

'in «це, цей, ця».

Однак у звуковому потоці спонтанного розмовного мовлення гамза поступається або кінцевому приголосному попереднього слова, пор.:

– *ba-dan-dish* «недоброзичливий» ← *?andish* (осн. дієсл. *?andishidan* «думати») + *bad* «поганий»;

– *da-rof-tād* «(він) посварився» ← *?oftād* «(він) упав» + *dar* «в» (прийм.);

– *kho-shāb* «чистої води» (прикм. про коштовне каміння) ← *?āb* «вода» + *khosh* «хороший»;

– ?a-zu «від нього» ← ?u «він» + ?az «від» (прийм.),

або (у разі закінчення попереднього слова на голосний звук) одному з протетичних приголосних, пор.:

– *bi-yan-dish* «думай» ← ?*andish* (осн. дієсл. ?*andishidan* «думати») + *be* «преф. наказ. сп.»;

– *na-yof-tād* «(він) не упав» ← ?*oftād* «(він) упав» + *na* «преф. заперечення»;

– *pā-yāb* «мілина» ← ?*āb* «вода» + *pā* «нога»;

– *be-din* «до цього» ← ?*in* «це, цей» + *be* «до» (прийм.);

– *be-du* «до нього, неї» ← ?*u* «він» + *be* «до» (прийм.).

Звісно, у стандартній старанній літературній вимові такого не відбувається [6, 155]. Ці приклади переконливо доводять статус гамзи як фонем: фонема є системним явищем й у разі відсутності фонетичної реалізації в певних діалектах чи стилях її місце не може залишатися порожнім;

по-друге, всередині запозичених (не з арабської мови) слів, пор.: *te'ātr*, *vide'o*, *nāpole'on*, *su'ez* (місто). Те, що в запозичених словах для уникнення з'являння з-поміж інших епентетичних звуків перська мова обирає саме гамзу, ще раз підкреслює її сильну позицію в системі фонем сучасної перської мови. Натомість у розмовному мовленні фонетична реалізація гамзи нівелюється;

по-третє, на зіткненні морфем, пор.:

– *nāte + i* (артикл) → *nāte'i* «лист (невизн.)»;

– *nāte + at* (енклітичний займ. 2 ос. одн) → *nāte'at* «твій лист»;

– *migu + i* (особовий суф. 2 ос. одн.) → *migu'i* «ти говориш».

У спонтанному потоці розмовного мовлення гамза в такій позиції поступається місцем протетичному приголосному [y].

Висновки. Викладений матеріал дає змогу зробити два висновки. По-перше, перський глотальний зімкнений звук має сильну тенденцію до функціонування в мовленні переважно в постконсонантній превокальній позиції. Його відсутність саме в цій позиції могла би порушити складову структуру слова, пор.:

qor-'ān «Коран» → *qo-rān*,

а складові межі, як відомо, виформовують інтонаційну та ритміко-мелодійну будову мовлення. Зміна меж складу однозначно спричинила би зміну цих просодичних характеристик мовлення. Інакше кажучи, цей звук, будучи запозиченим з арабської мови, цілковито пристосувався до перської фонологічної системи.

По-друге, за умови існування у фонологічній системі сучасної перської літературної мови самостійної фонем *гамза*, а також варіантів її фонетичної реалізації в сучасному перському літературному розмовному мовленні її фонетична реалізація в перському побутовому розмовному мовленні має місце лише в початковій позиції перських слів на зразок глоткового вибуху перед початковим голосним звуком у німецькій мові (так званий *кнаклаут*), наприклад *Achtung* [4, 61] (деякі дослідники розглядають сполучення голосних із глотковим зімкненням як єдині фонем, виокремлюючи особливий клас «перервних голосних» (а також «аспірованих» для *h* в інтерпозиції) [1, 532]). Отже, викладений матеріал дозволяє говорити про існування (принаймні на фонетичному рівні) цілком самостійного системно-структурного утворення – перського побутового розмовного мовлення.

Література

1. Кормушин И.В. Удэгейский язык / И.В. Кормушин // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 641 с.
2. Кшановський О.Ч. Іранські тлумачні словники перської мови як джерело лінгвістичного матеріалу / О.Ч. Кшановський // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2011. – Вип. 54. – С. 93–103.
3. Рубинчик Ю.А. Грамматика современного персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – 600 с.
4. Якобсон Р. Звук и значение / Р. Якобсон // Якобсон Р. Избранные работы / Р. Якобсон. – пер. с англ., нем., фр. – М. : Прогресс, 1985. – С. 30–91.
5. Gāzerāni M. Barrasi-ye towsifi-tatbiqi-ye se farhang-e omumi-ye fārsi / M. Gāzerāni // Zabānshenāsi. – 1378 (1999). – Vol. 10. – № 1–2. – S. 37–64.
6. Haqshenās M.A. Hamze dar zabān va khatt-e fārsi / M.A. Haqshenās // Majmu'e-ye maqālāt-e chahāromin konferāns-e zabānshenāsi-ye nazari va kārbordi / Be koshesh-e Seyed-Ali Miremādi – Tehran : Dāneshqah-e Allāme Tabatabayi, 1379 (2000). – J. 2. – S. 151–163.
7. Jahani C. The Glottal Plosive: A Phoneme in Spoken Modern Persian or Not? / C. Jahani // Linguistic Convergence and Areal Diffusion. Case studies from Iranian / Ed. by Éva Ágnes Csató, Bo Isaksoon and Carina Jahani. – L. ; N.Y. : RoutledgeCurzon, 2005. – P. 79–96.
8. Samare Y. Āvāshenāsi-ye zabān-e fārsi (Āvāhā va sākt-e āvāyi-ye hejā) / Y. Samare. – Tehrān : Markaz-e nashr-e dāneshgāhi, 1380 (2001). – 195 s.

Словники

9. Amid H. Farhang-e Amid : 3 j. / H. Amid. – Tehran : Mo'assese-ye entesharat-e amir-e kabir, 1375 (1996). – 1055 s.
10. Anvari H. Farhang-e ruz-e sokhan / H. Anvari. – Tehrān : Sokhan, 1383 (2004). – 1376 s.
11. Moin M. Farhang-e fārsi-ye yek jeldi / M. Moin. – Tehrān : Nashr-e Sarāyesh, 1380 (2001). – 1242 s.
12. Moshiri M. Farhang-e zāban-e fārsi / M. Moshiri. – Tehran : Soroush, 1374 (1995). – 1190 s.
13. Sadri Afshar Qh., Hakami Nasrin, Hakami Nastaran. Farhang-e fārsi-ye emruz / Sadri Afshar Qh., Hakami Nasrin, Hakami Nastaran. – Tehran : Mo'assese-ye nashr-e kalame, 1373 (1995). – 1240 s.

УДК 811.581'11(045)

Любимова Ю. С.

ЗАСОБИ І СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена аналізу особливостей дослідження складників категорії модальності в сучасній китайській мові. У роботі представлено аналіз основних засобів та способів вираження категорії модальності в китайській мові.

Ключові слова: функціоналізм, модальність, модальне дієслово, китайська мова.

Любимова Ю. С. Средства и способы выражения категории модальности в современном китайском языке. – Статья. Статья посвящена анализу особенностей исследования составляющих категории модальности в современном китайском языке. В работе представлен анализ основных средств и способов выражения категории модальности в китайском языке.

Ключевые слова: функционализм, модальность, модальный глагол, китайский язык.

Lyubymova Yu. S. Means and ways of expressing modality in modern Chinese. – Article.

The article is dedicated to the research on peculiarities of analysis of components of modality category in modern Chinese. The article focuses on the main means and ways of expressing modality in Chinese.

Key words: functionalism, modality, modal verb, Chinese.

На сучасному етапі актуальним виявляється дослідження граматичного ладу китайської мови із застосуванням функціонального підходу. Ключовий принцип такого підходу полягає в розгляді мовної структури як інструменту міжлюдської комунікації [14, 97]. Цей підхід постулює, що головна функція мови полягає у міжлюдській комунікації, і граматичні структури породжуються цією функцією. Одним із найважливіших елементів комунікації виступає оціночний компонент висловлення – модальність. Модальність визначають як сукупність процесів, за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до висловлення [16, 149]. Категорія модальності загалом, і в китайській мові зокрема, досі залишається не до кінця визначеною і становить предмет для багатьох дискусій.

Категорія модальності належить до основних, центральних мовних категорій, що знаходять своє відображення у різних мовах. І.І. Мещанінов виділяє модальність як поняттєву категорію, яка передає в самій мові поняття, що існують у соціальному середовищі [3, 57]. В.В. Виноградов у своїй праці зауважує, що для досконалого вивчення синтаксису необхідно вивчати такі категорії, аналіз яких сприяє розумінню структури речення; однією з таких категорій він називає модальність. Кожне речення, згідно з його переконаннями, містить у собі модальне значення – вказівку на відношення до дійсності [3, 55].

О.В. Бондарко називає три рівні модальної ієрархії у лінгвістичному аналізі. Він виділяє загальномодальний рівень, на якому відбувається витлумачення інваріанта семантики модальності, рівень виокремлення та співвіднесення окремих типів модальних значень, а також рівень субкатегоризації окремих модальних значень [11, 60].

Натрапляємо на подібні проблеми у трактуванні поняття модальності в працях Люй Шусяня. У категорії модальності він виділяє такі складни-

ки, як аспектуальність (значення) висловлення, модальність у вузькому значенні, яка розрізняє речення за метою висловлення, а також модульованість висловлення (темп, інтонація) [10, 229].

Люй Шусян у своїх наукових працях акцентує увагу на функціональному аспекті мови, беручи за основний принцип дослідження вивчення об'єкта з погляду його структури і функцій, тим самим даючи змогу розуміння унікального граматичного устрою китайської мови та взаємовідношень між структурними елементами на всіх мовних рівнях. Модальність він розуміє як засіб розрізнення речень з однаковими за змістом поняттями і різними цілями висловлення. Люй Шусян також присвячує свою працю особливостям уживання модальних часток у мовах *байхуа* і *веньянь*. Учений наголошує на тому, що лексика *веньянь* і *байхуа* має певні спільні риси, але різниця у використанні службових слів досить очевидна [10, 231].

Ван Ляо-І присвячує один з розділів своєї наукової праці «Основи китайської граматики» категорії модальності та її формальним вираженням у мові.

До числа фахівців, які присвятили свої праці дослідженню граматичної системи китайської мови, також можна зарахувати таких видатних учених, як Хуа Лін, Чжао Юнь-Пін, Лі Цзінсі, Лю Шижу, О.О. Драгунов, В.А. Курдюмов, С.Є. Яхонтов.

Певна невизначеність та неточність у дослідженні модальності пояснюється проблемою визначення частин мови у китайській мові. Переважна кількість праць китайських лінгвістів свідчить про певну розбіжність думок у цій сфері, зважаючи на специфічний лад граматичної системи китайської мови [12, 37]. Таким чином, особливої уваги при дослідженні категорії модальності потребують засоби та способи вираження цієї категорії.

Отже, предмет пропонованої статті становить категорія модальності у китайській мові.

Мета представленої статті полягає у визначенні та аналізі ключових складників категорії модальності у китайській мові.

Як справедливо вважають дослідники, модальність усе ще залишається предметом численних наукових дискусій. Загальновідомою є характеристика модальності як встановлюваного мовцем відношення змісту висловлення до дійсності. Але для точнішої характеристики зазначеної вище категорії необхідним виявляється введення такого поняття, як домінуюча ознака, що дає певне уявлення про те, яке саме відношення до дійсності розглядається як основне і специфічне для модальності, але навіть така характеристика зберігає значною мірою невизначеність. Ми повністю погоджуємося із твердженням О.В. Бондарка про те, що модальність – це комплекс актуалізаційних категорій, які характеризують з точки зору мовця відношення змісту висловлення до дійсності за домінуючими ознаками реальності/ірреальності. Те чи інше відношення до цих ознак виражається такими значеннями, як актуальність/потенційність (можливість, необхідність, гіпотетичність тощо), оцінка достовірності, комунікативна установка висловлення, ствердження/заперечення, засвідчення [11, 59]. Як слушно зауважує автор, функціональною основою для аналізу змісту висловлення виступають такі поняття, як актуалізаційна категорія і актуалізаційна функція, що припускають зв'язок мовної функції з будь-яким мовним рівнем – морфологічним, синтаксичним, інтонаційно-синтаксичним, лексичним тощо. Актуалізаційні категорії – це категорії граматики, значення яких являє собою той чи інший аспект відношення змісту висловлення до дійсності, встановлюваного з точки зору мовця.

Безперечно, з модальністю також тісно пов'язана сфера якісної та емоційної оцінки, але оцінюваність лише опосередковано пов'язана із семантикою модальності. На нашу думку, більш доречно розглядати її як сферу, яка взаємодіє з модальністю, що ще раз певною мірою підтверджує «розмитість» ознак цієї категорії.

Кажучи про категорію модальності у китайській мові, не можна не звернути увагу на певні відмінності, що виникають при класифікації засобів і способів вираження категорії модальності у китайській мові. Ці відмінності, насамперед, пов'язані з проблемою виділення частин мови у китайській мові [12, 37]. Лі Цзіньсі та Лю Шижун вважають, що граматичний центр у китайській мові зосереджений у синтаксисі, тому що слова, як правило, не мають зовнішніх морфологічних ознак, за якими їх можна було б віднести до тієї чи іншої частини мови. Саме тому при розподілі на частини мови головними критеріями виступають здатність окремих розрядів слів виступати в ролі тих чи інших членів речення, а також можливість їхнього

поєднання зі словами інших розрядів або з різними формальними елементами. Тому найкращим засобом для розмежування частин мови виступають синтаксичні властивості слова [8, 84].

Основними засобами вираження модальності у китайській мові виступають модальні (допоміжні) дієслова, модальні прислівники, модальні частки, комплемент (додатковий член) можливості/неможливості дії, інтонація.

Люй Шусян у своїх працях приділяє велику увагу категорії модальності у китайській мові. Аналізуючи систему класифікації частин мови в автора, можемо помітити, що сам він приділяє не дуже багато уваги детальній та чіткій класифікації частин мови. Люй Шусян лише вказує на певні різновиди та наводить приклади, як-от: деякі модальні дієслова відносять до категорії дієслів, що виражають переживання, а також виокремлює клас слів-обмежувачів (прислівників), з-поміж різновидів яких виділяє обмеженість оціночного характеру (модальність) [9, 49].

Ван Ляо-І пише, що будь-яка фраза містить емоційно-оцінне забарвлення, що виражається в китайській мові за допомогою модальних дієслів, наприклад: 能 *néng*, 会 *huì*, 可以 *kěyǐ*, 要 *yào*, 想 *xiǎng*, 应该 *yīnggāi*, 该 *gāi*, 需要 *xūyào* і т.п., модальних часток 了 *le*, 呢 *ne*, 吗 *ma*, 吧 *ba* та ін., за допомогою яких у висловленні виражається відтінок визначеності, пояснення, підкреслення, питання, риторичного питання, умови, припущення, імператива, наполягання, примусової згоди, обурення, впевненості, а також модальними прислівниками 难道 *nándào*, 到底 *dàodǐ*, 简直 *jiǎnzhí*, 敢 *gǎn* та ін., за допомогою яких у мові виражається здивування, незгода, іронія, заперечення, посилення, рішучість, риторичне питання [1, 91–103].

Люй Шусян, так само як і Ван Ляо-І, серед засобів вираження модальності виділяє інтонацію і модальні частки. Автор вважає, що треба звернути увагу на те, що не існує повної відповідності між модальними категоріями і модальними частками: з одного боку, одна й та сама частка може бути використана для вираження різних відтінків модальності, з іншого боку, один відтінок модальності може бути виражений різними модальними частками [10, 231]. О.В. Бондарко слушно зауважує, що підсистеми модальних значень частково перетинаються, що дає змогу одному і тому ж значенню, залежно від аспекту, в якому воно розглядається, входити до різних груп [11, 60].

Люй Шусян під терміном 语气词 іноді розуміє модальні слова взагалі, а іноді трактує їх як модальні частки. До того ж автор у своїх працях іноді відносить до модальних часток і прислівники, а іноді зараховує до цього розряду лише частки. Згідно з теорією про поділ на частини мови у китайській мові на повнозначні і службові, од-

ним із найбільш дискусійних постає питання про місце прислівника у цій класифікації. На думку Ван Ляо-І, стверджувати, що прислівники – це повністю службові слова, певною мірою недоречно, адже прислівники мають конкретне значення [2, 40]. В.І. Горелов також вважає, що клас прислівників входить до складу групи повнозначних частин мови [4, 63].

Зовсім особливе місце серед дієслів китайської мови посідають модальні дієслова. Модальні дієслова у китайській мові ніколи не утворюють ніяких форм: ані синтетичних, ані аналітичних. Тому характерною особливістю модальних дієслів у китайській мові виступає їхня повна морфологічна незмінюваність, що пояснюється тим, що всі вони належать до так званих дієслів, що позначають бездіяльність [13, 65].

На думку В.А. Курдюмова, у китайських граматиках модальні дієслова доволі часто трактують як допоміжні дієслова, що позначають ступінь можливості/неможливості дії/вчинку/процесу [7, 293]. Наприклад, за класифікацією професора Лі Цзінь-сі, модальні дієслова включені до групи «допоміжних дієслів». Хуа Лін у розряді дієслів виділяє допоміжні дієслова і вказує на те, що вони, в основному, несуть у собі значення можливості або бажання, а також зауважує, що допоміжні дієслова, на відміну від звичайних, не можуть подвоюватися, їхніми додатками можуть виступати дієслова та дієслівні словосполучення, вони не можуть використовуватися разом із аспектуальними частками 了、着、过. З автором погоджується більшість учених, що працюють у цьому напрямку. З-поміж основних допоміжних дієслів Хуа Лін виділяє наступні: 能够、能、愿意、肯、得、可以、应该、应当、敢 [15, 100].

Однак модальні дієслова – це не службові слова у повному розумінні цього слова, тому що кожне з цих дієслів має власне лексичне значення. Певну складність становить «розмитість» чіткої «європейської» класифікації у китайській мові.

Деякі китайські лінгвісти відносять до модальних дієслів слова, які, на думку європейських фахівців, більше тяжіють до класу прислівників. У кожному конкретному випадку модальне дієслово так чи інакше виявляє ознаки, властиві прислівникам: модальне дієслово «плаває» між власне дієсловом і прислівником зі значенням можливості. А деякі сучасні китайські лінгвісти зараховують модальні дієслова до прислівників, хоча й виділяють їх серед прислівників в одну або дві особливі групи. Модальні дієслова зближує з прислівниками те, що ті й інші посідають у реченні однакове місце, але між цими групами слів існує низка відмінностей. Наприклад, модальне дієслово може приймати у препозицію означення, тоді як прислівник не може; за допомогою модального дієслова можна утворювати

афірмативно-негативну форму питання, а за допомогою прислівника – ні.

Як слушно зауважує О.О. Драгунов, модальні дієслова не можна відносити до розряду прислівників, а відношення між модальним дієсловом та звичайним дієсловом, яке слідує за ним, мають специфічний характер: модальне дієслово керує звичайним дієсловом у формі інфінітива, що виступає додатком до модального, а разом вони становлять складний дієслівний присудок [5, 197]. Наприклад, 我该走了 – *Мені треба йти*, де 我 – я, підмет, 该走 – *треба йти*, складний присудок, виражений модальним дієсловом 该 – *треба* і дієсловом 走 – *йти*. На відміну від О.О. Драгунова, С.Є. Яхонтов вважає, що дієслово, яке слідує за модальним дієсловом, не є його додатком, і взагалі не повинно виникати питання керування модального дієслова, адже воно не «знаходить собі місця у класифікації дієслів за характером управління» [13, 69].

Модальні дієслова виражають ставлення суб'єкта дії до самої дії, тобто виражають здатність зробити цю дію, необхідність чи бажання її вчинити. Тому модальне дієслово в реченні завжди поєднується з іншим дієсловом, утворюючи разом із ним один складний присудок; без іншого дієслова, модальне дієслово не може бути самостійним присудком повного речення – у цьому й полягає найважливіша відмінність модальних дієслів від всіх інших дієслів китайської мови [13, 65].

Але, на відміну від справжніх службових елементів, модальні дієслова все ж таки володіють певною синтаксичною самостійністю. У неповних реченнях основне дієслово може бути випущене, і присудок у реченні в такому випадку складається лише з модального дієслова. Ван Ляо-І також вказує на те, що в реченнях з модальним відтінком можливе випущення основної частини присудка – найчастіше це відповідь на питання із використанням модального дієслова 能、敢 [1, 191]. Наприклад, 张力让我跟他一起去公元玩儿, 但我说: «我不能». – *Чжан Лі хоче, щоб я пішов разом з ним гуляти до парку, але я сказав: «Я не можу».*

Крім способів вираження модальності за допомогою модальних дієслів, прислівників, часток, існує форма вираження можливості/неможливості дії, яка виражається за допомогою особливої дієслівної форми. Ця форма утворюється від дієслів загального виду за допомогою суфіксів 得 та 不 [13, 154]. За допомогою суфікса 得 твориться форма можливості дії, наприклад 买得起 – *можу купити*. За допомогою суфікса 不 твориться форма неможливості дії, наприклад 买不起 – *не можу купити*.

Паралельна форма твориться за допомогою морфеми, етимологічно пов'язаної з показником

минулого завершеного часу, і вказує на можливість завершення дії до кінця або до результату. Наприклад, 吃得得了 – *можу з'їсти (доїсти)*; 吃不了 – *не можу з'їсти (доїсти)*. О.О. Драгунов слушно зауважує, що форма можливості/неможливості у китайській мові – це форма потенційного особливого способу дієслова, єдиний спосіб дієслова, що існує в сучасній китайській мові [6, 117].

Повтор дієслова для вираження оцінки якості також виступає як спосіб вираження модальних відношень. Наприклад, 好是好, 可是我还是不太喜欢. – *Гарно-то гарно, але мені все ж таки не дуже подобається*. Ця конструкція вказує на те, що мовець визнає, що згодний із певним твердженням, але водночас є і значення протиставлення [1, 195].

Розглянувши особливості вираження модальності у китайській мові, можемо зробити висновок, що зазначені вище відмінності у класифікації засобів вираження категорії модальності полягають у певних особливостях класифікації частин мови у провідних китайських лінгвістів. Проаналізовані у пропонованому дослідженні методологічні принципи й теоретичні поняття вивчення категорії модальності дають змогу зобразити певну лінгвістичну картину засобів і способів вираження модальності у китайській мові.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому вивченні та вдосконаленні системи класифікації засобів вираження категорії модальності, а також детальному аналізу особливостей їхнього вживання.

Література

1. Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики / Ляо-И Ван. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 261 с.
2. Ван Ляо-И. Части речи // М.В. Софронов / Новое в зарубежной лингвистике. Языкознание в Китае. – М. : Прогресс, 1989. – С. 37–53.
3. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Исследования по русской грамматике : избранные труды. – М., 1975. – С. 53–87.
4. Горелов В.И. Теоретическая грамматика китайского языка / В.И. Горелов. – М. : Просвещение, 1989. – 318 с.
5. Драгунов А.А. Грамматическая система современного разговорного китайского языка / А.А. Драгунов. – Л. : ЛГУ, 1962. – 210 с.
6. Драгунов А.А. Исследования по грамматике китайского языка / А.А. Драгунов. – М., Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – 230 с.
7. Курдюмов В.А. Курс китайского языка. Теоретическая грамматика / В.А. Курдюмов. – М. : Цитадель-трейд; Лада, 2005. – 576 с.
8. Ли Цзиньси, Лю Шижун. Еще раз об изучении грамматики – разграничение частей речи и проблема существительных // М.В. Софронов / Новое в зарубежной лингвистике. Языкознание в Китае. – М. : Прогресс, 1989. – С. 81–96.
9. Люй Шусян. Очерк грамматики китайского языка. Слово и предложение / Шусян Люй. – М. : Из-во восточной лит-ры, 1961. – 266 с.
10. Люй Шусян. Очерк грамматики китайского языка. Часть первая. Категории / Шусян Люй. – М. : Наука, 1965. – 349 с.
11. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А.В. Бондарко, Е.И. Беляева, Л.А. Бирюлин и др. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
12. Чжао Юнь-Пин. Сопоставительная грамматика русского и китайского языков / Юнь-пин Чжао. – М. : Прогресс, 2003. – 456 с.
13. Яхонтов С.Е. Категория глагола в китайском языке / С.Е. Яхонтов. – Л. : Из-во Ленинградского ун-та, 1957. – 179 с.
14. Thompson S. Recent developments to functional aproache to Chinese // C-T James Huang, Y.-H. Audrey Li / New horizons in Chinese linguistics. – N. : Kluwer academic publishers, 1996. – 383 p.
15. Hua Lin. A grammar of modern Chinese / Lin Hua. – Lincom Europa, 2001. – 201 p.
16. Peyraube A., Li Ming. The semantic historical development of modal verbs of volition in Chinese // J.Z. Xing / Newest trends in the study of grammaticalization and lexicalization in Chinese. – G. : Hubert & Co, 2012. – 303 p.

УДК 81'373

Магеррамова М. А.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто основні підходи до класифікації термінів-комполітів у німецькій мові. Зазначається, що семантико-синтаксична класифікація потребує концептуалізації з лінгвістичної точки зору. Побудова моделі, яка відповідає системності і функціональності, вимагає всебічного аналізу термінів-комполітів з позицій різних підходів. Метою статті є визначення місця детермінативних складних іменників у системі субстантивних комполітів німецької мови та здійснення семантико-синтаксичної класифікації термінів-комполітів у німецькій мові.

Ключові слова: терміни-комполіти, семантико-синтаксична класифікація, складний іменник.

Магеррамова М. А. Семантико-синтаксическая классификация терминов-комполітов в немецком языке. – Стаття. В статті автором рассмотрены основные подходы к классификации терминов-комполітов в немецком языке. Семантико-синтаксическая классификация требует концептуализации этого явления именно с позиции лингвистики. Построение же модели, удовлетворяющей параметры системности и функциональности, требует всестороннего анализа терминов-комполітов с позиции различных подходов. Целью статьи является определение места детермінативных сложных существительных в системе субстантивных комполітов немецкого языка и осуществления семантико-синтаксической классификации терминов-комполітов в немецком языке.

Ключевые слова: термины-комполіти, семантико-синтаксическая классификация, сложное существительное.

Maherramova M. A. Semantic and syntactic classification of terms-composites in German. – Article.

In the article the author reviews the main approaches to the classification of terms-composites in German. Semantic-syntactic classification requires conceptualization of this phenomenon from a position of linguistics. Construction of the same model, satisfying the requirements of functionality requires systematic and comprehensive analysis of terms-composites from the positions of various approaches. Therefore, the goal of the article is to overcome the limitations of professional approaches to determine the classification of terms-composites in the German, defining the location of determinative compound nouns in the system of substantive composites.

Key words: terms-composites, semantic-syntactic classification, creating composites.

Словотвір та утворення комполітів у німецькій мові мають давню історію, оскільки багато вітчизняних та закордонних лінгвістів приділяли надмірну увагу питанням словотвору. Однак не всі сфери цієї галузі залишаються досконало досліджені. Проблемою дослідження у німецькій мові постають складні іменники, а їх продуктивність потребує детального розгляду, адже словникове багатство німецької мови створене не тільки значною кількістю слів, а й широким використанням різних способів словотвору. Адже, за даними словника Дуден, з 400 000 одиниць німецького словникового запасу близько 100 000 складають іншомовні слова.

Актуальність дослідження цього питання визначається проблемами сучасної лінгвістичної науки та значною поширеністю складних іменників у німецькій мові, науково-технічних та рекламних текстах зокрема. При аналізі проблеми варто звернутись до вітчизняних і закордонних учених в області словотвору: О.С. Кубрякової, М.Д. Степанової [8], В.М. Павлова, К.А. Левковської [6], J. Erben, W. Fleischer, W. Motsch, L. Ortner, H.-P. Ortner, H. Paul, H. Wellmann.

В історії словотвору існує значна кількість робіт, в яких автори зверталися до змістового аспекту комполітів. У ранніх роботах вчених-лінгвістів визначається семантика комполітів крізь виявлення узагальнених типів відносин між їх структурними компонентами. Наприклад, на думку О. Бехагеля і Т. Пауля, перший компонент

може висловлювати ставлення місця, де знаходиться предмет, позначений другим компонентом (*Bergbahn*), тимчасове відношення (*Nachtlied*), ставлення інструменту до дії (*Faustkampf*) або матеріалу до предмета (*Bleistift*) [1, 6].

Проте семантика комполітів з часом трактується аналогічно. Наприклад, М.Д. Степанова у роботі «Методи синхронного аналізу лексики» зазначає, що перший компонент відноситься до семантичного поля, яке можна назвати «полем ознаки», й інтерпретує поля як «поле речовини», «поле місцезнаходження або походження» тощо. Такий підхід дозволяє стверджувати, що семантика комполітів дійсно багатоманітна [8].

Необхідно зазначити, що подібні унікальні явища з давніх часів цікавили вчених-лінгвістів. Твори таких філософів, як Н. Бердяєв, Ф. Шеллінг, К. Маркс, Х. Зігварт, А. Бергсон та інших представляють наукову цінність при вивченні явища унікальності у всіх сферах суспільного життя. Дослідженням особливих явищ у мовознавстві займалися як зарубіжні, так і вітчизняні лінгвісти: Н.Д. Арутюнова, І. Барц, І.А. Бодуен де Куртене, Г. Глісон, В.В.Виноградов, Е. Доналієс, Е.А. Земська, І.А. Мельчук, О.С. Кубрякова, Ф. де Соссюр, В. Фляйшер, М.Д. Степанова, А.Д. Райхштейн, Л.І. Ройзензон, В.Г. Чурганова. Також більш детально і системно унікальні елементи словотвору розглядалися в працях Д.О. Добровольського.

Зважаючи на це, метою статті є визначення місця детермінативних складних іменників у си-

стемі субстантивних композитів німецької мови та здійснення семантико-синтаксичної класифікації термінів-композитів у німецькій мові.

Словотвір завжди привертав увагу вчених, оскільки був одним із основних способів поповнення словникового складу німецької мови. Однак питання про місце словотвору в системі німецької мови активно обговорюється лінгвістами, і досі відсутня єдина думка з цього приводу. Також залишається невирішеним питання щодо самостійності словотвору.

Словоскладання як розділ словотвору привернуло нашу увагу тому, що є найпоширенішим способом словотвору. У цілому словоскладання полягає в морфологічному об'єднанні двох або більше самостійних основ. Серед функцій словоскладання виділяють морфологічну, номінативну, синтаксичну та словотворчу. На нашу думку, особливого розгляду потребують субстантивні композити, оскільки вони займають більше 80% всього словникового складу німецької мови, а більшість складних іменників виникли саме зі словосполучень. Однак складні іменники істотно відрізняються від словосполучень і позначають особливий вид предмета.

Необхідно зазначити, що словотвір складних і похідних слів зазвичай відбувається з використанням однокореневих слів за існуючими у мові зразками і моделями, а також за допомогою афіксації, словоскладання, конверсії та інших формальних форм. По суті, словотвір встановлює та описує структуру, моделі, значення і компоненти похідних, здійснює їх класифікацію; визначає основні прийоми і засоби деривації; вивчає особливості групування похідних у словотворчі ряди; характеризує словотворчі значення і категорії; з'ясовує принципи устрою та організації словотворчої системи в цілому [5].

У німецькій мові словотвір належить до перспективних напрямків дослідження, адже число словотворчих засобів значно перевищує число граматичних засобів, а їх багатозначність і синонімія відрізняються більшою складністю і розгалуженістю. Словотвір у німецькій мові дуже добре розвинений, оскільки значна кількість частин мови, як існуючих, так і запозичених, дозволяє складати найрізноманітніші слова. Наприклад, у 1999 році Парламент німецької федеральної землі Мекленбург – Передня Померанія розглянув проект закону під назвою Rinderkennzeichnungs- und Rindfleischetikettierungsüberwachungsaufgabenübertragungsgesetz, що перекладається як «Закон про передачу обов'язків контролю маркування яловичини». Це слово офіційно є найдовшим у німецькій мові (63 літери), але деякі джерела містять посилення на слово з 79 літер – *Donaudampfschiffahrtselektrizitätenhauptbetriebswerkbauunterbeamtengesellschaft* («Товариство службовців молодшого

рангу органу з нагляду за будівництвом при головному управлінні електричного обслуговування дунайського пароплавства») [4]. Доцільність наведення таких прикладів полягає у підтвердженні унікальності та водночас складності словотвору німецької мови.

Варто зауважити, що в німецькій мові складні іменники можуть утворюватися різними способами. На думку О. Вульфберта, найпоширеніший серед них – це словоскладання, а саме складання іменника з іменником, прикметником, дієсловом, числівником або прислівником. У випадку складання іменника з іменником основне граматичне і лексичне значення належить останньому, тоді як перше тільки конкретизує останнє. У випадку складання іменника і дієслова, дієслово зазвичай постає у вигляді чистого кореня. У разі складання іменника з прислівником, прислівник набуває характеру префікса [3].

Лінгвісти розрізняють так методи словотвору в німецькій мові:

– додавання слів або словоформ: *werde lesen* (буду читати), *hatte schreiben* (я хотів би писати), *am liebsten* (найгарніший);

– закінчення і суфікси: *der Schüler – die Schülerin* (школяр – школярка), *machen – machte* (робити – зроблений) [7].

Крім того, слід зазначити, що для кожного роду іменників у німецькій мові характерні власні суфікси: суфікси чоловічого роду: *-er, -ler, -ner* (для позначення професії, національності, походження): *der Mechaniker, der Sportler, der Europäer*; *-e* (вказує на національність): *der Russe, der Deutsche*; – іншомовного походження: *-at: der Soldat; -ant: der Laborant; -ent: der Student; -ist: der Pianist; -or: der Direktor; -ieur: der Ingenieur*; суфікси жіночого роду: *-in*: (від іменників чоловічого роду, що позначають професію, національність): *der Sportler – die Sportlerin, der Russe – die Russin; -schaft* (збірне значення): *das Land – die Landschaft, die Freund – die Freundschaft*; – іншомовного походження: *-ie: die Energie; -tion: die Revolution; -ik: die Mathematik; -ei: die Malerei; -tät: die Universität*; суфікси середнього роду: *-tum* (збірне значення): *der Bauer – das Bauerntum, der Fürst – das Fürstentum; -chen, -lein* (зменшувально-пестливе значення): *der Sohn – das Söhnchen, der Tisch – das Tischlein*; іншомовного походження: *-um: das Museum, das Jubileum, das Studium* [7].

Для утворення слів у німецькій мові застосовують такі способи:

– афіксація: *gesund – die Gesundheit* (здоровий – здоров'я), *malen – gemalt* (малювати – намалювати);

– суфіксація і префіксація: *beliebsten, die Beschreib*;

– внутрішня флексія та чергування основи: *euer – eure, teuer – teure*;

– перетворення різних слів у форми одного слова: gut – besser (добрий – кращий), gern – lieber (охоче – краще).

Підсумовуючи вищезазначене, слід підкреслити те, що іменники в німецькій мові складають близько 60% словникового запасу і їх кількість постійно збільшується. Усі іменники можна розділити на абстрактні (Abstrakta) і конкретні (Konkreta). Абстрактні іменники позначають почуття, властивості, явища (die Freude, der Mut, der Regen). Конкретні іменники, у свою чергу, поділяються на загальні (der Mensch, das Kind), власні (Alexander Puschkin, Moskau), речові (das Brot, die Milch) та збірні (die Menschheit, das Volk).

Аналізуючи складні слова, варто зазначити, що складним словом називають морфологічно цілісну одиницю мови, складові частини якої пов'язані одна з одною певними моделями і утворюють складну лексичну одиницю. В основі складного слова міститься не менше, ніж два корені. Необхідно зауважити, що структура німецьких складних слів досить різноманітна; найпростішим є складання основ різних частин мови, наприклад: Stahlblech, Hartschaum, Liegeplatz. Більш складну морфологічну структуру мають слова з так званими сполучними елементами, наприклад: *Pumpenantrieb, Pferdebahn, Ortspfohl, Volkswirtschaft*.

Також для словотвору в німецькій мові застосовуються морфеми – найменш значущі частини слів і словоформ, одиниці, що володіють і формою, і значенням. Одні морфеми несуть частину лексичного значення і слугують для утворення нових слів: -er: der Arbeiter, der Lehrer, der Käufer; інші несуть граматичне значення і слугують для утворення граматичних форм слова: -end: machend; -st: tuest.

У свою чергу морфеми поділяються на:

- корінь – обов'язкова морфема у слові, що містить основне лексичне значення, напр.: der Tisch.
- афікси – службові морфеми, що приєднуються до кореня з метою словотвору, напр.: bekommen.

З точки зору місця морфем у складі слова відносно кореня афікси поділяються на:

- префікси (weggehen, aufmachen);
- постфікси (die Freundin, kleiner);
- інтерфікси (Kleidungsstück, der Klassenlehrer, das Geschichtsbuch);
- конфікси, що представляють собою комбінацію з префікса і постфікса і функціонують спільно (bekommen).

Особливу проблему складають складні іменники, які зазвичай класифікуються лінгвістами таким чином:

- 1) за структурно-генетичним типом;
- 2) за типом синтаксико-семантичного зв'язку між компонентами.

У класифікації за першим принципом розрізняються три класи складних іменників:

- а) повноскладні з'єднання;
- б) неповноскладні з'єднання;
- в) зрушення [6].

Повноскладними з'єднаннями постають іменники складного характеру, перший компонент яких представлений основою слова, наприклад: Erdbeben (землетрус), Gusseisen (чавун), Leichtmetall (легкий метал), Leichtwasser (легка вода). Неповноскладними з'єднаннями є іменники, у яких основи пов'язані з'єднувальним елементом, наприклад: Frauentag, Tageslicht, Wörterbuch.

Зрушення відрізняються від повноскладних і неповноскладних з'єднань тим, що їх компоненти оформлені так само, як члени словосполучення, згідно з існуючими морфолого-синтаксичними нормами мови. Вони об'єднані одним загальним наголосом і мають єдину словотвірну основу.

На думку І. Сулова та К. Фролової, складно-синтаксичні слова відрізняються, адже між ними відсутні визначальні та словотвірні взаємозв'язки.

У більшості випадків слова названого типу являють собою:

- а) субстантивацию пропозиції в наказовій формі (*das Vergißmeinnicht, der Springinsfeld*);
- б) адвербіалізовані словосполучення (meistenteils);
- в) субстантивовані адвербіалізовані прийменникові групи (*der Ohnebart*).

Втім, більшість слів такого типу є іменами або прізвиськами людей, а також назвами рослин: der Habenichts – «жебрак», «бідняк»; der Tunichtgut – «нероба»; *das Rührmichnichten* – «недотрога» тощо. Проте в якості назв предметів складносинтаксичні імена вживаються рідко.

Особливість дослідження зазначеної теми визначається недостатньою вивченістю унікальних мовних елементів у рамках сучасної словотвірної парадигми, а також необхідністю більш детального вивчення процесу унікалізації, який являє собою варіант мовної норми, порушення стандарту на словотвірному рівні. Однак терміни-композиції доволі поширені у німецькій мові, що пояснюється як особливостями лексичного складу німецької мови, так і особливостями, характерними для термінологічних поєднань. Терміни-композиції можуть бути утворені такими способами: складанням іменника з іменником, прикметником, дієсловом, числівником, прислівником. Звідси можна зробити важливий висновок: навчаючись розумінню складних іменників, варто готуватися до розуміння складних слів інших частин мови. Варто зауважити, що між складними іменниками, з одного боку, і складними словами інших частин мови, з іншого боку, багато спільного. Ні у складних прикметників, ні у складних дієслів немає особливих структурно-морфологічних і семантичних ознак, які не зустрічались б у складних іменників.

Література

1. Вашунин В.С. Субстантивные сложные слова в немецком языке / В.С. Вашунин. – М. : Высшая школа, 1990. – 158 с.
2. Вашунин В.С. Окказиональные композиты в немецком языке с коммуникативно-прагматической точки зрения / В.С. Вашунин // Текст, высказывание, слово. – М., 1983. – С. 194–199.
3. Вульферт И.И. Пособие по переводу немецкого научно-технического текста / И.И. Вульферт. – М. : Литература на иностранных языках, 1999. – 260 с.
4. Дементьева Т.М. Терминологическая лексика композитной конструкции в языке права европейского союза / Т.М. Дементьева // Альманах современной науки и образования. – 2007. – № 3. – С. 65–72.
5. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М. : КомКнига, 2005. – 264 с.
6. Левковская, К.А. Словообразование современного немецкого языка / К.А. Левковская // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 151–154.
7. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / [А.Н. Зувев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурашов и др.] ; под рук. М.Д. Степановой. – 2-е изд. стереотип. – М. : Рус. яз., 2000. – 536 с.
8. Степанова М.Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке для филологических университетов и институтов иностранных языков / М.Д. Степанова, В. Фляйшер. – М. : Высшая школа, 1984. – 264 с.

УДК 811.111'373

Мікава Н. М.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ HAIR В АНГЛІЙСЬКИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації англійського концепту HAIR у тлумачних словниках. У роботі розглядаються основні підходи до вивчення концепту у сучасному мовознавстві; аналізуються словникові дефініції номінативних одиниць, які вербалізують концепт HAIR в англійській мові.

Ключові слова: концепт, вербалізація, номінативна одиниця, дефініція.

Мікава Н. М. Вербализация концепта HAIR в английских толковых словарях – Статья.

Статья посвящена исследованию особенностей вербализации англоязычного концепта HAIR в толковых словарях. В работе рассматриваются основные подходы к изучению концепта в современном языкознании; анализируются словарные дефиниции номинативных единиц, которые вербализуют концепт HAIR в английском языке.

Ключевые слова: концепт, вербализация, номинативная единица, дефиниция.

Mikava N. M. Verbalization of the concept HAIR in the English explanatory dictionaries – Article.

The given article deals with the investigation of the peculiarities of verbalization of the English concept HAIR in explanatory dictionaries. Main trends in the concept study in modern linguistics are being viewed in the article; vocabulary definitions of the nominative units verbalizing the concept HAIR in the English language are being analyzed.

Key words: concept, verbalization, nominative unit, definition.

Характерною ознакою сучасної філологічної науки є бурхливий розвиток когнітивної лінгвістики – напряму мовознавства, у якому мова розглядається як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою дійсності та досвіду [13, 213].

На сьогодні головними завданнями когнітивної лінгвістики є, зокрема, аналіз природи мовної компетенції людини, її онтогенезу; дослідження специфіки категоризації та концептуалізації; опис організації внутрішнього лексикону людини відповідно до структур репрезентації знань і механізмів пам'яті; пояснення когнітивної діяльності людини у процесах породження, сприйняття і розуміння мовлення, комунікації; дослідження пізнавальних процесів і ролі природних мов у їхньому здійсненні; встановлення співвідношення мовних структур із концептуальними; співвідношення мовних знаків та відображених у них культурних реалій; виявлення та опис мовної картини світу та її фрагментів тощо [13, 214; 6, 70–72].

У фокусі уваги переважної кількості праць з когнітивної лінгвістики знаходиться мова: «у когнітивній лінгвістиці функціонування мови розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища» [5, 24].

Мета нашого дослідження полягає в аналізові мовних засобів вербалізації концепту HAIR на матеріалі англійських тлумачних словників. Актуальність роботи підкреслюється тим, що вона виконана в рамках головної проблематики когнітивної лінгвістики, а саме – вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності [8, 37].

Насамперед наведемо визначення поняття «концепт» та розглянемо основні підходи до його вивчення у сучасній лінгвістиці.

Власне термін «концепт» був уведений у 1928 році С.А. Аскольдовим, під яким учений розумів «мисленнєве утворення, яке заміщує нам в процесі думки невизначену безліч предметів одного і того ж роду» [1, 267].

Класичним тлумаченням цього терміна, на думку О.О. Селіванової, вважається визначення у «Короткому словнику когнітивних термінів», запропоноване О.С. Кубряковою [13, 256], а саме: концепт – це «термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини» [12, 90].

Розвиток когнітивної семантики призвів до виникнення декількох напрямів аналізу концептів у відповідності до методологічної орієнтації дослідників. Слід зазначити, що спільним для всіх напрямків є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності ж пов'язані, у першу чергу, з фокусуванням на певному типі концептів, а також з різним трактуванням відношень між концептом як елементом етнокультурної картини світу та лексичним значенням [11, 192–193]. Українська дослідниця І.С. Шевченко виокремлює такі напрями концептуального аналізу:

1) культурологічний напрямок, представлений у дослідженнях Ю.С. Степанова, де концепт визначається як згусток культури у свідомості людини; саме у вигляді концепту культура входить у ментальний світ людини, і завдяки йому людина сама входить у культуру та іноді впливає на неї; це основний осередок культури в ментальному світі

людини [10, 40–41]. У цьому напрямі мова розуміється як одне із джерел знань про концепти;

2) об'єктом лінгвокультурологічного напрямку є культурний концепт як ментальне утворення; цей підхід спрямований на комплексне вивчення певної мови, свідомості та культури. Концепт культури характеризується предметно-образною, понятійною та ціннісною складовими [4, 151];

3) представники логіко-ейдетичного напрямку, зокрема С.А. Жаботинська, наголошують на необхідності співвіднесення елементів структури значення та об'єднання їх у складі певної (схемної) структури при концептуальному аналізі та зосереджують свою увагу на базових фреймах побудови лексично представлених концептів [3, 12];

4) у рамках когнітивно-поетичного напрямку, представленого у дослідженнях О.П. Воробйової, О.М. Кагановської, аналізується образний простір концепту у художньому тексті, текстові концепти художньої прози [11, 193]. У дослідженні текстових концептів художнього тексту мовна форма враховується як концепт, що реалізований у конкретних мовних знаках і зумовлений властивістю мови кодувати знання, отримані через сприйняття та осмислення світу;

5) основна спрямованість семантико-когнітивного підходу полягає у дослідженні співвідношень семантики мови з концептосферою народу, співвідношень семантичних процесів з когнітивними [9, 173]. У процесі лінгвокогнітивного дослідження метод семантико-когнітивного аналізу передбачає перехід від змісту значень мовних знаків до змісту відповідних концептів у ході окремого етапу опису – когнітивної інтерпретації [9, 178]. Саме розгляд семантики мовних одиниць, які об'єктивують концепти, дозволяє отримати доступ до змісту концептів як мисленнєвих одиниць.

Як відзначають З.Д. Попова та Й.С. Стернін, «забезпечивши виявлення та опис відповідних концептів, семантико-когнітивний підхід надає дослідникам дві можливості подальшого використання отриманих даних: *повернення до мови* – використання отриманих когнітивних знань для пояснення явищ та процесів у семантиці мови, поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики; такий напрям дослідження є когнітивною семасіологією; *рух до свідомості* – моделювання концептів як одиниць національної концептосфери, національної культури; такий напрям є лінгвістичною концептологією» [9, 178].

Вслід за представниками цього напрямку визначаємо концепт як базову одиницю мисленнєвого коду людини, яка має внутрішню структуру, що складається із концептуальних ознак, є результатом пізнавальної діяльності особистості та суспільства, містить комплексну інформацію про відповідний предмет або явище, а також про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю

та ставлення до цього предмета чи явища [9, 175; 7, 100]. Слід зазначити, що концепт є інформаційною структурою, яка відображає уявлення людини про об'єкти не тільки духовного, а й матеріального буття, тобто концепти розрізняються за ступенем конкретності-абстрактності [2, 26].

Представники цього напрямку вважають мову одним із основних інструментів пізнання та концептуалізації навколишнього світу, а відтак й інструментом опису концептів. «Шлях дослідження від мови до концепту є найбільш надійним, аналіз мовних засобів дозволяє найбільш простим та ефективним способом виявити ознаки концепту та змодельовати його» [9, 179]. Саме тому предметом семантико-когнітивних досліджень є різні засоби репрезентації, тобто вираження, передачі концептів у мові. Аналіз складу того чи іншого концепту виявляється через значення мовних одиниць, що репрезентують цей концепт, їх словникові тлумачення та мовленнєві контексти [2, 31].

Матеріалом дослідження особливостей вербалізації концепту HAIR слугували тлумачні словники англійської мови.

Розглянемо, насамперед, словникову дефініцію лексичної одиниці *hair*, яка номінує відповідний концепт:

«Hair –1. any of the fine thread – like strands growing from the skin of humans, mammals, and some other animals;

2. a fine thread – like strand growing from the epidermis of a plant, or forming part of a living cell;

3. hairs collectively, especially those growing on a person's head;

4. (a hair) a very small quantity or extent» [15].

Як бачимо, лексема *hair* містить у структурі свого лексичного значення чотири семеми. Перша із них має узагальнююче значення та позначає як волосся на тілі людини, так і шерсть тварин. Друга семема позначає ворсини на рослинах; третя – волосся на голові людини; четверта ж актуалізує одну із зовнішніх ознак волосся – тонкість, яка, до речі, наявна у дефініції першої та другої семем (*fine*).

У нашому дослідженні ми фокусуємо свою увагу виключно на волоссі людини. За соматичною ознакою виокремлюємо три лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), які вербалізують концепт HAIR в англійській мові, а саме: ЛСГ «*headhair*», ЛСГ «*facialhair*» та ЛСГ «*bodyhair*». Розглянемо особливості представленості конститuentів зазначених груп в англійських тлумачних словниках.

До складу ЛСГ «*headhair*» входять, насамперед, назви різноманітних зачісок, які можна об'єднати у тематичний ряд «*hairstyle (a particular way in which a person's hair is cut or arranged)*» (WD). Як впливає із зазначеної дефініції, ця номінація виступає родовим поняттям

для номінативної одиниці «*haircut (the style in which a person's hair is cut)*» (WD). У свою чергу ці два гіпероніми об'єднують цілу низку гіпонімів, що й утворюють відповідний тематичний ряд, який досить широко представлений в англо-мовних тлумачних словниках. Загальний обсяг вибірки із зазначених джерел становить 30 англо-мовних номінацій зачісок.

Структура лексичного значення англо-мовних номінацій зачісок містить архісему, яка, власне, і відносить певну номінативну одиницю до досліджуваної групи. Позначається вона номінаціями *hairstyle* та *haircut*, наприклад:

«*top-top – a man's hairstyle in the form of a long shaggy bob*» [15].

Серед диференційних сем виділяємо описові та відносні. Описові семи позначають форму та довжину зачіски, наприклад:

«*bob – a style in which the hair is cut short and evenly all round so that it hangs above the shoulders*» [15];

«*crew cut – a very short hair cut for men and boys*» [14].

Відносні семи позначають носіїв зачісок – чоловіків та жінок:

«*pompadour – a woman's hairstyle in which the hair is turned back off the forehead in a roll*» [15].

Зазначимо також, що номінація *hair* утворює словотвірне гніздо, при чому більшість похідних слів за значенням належать до складу ЛСГ «*headhair*». Залежно від лексичного значення утворених номінативних одиниць їх можна розподілити на декілька груп, кожна з яких актуалізує певну ознаку твірної основи *hair*:

процедури з волоссям, наприклад:

1) «*hairdressing – a) the action or process of washing, cutting, curling, or arranging the hair; b) the occupation of a hairdresser; c) a preparation for grooming and styling the hair*» [14];

2) люди, які виконують ці процедури:

«*hair-dresser – a person whose occupation is the dressing or cutting of hair*» [15];

3) інструменти, якими виконуються ці процедури:

«*hairbrush – a brush for smoothing a person's hair*» [14];

4) тонкість волосся:

«*hairbreadth – a very small space or distance; extremely narrow or close*» [15];

«*hair-space – a very thin space between letters or words*» [15];

«*hair-splitting – characterized by or fond of small and over fine distinctions*» [15];

5) захисна функція волосся:

«*hair-curling – exciting, astonishing, frightening, or horrifying*» [14];

«*hair-raising – extremely alarming, astonishing, or frightening*» [14].

Таким чином, проведений аналіз показав, що номінативна одиниця *hair* формує власне словотвірне гніздо. Новоутворені номінативні одиниці актуалізують такі семантичні ознаки, як тонкість волосся, (завдяки метафоричному переосмисленню), його захисну функцію (як відомо, одним із фізіологічних проявів таких емоцій, як страх, сильне здивування є реакція волосся на голові та тілі людини) та позначають процедури з волоссям, людей, які виконують ці процедури, та інструменти, за допомогою яких ці процедури виконуються.

ЛСГ «*facialhair*» представлена у проаналізованих тлумачних словниках такими номінативними одиницями: *eyebrow*, *eyelashes*, *beard*, *moustache*, *goatee*, *sideburns* та ін. Розглянемо дефініції зазначених номінацій:

«*eyebrow – the strip of hair growing on the ridge above a person's eye socket*» [15];

«*eyelash – each of the short curved hairs growing on the edges of the eyelids, serving to protect the eyes from dust*» [14];

«*moustache – a strip of hair left to grow above the upper lip*» [14].

Як бачимо, наведені словникові дефініції містять інтегральну сему (*hair*) та диференційні семи (відносні), які вказують місце, де росте цей тип волосся, та його функцію

«*Beard – growth of hair on the chin and lower cheeks of a man's face*» [15] – ця номінація виступає гіперонімом до відповідного тематичного ряду, який, за даними використаних у дослідженні словників, налічує бігонімів, серед яких відзначимо, зокрема, наступні номінації:

«*goatee – a small pointed beard like that of a goat*» [15];

«*Vandyke – neat, pointed beard*» [15].

З медичної точки зору волосся на обличчі є вторинною статевою ознакою чоловіків, чим, власне, і пояснюється кількісна перевага тих номінацій, що позначають волосся на чоловічому обличчі.

Що ж стосується ЛСГ «*bodyhair*», то нормативні словники англійської мови не фіксують номінації, які позначають волосся на інших ділянках тіла, окрім голови та обличчя. Дослідження цієї ЛСГ потребує залучення англо-мовних енциклопедичних джерел.

Таким чином, концепт HAIR вербалізується в англійській мові трьома ЛСГ: «*headhair*», «*facialhair*» та «*bodyhair*». У цих ЛСГ, в свою чергу, виокремлюються тематичні ряди, елементи яких об'єднані більш специфічними ознаками.

Перспективою подальшого аналізу особливостей вербалізації цього концепту є аналіз фразеологізмів із компонентом *hair* в англійській мові.

Література

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность : Антология / под ред. В.Н. Нерознака. – М. : Академия, 1997. – С. 267–280.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика : [курс лекций по английской филологии] / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ : типы фреймов / С.А. Жаботинская // Когнитивная семантика : матер. второй межд. школы-семинара. – Ч. 2.– Тамбов, 2000. – С. 10–13.
4. Карасик В.И. Языковой круг : Личность. Концепты. Дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі / М.П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
6. Пименов Е.А. Когнитивная лингвистика на современном этапе / Е.А. Пименов, М.В. Пименова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике : сб. матер. 26–28 сентября 2006 года. – Тамбов : Изд-во Тамбовского гос. ун-та им. Г.Р. Державина, 2006. – С. 70–72.
7. Пименова М.В. Методология концептуальных исследований / М.В. Пименова // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия «Филология». – Кемерово, 2002. – Вып. 4(12). – С. 100–105.
8. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – 3-е изд. стереотип. – Воронеж : Изд-во «Истоки», 2003. – 170 с.
9. Попова З.Д. Семантико-когнитивный подход как направление когнитивной лингвистики / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Vitainlingua : К юбилею проф. С.Г. Воркачева : сб. статей / отв. ред. В.И. Карасик. – Краснодар : Атриум, 2007. – С. 171–180.
10. Степанов Ю.С. Константы : Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – 2-е изд. испр. и доп.– М. : Академический проект, 2001.– 990 с.
11. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И.С. Шевченко// Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192–195.
12. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М. : Филологический факультет Московского гос. ун-та им. М.В. Ломоносова, 1996.– 248 с.
13. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
14. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, 1993. – 1216 p.
15. Oxford English Reference Dictionary. – 2 ed. – Oxford, New York, 1996. – 1765 p.

УДК 811.161.2'36

Мороз Т. Ю.

СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА АСИМЕТРІЯ В СИСТЕМІ МОРФОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ЧИСЛА АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ

У статті проаналізовано явище семантико-граматичної асиметрії в системі морфологічної категорії числа абстрактних іменників, виявлено чинники формування невідповідності форми та значення, визначено способи й засоби компенсації асиметричних виявів. Методи дослідження: метод зіставлення, структурний метод, метод компонентного та дистрибутивного аналізу, описовий метод.

Ключові слова: семантико-граматична асиметрія, категорія числа, форма, значення.

Мороз Т. Ю. Семантико-грамматическая асимметрия в системе морфологической категории числа абстрактных существительных. – Статья.

В статье проанализировано явление семантико-грамматической асимметрии в системе морфологической категории числа абстрактных имен существительных, выявлены причины возникновения несоответствия между формой и значением, определены способы и средства компенсации асимметричных явлений. Методы исследования: метод сопоставления, структурный метод, метод компонентного и дистрибутивного анализа, описательный метод.

Ключевые слова: семантико-грамматическая асимметрия, категория числа, форма, значение.

Moroz T. Yu. The semantic-grammatical asymmetry in the category of number system of abstract nouns. – Article.

The semantic-grammatical asymmetric phenomenon in the system of the category of number of abstract nouns is analyzed in the article. The reasons for the appearance of disparity between the form and the meaning are found out. Means and ways of overcoming the asymmetric phenomena are defined. Methods of investigation: method of comparison, structural method, method of component and distributive analysis, descriptive method.

Key words: semantic-grammatical asymmetry, category of number, form, meaning.

Морфологічна категорія числа іменників завжди становила особливий предмет уваги лінгвістів, що вилилося в існування багатьох позицій стосовно неї. Найбільш поширеними можна вважати однібічний (формальний) погляд, відповідно до якого число визнається класифікаційною категорією (П.Ф. Фортунатов та його послідовники, А.А. Залізник, І.Г. Милославський), та двобічний (структурно-семантичний), який розглядає цю категорію як складну й неоднорідну, що в ній частина форм є семантично мотивованими, а частина виражають число лише формально (О.К. Безпояско, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.І. Дегтярьов, А.П. Загнітко, І.Г. Матвіяс, Й.П. Мучник та ін.).

У сфері морфологічної категорії числа не існує прямої кореляції між семантикою та формою на рівні системи, що навіть без ретельного аналізу вказує на існування семантико-граматичної асиметрії.

Виявлення й аналіз випадків семантико-граматичної асиметрії неможливі без визначення симетричного співвідношення семантики та граматики у сфері морфологічної категорії числа. Ця операція має бути здійснена з урахуванням того факту, що слова іменникового класу неоднорідні щодо характеру втілення основної граматики характеристики іменника, а саме узагальненого граматики значення предметності.

У сфері непередикатних (первинних) іменників, характерною ознакою яких можна вважати те, що реалії, які ними позначаються, мають чітко визначену просторову дислокацію, виділяються людським мисленням із загальної картини, а відтак можуть бути протиставлені таким самим реалі-

ям, семантичною домінантою є підстави визнати рахованість реалій. Відповідно до цього основу семантики числа власне-предметних іменників формуватиме протиставлення один/більше ніж один предмет, одиничність/неоднорідність (множинність). На думку багатьох дослідників, саме цей значеннєвий компонент є найбільш логічним [2, 92–93; 3, 64].

Усі інші іменники, до яких не застосовна ідея рахунку, виявлятимуть нездатність до формування семантичної опозиції одиничність/множинність, а відтак формуватимуть поле асиметрії в структурі категорії числа іменника.

Говорячи про причини виникнення асиметрії у сфері морфологічної категорії числа іменників, підтримуємо позицію Н.Г. Озерової, яка головним чинником у цих процесах вважає тісну взаємодію граматики та лексики: «Число іменників відноситься до тих морфологічних категорій, які найбільш тісно пов'язані з лексикою. Це стосується як можливості утворення словоформ однини та множини від іменників, що належать до різних лексико-граматичних розрядів, так і процесу лексикалізації певних форм, характеру участі категорії числа в розвитку семантичної структури субстантивів» [7, 33].

Мета статті – проаналізувати специфіку абстрактних іменників щодо вираження категорії числа, виявити випадки семантико-граматичної асиметрії у сфері морфологічної категорії числа абстрактних іменників, визначити причини виникнення та способи її компенсації з урахуванням сучасних тенденцій розвитку морфологічної системи української мови.

Абстрактні іменники за своїм змістом протистоять конкретним. Якщо конкретні є основними носіями загальнокатегорійного значення предметності, є первинними іменниками, які «позначають дискретні предмети, тобто такі предмети, що існують окремо, а отже, підлягають рахунку» [2, 51], то абстрактні іменники, також утілюючи значення предметності, є вторинними іменниками, які позначають особливі, нематеріальні предмети – дії, стани, ознаки, властивості, якості, що абстраговані людською свідомістю від своїх носіїв. Абстраговані в такий спосіб до рівня предметів ознаки (в широкому розумінні) не придатні для обрахунку: вони існують як недискретні, не локалізовані в часі й просторі. Подібну семантичну специфіку абстрактних іменників визначає те, що у своїй значеннєвій структурі вони частково зберігають значення, характерні для ознакових слів (прикметникових і дієслівних), до яких додаються семантичні компоненти, типові для власне-іменників. Наявність ознакового компонента в семантиці абстрактних іменників стає на заваді їх остаточному уподібненню до власне-предметних іменників [5, 64–69].

На граматичному рівні на невластивість абстрактних іменників особливо гостро реагує категорія числа: як один із основних граматичних реалізаторів значення предметності вона повинна втілювати непередметні імена у формі предметних, однак, унаслідок семантичної несумісності абстрактного значення з ідеєю рахунку, вона не забезпечує ці форми типовим для неї категорійним значенням однини та множини. Саме ця обставина послужила підставою для висловлюваної в лінгвістичній літературі думки про форми числа абстрактних іменників як семантично «пустих» у числовому плані (О.А. Колесников). Проте більш виваженою бачиться позиція, згідно з якою числові форми абстрактних іменників таки мають значення – формально-граматичне [2, 95–96]. Такий характер значення граматичних форм числа не виводить абстрактні іменники за межі категорії числа, але водночас трансформує її, оскільки зі словозмінної вона перетворюється на класифікаційну: абстрактні іменники втілюються лише в одну з наявних форм категорії числа – у форму однини або множини, не утворюючи протилежних корелятивних числових пар. Відтак частина іменників абстрактної семантики має форму граматичної однини, тобто репрезентує формальний клас *singularia tantum*, наприклад, *шум, біганина, радість, метр, діалектика*, а частина – граматичної множини, тобто *pluralia tantum*, наприклад, *перегони, жнива, вибори*, яких кількісно менше.

Отже, кожен абстрактний іменник характеризується врізаною, дефектною категорійною числовою парадигмою. Маючи або лише форму однини, або лише форму множини й не утворюючи

корелятивних пар, що зумовлено несумісністю абстрактного значення з ідеєю рахунку, абстрактні іменники репрезентують сферу асиметричної реалізації категорії числа.

Такий стан речей характерний для абстрактних іменників у їх основному первинному значенні опредмечених дій, станів, ознак, властивостей та ін. Проте за певних умов абстрактні іменники можуть зазнавати семантичного розвитку в напрямку конкретизації, що виливається в їх здатність набувати значення рахованості, а відтак і можливість досягати симетричного для категорії числа співвідношення форм і значень. Так, Н.Г. Озерова зазначає, що «абстрактні іменники, включаючись у загальний процес семантичного розвитку, можуть стати носіями більшої кількості сем, тобто полісемантичними лексичними одиницями. Розвиваючи нові значення, такі субстантиви пов'язуються з категорією рахованості й переходять із розряду слів із потенційно повною парадигмою в розряд іменників із реальною повною парадигмою» [7, 46]. На такі факти неодноразово вказувалося в науковій літературі, однак найґрунтовніше їх дослідила Н.Г. Озерова, з'ясувавши характер і напрямки семантичного розвитку абстрактних іменників різних лексико-семантичних груп [7, 45–60].

Основну увагу лінгвіст приділила дослідженню абстрактних іменників однинної форми, які в певних лексико-семантичних варіантах набувають конкретного значення й починають функціонувати як іменники із повною числовою парадигмою, тобто мають і форму однини, і форму множини. Основний висновок своїх спостережень дослідниця формулює так: «Характерний для форми множини іменників набір граматичних сем не може поєднуватися із семою «абстрактність», яка виступає провідною в лексичній семантиці абстрактних імен. Поява в семантичній структурі цих іменників конкретизуючих лексичних сем «окремішність виконання дії», «окремішність вияву ознаки», «окремішність вияву властивості» мотивує їх поєднуваність із граматичними семами «множина», «розчленованість», основними семами у формі множини, реалізує одне з лексичних значень слова, яке викликає зміни в граматичній характеристиці нового лексико-семантичного варіанта» [7, 60]. Є всі підстави погодитися з цією позицією і навіть дещо поширити її: будь-який іменник абстрактної семантики однинної форми потенційно здатний конкретизуватися в тому чи іншому напрямі, а отже, набувати співвідносних форм однини та множини, а «відсутність чи слабку представленість форм множини абстрактних імен слід розглядати швидше не як заборону системи, а як результат їх «незажаданості» в мовленнєвій діяльності» [8, 67].

Витворення повної числової парадигми неоднаковою мірою притаманне абстрактним іменникам, що різняться мотиваційною базою. Так, наприклад, В.М. Нікітевич зазначає, що при зіставленні таких іменників, як *матеріалізм*, *дуалізм* (абстраговані поняття), *білизна*, *чесність* (абстраговані якості), *сон*, *ходьба* (абстраговані стани, дії, процеси), очевидним є більш конкретний характер іменників саме останньої групи [6, 62]. Причина цього криється, очевидно, в тому, що просторова окремішність предметів як ознака субстантивів [5, 45], яка забезпечує можливість рахунку окремих предметів, знаходить у семантиці дієслова своєрідний семантичний «відгук» – часово-просторову локалізованість дій, станів, процесів [5, 46–47]. Саме ця кореляція забезпечує необхідний ґрунт для активізації категорії числа за її прямим призначенням – розрізненням кількості. Тому абстрактні віддієслівні іменники більш послідовно утворюють числові кореляти множини (*дослід/досліди*, *виймка/виймки*, *дослідження/дослідження*, *зупинка/зупинки*). Натомість постійна статична ознаковість, не локалізована в часі й просторі, що притаманна семантиці прикметників [3, 17], менш співвідносна з предметністю, що вливається у відносно важче утворення форм множини деад'єктивів.

Для абстрактних іменників відприкметникового походження процедура конкретизації більш складна внаслідок нелокалізованості ознакових характеристик: якість, властивість мисляться поза будь-якими вимірами.

Незначна частина абстрактних іменників репрезентована лише формою множини, тобто становить окреме групування в межах формального класу *pluralia tantum*. У науковій літературі традиційно вказують на такі лексико-семантичні групи множинних іменників: назви дій, процесів, станів на зразок *витребеньки*, *відвідини*, *дебати*, *пересміхи*, *веселоці*, *пустоці*; назви часових проміжків, свят і обрядів на зразок *сутінки*, *входини*, *заручини*, *обжинки*, *іменини*, *канікули*, *розглядини*, *роковини*; назви ігор на зразок *шахи*, *схованки*, *сніжки*.

Як засвідчує дібраний матеріал, абстрактні множинні іменники в основному віддієслівного походження. Це дає підстави припускати, що існує своєрідна семантична скооперованість між дієслівними значеннями й іменниковим значенням, характерним для форми множини. Схильність дієслів до втілення у множинну іменникову форму, очевидно, можна пояснити тим, що саме в ній з'являється можливість відобразити значення дуративності (тяглості) дій чи процесів, які водночас обмежені в часовому вимірі: вони мають початок, певний час продовжуються й закінчуються. Таким чином, тим семантичним компонентом дієслів, який знаходить кореляцію у формі множини

іменників, є аспектуальне значення певної дії, процесу або перебування в стані. Так, наприклад, дієслово *відвідувати* (*відвідати*) містить у своєму значенні вказані три компоненти: дія має свій початок, певний час розвивається й, нарешті, закінчується, а його іменниковий корелят *відвідини*, латенізуючи значення початку та кінця, актуалізує значення часової подовженості, яке й реалізується на рівні іменника формою множини. У такий спосіб пропонується в деяких описах вказівка на те, що множинна форма співвідноситься зі значенням повторюваності певних дій [1, 161; 4, 220], не зовсім точна. Іменники-плюративи невіддієслівного походження також актуалізують значення часової подовженості. Отже, можна стверджувати, що форма множини іменників-плюративів насправді семантично навантажена, однак при цьому вказує на невласне числове значення, що конститує грамему множини конкретних іменників. Тому про форму множини як «пусту», на що вказують деякі дослідники, у цьому разі варто говорити з певною умовністю.

Як іменники абстрактної семантики однинної форми абстрактні плюративи можуть семантично розвиватися в бік конкретизації свого значення. Це, зокрема, вливається в можливість поєднання їх із кількісними збірними числівниками, наприклад, *двоє канікул*, *трос проводів* [9, 56]. Базою для конкретизації семантики цих абстрактних іменників слугує їх «часова» домінанта. Несучи у своєму значенні вказівку на певний час протікання дії чи стану або існування стану, вони тим самим указують і на те, що ці дії чи стани можуть темпорально локалізуватися й повторюватися в часі й просторі: декілька разів можна жнивувати, обжинати, дебатовати, когось проводити, когось відвідувати тощо. Набуваючи такого конкретизованого значення, початково абстрактні іменники модифікують і значеннєве наповнення формального показника множини, який до того був у числовому відношенні «пустим». Тепер він починає чітко вказувати на значення множини, яке є частиною парадигми категорії числа в її семантико-граматичному аспекті. Таким чином, форма множини виявляється забезпеченою семантико-граматичним значенням множини. Водночас значення однини в конкретизованому варіанті абстрактних плюративів найчастіше не знаходить формальної підтримки. У такий спосіб ЛСВ із конкретним значенням, що сформувалося на базі абстрактного, виявляють подібність до конкретних іменників плюральної форми зі значенням парно- або багатоскладності: значення множини забезпечене формою множини, а значення однини не набуває належної морфологічної форми. Воно виражається тією ж формою, що й множина. Відповідно, в цьому разі є всі підстави говорити про омонімію форм як вияв семантико-граматичної асиметрії.

Розрізнення значень однини та множини, репрезентованих омонімічними формами, як і в інших випадках, здійснюється у контексті.

Отже, аналіз виявив семантико-граматичної асиметрії у сфері категорії числа абстрактних іменників дає підстави стверджувати, що абстрактні іменники у своєму основному значенні мають дефектну парадигму числа, існуючи або лише у формі однини, або лише у формі множини, які втілюють суто формально-граматичне значення категорії числа. Унаслідок семантичного розвитку іменники цього лексико-граматичного розряду можуть конкретизуватися, завдяки чому числові форми семантично наповнюються й починають виражати кількісні значення, ідентичні

значенням однини та множини конкретних власне-предметних іменників. При цьому початково одинні абстрактні іменники здатні не лише на семантичному рівні пов'язуватися з кількісними граматичними значеннями, а й реалізувати їх належними протиставленими формами однини та множини. Абстрактні плюративи, розвиваючись у напрямку конкретного значення, також можуть указувати на однину й множину названих ними предметів, тобто мати цілком симетричну парадигму числових значень. Однак вони формально забезпечують лише значення множини, а значення однини виражається омонімічною з множиною формою унаслідок впливу додаткових контекстних засобів.

Література

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. – М., Л. : Учпедгиз, 1947. – 785с.
2. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / [І. Вихованець, К. Горденська] ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. Вихованець І.Р. Части мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І.Р. Вихованець ; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Жовтобрюх М.А. Курс сучасної української літературної мови. / М.А. Жовтобрюх, Б.М. Кулик. – К. : Вища школа, 1972. – Ч. 1. – 4-е вид. – 402 с.
5. Кубрякова Е.С. Части речи в ономазиологическом освещении / Е.С. Кубрякова ; АН СССР. Институт языкознания. – М. : Наука, 1978. – 115 с.
6. Никитевич В.М. Грамматические категории в современном русском языке / В.М. Никитевич. – М. : Учпедгиз, 1963. – 246 с.
7. Озерова Н.Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н.Г. Озерова ; АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебні ; отв. ред. Г.П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1990. – 192 с.
8. Ревзина О.Г. Категория числа в поэтическом языке / О.Г. Ревзина // Актуальные проблемы русской морфологии. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – С. 66–80.
9. Украинская грамматика / В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Горденская, А.А. Грищенко ; АН УССР. Ин-т языковедения им. А.А. Потебні. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.

УДК 811.111-26*373.2

Нетреба Е. С.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА SEASONS В ПРОИЗВЕДЕНИИ А. КАРТЕР «ЛЕСНОЙ ЦАРЬ» («THE ERL-KING»)

В статье рассмотрены семантические характеристики слов-репрезентантов концепта ВРЕМЕНА ГОДА, а также проведен сравнительный анализ репрезентаций этого концепта в произведении А. Картер «Лесной царь» и в лексикографических источниках.

Ключевые слова: концепт, время года, слово-репрезентант.

Нетреба К. С. Репрезентація концепту SEASONS у творі А. Картер «Лісовий цар» («The Erl-King»). – Стаття.

У статті розглянуто семантичні характеристики слів-репрезентантів концепту ПОРИ РОКУ, а також проведений порівняльний аналіз репрезентацій цього концепту у творі А. Картер «Лісовий цар» та у лексикографічних джерелах.

Ключові слова: концепт, пора року, слово-репрезентант.

Netreba K. S. The representation of the concept SEASONS in the short story «The Erl-King» written by A. Carter. – Article.

The article deals with the description of the semantic characteristics of the concept SEASONS and presents the comparative analysis of the representations of the concept given in the short story by A. Carter and in lexicographic sources.

Key words: concept, season, word-representative.

Статья посвящена анализу концепта SEASONS как фрагмента английской языковой картины мира на материале художественного произведения Анджелы Картер «Лесной Царь».

Анджела Картер (7 мая 1940 г. – 16 февраля 1992 г.) – одна из самых ярких и необычных английских писательниц второй половины XX в. По мнению В. Лапицкого (российского переводчика, писателя и философа-эссеиста), два главных качества ее прозы – «дерзкое, сплошь и рядом экстравагантное воображение, коренящееся в сумрачной и жесткой зоне подсознания, и виртуозное писательское мастерство – богатый, часто барочно переизбыточный стиль» [3]. Критики склонны связывать творчество Анджелы Картер с послевоенным французским романом или же относить ее к южно-американскому магическому реализму.

«Лесной царь» («The Erl-King») – один из рассказов в сборнике «Кровавая комната» («The Bloody Chamber») 1979 г. Этот сборник представляет собой виртуозные вариации на темы классических волшебных сказок. «Лесной царь», «Король Эльфов», «Король Ольши», или «Король Ольхи» (нем. Der Erlkönig) – это разные варианты названия одной баллады Иоганна Вольфганга фон Гёте, написанной в 1782 году. В балладе автор описывает смерть ребёнка от рук сверхъестественного существа, духа – Лесного царя.

Мотив своего произведения И. Гете заимствовал из датской легенды, переведенной на немецкий язык Иоганном Готфридом Гердером. В его версии фигура злого духа называется Ольховым Королём, Королём Ольх, или же – Королем Эльфов. В немецком языке слова, обозначающие ольху (нем. die Erle) и эльфу (нем. die Elfe), похожи в написании, в связи с чем и могла возникнуть ошибка.

До сих пор не решен спор по поводу названия баллады. Неизвестно, знал ли И. Гете об ошибке

И. Гердера или же склонялся к народным знаниям о том, что болотные земли зарастают ольхой и вербой. Они населены духами, которые используют свою смертоносную силу против людей. Многие суеверия связаны с болотами и с ольхой, в частности потому, что на свежем срезе ольха краснеет, словно истекает кровью.

В датском и немецком фольклоре фигура Короля Эльфов ассоциируется со смертью – он якобы приходит к умирающим людям. Этот факт является достаточно релевантным для понимания всего произведения – из названия следует намек на то, что кого-то из персонажей ожидает смерть.

В произведении А. Картер «Лесной царь» описание времени года ОСЕНЬ занимает большую часть текста – две трети его объема.

Понятие «ВРЕМЕНА ГОДА» является важной составляющей жизни и сознания человека. Именно поэтому были предприняты многочисленные попытки осознать и творчески переосмыслить это понятие во многих литературных произведениях. На примере рассказа «The Erl-King» А. Картер определим, какие языковые единицы являются репрезентантами концепта «SEASONS». В.А. Маслова утверждает, что «Концепт – это семантическое образование, отмеченное лингвокультурной спецификой и тем или иным образом характеризующее носителей определенной этнокультуры. Концепт, отражая этническое мировидение, маркирует этническую языковую картину мира и является кирпичиком для строительства «дома-бытия» (по М. Хайдеггеру). Но в то же время – это некий квант знания, отражающий содержание всей человеческой деятельности. Концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения словарного значения слова с личным и народным опытом человека (по Д. Лихачеву). Он окружен эмоциональным, экспрессивным, оценочным ореолом» [2, 36].

В начале исследования определим круг ключевых слов-репрезентантов изучаемого концепта. Основными словами-номинантами концепта ВРЕМЕНА ГОДА в современном английском языке являются гиперонимическая лексема SEASON и гипонимические по отношению к ней лексемы: WINTER, SPRING, SUMMER, AUTUMN.

Longman Dictionary of Contemporary English приводит такое словарное определение слова-репрезентанта «SEASON» – «time of year one of the main periods into which a year is divided, which each have a particular type of weather. In the west, the seasons are spring, summer, autumn, and winter». («Время года – один из основных периодов, на которые делится год, каждый из которых имеет особый тип погоды. На западе временами года являются весна, лето, осень и зима») [10].

В рассказе А. Картер «Лесной Царь» действие происходит в период от середины осени и до начала зимы. Таким образом, временами года, изображенными в этом произведении, являются AUTUMN и WINTER. Основная часть словоупотреблений лексических единиц соответствующей семантики относится именно к ОСЕНИ. Временной континуум выражен как эксплицитно: «*late October*», «*autumn*», так и имплицитно: «*Now the crows... invoke the harshest season with their cry*» – «теперь вороны... вызывают самую тяжелую пору года своим криком»; «*It is growing colder scarcely a leaf left on the trees and the birds came to him (the Erl-King) in even greater numbers because, in this hard weather, it is lean pickings*»: похолодание, голые деревья, ненастная погода, отсутствие корма для птиц – все эти признаки подразумевают наступление зимы.

Сравним толкование слова-репрезентанта AUTUMN в словарях английского языка и описание времени года ОСЕНЬ в произведении А. Картер «Лесной царь».

На основе анализа дефиниций толковых словарей английского языка представляется возможным описать лексическое значение слова ОСЕНЬ прежде всего как временного промежутка. Подчеркнем, что каждое время года определяется относительно других, смежных времен года, то есть дефиниция непременно указывает начальную и финальную рамки каждого времени года. Например, «Autumn – the season of the year that comes between summer and winter» («Осень – время года между летом и зимой»). В произведении А. Картер темпоральные границы между двумя сезонами маркируются опосредованно, через указание на эмоциональную окрашенность каждого из них: «*There is not much in the autumn wood to make you smile but it is not yet, not quite yet, the saddest time of the year*» – «В осеннем лесу не так много того, что может вызвать улыбку, но это еще не самое печальное время года». Из текста рассказа, как и

из словарных дефиниций, следует, что после не очень веселой ОСЕНИ наступит самое печальное время года – ЗИМА.

В толковых словарях, как и в «Лесном царь», указываются погодные, прежде всего температурные параметры ОСЕНИ: *a cold day of late October*; *cold wind* – холод.

В словарных дефинициях лексемы ОСЕНЬ выделяются также астрономические параметры времени года, в частности, осень – это период времени от осеннего равноденствия (equinox) до зимнего солнцестояния (solstice). При этом отмечено, что такое определение справедливо только для северного полушария. *Equinox* – равноденствие (от латинского *aequus* «равный» и *nox* (genitive *noctis*) «ночь», дословно – это не «равноденствие», но «равноночие», древнеанглийский *efniht*), момент прохождения центра Солнца в его видимом движении по небесной сфере через небесный экватор. Астрономическое явление равноденствия происходит 20–21 марта (весеннее) и 23 сентября (осеннее). В это время продолжительность дня и ночи одинакова.

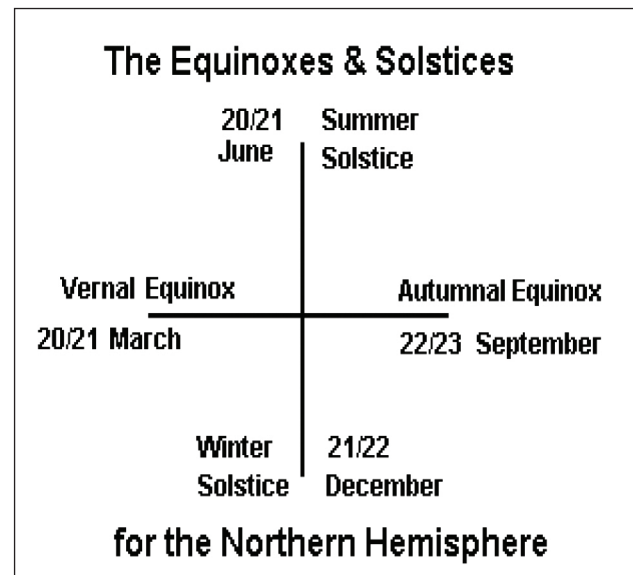

Рисунок 1

Схема, изображенная на рисунке 1, обозначает астрономические явления, которые указывают на начало того или иного времени года. *Equinoxes*, как уже было обозначено ранее – это дни равноденствия, а *Solstices* – дни солнцестояния, когда одна часть суток (день или ночь в зависимости от полушария) оказывается самым(ой) длинным(ой) в году. В Северном полушарии день солнцестояния в декабре знаменует собой самую длинную ночь, в Южном же – самый длинный день. Декабрьский день солнцестояния сигнализирует об астрономическом начале зимы в Северном полушарии и начале лета в Южном. Схема изображает положение дел в Северном полушарии потому, что именно здесь исторически были разработаны

календарі (летоисчисление) и здесь зародились астрономические исследования.

Считаем необходимым подробнее остановиться на таком маркере ОСЕНИ, как *equinox* и его производном *equinoctial*. В тексте А. Картер регистрируем использование обеих лексем *equinox* и *equinoctial*: «*the rains of the equinox had so soaked the earth that the cold oozed up through the soles of the shoes*» – «земля так набухла от пролившихся в дни осеннего равноденствия дождей, что холод просачивался даже сквозь подошвы». События, описываемые в анализируемом рассказе, относятся к концу октября, т.е. ко времени, на месяц отстоящему от осеннего равноденствия, но дожди, пролившиеся в равноденствие (в конце сентября), были настолько обильными, что земля не просохла и к концу осени.

В толковых словарях английского языка перечисляются названия месяцев, входящих в состав того или иного времени года. В рассказе из трех осенних месяцев указан только октябрь.

У лексемы AUTUMN словари фиксируют также и переносное значение – «зрелый, приближающийся к концу, период». Это значение выражается в тексте лексическими единицами, входящими в условно выделенную нами тематическую группу – «смерть»: «*blackberries like ... dour spooks*» – «ягоды ежевики как призраки», «*dead bracken*» – «мертвый папоротник-орляк», «*the old grass withers, retreats*» – «старая трава увядает и отступает», «*the earth with its fragile fleece of last summer's dying leaves and grasses*» – «земля, покрытая настилом из умирающих листьев и трав прошлого/ушедшего лета». ОСЕНЬ подразумевает умирание природы. Это значение вербализуется в тексте словами: *dead* – no longer alive, *spook* = *ghost* – a spirit of a dead person, *to die* – stop being alive, *wither* – to become weaker and smaller and then disappear.

Как уже было сказано ранее, концепт не возникает непосредственно из словарного значения слова, он окружен эмоциональным, экспрессивным и оценочным ореолом. Это наглядно демонстрирует произведение А. Картер «Лесной царь». Образная актуализация времени года ОСЕНЬ в произведении выходит за пределы словарного значения. Автор для создания образа этого времени года использовала языковые единицы, которые входят в условно выделенные нами группы: цвет, свет, звук, природные явления, растения, движение/состояние, ощущения, праздники.

Писательница использует большое количество лексем, называющих цвета и оттенки: *brass-coloured (distillation of light)* – окрашенный в медный/желтый цвет, *sulphur-yellow (interstices in a sky)* – зеленовато-желтый цвет серы, *grey (clouds)* – серый, *russet (slime)* – красновато-коричневый. Листья цвета меда, цвета пепла и цвета

земли – «*dead leaves, some colour of honey, some the colour of cinders, some the colour of earth*». Все эти цвета и оттенки являются имплицитными маркерами осени: будь-то цвет ягод, созревающих именно осенью (*scarlet rowan*), цвет меха животных (например, *brown bunnies, reddish hare* – зимой кролики и зайцы были бы белыми, а не рыжевато-коричневыми), цвет грибов (*egg-yolk yellow chanterelle*) – лисичек желтых, как яичный желток, растущих именно в этот период. А. Картер предаст читателю многоцветную осеннюю палитру.

Ощущение ОСЕНИ передается и посредством звукописи: «*The trees stir with a noise like taffeta skirts of women who have lost themselves in the woods and hunt round hopelessly for the way out*» – яркое и неожиданное сравнение деревьев с юбками из тафты передает ощущение шелеста сухих листьев. Автор создает сильный эмоциональный образ: женщины в шуршащих бальных платьях – нелепый наряд для прогулки в лесу – бессмысленно блуждают, тщетно пытаясь найти выход. Вороны каркают, вязы свистят: «*crows... raucously cawing*», «*elms whizz*».

Писательница не оставляет без внимания и свет, который в осеннем лесу приобретает особые качества: *the lucidity, the clarity (of the light)* – ясность, кристальность света, *perfect transparency* – совершенная прозрачность, *the brown light (of the end of the day)* – коричневый свет уходящего дня.

А. Картер описывает природные явления, присущие ОСЕНИ: *clouds, rain, equinox, equinoctial gales, wind, mist, ice, the cold*. В рассказе упоминаются растения, которые являются имплицитными маркерами этого времени года: *withered blackberries (brambles)* – ежевика, созревающая в конце лета и осенью, а сейчас засохшая на кустах; *crisp husks of beechmast* – хрупкие скорлупки буковых орешков, *cust acorn cups* – разбросанные шляпки желудей, *red berries* – красные ягоды, *scarlet rowan* – алая рябина, *chanterelle* – грибы лисички.

Динамичной и наглядной картину ОСЕНИ в рассказе делают языковые единицы, которые можно отнести к группам движение/состояние и ощущения: «*clouds that bulge with rain*» – тучи, раздувшиеся от дождя, «*withered blackberries dangled*» – качающиеся увядшие ягоды ежевики. К группе «ощущения» отнесем следующие контексты: «*lancinating cold of the approach of winter that grips hold of your belly and squeezes it tight*» – пронизывающий холод приближающейся зимы, который сжимает все внутри, «*a haunting sense of the imminent cessation of being*» – навязчивое ощущение неизбежного умирания, «*a little stream... has grown sullen with the time of the year*» – ручеек, ставший угрюмым из-за времени года, «*the call, with all the melancholy of the failing year in it, went directly to my heart*» – пение птицы, пронизанное грустью уходящего года.

Анализ словарных дефиниций позволяет говорить о том, что такие эмотивные семы как «*sad*» или «*unhappy*» содержатся во всех упомянутых выше словах: *lancinating, haunting, sullen, melancholy*. Именно они создают ощущение уныния во всех вышеприведенных примерах, подчеркивая, что ОСЕНЬ – унылое/грустное время года. *Lancing* (*lancinating*) – *physically or emotionally painful (painful – making you feel upset, ashamed, or unhappy)*; *haunting* – *beautiful in a way that makes you feel sad and remember something for a long time*; *sullen* – *showing that you are in an unhappy mood*; *melancholy* – *feeling or looking sad, or making you feel sad*. Дефиниции лексем «*sad*» и «*unhappy*» в толковом словаре используются при описании друг друга: *sad* – *feeling unhappy*; *unhappy* – *feeling sad or upset* [11].

Еще одним имплицитным маркером ОСЕНИ можно считать упоминание праздника Michaelmas. Это Михайлов день, День Архангела Михаила, который празднуется католической церковью 29 сентября, православной – 21 ноября – «*but he (the Erl-King) will not touch the brambles, he says the Devil spits on them at Michaelmas*» – «он не прикоснется к ягодам ежевики, потому что, говорит он, на Михайлов день Дьявол поплевал на нее». Иными словами, время действия рассказа – поздняя осень – после Михайлова дня, когда уже поздно лакомиться ежевикой.

В своем произведении А. Картер использует очень яркие стилистические приемы для изображения ОСЕНИ. В метафорах в основном преобладают олицетворения:

– «*stark elders have an anorexic look*» – «у стойкой бузины вид человека, страдающего анорексией»;

– «*mist... mimicking the tufts of old man's beard that flossed the lower branches of the trees and bushes*» – «туман, похожий на клочковатую бороду старика, запутался в нижних ветвях деревьев и в кустах»;

– «*the trees threaded a cat's cradle of half-stripped branches*» – «полуобнаженные ветви деревьев сплелись в узоры, подобные детской игре «ниточка» (*cat's cradle* – «веревочка», «ниточка» – детская игра: нитка или бичевка, надетая на пальцы играющих, складывается в различные узоры);

– «*the frost has put its shiny thumbprint on the undergrowth*» – «мороз оставил свой искристый отпечаток пальца на подлеске».

Для создания яркой языковой картины ОСЕНИ используются сравнения:

– «*the two notes of the song of a bird rose on the still air, as if my girlish and delicious loneliness had been made into a sound*» – «две ноты, пропетые птицей, были слышны в неподвижном воздухе, как будто мое девичье и прекрасное одиночество воплотилось в звук»;

– «*The equinoctial gales seize the bare elms and make them whizz and whirl like dervishes*» – «В рав-

ноденствие бури захватывают обнаженные вяза и заставляют их свистеть и кружиться подобно дервишам». Вязы, охваченные бурей, движутся как мусульманские монахи дервиши во время молитвы.

А. Картер употребляет свежие яркие эпитеты: «*tangled mist*» – спутанный туман, «*moist, heavy earth*» – влажная, тяжелая земля, «*introspective weather, sickroom hush*» – интроспективная/навевающая задумчивое настроение погода тишина, как в комнате больного. Все эпитеты несут в себе негативную коннотацию и создают унылое ощущение.

В примере «*introspective weather*» используется слово латинского происхождения – *introspective* (*introspection*). Оно означает *смотрю внутрь* (*intro* + *specere*). В психологии *интроспекция* – метод углубленного исследования и познания человеком актов собственной активности: отдельных мыслей, актов мышления как деятельности разума, структурирующего сознание. *Интроспективный* – основанный на интроспекции. Можно предположить, что осенняя погода располагает к размышлениям, заставляет задуматься, разобраться в своих внутренних переживаниях.

Проведенный анализ словарных статей разных словарей и произведения «Лесной царь» позволяет говорить о том, что образная актуализация времени года ОСЕНЬ в произведении намного выходит за рамки словарных дефиниций. В рассказе описываемое время года предстает в виде эмоциональной, наглядной картины, описывая которую, автор использует экспрессивные языковые средства. Созданию наглядного и эмоционально-насыщенного образа ОСЕНИ и ощущения конца года способствуют и стилистические приемы.

ЗИМА в произведении описана не так ярко, как ОСЕНЬ. Для создания образа этого времени года автор использует меньше языковых средств. Слово ЗИМА в толковом словаре получает такую дефиницию: «*the season after autumn and before spring, when the weather is coldest*» (время года, которое расположено между осенью и весной, когда погода самая холодная) [10]. Зимой всем живется тяжело: «*The blackbirds and thrushes must hunt the snails from hedge bottoms and crack the shells on stones*» – «Дрозды охотятся на улиток и разбивают о камни их панцири».

При проведении сравнительного анализа словарной дефиниции слова-репрезентанта ЗИМА и описания этого времени года в тексте произведения было выявлено, что общим для словарей и текста является только параметр температуры – «*it is growing colder*».

Образная актуализация времени года ЗИМА, как и ОСЕНИ, в тексте рассказа намного шире и разнообразней. Упоминаются такие природные явления, как снег и ветер. Автор описывает звуки ветра: *a wind rises, it makes a singular, wild, low,*

rushing sound – подымается ветер: у него странный, дикий, тихий, шелестящий звук. В рассказе используются эпитеты – «*the harshest season*» – самое суровое время года, «*hard weather*» – ненастная погода.

Кроме ОСЕНИ и ЗИМЫ, остальные времена года в рассказе лишь упомянуты. При упоминании ЛЕТА использованы лексемы, имеющие позитивную коннотацию: *sweet* (pleasant in smell, sound, or appearance) и *perfect* (as good, correct, or accurate as it possible to be).

В рассказе отображены не только отдельные времена года, но и ГОД в целом. Автор подчеркивает такой параметр, как цикличность года: «*The year, in turning, turns in on itself*» – «Год, совершая свой оборот, завершается собой».

Рассказ А. Картер «Лесной царь» в красивом, богатом, избилующем деталями стиле раскрывает красоту смены времен года. Яркие стилистические приемы и меткие характеристики заставляют читателя не только увидеть, но и ощутить всю палитру чувств при изменении природы в разные времена года.

Литература

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М. : Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2010. – 576 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В.А. Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
3. Лапицкий В. (послесловие к роману Анджелы Картер «Адские машины желания доктора Хоффмана») [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.livelib.ru/author/81247.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивно-семантический анализ языка : [монография]. – Воронеж : Истоки, 2006. – 226 с.
5. Психологос – Энциклопедия практической психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.psychologos.ru/articles/view/psihologos.
6. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.onlinedics.ru/slovar/bes.html.
8. Carter A. *The Bloody Chamber* / A. Carter. – New York : Penguin Books USA Inc., 1993. – 128 p.
9. *An Etymological Dictionary of the English Language* / W.W. Skeat. – New York : Dover Publications Inc., Mineola, 2005. – 780 p.
10. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – Pearson Education Limited, 2000. – 1746 p.
11. *Macmillan English Dictionary for advanced learners*. – Macmillan Publishers Limited, 2002. – 1692 p.

УДК 81'27:7.017.4:(811.134.2+811.161.2)

Оруджева С. Э.

ЦВЕТООБОЗНАЧЕНИЯ КАК ЭЛЕМЕНТЫ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ КАРТИНЫ МИРА ИСПАНЦЕВ И УКРАИНЦЕВ

Статья посвящена изучению теоретических основ исследования цветообозначений как элемента концептуальной картины мира испанцев и украинцев, а также анализу сходств и различий цветообозначений в двух лингвокультурах.

Ключевые слова: концепт, понятие, концептосфера, цветообозначение, лингвокультура.

Оруджева С. Э. Теоретичні основи дослідження позначень кольору як елементу концептуальної картини світу іспанців та українців. – Стаття.

Статтю присвячено вивченню теоретичних основ дослідження позначень кольору як елементу концептуальної картини світу іспанців та українців, а також аналізу подібностей та відмінностей позначень кольору у двох лингвокультурах.

Ключові слова: концепт, поняття, концептосфера, позначення кольору, лингвокультура.

Orudzheva S. E. Theoretical basis of research of colour designations as a part of the conceptual worldview of the Spaniards and the Ukrainians. – Article.

The article is dedicated to the study of the theoretical foundations of research of colour designations as a part of the conceptual picture of the world of the Spaniards and the Ukrainians and to analysis of similarities and differences of colour designations in two linguistic cultures.

Key words: concept, notion, sphere of concepts, colour designation, linguistic culture.

Целью статьи является изучение теоретических основ исследования цветообозначений как элемента концептуальной картины мира испанцев и украинцев. В статье решаются такие задачи: 1) рассматривается концептосфера цвета как объект лингвистического исследования; 2) изучается содержание концепта ЦВЕТ в концептуальной картине мира испанцев и украинцев; 3) анализируются языковые репрезентации цветообозначений в испанском и украинском языках. Материалом исследования является *Diccionario ideológico de la lengua española*, *Diccionario etimológico de español*, Энциклопедия знаков и символов, Великий тлумачний словник сучасної української мови, а также художественные произведения Габриеля Гарсиа Маркеса, Мигеля де Унамуно, Михаила Коцюбинского, Ивана Франко, Панаса Мирного, Юрия Андруховича и Тараса Шевченко.

Роль концептосферы в когнитивной картине мира трудно переоценить. Говоря о концепте, мы не можем отделить его от всей концептосферы, так как все мысли человека взаимосвязаны и, вербализуя один концепт, за ним тянется цепочка других.

Концепты занимают важное положение в коллективном языковом сознании, а потому их исследование становится чрезвычайно актуальной проблемой. Категория концепта фигурирует в исследованиях философов, логиков и психологов, она несет на себе следы всех этих внелингвистических интерпретаций.

Основополагающий вклад в изучение концептов внесли Н.Д. Арутюнова, Ю.С. Степанов, Е.С. Кубрякова, И.А. Стернин, Г.Г. Слышкин. Концепты составляют информационную основу картины мира, играя первостепенную роль в формировании фонда знаний индивида и передаче информации. Именно через концепты осуществляется мыслительная деятельность. Тер-

мин «концепт» для современной лингвистики является относительно новым. Еще в 1974 г. он воспринимался как сугубо инородный и требующий углубленных комментариев. Полноправное использование термина «концепт» начинается в 80-х гг. с переводов англоязычных авторов. Интересы фокусируются на изучении концепта как ментальной сущности.

Первый современный автор, реализовавший на обширном материале идеи В. Гумбольдта и Э. Бенвениста, – это А. Вежбицкая. Она дает такую экспликацию концепта: это объект из мира «Идеальное», имеющий имя и отражающий определенные культурно обусловленные представления человека о мире «Действительность» [3, 3].

А. Вежбицкая также выделяет термины «концепт-минимум» и «концепт-максимум». Концепт-минимум – это неполное владение смыслом слова, присущее рядовому носителю языка, для которого соответствующая реальность известна, но является как бы периферийной для жизненной практики. Концепт-максимум – это полное владение смыслом слова, свойственное рядовому носителю языка. За пределами концепта-максимума лежит энциклопедическая «добавка» [3, 33].

Краткий словарь когнитивных терминов под редакцией Е. Кубряковой говорит, что «концепт – термин, служащий объяснению единиц ментальных и психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; содержательная оперативная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [5, 37].

А.П. Бабушкин, в свою очередь, определяет концепт как ментальную репрезентацию, которая определяет, как вещи связаны между собой и

как они категорируются. Он говорит об образной составляющей концепта и о том, что она связана со способом познания действительности. Автор включает в образную составляющую все наивные представления, закрепленные в языке, внутренние формы слов, которые служат выражению концепта, а также «устойчивые картинки». Он определяет концепт как: 1) концепт – это ментальная репрезентация, определяющая взаимосвязь вещей между собой; 2) концепты – это идеальные образы; 3) концепт обязательно обозначается словом [2, 9–10]. Н.Ф. Алефиренко также говорит о том, что, вербализуя концепт, слово фиксирует выделяемые в концептуализованном предмете действительности свойства и признаки, выражает его связи и отношения с другими объектами концептосферы, относит его к той или иной категории [1, 33].

В свою очередь, Ю.С. Степанов подходит к анализу концепта как культурологического феномена и подчеркивает, что концепт – основная ячейка культуры в ментальном мире человека: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека» [11, 40]. Ю.С. Слышкин также полагает, что концепт – единица, призванная связать воедино научные изыскания в области культуры, сознания и языка, так как он принадлежит сознанию, детерминирован культурой и опредмечивается в языке. Автор пишет о том, что концепты существуют и в индивидуальном сознании языковой личности, и в коллективном сознании языковой группы, они являются единицами сознания и информационной структуры, которая отражает человеческий опыт. Сознание и опыт, по мнению автора, могут быть как коллективными, так и индивидуальными. Следовательно, автор предлагает говорить о существовании индивидуальных и коллективных концептов, а коллективные концепты, в свою очередь, делить на микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные и общечеловеческие. Он также полагает, что обе группы концептов представляют определенный интерес для исследователей, отмечает, что индивидуальные концепты богаче и разнообразнее, чем коллективные, так как «коллективное сознание и опыт есть не что иное, как условная производная от сознания и опыта отдельных индивидов, входящих в коллектив» [10, 16].

З.Д. Попова и И.А. Стернин подчеркивают, что концепт есть мыслительная комплексная единица, которая в процессе мыслительной деятельности поворачивается разными сторонами, актуализируя свои разные признаки и слои [9, 37]. В.Н. Телия, в свою очередь, пишет о том, что термин «концепт» включает в себя объемное, многоуровневое содержание, которое «передает знания об обозначаемом во всех его связях и отношениях». Концепту онтологически предшествует категоризация, которая

создает типовой образ и формирует «прототип» [12, 98]. Осмысление новой информации, ведущей к образованию концепта, называют концептуализацией. Е.С. Кубрякова отмечает, что «концептуальная систематизация или структура – это совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение» [5, 91–92].

В нашем исследовании мы рассматриваем содержание концепта ЦВЕТ как составную часть концептосферы цвета в испанской и украинской лингвокультурах. В когнитивной лингвистике категория концептосферы человека представляет собой область знаний, мыслительную сферу, составленную из концептов как ее единиц и обобщающую разнообразные признаки внешнего мира. Совокупность концептов, образующих концептосферу, является целостным и структурированным пространством, или концептуальной системой. Фактически, это система мнений и знаний человека о мире, отражающих его познавательный опыт на доязыковом и языковом уровнях. То есть концептосфера чаще всего выступает как упорядоченная совокупность концептов определенного народа. Также существуют разнообразные групповые концептосферы: профессиональная, возрастная, гендерная, индивидуальная и т.д.

В концептосфере отдельного народа концепт может отсутствовать. Так, в русском сознании нет концепта «уединенное молчание на природе, сопровождаемое слушанием одного звука» (*яп.* саби), не сформировались свойственные англоамериканской концептосфере концепты, именуемые в русском языке с помощью калькированных переводов: *приватность, политическая корректность, качество жизни, сохранить лицо собеседника*, только начинает на базе заимствованного слова формироваться концепт *толерантность*. Чисто русские концепты – *духовность, интеллигенция, непотворение, разговор по душам, авось* – их нет в концептосферах других народов [9, 6].

Термин «*концептосфера*» был введен академиком Д.С. Лихачевым. Концептосфера, по определению Д.С. Лихачева, это совокупность нации. Она образована всеми потенциями концептов носителей языка. Автор подчеркивает, что чем богаче культура нации, ее фольклор, литература, наука, изобразительное искусство, исторический опыт, религия, тем богаче концептосфера народа, а чем меньше культурный опыт человека, тем беднее не только его язык, но и «концептосфера» его словарного запаса. «Имеет значение не только широкая осведомленность и богатство эмоционального опыта, но и способность быстро извлекать ассоциации из запаса этого опыта и осведомленности» [6, 5].

Д.С. Лихачев подчеркивает, что особое значение в создании концептосферы принадлежит писателям, носителям фольклора, отдельным про-

фессиям и сословиям, т.к. «не все люди в равной мере обладают способностью обогащать «концептосферу» национального языка». Принимая за основу вышесказанное, можно сделать вывод о том, что и концептосфера языка тем богаче, чем богаче культура нации, ее литература, фольклор, наука, религия.

З.Д. Попова и И.А. Стернин также определяют концептосферу как сферу знаний народа, которая определяет менталитет народа, и говорят о том, что, с другой стороны, национальный менталитет направляет динамику формирования и развития концептов, имеющиеся стереотипы влияют на содержание формирующихся концептов. «Концептосфера – это упорядоченная совокупность концептов народа, информационная база мышления, чисто мыслительная сфера, состоящая из концептов, существующих в виде мыслительных картинок, схем, понятий, фреймов, сценариев, гештальтов (более или менее сложных комплексных образов внешнего мира), абстрактных сущностей, обобщающих разнообразные признаки внешнего мира». Авторы пишут о том, что менталитет народа проявляется, прежде всего, в его характере, действиях, коммуникативном поведении. Менталитет формируется под влиянием экономических условий, политических изменений, социально-политических процессов, природных явлений, контактов с другими этническими группами и т.д. [9, 2].

Таким образом, можно сделать вывод о том, что концептосфера знаний народа в определенной степени определяет менталитет народа, образующие национальную концептосферу ментальные единицы являются основой образования когнитивных стереотипов, суждений о действительности. Таким образом, каждый отдельный концепт в силу своей многозначности и зависимости от субъективного опыта личности, которая использует его, имеет свою концептосферу. Но в то же время концептосферу имеет и отдельная культура. В таком случае концептосфера представлена совокупностью концептов, порождающих смыслы.

Важную роль для исследования цветообозначений как элемента концептуальной картины мира разных народов имеет символическая функция цветообозначений и их правильное распознавание носителями этих лингвокультур, в нашем случае – испанцев и украинцев. Познание цвета – это осознание образов, канонизированных мировой культурой. Системы цветообозначений и цветовых символов в различных языках и культурах доказывают влияние родного языка на характер классификации цветообозначений. Анализ цветообозначений является необходимым для выявления роли цвета в построении визуального пространства человека и обусловленности функционирования в языке, принимая во внимание

культурно-исторические традиции разных менталитетов

Культурные и исторические традиции испанского и украинского народов сложно назвать схожими. Специфическими чертами представителей романской культуры, в нашем случае испанцев, является их психоэмоциональная экспрессивность и спонтанность в проявлении душевного настроения. Представители же славянской культуры, к которой принадлежат украинцы, славятся своим миролюбием, несклонностью к агрессии и насилию. Для них характерна такая черта, как индивидуализм. Они, в основном, интроверты, наивысшую ценность для которых представляют собственный дом и семья. Все эти качества наблюдаются в понимании символики цвета этими народами [13, 172].

Эстетика цвета произрастает из тонкого восприятия испанцами и украинцами окружающей действительности. Передача информации с помощью цвета основана на возникающих ассоциациях, состоящих из нескольких слоев: общие природные, более поздние слои – влияние культурных традиций народа, к которому принадлежит человек, а уже потом цветовые ассоциации личных переживаний и впечатлений. Цветообозначения в испанском и украинском языках соотносятся с семиотической, ценностной и философско-мировоззренческой картиной мира. Рассматривая символику цвета в испанской лингвокультуре, мы выявляем не только феномен цвета как своеобразный концепт мировосприятия, отличный от украинского, но и систему символики цвета как встроенную в лексическую базу древнюю мифологическую систему.

Так, в испанской лингвокультуре ядро концептосферы цвета представлено лексемой *rojo*, которая имеет значение *червоный*. Синонимичным вариантом лексемы *rojo* является цветообозначение *colorado*, которое означает *червоный* и/или его оттенок *червонуватий*. Именно красную (*muleta roja*) использует тореадор во время корриды (*rojo* как символ крови). *Червоный* используется также в одежде и деталях (*falda roja, flor roja en el pelo*), наряда танцовщиц (*bata de cola roja*) (*rojo* как символ страсти, любви, темперамента). Цветообозначение *colorado* довольно часто встречается в романе Габриеля Гарсиа Маркеса «Осень патриарха», особенно для описания красных шапочек, которые правитель обязывал носить всех, кто прислуживал в президентском доме для обозначения их невысокого статуса: «*todo el mundo en la casa presidencial tenía puesto un bonete colorado (червону шапочку)*» [5, 55]; «*los paralíticos en las escaleras y los leprosos en los Rosales se paseaban con bonetes colorados (у червоных шапочках) de domingo de Carnaval*» [там же]; «*y nos cambiaban todo lo que teníamos por estos bonetes colorados (у*

червоні шапочки)» [5, 56]. В произведениях как испанских, так и украинских авторов цвет *червоний/rojo* используется для обозначения волнительного ожидания: «У пані Наталі виступили на лицах *червоні плями* [2] «У Augusto se decía: «¿Podré resistirlo?, ¿no me pondré *rojo* como una *amarola* o *blanco* cual un lirio cuando sus ojos llenen el hueco de esa puerta?, ¿no estallará mi corazón?» [7, 21].

Также символичным для испанской лингвокультуры является *amarillo/жовтий* цвет, который является символом солнца, тепла, весны и цветов (*genista hispanica amarilla*). Этот цвет вместе с цветом *червоний/rojo* является цветом испанского флага, символическое значение цветов которого уходит корнями в такую легенду: один из королей Арагона, пожелав иметь собственный флаг, остановился на флаге с гладким золотым полем (*amarillo* – золото), по которому он провел два пальца, опустив их в кубок со свежей кровью животных (*rojo* як символ крові) [18, 172]. Очень красноречиво представлен цвет *amarillo* в произведениях Габриеля Гарсиа Маркеса как символ упадка (*decaimiento*), старости (*vejez*), болезни (*enfermedad*): «*me pareció cansado y solo, con la piel amarillenta (жовтянична шкіра) del hígado malo*» [5, 73]; а также как символ заката жизни: «*se durmió en el acto, más solo que nunca, arrullado por el rumor del reguero de hojas amarillas de su otoño (жовте листя його осені)*» [5, 47].

В свою очередь в украинской языковой картине мира основными являются цветообозначения *жовтий* и *блакитний*, которые представляют собой цвета украинского флага, а также являются символами пшеницы и неба над головой [4]. В то же время в художественной литературе украинских авторов *жовтий* является символом злости и ненависти: «*Жовте лице батькове, його гіркий погляд... стояли перед його очима*» [3, 270]. В украинском языке для обозначения *напряжения* и *злости* используется также *синий* цвет: «*Бурунда, німий, синій з натуги і злості, зирнув довкола по долині* [3, 132]. В то же время в испанском языке *azul/синий* используется как символ смерти: «*Y luego se figuraba que a aquella pobre hospiciana, cuyo sentido de vida no comprendía, le quitó Dios la vida de un beso posando sus infinitos labios invisibles, los que se cierran formando el cielo azul, sobre los labios, azulados por la muerte, de la pobre muchacha, y sorbiéndole el aliento así*» [6].

Также в художественных произведениях украинских авторов часто встречается *зеленый* цвет как символ весны. Например: «*Отак от вони цілу зиму просодомили та прогоморили, а навесні дивимося: наше поле не зеленіє, - ні трава, ні жито, ні пшениця не зеленіють. Минули й Зелені Свята, а поле чорне, наче на ньому нічого й не сіяно*» [4, 3]; «*Добре, що можна так лежати у цій зеленій весняній воді*» [1, 3]. Также украинские авторы используют

зеленый цвет как символ молодости, например: «*Ще мій сміх молодий і душа ще зелена*» [1, 16]; «*Отже, підлітки відстають і лишаються на своїй зеленій заплавної смузі. Їм не можна на той бік Річки, але й до лісу їм теж не можна. І так вони тут існують, поміж двома забороненими теренами, на вузесенькій ділянці між страхом учорашнього і страхом прийдешиного*» [1, 9].

Невозможно оставить без внимания также цветообозначение *negro/чорний*, которое является самым распространенным как в произведениях испанских и украинских авторов, так и в народном творчестве, и обладает большим разнообразием значений. Так, в испанском языке цвет *negro* употребляется для обозначения «конца, окончания, завершения, финала» (*el final*), «тени» (*la sombra*), «темноты» (*la oscuridad*), «ночи» (*la noche*), «страха» (*el horror*), «преступления» (*el crimen*), «смерти» (*la muerte*). В ходе нашего исследования нам встретились такие испанские словосочетания с цветообозначением *negro/чорний*: «*corazón negro*» (*черное сердце* как символ плохого, злого человека), «*oveja negra*» (*черная овца* – символ человека, отличающегося от остальных своими негативными качествами), «*ver todo negro*» (*видеть все черным* как символ пессимизма). В художественных произведениях испанской литературы цвет *negro/чорний* встречается довольно часто и несет негативный оттенок. Например, героиня романа «Осень Патриарха» Габриеля Гарсиа Маркеса рассказывает о черной субботе, когда ее силой заставили стать королевой умирающей от проказы страны; в рассказе цветообозначение *negro/чорний* имеет оттенок трагичности: «*no quería saber nada de la vida desde el sábado negro (чорна субота) en que me sucedió la desgracia de ser reina*» [5, 91]; также рассказывает о личных качествах своего правителя и считает, что от его вранья и трусости его обручальное кольцо почернело: «*la mala virtud de sus manos... había renegrido (зробила чорною) el oro de su anillo matrimonial*» [5, 192].

В индивидуально-авторских картинах мира украинских писателей цветообозначение *negro/чорний* символизирует смерть, ночь, горе, похороны. Цветообозначение *чорний* мы нашли в произведении Тараса Шевченко «Княгиня»: «*Зостався тільки сад, зчорнілий од диму; стоїть собі осторонь і такий чорний та страшний, що я й дивитись на нього боялась*» [4]. Также цветообозначение *чорний* с негативным оттенком мы нашли в тексте произведения Юрия Андруховича «Двадцать обручів»: «*Під кінець дев'яностих Україна потрапила відразу до кількох чорних списків, проваджених надміру безсторонніми спостерігачами з усіляких міжнародних структур*» [1, 6].

В ходе нашего исследования делаем вывод о том, что в испанском языке существуют фразеологизмы, где ядром сравнения выступают названия

насекомых: *más negro que una hormiga* (чорніше за мурашу) [7, 323]. В українській літературі ми також знайшли схожий фразеологізм: *чорний як жук* [7, 323]. Також нами було відмічено, що сходинство в українській і іспанській літературах відзначається в цветообозначенні *amarillo/жовтий* для характеристики таких понять, як *солнце, тепло*, а також в цветообозначенні *negro/чорний* для характеристики таких понять, як *ночь, смерть*, в той час як символика цветообозначення *azul/синій* являється різною в досліджуваних лінгвокультурах. В іспанській лінгвокультурі цветообозначення *azul/синій* використовується як символ *смерти*, а в українській – як символ *злості* і *напруження*. Послідовність мовних репрезентацій символів кольору в іспанській і українській лінгвокультурах заключається не тільки в домінуванні цветообозначення *rojo/червоний*,

negro/чорний, amarillo/жовтий і *azul/синій* в іспанській і українській лінгвокультурах. Реалізація символіки кольору здійснюється з опорою на національне лінгвокультурне свідомість і тісно пов'язана з національними і сучасними колективними кольоровими домінуваннями (*rojo/червоний, negro/чорний, amarillo/жовтий, azul/синій, verde/зелений*) в мовному свідомості іспанської і української лінгвокультур.

Перспективою дослідження являється контрастивне вивчення цветообозначення як елемента концептуальної картини світу іспанців і українців на матеріалі творів сучасних іспанських (Мігель де Унамун), латиноамериканських (Габріель Гарсія Маркес, Хорхе Луїс Борхес) і українських (Тарас Прохасько, Юрій Андрухович, Марія Ряполова, Даря Корній, Марина Соколян, Андрій Дмитрук) авторів.

Література

1. Алефіренко Н.Ф. Фразеологічне значення і концепт / Н.Ф. Алефіренко // Когнітивна семантика : мат-ли ІІ міжд. школи-семинара по когнітивній лінгвістиці, 11–14 вересня 2000 г. / отв. ред. Н.Н. Болдырев : в 2-х ч. – Ч. 2. – Тамбов : Вид-во Тамбовського ун-та, 2000. – С. 33–36.
2. Бабушкін А.П. «Возможні світи» в семантичному просторі мови : [монографія] / А.П. Бабушкін. – Воронеж : Воронежський гос. ун-т, 2001. – 86 с.
3. Вежіцка А. Язык. Культура. Розуміння / А. Вежіцка. – М. : Російські словари, 1996. – 416 с.
4. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кубрякова Е.С. Проблеми представлення знань в сучасній науці і роль лінгвістики в розв'язанні цих проблем / Е.С. Кубрякова // Язык і структури представлення знань. – М., 1992. – С. 4–38.
6. Лихачев Д.С. Концептосфера російської мови / Д.С. Лихачев // Известия РАН. Серія літератури і мови. – М., 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.
7. Півторак Л. Колоратив чорний у фразеології як вираження лінгвоментальності (на матеріалі іспанської, англійської, української та російської мов) / Л. Півторак // Культура народів Причорномор'я. – 2004. – № 54. – С. 322–325 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/35737>.
8. Плотникова С.Н. Мовний знак і концепт / С.Н. Плотникова // Мат-ли ІV регіон. науч. сем. по проблемам систематики мови і мовної діяльності. – Иркутск : ІГЛУ, 2001. – 173 с.
9. Попова З.Д., Стернін І.А. Семантико-когнітивний аналіз мови. / З.Д. Попова, І.А. Стернін. – Воронеж, 2006. – 226 с.
10. Слышкін Г.Г. Від тексту до символу : лінгвокультурні концепти прецедентних текстів в свідомості і дискурсі : [монографія] / Г.Г. Слышкін. – М. : Академія, 2000. – 128 с.
11. Степанов Ю.С. Константи : Словарь російської культури. Опыт дослідження : [монографія] / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Язика російської культури», 1997. – С. 40–76.
12. Телія В.Н. Російська фразеологія : Семантичний, прагматичний, культурологічний аспекти / В.Н. Телія. – М., 1996. – 284 с.
13. Якімова С.Э. Підходи до вивчення концептосфери «кольор» в контрастивній лінгвістиці / С.Э. Якімова // Мова. Культура. Комунікація : Образ майбутнього у картинах світу та знакових системах. – Чернівці, 2013. – С. 170–172.
14. Словник синонімів української мови онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ycilka.net/slovyk_syn.php.
15. Трессідер Д. Словарь символів / Д. Трессідер [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/JekTresidder/.
16. Энциклопедия знаків і символів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.znaki.chebnet.com/s10.php?id=342>.
17. Casares J. Diconario ideológico de la lengua española. – Barcelona, 1994. – 887 p.
18. Diccionario etimológico de español [Electronic resource]. – Mode of access : <http://etimologias.dechile.net/?color>.

Істочники ілюстративного матеріалу

19. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 40 с.
20. Коцюбинський М.М. Сміх / М.М. Коцюбинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fanread.ru/book/6828443/?page=1>.
21. Мирний П. Лихі люди / П. Мирний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/lib/mirny/mk8g1.html>.
22. Франко І.Я. Захар Беркут / І.Я. Франко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrbooks.com/ua/zahar_berkut/.
23. Шевченко Т.Г. Княгиня / Т.Г. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://taras.co.ua/knyaginya/>.
24. Gabriel G.M. El otoño del patriarca / G.M. Gabriel [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.instituto127.com.ar/Bibliodigital/GarciaMarquez-lotoniodelpatriarca.pdf>.
25. De Unamuno M. La tía Tula / M. de Unamuno [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.vicentellop.com/TEXTOS/unamuno/tiatula.pdf>.
26. De Unamuno M. Niebla / M. de Unamuno [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.vicentellop.com/TEXTOS/unamuno/niebla.pdf>.

УДК 811.111;81'25

Панасенко К. О.

ВІДТВОРЕННЯ СИМВОЛІКИ КОНТАКТУ (ВЕРТИКАЛЬНИЙ ВИМІР) В УКРАЇНСЬКИХ ТА РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНОЇ ПОЕЗІЇ ХІХ–ХХ СТ.

Статтю присвячено проблематиці відтворення символів контакту по вертикалі в українських та російських перекладах англомовної поезії ХІХ–ХХ ст. з метою мінімізації труднощів, з якими може зіткнутися перекладач при відтворенні подібних елементів художнього тексту.

Ключові слова: переклад, символ, адекватність, контакт, вертикаль.

Панасенко Е. А. Воссоздание символики контакта (вертикальное измерение) в украинских и российских переводах англоязычной поэзии ХІХ–ХХ вв. – Стаття.

Статья посвящена проблематике воспроизведения символов контакта по вертикали в украинских и русских переводах англоязычной поэзии ХІХ–ХХ вв. с целью минимизации трудностей, с которыми может столкнуться переводчик при воссоздании подобных элементов художественного текста.

Ключевые слова: перевод, символ, адекватность, контакт, вертикаль.

Panasenko K. O. Reproducing the symbolism of contact (vertical dimension) in Ukrainian and Russian translations of the English-speaking authors' poetry of the ХІХ–ХХ centuries. – Article.

The article focuses on the problems of reproducing symbols that represent contact in vertical dimension in Ukrainian and Russian translations of the English-speaking authors' poetry of the ХІХ–ХХ centuries so that to decrease difficulties that a translator may come across while reproducing such elements of a literary text.

Key words: translation, symbol, adequacy, contact, vertical.

Поняття «символ» у науці про переклад на такому етапі розвитку цієї ще зовсім молодій дисципліні поки що не отримало свого визначення. Услід за В.М. Кикотем [2], М.О. Новиковою та І.М. Шамаю [3, 19], праці яких присвячені проблемам функціонування символів у художньому тексті (у тому числі в поетичному) та особливостям відтворення символічних значень, закладених у вихідному тексті (далі – ВТ), засобами цільової мови, ми схильні розглядати символ у співвідношенні з категорією «адекватність». Символ виступає одним із сигналів-маркерів поетичного підтексту, що формується внаслідок інтеграції конотацій лексичної одиниці в дистантно та контекстно розміщених надфразових єдностях [2, 43]. Специфіка емоційності та експресивності символу (на відміну від інших художніх засобів) полягає у його «згорнутості», імпліцитності, яка може призвести до невідтворення або спотворення символіки ВТ у перекладі (далі – ПТ) та стати причиною труднощів, пов'язаних із виокремленням, класифікацією та/або інтерпретацією символів, що в результаті можуть стати причиною неадекватного перекладу. Необхідність подолання такого роду проблем обумовлює актуальність цієї статті.

Мета і завдання статті передбачають зіставлення основних значень лексем-символів контакту по вертикалі в англомовній та східнослов'янській лінгвокультурах, а також визначення домінуючих засобів відтворення цих символів в українських і російських перекладах англомовної поезії ХІХ–ХХ ст.

Важливим символічним значенням у культурі людства здавна наділені різного роду контакти, які зазвичай встановлюються при перетині сим-

волічних кордонів. Природа будь-якого контакту є амбівалентною, адже, з одного боку, життя людини та цивілізації в цілому неможливе без встановлення контактів, і, як наслідок, – обміну різного роду цінностями; з іншого боку, контакт передбачає вихід за межі «свого» простору або вторгнення «чужинця», що сприймається як антинорма, ексцес [3, 88], тому символи контакту наділені такою значущістю в культурі, що знайшло втілення і в літературі, зокрема у поезії. Апеляція англомовних поетів ХІХ–ХХ ст. до символів цієї групи не є виключенням.

Результати проведеної нами розвідки засвідчили, що найчастотнішими символами контакту по вертикалі в англомовній поезії ХІХ–ХХ ст. виявилися *птахи* та *вітер*, що репрезентують контакт із «верхом» (17; 29; 30), та *пацюки* (26; 27; 28), які представляють хтонічний «низ». Особливий інтерес з перекладацької точки зору становить символіка птахів та засоби її відтворення при перекладі.

Роль сполучення земного світу зі світом небесним, за давніми віруваннями, виконують *птахи* (водоплавні об'єднують три світи із водною стихією) [10, 298]. Зв'язок птахів зі світовим Духом і душею людини робить його ідеальним символом посланця божественних сфер і провідника на шляху в інші світи, а образ птаха-душі перегукується з образом птаха як вісника смерті або її наближення [6]. На світовому дереві птах знаходиться на вершині, чим ніби протиставляє себе хтонічним чудовиськам [7, 454]. У східнослов'янській традиції характерний зв'язок птахів з раєм [6]. Як істотам, причетним до потойбіччя, їм приписували надзвичайні властивості. Із потойбіччям пов'язані так звані «нечисті» птахи: чор-

нопері, нічні птаці, хижакі. Вважалося, що цими істотами обертається нечиста сила або що вони перебувають у неї на службі [10, 301].

У символіці англійської лексеми *bird* наявні такі символічні значення: «Birds are very frequently used to symbolise human soul... birds as angels are symbols of thought, of imagination and of the swiftness of spiritual processes and relationships» [13, 28] та «Because they can fly, and seem to link the sky with the earth and the sea, birds also resemble gods, so the ancients often considered birds either incarnations of gods or their messengers. Visitations of birds were felt to be reappearance of the dead» [12, 26]. Отже, сприйняття птахів як контактерів між світами та посланців з небесних сфер загалом є спільним в англійській та східнослов'янській традиціях.

Символом смерті у вірші Е. Дікінсон «An Antiquated Tree» виступають ворони, зокрема у таких рядках ВТ: *An Antiquated Tree / Is cherished of the Crow... To venerable Birds / Whose Corporation Coat / Would decorate Oblivion's / Remotest Consulate* (17, 206). Символіка англійських лексем *crow* та *raven* підтверджує асоціативні зв'язки цього птаха зі смертю: «The raven (and the crow)... are associated with... imminent death» [12, 168]. Подібне сприйняття цих птахів у слов'янській традиції. Згідно з народним уявленням слов'ян, цей птах живе сто або триста років і володіє таємницями: передбачає смерть, напад ворогів. Його забарвлення, згідно з віруваннями, пов'язано з тим, що він створений дияволом, а зовнішність ворони може приймати чорт [6]. Російський перекладач Г. Кружков відтворює символіку лексем *crows* та *birds* словниковими відповідниками *ворона* та *птаці*: *Чем дерево старей, / Тем лучше для Вороны / ... У этих важных птиц, / Чей траурный наряд / Украсит самый дальний / Забвенья Консулат* (17, 207). У ПТ мотив смерті виражений у більш експліцитній формі, зокрема за рахунок вживання прикметника *траурний*, що все ж не заважає адекватному відтворенню символічного контексту відповідних рядків ВТ.

Крик ворон сприяє актуалізації мотиву у такому рядку вірша Р. Фроста «October»: *The crows above the forest call* (29, 69). Російський перекладач М. Зенкевич адекватно відтворює символіку лексеми *crows*, вдаючись до словникового відповідника *ворони* – *Вороны каркают не в лад* (25). В українському ПТ В. Бойченка символіку лексеми *crows* не відтворено, адже перекладач удається до прийому генералізації, передаючи цю лексему нейтральним іменником *птаство*: *Кигиче птаство з висоти* (24, 97). Таке перекладацьке рішення призводить до нівелювання символіки ВТ, нейтралізації його образності, адже лексема *crow* значно сильніша з огляду її зображально-виражальної здатності, ніж лексема *птаство*. Україн-

ський перекладач також вдається до контекстуальної заміни з *висоти*, тоді як у ВТ вжито обставину місця *above the forest*. Таке перекладацьке рішення є неправомірним, адже лексема *висота* репрезентує благий верх, у той час як у ВТ йдеться про *ліс (forest)*, що традиційно асоціюється із небезпекою, чимось непізнаним.

Здатність птахів до вільного, ніким і нічим не обмеженого польоту і переміщення між світами актуалізується у вірші Е. Дікінсон «*No ladder needs the bird but skies*»: *No ladder needs the bird but skies / To situate its wings* (17, 214). Лексема *bird* передана у російському ПТ Г. Кружкова за рахунок прийому конкретизації у поєднанні із граматичною заміною числа іменника – *скворцы*: *Не нужно лестницы скворцам / Чтоб в небо улететь* (17, 215). Лексема *скворец* у російській мові визначається як «небольшая перелётная певчая птица из отряда воробьиных с тёмным оперением» [11]. У ВТ символічне значення птахів зводиться виключно до їх здатності вільно переміщатися між світами, тобто бути медіаторами, натомість до оцінки птахів поетеса не вдається. У цьому зв'язку вживання лексеми *скворцы*, референти якої через своє чорне оперення вважаються «нечистими» птахами, не можна вважати вдалим, адже таке перекладацьке рішення призводить до спотворення символічного контексту ВТ.

Тема швидкоплинності життя підіймається у вірші Т.С. Еліота «New Hampshire», що виражено, зокрема, у таких рядках ВТ: *Golden head, crimson head, / Between the green tip and the root. / Black wing, brown wing, hover over; / Twenty years and the spring is over* (27). Символічним значенням наділене словосполучення *black wing*, вжите метонімічно на позначення чорного птаха, який, як було з'ясовано вище, символізує смерть. Ці рядки ВТ в українському ПТ М. Габлевич та російському ПТ Я. Пробштейна передані відповідно: *Золота голівка, маківка / Поміж корінням і зеленим шумом. / Чорне крило, сизе крило майне / Ще двадцять літ – весна мине* (18, 115) та *Рыжая голловка, красная головка / Мелькают сквозь зелень. / Черное крыло, белое крыло в вышине, / Двадцать лет прошло – и конец весне* (19). З точки зору символіки, ці рядки є досить насиченими. По-перше, вживання у ВТ лексеми *head*, що у символіці простору традиційно співвідноситься із центром, та контекст ВТ підказують, що йдеться про дитинство. Вживання лексеми *golden* у словосполученні *golden head* є підтвердженням цієї думки, адже ця лексема наділена переносними значеннями «triantly youthful and vigorous; very happy and successful» [15]. Декодувати символічний смисл цього словосполучення можна так: дитинство автор вважає найкращою порою життя. Саме земне життя у ВТ представлено виразом *between the*

green tip and the root, адже йдеться про світове дерево, де стовбур (частина, про яку йдеться у ВТ) означає життя людей, крона дерева – духовний світ богів, коріння – підземний, потойбічний світ [8]. Отже, словосполучення *black wing* виступає другим важливим елементом у складі опозицій «молодість/старість», «життя/смерть», «добро/зло». Мотивованим у цьому контексті є і вживання словосполучення *brown wing*, адже лексема *brown* наділена контекстуально релевантним символічним значенням смерті, пасивності, занепаду, старості: «In a Christian context, brown can mean spiritual death, or a segregation or death to the world...; ...sorrow, barrenness; ...passivity ...earthly» [16]. В українському ПТ символічний контекст ВТ загалом відтворений: збережено думку про серединну частину світового дерева як символ земного життя (*поміж корінням і зеленим шумом*), опозицію *golden head, crimson head/black wing, brown wing* у ПТ передано як *золота голівка, маківка/чорне крило, сизе крило* майне. Вживання лексеми *сизий* у ПТ замість *brown* вважаємо виправданим, адже можна припустити, що будучи гіпонімом до гіпероніма *сірий*, прикметник *сизий* отримує конотації останнього, які в українській мові зводяться до символічних значень, подібних до тих, якими наділена лексема *brown* в англійській лінгвокультурі: «непривабливість, невизначеність, похмурість, смуток, символ духовної смерті» [5]. Російський ПТ характеризується значними втратами порівняно до ВТ. По-перше, перекладач, хоча й відтворює символіку лексеми центру *head* конкретизацією з розвитком значення – *головка*, елімінує лексему *golden*, що призводить до значного спрощення авторського розуміння дитинства. По-друге, вживання лексеми *зелень* не актуалізує ідеї про стовбур світового дерева як символу земного життя, але, навпаки, принижує символічне значення до буденного. По-третє, хоча у ПТ, на перший погляд, відтворено символіку словосполучення *black wing* словниковими відповідниками до обох лексем, вживання прикметника *белый* замість *brown*, не лише послаблює мотив смерті, а й вводить колір, асоціації з яким у східнослов'янській традиції є позитивними.

Важливим символом-контактером між світами, який також часто зустрічається в аналізованій нами поезії, є *вітер*. У віруваннях українського народу з вітром пов'язана символіка народження і смерті. До стихії повітряного простору причетні духи, божества і створіння, які мають здатність літати, пересуватися в цьому просторі (птахи й літаючі комахи, метелики, мухи), які в народній свідомості уособлюють душі померлих предків, отже, сполучають світи живих і померлих [10, 67].

Щодо сприйняття вітру представниками англійської лінгвокультури, англійська лексема *wind*

наділена такою символікою: «Wind is the messenger of divine intervention, and it is the vital breath of the universe. Wind often represents the fleeting and transient, the elusive and the intangible» [16]; «The wind is air in its active and violent aspects...» [13, 373]. Отже, можна спостерігати спільність сприйняття вітру як контактера між світами представниками зіставлюваних лінгвокультур.

Силою, що несе смерть, розуміється вітер у вірші Р. Фроста «October», в якому підіймається тема швидкоплинності земного життя: *Tomorrow's wind, if it be wild, / Should waste them all* (29, 69). В українському та російському ПТ [1, 2] В. Бойченка та М. Зенкевича лексему *wind* передано словниковими відповідниками – *вітер* та *ветер*: у ПТ1: *А завтра вітер налетить / І занесе його в куток* (24, 97) та *Подует завтра ветер злой, / И листья облетят* (25). Таку характеристику контакту, як його небажаність, виражену у ВТ лексемою *wild*, що актуалізує у контексті ВТ значення «feeling or expressing strong uncontrolled emotions, especially anger, happiness, or excitement» [15], хоча й у більш нейтральній формі, однак відтворено у ПТ2 контекстуальним відповідником *злой*, тоді як у ПТ1 цю лексему еліміновано. Мотив знищення листя експлікований у ВТ дієсловом *waste*, яке у контексті ВТ актуалізує сему «to kill someone, severely injure them, or defeat them» [14]. У ПТ2 перекладач удається до цілісного перетворення висловлювання *и листья облетят*, що можна вважати адекватним, адже осипання листя асоціюється зі смертю [6]. У ПТ1 не відтворено семи знищення, що разом з елімінацією семи ворожості, вираженою у ВТ лексемою *wild*, свідчить про суттєві втрати, допущені перекладачем при відтворенні символіки ВТ.

Символікою ворожості та руйнації наділена лексема *wind* у вірші Г.-У. Лонгфелло «The Lighthouse», в якому йдеться про відданий своїй справі маяк, який, не дивлячись на небезпеку, спричинену стихіями, не припиняє освітлювати шлях морякам. Розуміння вітру як лютого ворога простежується у таких рядках ВТ: *It sees the wild winds lift it in their grasp, / And hold it up, and shake it like a fleece* [30] – *Он (маяк – К.П.) видит, как шальных ветров орда / Взметаает пены мирное руно* (22, 337). Символіку лексеми *wind* у російському ПТ Є. Полонської відтворено словниковим відповідником *ветра* та ампліфікацією лексеми *орда*, що, маючи у російській мові негативні асоціації, сприяє підсилению мотиву ворожості. Передано у ПТ і сему люти, виражену у ВТ лексемою *wild*, за рахунок варіантного відповідника *шальной*. Український перекладач В. Мисик передає ці рядки у такий спосіб: *І потім бурі знов із тисяч жмень / Його жбурляють у раптовий змрок* (23, 30). Символіку лексеми *winds* адекватно відтворено за рахунок конкретизації *бурі*. Ця лексе-

ма означає «навальний вітер з дощем; грозою, а взимку – зі снігом», а також актуалізує переносне значення «дуже сильне, бурхливе виявлення почуттів» [9, 262]. Удаючись до гіперболи *із тисяч жмень його жбурляють*, перекладач підсилює мотив ворожості, що не суперечить інтенції автора. Елімінація епітета *wild* у ПТ не призводить до суттєвих втрат, адже символіку ворожості загалом відтворено.

Проаналізовані вище випадки є переважно прикладами символіки «верху», контакт з яким, як з'ясувалося, не завжди є безпечним та благим, не дивлячись на позитивну символіку «верху». Нерідкими у поезії є приклади, коли автори задля інтенсифікації того чи іншого мотиву звертаються до символів хтонічного «низу». Такими, наприклад, виступають *пацюки* у поезії Т. С. Еліота. У англійській мові лексема *rat* є однозначно негативною: «The *rat* occurs in association with infirmity and death... The mouse, in mediaeval symbolism, is associated with the devil» [13, 271]. У слов'янській лінгвокультурі пацюки та миші також наділені диявольськими ознаками та часто розуміються як передвісники смерті [1, 404].

Вживання лексеми *rats* Т. С. Еліотом сприяє актуалізації мотиву занепаду та смерті, зокрема моральної, у III частині поеми «The Waste Land», де ліричний герой виражає сум з приводу того, на що перетворилася колись славнозвісна і велична Темза: *A rat crept softly through the vegetation / Dragging its slimy belly on the bank та And bones cast in a little low dry garret, / Rattled by the rat's foot only, year to year* (28). Український перекладач І. Драч в обох випадках вживання цієї лексеми адекватно відтворює цей символ за рахунок словникового відповідника *щур* (у другому випадку – у поєднанні з граматичною заміною частини мови – означення підметом): *Щур прошмигнув м'яко серед трав, серед зел / Поволок черевце ослизле пониззям береговим та На сухім, приземкуватім горищі кості лежали / Лише щур прощурхотить по них вряди-годи* (18, 76). Російський перекладач С. Степанов пропонує такий переклад наведених рядків ВТ: *Подкралась крыса по траве тихонько, / К земле прижавшись скользким животом та И кости на высоком чердаке / Тревожимы лишь крысьего стопою* (20). Хоча перекладач і передає лексему *rat* словниковим відповідником *крыса* (у другому випадку – у поєднанні з граматичною заміною іменника *rat's* прикметником *крысий*), вживання прикметника *высокий* у словосполученні *высокий чердак*, з огляду символіки простору, набуває значення благого верху, що є діаметрально протилежним символіці щурів як представників хтонічного низу. Отже, співіснування цих двох лексем у рамках одного контексту вбачаємо неможливим. Такий серйозний огріх перекладача не виправданий жодними об'єктивними причина-

ми, а навпаки пояснюється надто неухважним ставленням до перекладу загалом, не кажучи вже про відтворення символічних значень.

При зображенні панорами, що відкривається з найвідомішого мосту Венеції у вірші Т. С. Еліота «Burbank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar», символами духовної смерті головних героїв та Венеції в цілому виступають *пацюки*: *...The rats are underneath the piles / The jew is underneath the lot.* (26, 48). У російському ПТ В. Топорова символіку цієї лексеми відтворено словниковим відповідником *крысы* [20]: *...Вот вид с моста / Ридальто: крысы под опорой. / Еврей – под человечеством* (21). Український перекладач О. Гриценко також вдається до словникового відповідника у поєднанні із граматичною заміною – *щур* (18, 58), яка, на перший погляд, знижує інтенсивність при відтворенні мотиву смерті, але перекладач компенсує таку втрату за рахунок ампліфікації – порівняння як *химера*, у такий спосіб адекватно відтворюючи символіку відповідного фрагменту ВТ: *Ще погляд – на Ридальто. / Насподі паль – щур, як химера / Насподі всіх – єврей* (18, 58). Іntenсифікатором хтонічного низу у ВТ виступає також лексема *underneath*, символіку якої в українському та російському ПТ відтворено варіантними відповідниками – *насподі* та *под*.

Результати проведеного дослідження дають можливість дійти таких висновків. Наділення символічними значеннями об'єктів оточуючої дійсності, що сприймаються як контактери між світами, загалом є подібним в англійській та східнослов'янській лінгвокультурах.

Найбільш частотним засобом відтворення символів контакту по вертикалі українською та російською мовами виявилися словникові та варіантні відповідники. Однак вживання у ПТ лише відповідника до лексеми-символу не є запорукою досягнення адекватності у ПТ. Слід бути уважним також до мікро- та макроконтестів. Частотним засобом відтворення символів контакту по вертикалі виявився також прийом конкретизації. Попри випадки адекватного відтворення символів за допомогою конкретизації, вона виявилася небажаною при відтворенні символіки птахів через їх велику кількість та наявність у птахів специфічних, зокрема етнокультурних, конотацій, що може призвести до трансформації їх оцінності у приймаючій культурі. Отже, важливо, щоб перекладач при відтворенні символіки певного птаху з'ясував, чи спільна вона у зіставлюваних лінгвокультурах, і на основі цього приймав адекватні перекладацькі рішення.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні особливостей відтворення символів контакту по горизонталі в українських та російських перекладах англійської поезії XIX–XX ст.

Література

1. Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции / А.В. Гура. – М. : Изд-во «ИНДРИК», 1997. – 912 с.
2. Кикоть В. Символ у творенні та перекладі підтексту поетичного твору / В. Кикоть // Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». – 2009. – Вип. 159. – С. 14–38.
3. Новикова М.А. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале «Вечеров на хуторе близ Диканьки» Н.В. Гоголя и их английских переводов) / М.А. Новикова, И.Н. Шама. – Запорожье, СПб. : «Верже», 1996. – 172 с.
4. Шама И.Н. О декодировании и воспроизведении символики в поэтическом переводе (на материале «The arrow and the song» Г.У. Лонгфелло) // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Філологічні науки». – 2008. – № 1. – С. 223–232.
5. Шулінова Л.В. Еволюція оцінної колоративної номінації в контексті проблем дослідження ідіостилю / Л.В. Шулінова // Актуальні проблеми української лінгвістики : теорія і практика. – 2000. – Вип. 1 – С. 11–20 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apy1_2000_1_4.pdf.
6. Энциклопедия символики и геральдики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : symbolarium.ru/index.php/Геральдика.
7. Королёв К.М. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / К.М. Королёв. – М. : Мидград, 2005. – 600 с.
8. Словник символів / О.І. Потапенко та ін. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm.
9. Словник української мови: в 11 т. / [А.П. Білоштан та ін.] ; ред. рада А.А. Бурячок та ін. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – 800 с.
10. Сто найвідоміших образів української міфології / В. Завадська, Я. Музиченко, О. Таланчук, О. Шалак. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.
11. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ozhegov.info/slovar/?ex=Y&q=.
12. A dictionary of literary symbols / M. Ferber. – 2nd ed. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 262 p.
13. A dictionary of symbols / J.E. Cirlot. – 2nd ed – London : Routledge & Kegan Paul, 1971. – 419 p.
14. Longman English Dictionary Online [Electronic Resource]. – Mode of access : www.ldoceonline.com/.
15. Merriam-Webster online : Dictionary and Thesaurus [Electronic Resource]. – Mode of access : www.merriam-webster.com.
16. Online Symbolism Dictionary [Electronic Resource]. – Mode of access : www.umich.edu/.../symbolismproject/symbolis.

Джерела ілюстративного матеріалу

17. Дикинсон Э. Стихи из комода / Э. Дикинсон. – СПб. : Азбука-классика, 2010. – 256 с.
18. Елиот Т. С. Вибране / [Т. С. Елиот] ; пер. з англ. ; упоряд. та передм. С. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – 198 с.
19. Элиот Т. С. Малые стихотворения // Полюе люди / Т. С. Элиот. – СПб. : ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lib.ru/POEZIQ/ELIOT/eliot1_08.txt_with-big-pictures.html.
20. Элиот Т. С. Бесплодная земля // Полюе люди / Т. С. Элиот. – СПб. : ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lib.ru/POEZIQ/ELIOT/eliot1_03.txt.
21. Элиот Т.С. Стихотворения // Полюе люди / Т. С. Элиот. – СПб. : ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : lib.ru/POEZIQ/ELIOT/eliot1_02.txt_with-big-pictures.html.
22. Лонгфелло Г.-У. Песнь о Гайавате ; Поэмы ; Стихотворения / Г.-У. Лонгфелло. – М. : Художественная литература, 1987. – 414 с.
23. Мисик В. Захід і Схід: Переклади. – К.: Дніпро, 1990. – 543 с.
24. Фрост Р. Вірші у перекладі В. Бойченка та Є. Крижевича // Жовтень. – 1977. – № 3. – С. 93–98.
25. Фрост Р. Неизбранная дорога / Р. Фрост. – СПб. : ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2000 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.lib.ru/POEZIQ/FROST/stihi.txt.
26. Eliot T.S. Collected poems / T.S. Eliot. – New York : Harcourt Brace, 1935. – 191 p.
27. Eliot T.S. Landscapes / T.S. Eliot [Electronic Resource]. – Mode of access : nbu.bg/webs/amb/.../5/eliot/landscap.htm.
28. Eliot T.S. The Waste Land / T.S. Eliot [Electronic Resource]. – Mode of access : www.bartleby.com.
29. Frost R. Poems / R. Frost. – 2004. – 132 p. [Electronic Resource]. – Mode of access : poemhunter.com/i/.../pdf/robert_frost_2004_9.
30. Longfellow H.-W. Twilight, The Seaside and the Fireside / H.-W. Longfellow [Electronic Resource]. – Mode of access : hwlongfellow.org/poems_poem.php.

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ КОГНИТИВНАЯ РИТОРИКА: В ПОИСКАХ *TERTIUM COMPARATIONIS*

В качестве tertium comparationis сопоставительной когнитивной риторики в статье предлагается использовать предконцептуальные отношения сенсомоторного происхождения: образ-схемы и силовую динамику. Методика их применения раскрывается на примере воплощения идеи ответственности в инаугурационных речах на русском и украинском языках.
Ключевые слова: сопоставительная когнитивная риторика, *tertium comparationis*, образ-схема, силовая динамика, инаугурационное обращение.

Потапенко С. И. Зіставна когнітивна риторика: у пошуках *tertium comparationis*. – Стаття.

За основу tertium comparationis зіставної когнітивної риторики в статті пропонується використовувати доконцептуальні відношення сенсомоторного походження: образ-схеми й силову динаміку. Методика їх застосування розкривається на прикладі втілення ідеї відповідальності в інаугураційних промовах російською та українською мовами.

Ключові слова: зіставна когнітивна риторика, *tertium comparationis*, образ-схема, силова динаміка, інаугураційна промова.

Potapenko S. I. Contrastive cognitive rhetoric: in search of tertium comparationis. – Article.

The article suggests using image schemas and force dynamics – preconceptual relations of sensorymotor origin – as tertium comparationis of contrastive cognitive rhetoric. The procedure of their application is exemplified by the analysis of the ways the idea of responsibility is embodied in the inaugural addresses in the Russian and Ukrainian languages.

Key words: contrastive cognitive rhetoric, *tertium comparationis*, image schema, force dynamics, inaugural address.

В русле возрастающего внимания к изучению воздействия на аудиторию и формирования общественного мнения новые перспективы для развития прикладного языкознания открывает когнитивная риторика, объединяющая идеи классической традиции и когнитивной семантики с целью синхронной реконструкции речемыслительных процессов, обеспечивающих влияние на адресата [6, 131; 10, 445; 13, 570]. В настоящее время это направление в основном сосредоточено на выявлении воздействующего потенциала текстов на отдельных языках [12], а поэтому перспективным представляется проведение сопоставительных исследований. Соответственно, **цель** предлагаемой статьи состоит в формулировании основных положений – сопоставительного когнитивно-риторического подхода к изучению текстов, воздействующих на аудиторию с помощью одной идеи, вербализуемой разными языками.

Изначальная задача предлагаемого подхода состоит в установлении *tertium comparationis*, то есть основания сопоставления, по-разному вербализуемого отдельными языками [3, 84; 4, 192]. В качестве основы сравнения современная лингвистика привлекает различные феномены: семантическое поле, падежную грамматику, концепты и так далее [3, 84–85]. При контрастивном когнитивно-риторическом исследовании в качестве *tertium comparationis* используем предконцептуальные структуры сенсомоторного происхождения: силовую динамику (*force dynamics*) [11, 413] и образ-схемы (*image schemas*) [9, 116]. Силовая динамика позволяет воссоздать внутреннее состояние именуемых субъектов через их соотношение со склонным к движению или спокойствию Агонистом, то есть фокальной силой и противопоставленным ему Антагонистом [11, 413]. Об-

раз-схемы как гештальтные, то есть неделимые, структуры реконструируют с позиции наблюдателя одновременное взаимодействие нескольких референтов [9, 19] относительно четырех координат: соматической, перцептивной, локативной и динамической, последняя из которых фиксирует устойчивые сило-динамические отношения между Агонистом и Антагонистом [5, 23–30].

Использование силовой динамики и образ-схем в качестве *tertium comparationis* для выявления средств текстового воздействия осуществляем в четыре этапа, соотносимые с риторическими стадиями текстопостроения: отбор аргументов (инвенция), их расположение (диспозиция), вербальная орнаментация (элокуция), запоминание (мемория) и воспроизведение (актио) [1, 22]. При этом учитываем, что в результате развития технических средств два последних образуют единую (перформативную) стадию.

На начальном (инвентивном) этапе исследования в терминах силовой динамики и образ-схем воссоздаем каноническую концептуальную структуру провозглашаемой идеи, опираясь на словарные дефиниции единиц, используемых для ее обозначения. На втором (диспозитивном) этапе членим текст на коммуникативные блоки с учетом последовательности воплощения авторской идеи. На третьем (элокутивном) этапе анализируем выбор номинативных единиц, вербализующих провозглашаемую идею в тексте в целом и в его отдельных блоках. На четвертом (перформативном) этапе устанавливаем связь заявленной идеи с макро- и микроконтекстом, то есть с лингвокультурой носителя языка и конкретной ситуацией общения.

Продемонстрируем возможности предлагаемой методики на примере сопоставительного когнитивно-риторического анализа воплощения

идеи *ответственности* в инаугурационных речах В.В. Путина (2000 и 2012 годы) и В.Ф. Януковича (2010 год).

На первом (инвентивном) этапе в терминах силовой динамики и образ-схем реконструируем каноническую репрезентацию идеи ответственности, отраженную в дефинициях соответствующих единиц на двух языках. В определении существительного *ответственность* в русском языке как «обязанности или необходимости давать отчет о своих действиях, поступках и отвечать за их возможные последствия» [7, 668] субъект ответственности представлен в двух ракурсах: как цель внешнего принуждения семами «*обязанность*» и «*необходимость*», так и цель ограничения активности гиперсемой «*отвечать за их возможные последствия*». В определении украинского существительного *відповідальність* как «покладеного на когось або взятого на себе обов'язку за яку-небудь ділянку роботи, справу тощо» [2, 177] сема «*обов'язок*» также позиционирует субъекта ответственности как цель внешнего воздействия, но в отличие от русского аналога в значении украинского субстантива отсутствуют семы, указывающие на ограничение активности.

В сило-динамических терминах субъект *ответственности* в обеих лингвокультурах выступает как Антагонист, но с разной степенью склонности к движению. В русском языке на его умеренность указывает гиперсема «*давать отчет о своих действиях*», а отсутствие аналогичных сем в значении украинского существительного *відповідальність* представляет Антагониста с большей теоретически безграничной склонностью к движению. В терминах образ-схем субъект ответственности соотносится с целью ПРИНУЖДЕНИЯ, движение которой стимулируется и ограничивается внешним источником.

Реконструированная на материале словарей двух сопоставляемых языков каноническая модель ответственности служит основой для анализа ее воплощения в инаугурационных речах российского и украинского лидеров. В.В. Путин обращается к этой идее дважды: в 2000 году («Я понимаю, что взял на себя огромную *ответственность* (14)») и в 2012 году («Вступая в должность Президента Российской Федерации, понимаю всю свою *ответственность* перед Родиной» (15)), а В.Ф. Янукович – в 2010 году (16): «Що я відчував, тримаючи руку на святому Пересопницькому Євангелії? *Відповідальність і смиренність. Перед народом України, який у ході вільного волевиявлення віддав за мою кандидатуру більшість голосів. Перед Всевишнім, волею якого я вступаю на посаду глави Української держави в такий непростий для неї час*».

Главное отличие между речами российского и украинского президентов состоит в источниках ответственности. Если в первом обращении

В.В. Путина главным источником ответственности служит история государства, во втором – возрожденная держава, то в выступлении В.Ф. Януковича – разрушенная страна, которую он обещает отстроить.

Несмотря на то, что в двух обращениях В.В. Путина источник ответственности представлен таким разными явлениям, как история и государство, их интродуктивные блоки имеют идентичную структуру, отражающую приоритеты политика: вначале он обращается к абстрактным идеям и лишь затем – к народу, призывая его к совместной ответственности за будущее страны. В речи 2000 года три источника ответственности включают, во-первых, устоявшуюся веками российскую модель управления, согласно которой глава государства несет ответственность за все происходящее («Я понимаю, что взял на себя огромную ответственность, и знаю, в России *глава государства* всегда был и будет человеком, который *отвечает за все*, что происходит в стране»); во-вторых, первого президента России, призвавшего беречь Россию («Первый Президент России, Б.Н. Ельцин, покидая Кремль, сегодня вспомнил об этом, произнес слова, которые многим запомнились. Он сегодня повторил в этом зале: «Берегите Россию». Именно в этом я вижу главную президентскую обязанность»); в-третьих, сограждан, идентифицируемых через абстрактный концепт государства («Я также рассчитываю найти в этом патриотическом деле помощь *сограждан России*»). При этом сочетание существительных *сограждане* и *помощь* изображает нацию не столько как источник ответственности, сколько как цель воздействия.

Несмотря на иной источник ответственности в обращении 2012 года, нация снова находится на третьем месте: вначале говорящий апеллирует к Родине, то есть стране, где человек родился и гражданином которой он является [8, 723] («Вступая в должность Президента Российской Федерации, понимаю всю свою ответственность перед *Родиной*»); затем – к абстрактным идеям государственных интересов, безопасности и благополучия («Ее *интересы, безопасность, благополучие* граждан страны всегда были и всегда останутся для меня превыше всего»), и лишь в конце интродуктивного блока – к гражданам: «Сделаю все, чтобы оправдать доверие миллионов *наших граждан*. Считаю смыслом всей своей жизни и своим долгом служение Отечеству, служение *нашему народу, поддержка* которого вдохновляет и *помогает* решать самые сложные и трудные задачи». Подобно первому выступлению единицы *поддержка* и *помогает* изображают в последнем предложении народ не столько как источник ответственности, сколько как цель, поднимая статус говорящего.

В основном блоке первого выступления В.В. Путина идея ответственности перед прошлым акцентируется выдвиганием в начало абзацев единиц *история* и *память*, а также производных: инициальный абзац открывается описанием первой в истории России мирной передачи власти («Сегодня действительно *исторический* день. В самом деле, впервые за всю *историю* нашего государства, за всю *историю* России, впервые верховная власть в стране передается самым демократическим, самым простым образом, по воле народа, законно и мирно»); второй абзац раскрывает пройденный государством исторический путь к свободе («Путь к свободному обществу не был простым и легким, в нашей *истории* были и трагические, и светлые страницы»); третий абзац, обращенный к присутствующим в Кремле, объединяет концепты памяти и истории: «... Здесь в Кремле – сосредоточие нашей национальной *памяти*. Здесь, в стенах Кремля, веками вершилась *история* нашей страны, и у нас нет права быть «Иванами, не помнящими родства».

В выступлении 2012 года ответственность перед государством отражена семантикой перемещения, создающей динамический эффект в абзацах, посвященных прошлому и будущему: *прошли* и *движение* во втором абзаце («Мы вместе *прошли* большой и сложный путь <...>. Сегодня у нас есть все для *движения* вперед») и *вступаем* в третьем («Мы *вступаем* в новый этап национального развития...»).

На третьем (элокутивном) этапе анализа рассматриваем выбор в обращениях российского президента единиц, именуемых источники и цели ответственности-ПРИНУЖДЕНИЯ. Смещение акцента с истории державы на ее современное состояние как стимулы ответственности проявляется в специфике употребления в основных блоках двух речей местоимений, обозначающих президента и народ.

В обращении 2000 года руководитель государства позиционирован как субъект ответственности местоимением *Я*. Его сочетание с глаголом *понимаю* выдвигает президента в центр внимания аудитории («*Я* *понимаю*, что взял на себя огромную ответственность»), а отсутствие этого местоимения в выступлении 2012 года снижает заметность лидера: «*Понимаю* всю свою ответственность перед Родиной». Уменьшение в речи 2012 года количества употреблений местоимения *Я* до трех раз придает ей дополнительный эффект скромности: повторение местоимения при обращении к уходящему президенту Д.А. Медведеву моделирует ситуацию диалога («*Я* вижу в этом большую заслугу Дмитрия Анатольевича Медведева и *Я* желаю ему успехов»), а сочетание с предикатом *верю* в заключительном блоке соотносит президента с Агонистом с тенденцией к дви-

жению, передающемуся слушающим: «*Я* верю в силу наших общих целей и идеалов».

Акцент в 2012 году на государстве и его гражданах как источниках ответственности проявляется в возрастании количества употреблений местоимения *мы* с пяти до девяти и расширением его объединительной семантики, по-разному подчеркивающей совместную ответственность президента с народом. Так, в речи 2000 года задействованы два значения местоимения *мы*: МНОЖЕСТВО, близкое к МАССЕ, при идентификации сторонников президента («Вы поверили, что вместе *мы* сможем изменить нашу жизнь к лучшему»), и МНОЖЕСТВО, близкое к ИСЧИСЛЯЕМОСТИ, при обращении к приверженцам других кандидатов, важным для совместной реализации ответственности, что подчеркивается пятикратным повторением местоимения *мы* и его производных: «Убежден, что вы голосовали за *наше* общее будущее, за *наши* общие цели, за лучшую жизнь, за процветающую и сильную Россию. У каждого из *нас* свой опыт, свои взгляды, но *мы* должны быть вместе, *нам* многое предстоит сделать сообща». Напротив, доминирование в 2012 году значения местоимения *мы*, близкого к МАССЕ, усиливает эффект совместной с народом ответственности, особенно при обращении к будущему: «Сегодня *мы* вступаем в *новый этап национального развития*, *нам* потребуется решать задачи *принципиального иного уровня, иного качества и масштаба* <...>. И *мы* все должны понимать, что жизнь будущих поколений, историческая перспектива государства и нашей нации зависят сегодня именно от *нас*». В приведенном фрагменте совместная ответственность главы государства и нации, обозначенных объединительным *мы*, подчинена абстрактным сущностям, далеким от насущных потребностей людей: задачам принципиально нового уровня, иного качества и масштаба; ближайшим годам; жизни будущих поколений; исторической перспективе государства.

Абстрактные источники ответственности именуются в заключительных блоках двух сопоставляемых речей В.В. Путина. В 2000 году к ним отнесены государственные интересы («Могу заверить вас, что в своих действиях буду руководствоваться исключительно *государственными интересами*») и единство, обозначенное глаголами *сплотить* и *собрать*, а также трехкратным повторением числительного *один*: «Считаю своей святой обязанностью *сплотить* народ России, *собрать* граждан вокруг ясных целей и задач, и каждый день и каждую минуту помнить, что у нас одна Родина, *один* народ, у нас с вами *одно* общее будущее». В заключительном блоке последней инаугурационной речи, кроме единства, обозначенного прилагательными *единый* и *сплоченный* («*Мы* добьемся наших целей, если будем *еди-*

ним, сплоченним народом, если будем дорожить нашим Отечеством»), к источникам ответственности отнесены демократия («укрепляют российскую демократию, конституционные права и свободы, расширяют участие граждан в управлении страной»), история («на нашу тысячелетнюю историю, на те ценности, которые всегда составляли нравственную основу нашей жизни»), нравственность («если каждый из нас будет *жить по совести...*»). Воздействующий потенциал речи 2012 года усиливается апелляцией к внутренним источникам ответственности через соотнесение говорящего и аудитории с Агонистом, наделенным тенденцией к движению: предикатами *хотим* и *будем жить* («Мы *хотим* и *будем жить* в демократической стране <...>. Мы *хотим* и *будем жить* в успешной России»), *готовы* («Мы *готовы* к грядущим испытаниям и грядущим свершениям»), а также обращением к вере и духовности: «И мы будем работать с верой в душе, с искренними и чистыми помыслами».

Воплощение идеи неограниченной ответственности-ПРИНУЖДЕНИЯ, характерной для украинской лингвокультуры, проявляется в иной композиции обращения В.Ф. Януковича: начиная с источников ответственности, представленных мировым сообществом и плачевным состоянием государства, говорящий позиционирует себя в основной части речи как источник ответственности для различных государственных институтов.

В перформативном блоке, следующем за интродуктивным, роль В.Ф. Януковича как ответственного политика отражена апелляцией к международному сообществу (*увесь світ*), единодушие которого служит источником ПРЕПЯТСТВИЯ (*не може бути поставлено*) для сомневающимся в его легитимности (*не може бути поставлено під сумнів*), что важно на фоне судебных исков со стороны оппозиции: «*Увесь світ* визнав їх демократичність. Український народ сказав своє слово, і міжнародна спільнота підтвердила, що Україна – вільна держава, де права і свободи громадян є найвищими цінностями». В этой части речи ответственность говорящего дополнительно усиливается опущением средств самореференции, создавая эффект отсутствия личной заинтересованности.

В отличие от В.В. Путина, который в первой речи обращается к российской истории, для В.Ф. Януковича источником ответственности служит ужасающая современность, то есть граничащая с разрушением тенденция к покою у государственных институтов: у бюджета, соотносимого с образ-схемой ПУСТОЙ (*відсутність державного бюджету*) и у разрушенной экономики (*розвалена економіка*) на фоне склонных к движению и без того уже огромных долгов (*колосальні борги по зовнішніх запозиченнях*): «Країна перебуває у

вкрай складній ситуації – *відсутність* державного бюджету на поточний рік, *колосальні борги* по зовнішніх запозиченнях, *бідність, розвалена економіка*, корупція – ось далеко не повний перелік бід, з яких складається українська реальність».

На фоне указанной тенденции государства к спокойствию, граничащему с разрушением, идея ответственности реализуется глаголом *врятувати* (спасти), представляющим президента как Антагониста с тенденцией к движению, передаваемой государству, на что указывает словосочетание *вивести на шлях прискороного розвитку*: «Попри це, я вважаю, що державу можна не лише *врятувати* від соціально-економічного колапсу, але й *швидко вивести на шлях прискороного розвитку*».

Заявленная выше идея спасения и развития страны позволяет поднять статус говорящего в основной части выступления: из Антагониста, противостоящего проблемам, он превращается в Агониста, то есть источник ПРИНУЖДЕНИЯ-ответственности, влияющего на государственные институты: кабинет министров, парламент и местное самоуправление.

Кабинет министров представлен как Антагонист с тенденцией к движению словосочетанием *команда професіоналів* и противопоставлен *політичеським офіціантам* прежней власти, соотносимым лишь с целью ПРИНУЖДЕНИЯ: «Першочергове завдання на цьому шляху – реформування системи влади і, перш за все, Кабінету Міністрів, перетворення його у команду професіоналів, а не *політичеських офіціантів*».

Словесное ПРИНУЖДЕНИЕ, обращенное к парламенту глаголом *закликаю* («Я *закликаю* Верховну Раду підтримати мої зусилля»), призвано изменить внутреннюю организацию высшего органа власти: с целью ПРИНУЖДЕНИЯ, обозначенного глаголом *повинна*, соотнесена оппозиция («...це – місце для *сильної опозиції*, яка повинна контролювати дії Уряду і Президента»); с источником ПРИТЯЖЕНИЯ – парламентское большинство («...це – місце для *сильної і стабільної парламентської більшості*»); а с УСТРАНЕНИЕМ ПРЕПЯТСТВИЯ – отношения между президентом и парламентом: «Вони схильні довіряти тим, хто *подає руку* на знак миру. Тому я звертаюся до всіх депутатів Верховної Ради із закликом до співпраці в ім'я України». В свою очередь, существительное *реформування* позиционирует парламент как источник ПРИНУЖДЕНИЯ для местной власти, судопроизводства и Конституции: «Така співпраця матиме вирішальне значення для *невідкладного реформування* влади, *судочинства*, внесення змін до Конституції».

Созданный выше образ ответственного главы государства усиливается в части выступления, обращенной в будущее, единицами, обозначающими движение. Вначале словосочетание *розчистить*

дорогу соотнести говорящего, парламент и правительство с мощным источником УСТРАНЕНИЯ ПРЕПЯТСТВИЯ («Ефективна співпраця між Президентом, Парламентом і Урядом розчистить дорогу до швидкого економічного прогресу»); собственно движение обозначено глаголом *рухатися*, а его конечная точка – словосочетанием *до постіндустріального суспільства зразка XXI століття* («Багато наших проблем виникли через те, що замість того, аби *рухатися до постіндустріального суспільства зразка XXI століття*, ми пішли шляхом первісного накопичення капіталу»).

Отсутствие в семантике ответственности, представленной в украинской лингвокультуре, внешних ограничений на деятельность субъекта проявляется в именовании в речи В.Ф. Януковича целей, которые не соответствуют потенциалу государства, склонного не только к покою, но и к разрушению: конкуренция с развитыми экономиками мира с их более высокой, чем у Украины, динамикой развития (*Відповідно, ми зможемо конкурувати в сучасному світі лише за умови, якщо впритул займемося індустрією знань*); намерение догнать развитые страны, вызывающее справедливое сомнение даже у говорящего («Я розумію, що *наздогнати індустріально розвинуті країни вкрай складно*»); предлагаемая стратегия инновационного развития, потенциал которой значительно ниже, чем мировые экономики, которые планируется догнать (Для цього Україні потрібна стратегія інноваційного поступу і така стратегія нашою командою розроблена»).

Отсутствие ограничений на деятельность субъекта ответственности-ПРИНУЖДЕНИЯ отражено в блоке о международном сотрудничестве переходом от вполне реальных предложений по возобновлению доверия, соотносимого словосочетанием *відновлення довіри* с УСТРАНЕНИЕМ ПРЕПЯТСТВИЯ («Обов'язковими умовами *відновлення довіри до України з боку інвесторів і міжнародних фінансових інституцій є забезпечення внутрішньополітичної стабільності*»), и изображения Украины как связующего звена между Востоком и Западом («Будучи *мостом між Сходом і Заходом, інтегральною частиною Європи і колишнього СРСР, водночас Україна обере таку зовнішню політику, яка дозволить нашій державі отримати максимальний результат*»), к утопи-

ческой идее Единого Мира как силы, способной гарантировать сосуществование разных цивилизаций, энергетическую, экологическую и продовольственную безопасность: «Людству, і Україні в тому числі, потрібен ЄС у глобальному прочитанні. Я маю на увазі *Єдиний Світ* як силу, здатну гарантувати планеті мирне співіснування різних цивілізацій, енергетичну, екологічну, продовольчу безпеку». Последняя идея представляется преждевременной для ответственного политика, государство которого характеризуется тенденцией к спокойствию, граничащему с разрушением.

Сомнения в ответственности выступающего также вызывают обещания сократить расходы на управление и содержание секретариата, позиционирующие его как источник ПРЕПЯТСТВИЯ для тех, кто должен будет реализовывать данные обещания: «Враховуючи катастрофічну ситуацію з державними фінансами, ми зробимо це за рахунок *скорочення витрат на бюрократичну систему* і почнемо с себе. Одним з моїх перших Указів на посту Президента України буде указ про *скорочення видатків на Секретаріат Президента та інших структур*».

Заключительный блок выступления В.Ф. Януковича акцентирует его совместную ответственность не только с народом, но и с международным сообществом и Всевышним, то есть отличается от второй речи В.В. Путина, который обращался только к нации: «Я розраховую *на вашу підтримку, а також на підтримку міжнародної спільноти, яка прагне бачити нашу країну сильною і стабільною*. І хай у цьому праведному устремлінні нам *допоможе Господь!*».

Таким образом, проведенный анализ свидетельствует о возможности использования в качестве *tertium comparationis* сопоставительных когнитивно-риторических исследований силовой динамики и образ-схем, апеллирующих к базовым структурам сознания носителей языков. На примере особенностей вербализации идеи ответственности в инаугурационных обращениях на русском и украинском языках установлена важность трех факторов: организации задействованного концепта, реконструируемого в терминах концептуальных структур сенсомоторного происхождения, исторического контекста и формируемого образа лидера.

Литература

1. Безменова Н.А. Очерки по теории и истории риторики / Н.А. Безменова. – М. : Наука, 1991. – 215 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
3. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства / М.П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
4. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монографія] / Н.В. Петлюченко. – О. : Астропринт, 2009. – 464 с.
5. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : [монографія] / С.І. Потапенко. – Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
6. Потапенко С.І. Когнітивна риторика ефекту: в пошуках методу (на матеріалі інавгураційних звернень американських президентів Дж. Кеннеді і Дж. Буша) / С.І. Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – 2012. – Т. 15. – № 2. – С. 131–140.

7. Словарь русского языка / под. ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1986. – Т. 2. – 736 с.
8. Словарь русского языка / под. ред. А.П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1987. – Т. 3. – 750 с.
9. Johnson M. The Body in the Mind : The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago ; L. : The Univ. of Chicago Press, 1987. – 233 p.
10. Oakley T. Force-dynamic dimensions of rhetorical effect / T. Oakley // From Perception to Meaning : Image Schemas in Cognitive Linguistics. – В. ; NY : Mouton de Gruyter, 2005. – P. 444–473.
11. Talmy L. Force dynamics in language and cognition / L. Talmy // Concept Structuring Systems. – Cambridge (Mass.) : The MIT Press, 2000. – Vol. I. – P. 409–470.
12. Texts and Minds : Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. – Frankfurt am Main, etc. : Peter Lang, 2012. – 332 p.
13. Turner M. Reading Minds : The Study of English in the Age of Cognitive Science / M. Turner. – Princeton : Princeton University Press, 1991. – 236 p.

Источники иллюстративного материала

14. Путин В.В. Инаугурационная речь 2000 года / В.В. Путин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mn.ru/blog_reference/20120507/317328193.html.
15. Путин В.В. Инаугурационная речь 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kremlin.ru/transcripts/15224>.
16. Янукович В.Ф. Инавгураційна промова 2010 року / В.Ф. Янукович [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.nbuv.gov.ua/fpu/2010/gu20100226.htm.

УКРАЇНСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ МОВОЗНАВЦІ ПРО РОЗВИТОК ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

У статті вперше здійснено спробу комплексно проаналізувати та систематизувати в лінгвістично-історіографічному аспекті результати досліджень українськими і російськими лінгвістами 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. питання розвитку морфологічної будови східнослов'янських мов, причин і природу різних змін у формах вираження граматичних категорій і значень. Автор спробував прослідити взаємодію різних тлумачень і гіпотез, їхній внесок у розвиток історико-морфологічних досліджень давньоруської мови у вказаний період.

Ключові слова: граматична будова, граматична форма, граматична категорія, аналогія.

Пристапа Т. И. Украинские и российские лингвисты о развитии грамматического строя восточнославянских языков. – Статья.

В статье впервые осуществлена попытка комплексно проанализировать и систематизировать в лингвистично-історіографічному аспекті результати досліджень українськими і російськими лінгвістами 70-х рр. XIX в. – 30-х рр. XX в. розвитку морфологічного строю восточнославянских языков, причины и природу различных изменений в формах выражения грамматических категорий и значений. Автор попытался проследить взаимодействие разных интерпретаций и гипотез, их вклад в развитие историко-морфологических исследований древнерусского языка в последующий период.

Ключевые слова: грамматический строй, грамматическая форма, грамматическая категория, аналогия.

Prystupa T. I. Ukrainian and Russian linguists about the development of the grammatical structure of the East-Slavic languages. – Article.

The article is the first attempt of linguistic-historiographic study of the development of the morphological structure of the East-Slavic languages, based on numerous works by Ukrainian and Russian linguists of 1870–1930. The author analyzes the respective linguists' claims concerning the causes and nature of different changes in the grammatical forms, meanings and categories, their contribution to the current researches of Old-Russian morphological evolution.

Key words: morphological structure, grammatical form, grammatical category, analogy.

Учення про граматичну будову мови є основою для розв'язання ряду проблем, пов'язаних із вивченням граматики, передусім із дослідженням внутрішніх законів розвитку мов. Ці закони стосуються насамперед розвитку й удосконалення граматичної будови та основного словникового фонду кожної конкретної мови. Оскільки осмислення принципів наукової діяльності, закономірностей розвитку знання неможливе без історичного досвіду науки, звернення до вивчення наукової думки минулого, на думку В.І. Вернадського, одного з піонерів історіографії науки, «завжди спричиняється до введення у знання людини нового» [7, 242].

Грама­тичні концепції О.О. Потебні, І.О. Бодуена де Куртене, П.Ф. Фортунатова, М.В. Крушевського, А.Ю. Кримського, М.М. Дурново, їхні тлумачення формальності мови, граматичної категорії й граматичної форми, аналітизму й синтетизму в мові, розв'язання окремих питань морфології й синтаксису східнослов'янських мов були висвітлені у працях В.В. Виноградова, Т.О. Амірової, Б.О. Ольховикова, Ю.В. Рождественського, О.І. Білодіда, С.Д. Кацнельсона, О.В. Бондарко, В.Ю. Франчук, В.М. Русанівського, А.С. Зеленька, А.П. Загнітка, В.М. Живова та ін.

Метою і завданням статті є проаналізувати й систематизувати в лінгвістично-історіографічному аспекті погляди вчених Харківської, Московської і Казанської лінгвістичних шкіл 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст. на морфологічну будову східнослов'янських мов та причини і природу різних змін у формах вираження граматичних категорій

і значень, прослідити взаємодію різних тлумачень та гіпотез та визначити внесок вчених у розвиток історичної морфології східнослов'янських мов у вказаний період.

Актуальність статті зумовлена відсутністю комплексних історіографічних досліджень з розвитку морфологічної будови східнослов'янських мов та необхідністю розробки методики лінгвістично-історіографічних досліджень.

Наприкінці XIX ст. в українському й російському мовознавстві ствердилося більш широке розуміння цілей і завдань генетичних досліджень, унаслідок чого їх головним завданням стало розкриття процесів і закономірностей історичного розвитку споріднених мов або окремо взятої мови, які зумовили, з одного боку, нівелювання найдавніших діалектних відмінностей, з іншого – формування окремих мов у межах раніше відносно єдиного східнослов'янського ареалу. Це завдання залишається актуальним і для сучасного мовознавства.

На думку історіографів мовознавства, безумовною заслугою І.О. Бодуена де Куртене стало те, що він першим широко використав принцип аналогії при тлумаченні мовних змін, «випередивши в цьому відношенні навіть молодограматиків» [23, 109].

У вченні І.О. Бодуена де Куртене про мовний розвиток заслуговує на увагу протиставлення понять історії мови й розвитку мови. На думку дослідника, мова як об'єктивне явище має історію, яку можна визначити як «послідовність однорід-

них, але різних явищ, пов'язаних між собою причинністю не безпосередньою, а тільки опосередкованою» [5, 208]. Інше важливе положення І.О. Бодуена де Куртене – це розрізнення зовнішньої й внутрішньої історії мови. Предмет внутрішньої історії для нього – історичний розвиток системи мови. Предмет зовнішньої – еволюція мовного суспільства. І.О. Бодуен де Куртене вважав, що від зовнішньої історії залежить «прискорення або уповільнення та своєрідність внутрішнього розвитку мови» [4, 69].

У ХІХ ст. історико-порівняльні дослідження будувались, головним чином, на такому процесі мовного розвитку, як диференціація або дивергенція. Учений першим, на думку Т.С. Шарадзенідзе, загострив увагу на процесі інтеграції або конвергенції, заклавши разом з Х. Шухардтом та Г. Асколі початок наукового вивчення процесу конвергенції, якому приділяли увагу впродовж усього сторіччя [23, 109].

Особливе місце в теоретичній спадщині І.О. Бодуена де Куртене займає питання про міжрівневу взаємодію мовних одиниць та боротьбу різних системних чинників між собою, наприклад, фонетичних і психічних, які учений розглядав як у плані синтагматики, так і в плані парадигматики [16, 23; 2, 80]. Проте, як зауважив О.О. Леонтьєв, це не вичерпує, у розумінні І.О. Бодуена де Куртене, пружини мовної еволюції: його головна теза зводиться до твердження про численність чинників, що зумовлюють мовні зміни. Ці чинники діють у трьох сферах: фонації (звуквиробництва), аудичії (сприйняття мови) та церебрації (мовного мислення) [17, 90]. Ще одним важливим положенням ученого О.О. Леонтьєв уважав те, що «зміни в національній мові відбуваються не випадково, а визначаються особливостями системи конкретної мови, оскільки вони реалізуються в тих її місцях, де вона менш послідовна, і своїми наслідками мають більш жорстке проведення відомих системних закономірностей» [16, 117–118].

У 1878 р. у програмі лекцій І.О. Бодуен де Куртене виокремив, з одного боку, «закони рівноваги мови» і, з іншого боку, «закони історичного руху мови». Вивчення перших він уважав справою статичного аналізу, вивчення других – завданням історичного дослідження мови [4, 85].

Підсвідоме прагнення до полегшення мовної діяльності в самому мовному центрі, до збереження роботи пам'яті проявляється в усуненні розбіжностей, які порушують відповідність змісту та форми. У здійсненні такої відповідності І.О. Бодуен де Куртене вбачав принцип, що зумовлює як стан мови, так і його зміну: «Нервовому центру, мозку стосовно мови властива здатність здійснення симетрії, гармонії між змістом та формою, отже, зближення за формою того, що є близьким за змістом і, навпаки, зближення за змістом того,

що є близьким за формою, а також розрізнення у формі того, що є різним за змістом і, навпаки, розрізнення в змісті того, що є різним за формою. У цьому й міститься зумовленість стану мови, а також привід до мовних змін» [4, 262].

Отже, згідно з І.О. Бодуеном де Куртене, в основі усіх мовних змін лежать три чинники: 1) прагнення до економії мовних зусиль; 2) принцип аналогії; 3) дія народної етимології. Першим чинником він пояснював різного роду спрощення, які відбуваються в історії мови, другим – зміни, що призводять до її упорядкування, й третім – зміни, пов'язані з переосмисленням етимологічних значень тих чи інших похідних слів, у результаті чого відбувається їх «оживлення» [8, 109]. Ці та інші міркування вчений виклав у статті «Некоторые из общих положений, к которым довели Бодуэн его наблюдения и исследования явлений языка», зауваживши, що: «Закони життя та розвитку мови ще не відкриті» [4, 349].

О.О. Потебня розкрив усю безпідставність тверджень про появу граматичних форм слова як результату деякого занепаду наслідком фонетичної хвороби мови, характерної для так званого періоду занепаду форм. Мова у своєму розвитку, вважав О.О. Потебня, «залежить від відомої потреби думки, тому неможливо стверджувати, як це робив В. Гумбольдт, що народ спочатку створює мову, а потім, уживаючи, надає їй свої особливості» [19, 65]. Усі періоди в житті народу однаково, на його думку, сприяють розвитку мови. Стирання флексій у морфологічній структурі мови й поява нових аналітичних форм свідчать лише про прогрес, оскільки «із зростанням здатності до абстрактного мислення й із зростанням запасу знань багато розподілів і категорій виявляються зайвими й відкидаються, проте з'являються нові» [19, 73]. Упродовж історичного розвитку мови зазнають змін і граматичні класи слів або частини мови, виникають нові форми й категорії та зникають старі. Отже, у вченні О.О. Потебні граматичні форми й граматичні категорії не просто тісно пов'язані з усією граматичною будовою мови, а визначають її.

О.О. Потебня залишив кілька досить цікавих і цінних конкретних спостережень стосовно розвитку граматичної будови індоєвропейських, зокрема східнослов'янських, мов. Учений пов'язував її з розвитком мислення людини: «Закон аналогії, асиміляції старих форм пізнішими відображає зміни форм народного мислення, тобто граматичних форм мислення» [20, 8]. Розвиток мислення, пізнання світу сприяє появі нових формальних категорій та зникненню старих, якщо вони заважають мисленню, що, в свою чергу, викликає зміни у граматичній будові мови. Так, втрата зовнішнього розрізнення між називним та знахідним відмінками однини чоловічих імен у праслов'янській мові,

на думку ученого, «аж ніяк не значить, що у свідомості зникла відмінність між відмінком суб'єкта і відмінком прямого об'єкта, ... вони чітко розрізнялися у множині того ж самого роду, а в однині жіночого роду розрізняються й зараз... У цьому виявилось становлення нової категорії істот і неживих предметів, але разом із тим і те, що й досі відмінність між називним і знахідним відмінками однини чоловічого роду не зникла з народної свідомості» [19, 40–41].

О.О. Потебня вважав, що морфологічні зміни у граматичній будові мови зумовлені як внутрішніми законами її розвитку, так і зовнішнім впливом. Останній, на думку дослідника, може сприяти глибокому зміненню граматичної будови, що можна спостерігати на прикладі романських мов, а також болгарської. О.О. Потебня відзначав, що: «Занепад флексій в індоєвропейських мовах супроводжується... одними й тими ж явищами, подібно тому, як у зміненнях звуків, занепад довгих, посиленні асиміляції повторюються всюди ті ж самі закони. У болгарській мові відмінкові закінчення зазнали більшої трансформації, ніж у будь-якому іншому слов'янському наріччі, можливо, тому, що новоболгарське, подібно романським, утворилось під сильним стороннім впливом» [20, 10–11]. Як і І.О. Бодуен де Куртене, український мовознавець був упевнений, що «зовнішній вплив не нав'язує мові невластивих для неї явищ, а лише прискорює розвиток тих, що вже були до нього в мові» [20, 11], тобто стимулює ті мовні процеси, які вже почалися.

Зміни у граматичній будові можуть стосуватися як структури окремого слова, так і структури речення. У структурі окремого слова розрізняють три основні типи змін: *опрощення* (коли в слові стирається межа між морфемами та дві морфемні перетворюються на одну), *перерозклад* або *абсорбція* (який полягає у переміщенні межі між двома морфемами, що відбувається впродовж історії мови) й *аглотинацію* (коли два окремих слова в процесі розвитку мови об'єднуються в одне, й те, яке раніше було службовим, перетворюється на морфему). Закономірність перерозкладу для слов'янських, а також для інших індоєвропейських мов, яка полягала в переміщенні морфологічної межі між кінцем основи та закінченням, установив І.О. Бодуен де Куртене [5, 19–22].

Слідом за І.О. Бодуеном де Куртене, який підкреслював тісний взаємозв'язок між мовними явищами, М.В. Крушевський відзначав, що «в мові – як і взагалі в природі – досить важко провести будь-які кордони» [14, 28]. Учений вважав, що будь-який факт мови є ланкою у низці явищ, які знаходяться у зв'язку причини й наслідку, подібно тому, як будь-яке явище природи пов'язане з рядом інших явищ. Він припускав, що закономірності змін у мові визначаються прагненням мови

до «повної й часткової відповідності світу слів світу понять», що розвиток мови є неперервним процесом удосконалення її системи. У той же час, як зауважив М.В. Черепанов, «М.В. Крушевський усвідомлював неможливість повної відповідності в мові форми й змісту і дійшов висновку, що в мові постійно діють чинники, які порушують її системність, і що саме тому в будь-який момент історії мови в її системі є як упорядковані, так і неупорядковані групи споріднених явищ» [22, 20].

У концепції системності М.В. Крушевського заслугове на увагу думка про те, що систематизація структурних елементів мови знаходиться в тісному зв'язку з процесом типізації, а в кінцевому рахунку – зі здатністю мислення людини класифікувати й узагальнювати явища дійсності [22, 23].

Прагнення М.В. Крушевського до узагальнення, формулювання загальних законів мовних явищ відбилосся у послідовному розмежуванні двояких типів відношень між елементами мови, тобто у відкритті явищ синтагматики й парадигматики. «Якщо, внаслідок закону асоціації за подібністю, слова мають складатися в нашій свідомості в системи або гнізда, то, завдяки закону асоціації за суміжністю, ті ж слова мають шикуватися в ряди» [13, 65]. Учений вважав, що процес розвитку мови – це вічний антагонізм між прогресивною силою, що спирається на парадигму, й консервативною, яка зумовлена синтагматикою [12, 86].

Обґрунтовуючи своє розуміння системного характеру мови, М.В. Крушевський використовував терміни «асиміляція», «переінтеграція» й «деструкція». У статті «Об «аналогії» и народной этимологии» (1879 р.) він писав: «Асиміляцію можна уявити як природний мовний процес, який складається з усунення більш слабких елементів у мові й заміні їх більш сильними. Процесу цьому підлягають різні частини слова, цілі слова своєю зовнішньою й внутрішньою сторонами або обома сторонами разом» [15, 58]. Конкретно ця інтегруюча сила в галузі морфології веде до обмеження кількості флексій, усуваючи менш уживані з них, до встановлення одного типу відмінювання й дієвідмінювання.

Особливістю наукового методу П.Ф. Фортунатова було постійне прагнення встановити причинний зв'язок явищ і виявити, якщо це можливо, рушійну силу мовного розвитку. Велику увагу учений звертав на необхідність пов'язувати порівняльно-історичні дослідження з вивченням конкретної історії окремих мов, що неминуче веде до врахування історичної долі народу, який розмовляє цією мовою. Кожна мова, завжди підкреслював П.Ф. Фортунатов, належить відомому суспільству, і її доля тісно пов'язана з долею останнього [1, 443].

О.В. Богородицький вважав, що «чинники, які зумовлюють морфологічний розвиток мови, мають бути переважно психологічними», при цьому «фонетичні зміни можуть впливати на морфологічний розвиток мови» [3, 274]. До психологічних чинників він відносив *аналогію, диференціацію, опрощення та перерозклад або абсорбцію* [3, 275]. Утворення за аналогією «виникають у гармонії з іншими типами, – писав О.В. Богородицький, – їх можна визначити як момент пропорціональності в утвореннях за аналогією. Зазначимо ще, що якщо чинник фонетичний викликає зовнішню розмаїтість морфем, то чинник аналогії, навпаки, встановлює вторинну розмаїтість, усуваючи зайві різновиди морфем і слугує таким чином зручності пам'яті й полегшенню мовної думки, тим сприяючи, як чинник опрощення, прогресу розумової діяльності» [3, 183–184].

Перші два процеси – аналогія й диференціація – на думку О.В. Богородицького, тісно пов'язані між собою й можуть характеризувати одне й те ж саме явище, оскільки один з них характеризує явище, яке мало місце в історії мови, з точки зору його причин, а інше – з точки зору результату, до якого воно призводить.

Слідом за І.О. Бодуеном де Куртене, О.О. Потебнею та П.Ф. Фортунатовим О.О. Шахматов пов'язував історію мови з історією народу: «Переживання ними (східнослов'янськими наріччями) у всьому його обсязі одного спільного звукового процесу ми пояснювали тим, що до того часу відбулося об'єднання руських племен у їх економічному й політичному житті... Єднання цих племен, яке відбулося й у єднанні руських наріч, було викликано тісним спілкуванням, близьким мешканням, колонізаційним рухом» [24, 202].

Як і його попередники, дослідник відзначав взаємозв'язок різних аспектів мови, виражений у тому, що зміни в одній його галузі з часом викликають зміни в іншій. Є.Ю. Карський писав, що вчений намагався тлумачити різні зміни форм мови головним чином з фонетичних позицій, і лише «зрідка, коли про звукові явища не могло бути й мови, звертався до психологічних чинників, до дії аналогії, намагаючись не зловживати цим досить легким засобом пояснення мовних фактів» [11, 655].

Характерною рисою наукового методу А.Ю. Кримського було обов'язкове врахування взаємозв'язку фонетичних і морфологічних явищ. Майже всі констатовані ним випадки морфологічної еволюції він пояснював як наслідок дії певних фонетичних закономірностей або, рідше, як вияв аналогічних змін. Учений наполягав на тому, що в історичних дослідженнях мови першість треба віддавати фонетиці [21, 43].

На думку П.О. Бузука, «зміни в царині морфології виникають і внаслідок чисто фонетичних змін, і внаслідок морфологічного процесу, що називається новоутворенням за аналогією, нарешті, якісь морфологічні особливості тієї чи іншої мови іноді становлять просто спадщину різних варіантів так званої «прамовної» або передісторичної епохи. По-друге, зв'язок між різними формами тієї самої граматичної категорії (між відмінками або між особами) досить тісний і тому не варто порушувати цілісність системи деклінації та кон'югації, відриваючи форми відмінків або осіб передісторичного походження від тих морфологічних явищ, що зайшли вже за часів історичних» [6, 62].

М.М. Дурново послідовно відстоював необхідність вивчати історію мови як історію системи. У зв'язку з цим учений писав, що «історія мови є не наукою про окремі сепаратні зміни в мові, а наукою про зміни самої мови як системи» [9, 10]. На думку В.М. Живова, на позицію вченого вплинули не лише принципи його вчителя П.Ф. Фортунатова, а й власні багаторічні діалектологічні розвідки, у результаті яких сформувався його уявлення про діалект як систему й про відношення діалектів як відношення систем. «Проекція діалектних відношень на історичну вісь закономірно веде до концепції лінгвістичного розвитку як перетворення однієї системи в іншу», – робить висновок історіограф мови [10, 21].

У поняття системи мови М.М. Дурново вносив інший зміст, ніж Ф. де Соссюр. Система, в його розумінні, це не велика кількість елементів, що упорядковані виключно своїми відношеннями один до одного, а комунікативний механізм, який виконує зовнішні функції: соціальні й культурні. Російський мовознавець, за оцінкою В.М. Живова, прагнув «співвідносити розвиток системи мови із соціально-історичними параметрами узусу» [10, 24].

С.П. Обнорський наполягав на обмеженні вживання принципу аналогії як чинника морфологічних змін при тлумаченні явищ морфології, оскільки, на його думку, «дія аналогії в розвитку тих чи інших морфологічних процесів сама повинна мати свої причини й підкріплюватися певними чинниками, зазвичай фонетичними» [18, 403].

Отже, спільними тенденціями в розвитку морфологічної будови східнослов'янських мов були в плані розвитку значень тенденція до узагальнення граматичних протиставлень (відношень), пов'язана з розвитком абстрактного мислення, а в плані матеріального оформлення граматичних значень – тенденція до уніфікації синонімічних граматичних показників (при диференціації омонімічних флективних морфем). Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці методів й принципів лінгвістично-історіографічного аналізу.

Література

1. Амирова Т.А. Очерки по истории лингвистики / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский. – М. : Наука, 1975. – 559 с.
2. Андреева Л.С. Взаимодействие фонетического и морфологического факторов в истории русского именного склонения / Л.С. Андреева // Бодуен де Куртене и современная лингвистика. К 140-летию со дня рождения : сб. ст. / сост. Г.А. Николаева. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1989. – С. 80–84.
3. Богородицкий В.А. О частях речи / В.А. Богородицкий // Очерки по языковедению и русскому языку. – Казань, 1909–1910. – С. 301–307.
4. Бодуен де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуен де Куртене. – Т. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 384 с.
5. Бодуен де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуен де Куртене. – Т. 2. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 391 с.
6. Бузук П.О. Нарис історії української мови. Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії / П.О. Бузук. – К., 1927. – 94 с.
7. Вернадский В.И. Избранные труды по истории науки / В.И. Вернадский. – М. : Наука, 1981. – 359 с.
8. Даниленко В.П. История русского языкознания : [курс лекцій] / В.П. Даниленко. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 1998. – 253 с.
9. Дурново Н.Н. Введение в историю русского языка / Н.Н. Дурново – М. : Наука, 1969. – 296 с.
10. Живов В.М. Н.Н. Дурново и его идеи в области современного языкознания / В.М. Живов // Н.Н. Дурново. Избранные работы по истории русского языка. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 7–28.
11. Карский Е.Ф. А.А. Шахматов как историк русского языка / Е.Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – С. 653–662.
12. Кондрашов Н.А. Н.В. Крушевский / Н.А. Кондрашов // Русский язык в школе. – 1987. – № 6. – С. 84–87.
13. Крушевский Н.В. Очерк науки о языке / Н.В. Крушевский. – Казань, 1883. – 148с.
14. Крушевский Н.В. Лингвистические заметки. I. Новейшие открытия в области арио-европейского вокализма. II. Изменения согласных групп ЕЕ. III. О морфологической абсорбции / Н.В. Крушевский // Избранные работы по языкознанию / сост. Ф.М. Березин, отв. ред. В.Н. Ярцева – М. : Наследие, 1998. – С. 59–64.
15. Крушевский Н.В. Об аналогии и народной этимологии / Н.В. Крушевский // Избранные работы по языкознанию / сост. Ф.М. Березин, отв. ред. В.Н. Ярцева – М. : Наследие, 1998. – С. 48–58.
16. Леонтьев А.А. Общелингвистические взгляды И.А. Бодуена де Куртене (К 30-летию со дня смерти) / А.А. Леонтьев // Вопросы языкознания. – 1959 – № 6. – С. 115–124.
17. Леонтьев А.А. И.А. Бодуен де Куртене и его учение о языке (к 120-летию со дня рождения) / А.А. Леонтьев // Русский язык в школе. – 1965. – № 2. – С. 87–93.
18. Обнорский С.П. Именное склонение в современном русском языке. Вып. 2 : Множественное число / С.П. Обнорский – Л. : Изд-во АН СССР, 1931. – 411 с.
19. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – 3-е изд. – Т. 1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
20. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – Т. 4. – Вып. 2. – М. : Просвещение, 1977. – 406 с.
21. Русанівський В.М. Питання історичної граматики в працях А.Ю. Кримського / В.М. Русанівський // А.Ю. Кримський – українціст і орієнталіст (Матеріали ювілейної сесії до 100-річчя з дня народження) / відп. ред. І.К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 40–49.
22. Черепанов М.В. Отражение принципов Казанской лингвистической школы в исследованиях Н.В. Крушевского / М.В. Черепанов. – Саратов : Изд-во «Коммунист», 1969. – 49 с.
23. Шарадзенидзе Т.С. Лингвистическая теория И.А. Бодуена де Куртене и её место в языкознании XIX–XX вв. / Т.С. Шарадзенидзе. – М. : Наука, 1980. – 133 с.
24. Шахматов А.А. Историческая морфология русского языка / А.А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1957. – 400 с.

УДК 811.111:81'42: 316.276:133.522.1

Сабадаш (Плисак) Д. В.

СТРУКТУРА ТЕРМІНОКОНЦЕПТУ *MEDICINE* У СВІТЛІ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті реконструйовано медичний терміноконцепт *MEDICINE* за допомогою аналізу дефініцій терміна *medicine* у спеціальних і загальних словниках. Дослідження терміноконцепту дало можливість визначити особливості осмислення медичного поняття в процесі використання медичного терміна *medicine*.

Ключові слова: медичний терміноконцепт, термін, польова модель, дефініція, етимологічний аналіз.

Сабадаш (Плисак) Д. В. Структура терміноконцепта *MEDICINE* в світлі лінгвокогнітивних досліджень. – Стаття. В статті реконструйовано медичний терміноконцепт *MEDICINE* з допомогою аналізу дефініцій терміна *medicine* у спеціальних і загальних словниках. Дослідження терміноконцепта дало можливість визначити особливості осмислення медичного поняття в процесі використання медичного терміна *medicine*.

Ключевые слова: медицинский термин, полевая модель, дефиниция, этимологический анализ.

Sabadash (Plysak) D. V. The structure of the term-concept *MEDICINE* in the light of lingvocognitive studies. – Article.

In the article the medical term-concept *MEDICINE* was reconstructed through the analysis of definitions of the term *medicine* in the special and general dictionaries. The study of the term-concept gave the opportunity to determine the specifics of the conceptualization of the medical notion in the process of usage of the medical term *medicine*.

Key words: medical term-concept, term, field model, definition, etymological analyses.

Сьогодні лінгвісти все більше уваги приділяють аналізу та реконструкції когнітивних структур вербалізованих термінологічними одиницями, у тому числі медичними термінами. Медичні термінологічні одиниці постають об'єктом аналізу у парадигмі когнітивної лінгвістики в роботах Ю. В. Віт (2006), О. О. Маковської (2012), В. В. Соколова (2011) та ін. Вважається, що наукова картина світу єдина для всіх мовних спільнот. Різниця полягає в національній формі вираження через посередництво національних термінологій. Проте національно-мовне оформлення не стосується змістової сторони наукової картини світу, а лише адаптує універсальне знання до потреб конкретної мовної спільноти [1, 12-13]. Водночас, значення, як і термінологічні одиниці, у процесі функціонування можуть переосмислюватися і розширювати свою значеннєву структуру, що розкривається в терміноконцепті і відповідає загальним тенденціям розвитку науки.

Під поняттям *медичний терміноконцепт* маємо на увазі одиницю когніції людини, одиницю пізнання і знання, фрагмент наукової картини світу у суспільній свідомості, що відповідає медичній галузі науки, відображає етапи розвитку та концептуалізації медичного знання і напрямки його осмислення, формує певним чином організовану множинність елементарних смислів, що продукуються ментальними образами медичних понять у межах фахової (медичної) й нефахової комунікації [2, 4]. Можна виявити такі аспекти розвитку вербалізованої медичним терміном когнітивної структури: із виведенням дефініції і в процесі функціонування терміна, через розвиток додаткових значень; у процесі метафоризації в художній комунікації, що відображає включення

терміна у систему індивідуально-авторських та загальносуспільних асоціацій.

Метою дослідження є аналіз особливостей структури та розвитку терміноконцепту *MEDICINE*.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) реконструювати структуру терміноконцепту *MEDICINE* за допомогою аналізу дефініцій терміна *medicine* у спеціальних і загальних словниках; 2) здійснити етимологічний аналіз терміна *medicine* для верифікації отриманих даних щодо становлення структури терміноконцепту; 3) визначити характер зв'язку термінологічних та нетермінологічних значень терміна *medicine* на рівні структури терміноконцепту.

Об'єкт дослідження становить терміноконцепт *MEDICINE*.

Предмет – особливості становлення структури терміноконцепту *MEDICINE*.

Новизна дослідження полягає у тому, що у роботі вперше реконструйовано медичний терміноконцепт *MEDICINE*.

Оскільки одним із основних способів вербалізації терміноконцепту є дефініція відповідного терміна, то реконструкція структури терміноконцепту *MEDICINE* передбачає проведення семантичного аналізу словникових дефініцій терміна *medicine*, які містяться як у спеціальних, так і в загальних словниках. Семантичний аналіз значень терміна дозволяє відобразити структуру терміноконцепту за допомогою польової моделі, визначити спільну сему, проаналізувати розвиток ядерних і периферійних значень, визначити приналежність значень до ближньої, дальньої і крайньої периферії терміноконцепту, проаналізувати зв'язок між ядром і периферією.

Аналіз 33 визначень терміна *medicine* дав можливість виділити 11 субполів терміноконцепту

MEDICINE (рис. 1). Субполя MEDICATION, MEDICAL SCIENCE, BRANCH OF MEDICAL SCIENCE (nonsurgical) (*medical specialties*), MEDICAL PROFESSION (*practice of medicine*), PROCESS OF MEDICATION відображають значення лексеми *medicine* як терміна. При цьому субполя MEDICATION, MEDICAL SCIENCE, BRANCH OF MEDICAL SCIENCE (nonsurgical) (*medical specialties*), MEDICAL PROFESSION (*practice of medicine*) утворюють ядро, оскільки представлені у спеціалізованих словниках. Ядерні значення тлумачимо як рівноцінні сегменти, оскільки взаємодія між ними настільки тісна, що будь-який варіант їх ієрархії можна вважати суб'єктивним. Субполе PROCESS OF MEDICATION належить до ближньої периферії, оскільки зберігає зв'язок із основними термінологічними значеннями, проте є результатом вторинної номінації і не зафіксоване у спеціальних словниках. Решта тлумачень зі специфічними конотаціями й асоціаціями належать до периферії і виступають когнітивними нашаруваннями, що відображають досвід та суб'єктивне сприйняття поняття (явища) у суспільній свідомості і є результатом концептуально метафоричного перенесення, яке з часом стало загальновідомим і вживаним. Субполе SMTH WITH SUPERNATURAL POWERS належить дальній периферії, субполя REMEDY (переносне значення), RITUAL PRACTICES, DESERVED PUNISHMENT (переносне значення), REVENGE (переносне значення), A WAY TO MAKE YOU HAPPY (переносне значення) – крайній периферії. Розглянемо ці субполя докладніше.

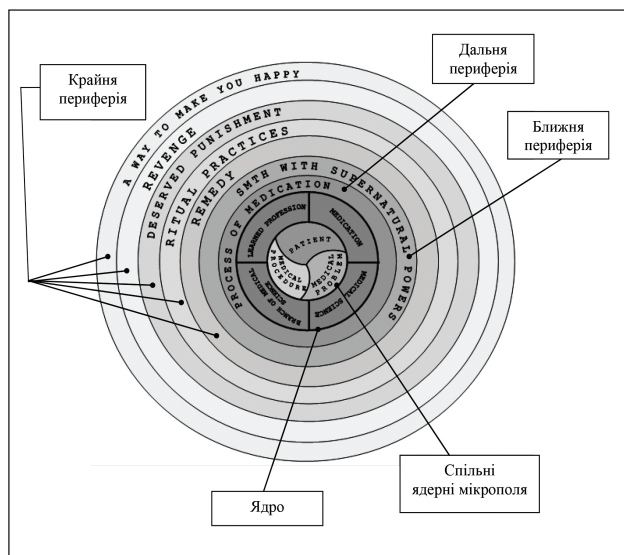

Рис. 1. Польова модель терміноконцепту MEDICINE

Для виокремлення субполів терміноконцепту було проаналізовано дефініції терміна *medicine* за визначеною схемою.

Дефініції терміна *medicine* («any drug or remedy» [5]; «An agent, such as a drug, used to treat

disease or injury» [12]; «A **compound** used to **treat disease, injury** or **pain**» [9]; «any drug or remedy for use in **treating**, preventing, or alleviating the symptoms of disease» [3]; «something that **treats** or prevents or alleviates the symptoms of disease» [13]; «a substance or preparation used in **treating** disease» [8]; «any drug or other substance used in **treating** disease, healing, or relieving pain» [14]), які актуалізують субполе MEDICATION, як особливий різновид тексту співвідносяться з поняттям «medication», яке репрезентує визначену структуру знання на науковому етапі. Визначаючи дефініцію як значення, необхідно розглянути її компоненти, які співвідносяться зі структурою знання. У структурі дефініції виділяємо компоненти «*treating*», «*preventing*», «*alleviating*», «*treats*», «*prevents*», «*alleviates*», «*healing*», «*relieving*», які актуалізують поняття «*medical procedures*» і належать мікрополлю (МП) *medical procedures*. Компоненти «*disease*», «*symptoms*», «*pain*», «*injury*» виводять на МП *medical problem* і *patient*. Усі вони характеризують причину і випадки використання медикаментів, які актуалізуються компонентами дефініції «*drug*», «*remedy*», «*substance*», «*preparation*», «*compound*», що належать МП *medicamental means of treatment*. Компонент «*any*» вказує на широкий перелік можливих ліків. Отже, представлені дефініції терміна *medicine* репрезентують субполе MEDICATION.

Субполе MEDICAL SCIENCE актуалізується у дефініціях терміна *medicine*: «the art and science of the diagnosis and **treatment** of disease and the maintenance of health» [5]; «A scientifically based discipline dedicated to the prevention and **treatment** of disease and injury» [9]; «The art and science of preventing, diagnosing, and **treating** disease, as well as the maintenance of health» [7] та ін., які співвідносяться з поняттям «*medical science*». У структурі дефініції актуалізуються мікрополя *science*, *medical problem*, *objects of medicine*, *patient*, *medical procedures*, *aims of medicine*.

Субполе BRANCH OF MEDICAL SCIENCE актуалізується у дефініціях: «the **treatment** of disease by nonsurgical means (then the enumeration of the branches of medicine)» [5]; «the branch of medicine concerned with the nonsurgical **treatment** of disease» [8] та ін. У структурі дефініції виділяємо компоненти, які належать мікрополлям *medical procedures*, *medical problem*, *patient*, *way of treatment*, *medical specialties* чи *branches*, *means of treatment*.

Субполе MEDICAL PROFESSION актуалізується у дефініціях: «The practice of medicine» [12]; «the learned profession that is mastered by graduate training in a medical school and that is devoted to preventing or alleviating or **curing** diseases and injuries»; «he studied medicine at Harvard» practice of medicine» [13] та ін. У струк-

турі дефініції виділяємо компоненти, які належать мікрополям *profession, medical problem, patient, medical education, medical procedures*.

Компоненти дефініції терміна репрезентують поняття, які є кластерами концептуальних ознак, на основі яких індивід чи явище категоризуються як такі, що належать медицині. Усі терміни медицини об'єднуються в термінологічну мережу і пов'язані із терміноконцептом MEDICINE, що робить його гіпертерміноконцептом медичної галузі знання.

За допомогою проведеного семантичного аналізу термінологічних значень терміна *medicine* ми визначили, що спільною для усіх чотирьох є сема «*treatment*». Крім того, до всіх ядерних субполів належать МП *medical procedures, medical problem і patient*, що вказує на їх ключове місце у медичній структурі знання. Вони знаходяться біля витоків медичної галузі та її ключових понять, оскільки позначають основні аспекти виникнення медичного знання. У чотирьох ядерних значеннях знаходимо окремі додаткові мікрополя, які конкретизують позначуване термінологічне поняття, проте ключовий зв'язок залишається незмінним.

Проведемо аналіз нетермінологічних значень терміна, щоб визначити ближню, дальню і крайню периферію та розкрити зв'язок між ядерними і периферійними частинами терміноконцепту.

Субполе PROCESS OF MEDICATION актуалізується у дефініції: «*treat medicinally, treat with medicine*» [13]. Компоненти дефініції належать мікрополям *medical procedures, means of treatment*. Це субполе відображає процесуальну частину концепту, що вказує на наявність об'єкта (потенційно пацієнта і захворювання), виконавця дії (лікаря) та засобу (медикаментозного препарату, процедури), де простежується зв'язок з усіма попередніми субполями. Проаналізоване значення зберігає тісний зв'язок із термінологічними значеннями, проте не зазначається у фахових термінологічних словниках. Воно містить і спільну ядерну сему («*treatment*»), що вказує на його знаходження у приядерній зоні (близькій периферії).

Субполе SMTH WITH SUPERNATURAL POWERS актуалізується у дефініції: «Among North American Indians: a) any object, spell, rite, ect. supposed to have natural or supernatural powers as a **remedy, preventive**, protection, ect; b) magical power» [14]; «Among North American Indians, something believed to control natural or supernatural powers and to serve as a **preventive or remedy**» [11]; «Something, such as a ritual practice or sacred object, believed to control natural or supernatural powers or serve as a **preventive or remedy**» [11]; «(Social Science / Anthropology & Ethnology) something regarded by primitive people as having magical or **remedial properties**» [3]. Компоненти дефініції «*object*», «*spell*», «*rite*», «*something*», «*ritual*

», «*sacred object*» вказують на предмет чи явище й актуалізують МП *object*. Компоненти «*believed*», «*regarded*» містять сему «*think*» і вказують на неконкретність, невизначеність характеристик даного поняття чи явища. Компоненти «*have natural, supernatural powers*», «*magical power*», «*control natural*», «*supernatural powers*», «*having magical properties*» характеризують об'єкт, вказуючи на його містичний, міфологічний характер, незрозумілий для людини, і відображають МП *supernatural features*. Наступний компонент дефініції «*primitive people*» вказує на причину такого сприйняття об'єкта, актуалізує донауковий період зародження медицини і відповідає МП *person*. Компоненти «*remedy, preventive*», «*having remedial properties*» вказують на лікувальний характер об'єкта і відображають віру людини у лікувальну силу різних засобів, відповідаючи МП *means of treatment (у донауковому їх розумінні)*.

Треба зазначити логічність такого значення, оскільки медицина своїм корінням походить від цілителів та шаманів, що відобразилося не тільки на асоціативному відтінку наукового поняття в малоосвіченого індивіда, а й на структурі та характері роботи спеціалістів медичного профілю (їхній формі, обрядово подібному характеру процедур тощо). У структурі значення знаходимо компоненти «*remedy*», «*preventive*», «*remedial propertie*», які належать ядерному субполю MEDICATION, що наближає значення до ядра. Крім того, ці елементи вказують, що засоби спрямовані на досягнення основних завдань медицини – лікування і збереження здоров'я. Проте, загалом це значення відображає глибоке переосмислення термінологічного поняття, тому включаємо його до дальньої периферії терміноконцепту.

Субполе REMEDY (переносне значення) актуалізується у дефініціях: «Something that serves as a remedy or corrective: **medicine for rebuilding the economy; measures that were harsh medicine**» [11]; «a drug or other substance, as a poison, love potion, ect., used for other purposes» [14]. Компоненти цих дефініцій, такі як «*remedy*», «*corrective*», «*drug*», «*other substance*», належать МП *medication*, як у попередній дефініції (див. субполе SMTH WITH SUPERNATURAL POWERS), проте решта компонентів – «*medicine for rebuilding the economy*», «*measures that were harsh medicine*», «*poison*», «*love potion*» – вказують на немедичний характер використання цих засобів (на що вказує і компонент «*other purposes*»). Тому для зручності і з логічної точки зору ми виводимо поняття не «*medication*», а «*remedy*». Крім того, компонент «*poison*» має негативну конотацію, що не відповідає основним завданням медицини і не пов'язаний із ключовою семою «*healing*» («*treatment*»).

Субполе RITUAL PRACTICES актуалізується у дефініції: «**Shamanistic practices or beliefs,**

especially among Native Americans» [11]. Компоненти дефініції «*Shamanistic practices*», «*beliefs*» актуалізують донаукове (примітивне), міфологічне розуміння медицини.

Субполе DESERVED PUNISHMENT (переносне значення) актуалізується у дефініціях: «**take one's medicine to accept a deserved punishment**» [3]; «to endure just punishment or accept the results of one's action» [14]; «punishment for one's actions» [13]; «**take your medicine (like a man) to accept an unpleasant situation or a punishment that you deserve, without complaining**» [6]. Компоненти дефініції «*accept*», «*endure*» містять сему «*unforced*» і відображають процес добровільного прийняття. Компоненти дефініції «*like a man*», «*without complaining*» містять сему «*courage*» і відповідають МП **courage**, характеризуючи процес. Компоненти «*deserved*», «*just*», «*deserve*» відповідають МП **character** і вказують на те, що особа заслужила покарання за якісь негативні дії, на що вказують і компоненти «*the results of one's action*», «*for one's actions*», які відповідають поняттю «*reason*». Компоненти дефініції «*punishment*» і «*unpleasant situation*» відповідають МП **punishment** і **way of punishment**. У сукупності усі вище проаналізовані компоненти дефініції відображають суб'єктивне міфологічне сприйняття медицини, яке втілюється у сприйнятті захворювань як кари за порушення законів, правил, заповідей богів. І цю кару треба було винести, змирившись, або ж задобрити богів жертвоприношеннями і різного плану ритуалами.

Схоже на попереднє поняття (див. субполе DESERVED PUNISHMENT) відображає субполе REVENGE (переносне значення), яке актуалізується у дефініціях: «**give someone a dose/taste of their own medicine to treat someone as badly as they have treated you**» [6]; «**a taste (or dose) of one's own medicine an unpleasant experience in retaliation for and by similar methods to an unkind or aggressive act**» [3]. Компоненти дефініції «*treat*» і «*treated*» можуть трактуватися через значення «*to behave towards someone*» або ж «*to cure*», що відображає двозначність. До другого значення схиляють і компоненти самого виразу «*dose*» та «*medicine*». Проте фактично кінцеве значення виразу не має іншого зв'язку із медициною і відповідає МП **to behave towards someone**. Компоненти дефініції «*badly*» і «*retaliation for*» відображають МП **the character of action**. Компоненти «*unkind*», «*aggressive act*» відповідають МП **reason**. Компоненти дефініції «*similar methods*» належать МП **means of retaliation**. Власне тут також присутня сема «*deserved punishment*», проте це покарання вже не вимагає добровільного прийняття, оскільки втрачається зв'язок із божественним походженням покарання. Йдеться про помсту (*retaliation for*),

і відображається модифікація попереднього виразу (*take one's medicine*). Це значення також виходить із негативного досвіду в медицині, пов'язаного із суб'єктивним негативним досвідом та сприйняттям діяльності лікаря, про що свідчать і компоненти дефініції «*unpleasant experience*».

Субполе A WAY TO MAKE YOU HAPPY (переносне значення) актуалізується у дефініції: «**the best medicine the best way of making you feel better when you are sad: Laughter is the best medicine**» [6]. Компонент дефініції «*way*» належить МП **means**. Компонент «*best*» характеризує спосіб дії як найкращий і відповідає МП **character**. Компонент «*making*» входить до МП **process**. Компоненти «*feel better*», «*sad*» відображають мікрополе **condition** і відтворюють зміну цього стану. Компонент «*you*» відповідає мікрополю **person**. Проаналізувавши всі складники визначення, можна помітити, що значення ґрунтується на позитивному впливі медичного засобу (*means*) на поганий стан (*condition*) особи (*person*), яка фактично є свого роду пацієнтом (*patient*). Це додаткове нетермінологічне значення відображає позитивний досвід у медичній галузі.

Аналіз нетермінологічних значень розкрив основні аспекти осмислення медичної галузі, які знайшли втілення в асоціативних нашаруваннях терміноконцепту. Польова модель показує, шляхом переосмислення яких термінологічних значень відбувалося творення додаткових нетермінологічних.

Етимологічний аналіз терміна-вербалізатора терміноконцепту дозволяє нам визначити особливості його творення, уточнити елементи структури терміноконцепту та пояснити окремі аспекти появи додаткових значень.

Етимологічний аналіз показав, що деривація лексеми *medicine* має зв'язок із поняттями «*doctor*», «*physician*», «*healing*». Центральним ядерним значенням є «*the art of healing*», яке відповідає поняттю «*medical science*», оскільки *medicine* походить від латинського «*ars medicina*», що означає «*the art of healing*» [15] чи, як подає етимологічний словник, «*the medical art*» [10]. Відповідно до етимології, дієслівне значення терміна, яке належить до ближньої периферії, є відображенням етимологічної деривації терміна в латинській мові: «early 13 c., from L. *medicina*, originally *ars medicina* «*the medical art*», from fem. of *medicines* (adj.) «*of a doctor*», from *medicus* «*a physician*» (L. *medicus* «*physician*» (n.); «*healing*» (adj.), from *mederi* «**to heal, give medical attention to, cure**» [10]).

Крім того, вербалізуються поняття «*doctor*» і «*physician*», які також зберігають зв'язок із терміном *medicine* і субполем **medical profession**. Значення кореня *med* («originally «*known the best course for*», from an early specialization of the PIE root *med* – «*to measure, limit, consider, advise*» [10])

показує, що *physician* виступав не тільки як цілитель, а й порадник, що відображає донауковий статус лікаря.

Аналіз етимології терміна розкриває і зв'язок терміна із семою «*healing*» («*treatment*»), яка активується на кожному етапі деривації: «from the Latin **ars medicina**, meaning the art of **healing**, from **medicus** «a physician» (L. **medicus** «physician» (n.); «healing» (adj.), from **mederi** «to heal, give medical attention to, cure» [10].

Зв'язок етимології, термінологічних і нетермінологічних значень терміна у структурі терміноконцепту вказують на те, що вплив донаукового періоду розвитку медицини назавжди закріпився в медичній галузі наукового знання і чітко відображається у висловленні: «Formerly, when religion was strong and science weak, men mistook magic for medicine; now, when science is strong and religion weak, men mistake medicine for magic» (Thomas Szasz «The Second Skin») [4]. У лінгвістичному плані вплив донаукового періоду розвитку науки на науковий і подальше нетермінологічне переосмислення термінологічних одиниць можна виокремити в асоціативно-метафоричний період, який виникає паралельно з науковим, при широкому використанні термінологічних одиниць і чітко відображається у периферії терміноконцептів. Все це вказує на те,

що вся інформація про термін, включно із деривацією, зберігається і фіксується у той чи інший спосіб, на кожному етапі концептуалізації.

Польова модель терміноконцепту MEDICINE складається із 11 субполів, які належать ядру (MEDICATION, MEDICAL SCIENCE, BRANCH OF MEDICAL SCIENCE, MEDICAL PROFESSION), ближній (PROCESS OF MEDICATION), дальній (SMTH WITH SUPERNATURAL POWERS) та крайній (REMEDY, RITUAL PRACTICES, DESERVED PUNISHMENT, REVENGE, A WAY TO MAKE YOU HAPPY) периферії. Аналіз терміноконцепту MEDICINE вказує на те, що його етносемантична структура в англійській мові формувалася поступово під впливом етногенезу соціальних стосунків (статус лікаря), етнокультурних змін у міфоепічній релігійно-описовій картині світу (сприйняття лікаря як шамана, чарівника, заборона практичної медицини, як виду антирелігійної діяльності тощо), статусно утворювального розвитку медицини як науки та її галузей, розвитку її термінологічного апарату у процесі поглиблення досліджень та ускладнення процедур тощо.

У перспективі вважаємо за доцільне проведення аналізу вербалізації та концептуально-метафоричного осмислення терміноконцепту MEDICINE у художній комунікації.

Література

1. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
2. Плиса Д. В. Англійська медична термінологія у художній комунікації: когнітивно-прагматична перспектива : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Д. В. Плиса. – Херсон; Херсонський державний університет, 2013. – 20 с.

Словники та довідкова література

3. Collins English Dictionary [Electronic resource] – Complete and Unabridged. – Harper Collins Publishers, 1991, 1994, 1998, 2000, 2003. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/medicine>.
4. Collins Thesaurus of the English Language [Electronic resource]. – Complete and Unabridged. – 2nd Edition. – Harper Collins Publishers, 1995, 2002. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/medicine>.
5. Dorland's Medical Dictionary / Editor Douglas Anderson – 31 edition. – Saunders, 2007. – 2208 p.
6. Longman Dictionary of Contemporary English. – New Edition. – UK : Pearson Education Limited, 2006. – 1949 p.
7. Medical Dictionary : on-line, 2012 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.medicaldictionaryweb.com/Medicine-definition>.
8. Merriam-Webster Medical Dictionary: Medline Plus [Electronic resource]. – A service of the U.S. National Library of Medicine National Institutes of Health. – Mode of access: <http://www.merriam-webster.com/medlineplus/medicine>.
9. Mondofacto: The On-line Medical Dictionary, 2008–2009 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.mondofacto.com/facts/dictionary?medicine>.
10. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.etymonline.com/index.php?term=medicine>.
11. The American Heritage Dictionary of the English Language [Electronic resource]. – Fourth Edition copyright by Houghton Mifflin Company, 2000. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/medicine>.
12. The American Heritage Stedman's Medical Dictionary. – Second Edition. – Published by Houghton Mifflin Company, 2004. – 944 p.
13. Thesaurus Based on WordNet 3.0 [Electronic resource]. – Farlex clipart collection. Princeton University, Farlex Inc, 2003–2011. – Mode of access: <http://www.thefreedictionary.com/medicine>.
14. Webster's New World Dictionary. – Second college Edition. – U.S. : Hungry Minds Inc, 1980. – 1692 p.
15. Wikipedia. – The Free Encyclopedia [Electronic resource]. – Mode of access: <http://en.wikipedia.org>.

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУКЦІЙ ЛОКАТИВНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

У статті описано варіанти складнопідрядних речень, які поєднані семантичним значенням місцеположення. Проаналізовано конструктивні особливості займенниково-співвідносних, присубстантивних, з'ясувальних локативних складнопідрядних речень, виявлено їх загальні та відмінні риси.

Ключові слова: гнучкість структури, граматичні обмеження, семантична співвіднесеність.

Савченко А. Л. Особенности конструкций локативных сложноподчинённых предложений. – Статья.

В статье описаны варианты сложноподчинённых предложений, которые объединены семантическим значением местоположения. Проанализированы конструктивные особенности местоименно-соотнесительных, присубстантивных, изъяснительных локативных сложноподчинённых предложений, выявлены их общие и различные черты.

Ключевые слова: гибкость структуры, грамматические ограничения, семантическая соотнесённость.

Savchenko A. L. The features of constructions of locative complex sentences. – Article.

The variants of complex sentences which are incorporated the semantic meaning of location are described in the article. The structural features of pronominal-correlative, presubstantive, explanatory locative complex sentences are analyzed, their general and different lines are exposed.

Key words: flexibility of structure, grammatical limitations, semantic correlated.

Звертаючись до раніше опублікованих робіт і до тих досліджень, які з'явилися нині, де узагальнено представлені види складнопідрядних локативних речень, ми переконалися, що питання про їх систематизацію, опис і аналіз залишається відкритим.

Наприклад, І. Р. Вихованець розподіляє їх на три типи: детермінантні складнопідрядні речення місця, придієслівні локативні складнопідрядні речення й адвербіальні складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу симетричної структури [4, 328-338]. У роботі Н.І. Формановської «Стилістика складного предложения» йдеться про те, що просторові відношення у складних реченнях представлені бідніше, ніж у простих [10, 96]. Автор оглядово пред'являє наявні в системі складнопідрядних речень конструкції, що оформлюються сполучними словами *где, куда, откуда* (в українській мові відповідно це будуть *де, куди, звідки (відкіля)*). Увага акцентується, головним чином, на займенниково-співвідносних реченнях. Професор Р.О. Христіанінова у своїй статті упорядковує вже досліджені конструктивні, семантичні, інформативні і прагматичні межі складнопідрядних локативних речень і описує їх за принципом: центр-периферія [9, 348]. У дисертаційному дослідженні автор М.В. Арделян спробувала виявити й описати особливості формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної організації просторово-ототожнювальних речень, окреслити межі цього типу й визначити його місце в класифікації складнопідрядного речення сучасної української мови [9]. В. Гладров знайомить із загальною концепцією функціонального аналізу складнопідрядних речень [5, 254-267].

Матеріал вказаних вище досліджень і багато інших, на нашу думку, є спірним, потребує серйозного аналізу і наукової доведеності.

Мета нашої статті – описати найбільш поширені в сучасній науковій мові локативні складнопідрядні речення і проаналізувати їх конструктивні особливості.

Задачі:

- проаналізувати локативні складнопідрядні речення займенниково-співвідносного типу;
- розглянути конструктивні особливості присубстантивних локативних складнопідрядних речень;
- описати й виявити особливості структури локативних складнопідрядних речень зі з'ясувальною підрядною частиною.

Найвиразніше, на нашу думку, семантичне значення місцеположення сполучних слів *де, куди, звідки (відкіля)* виявляється в реченнях, описаних В.А. Белошапковою [2, 685], Ф.К. Гужвою [6, 206] та іншими лінгвістами як речення займенниково-співвідносного типу, наприклад:

Інструментом потрібно вміти користуватися там, де це необхідно (Я.М. Николайчук);

Канал типу D передає інформацію управління і сигналізації туди, куди така передача є неможливою за допомогою інших каналів через низьку швидкість (І.А. Жуков).

В.А. Белошапкова [2, 685] відносить такі речення до займенниково-співвідносних за типом ототожнювальним з обставинно-просторовим значенням корелятивних слів. Ці речення утворюються співвідносними словами *там, туди, звідти*, які можуть замінюватися й іншими займенниками, як, наприклад, *тут, скрізь, ніде* й ін., і сполучними словами *де, куди, звідки (відкіля)*, що вільно поєднуються.

Зауважимо, що опонент В.А. Белошапкової – М.М. Холодов приходиться до думки, що належачи до представлених у головній частині складнопідрядного речення прислівникам місця, зокрема і виступаючим як співвідносні слова: *там, туди, вездє* (відповідно в українській

мові – *там, туди, скрізь*), як обставинним детермінантам, у складнопідрядних реченнях розчленованої структури підрядна частина місця належить до головної частини речення в цілому. М.М. Холодов вказує, що це відрізняє такі речення в структурному відношенні від займенниково-співвідносних речень [8, 374].

Речення такого виду так само, як і М.М. Холодов, Г.Ф. Воробйова [3, 143], В.І. Кононенко [7, 401] та ін. відносять до складнопідрядних речень розчленованої структури з підрядною частиною місця.

Ми дотримуємося погляду В.А. Белошапкової і вважаємо, що речення вказаного типу слід відносити до розряду займенниково-співвідносних, але за семантичним значенням – до групи локативних.

Розглянемо конструктивні особливості такого типу речення на наступному прикладі:

Сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку туди, відкіля повертається перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном (В.К. Стеклов).

Структура цього речення гнучка: підрядна частина може займати по відношенню до головної частини речення постпозитивне або препозитивне положення: (пор.: *Відкіля повертається перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном, туди сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку*).

Грамматичних обмежень в цьому реченні немає, присудки можуть бути у формі будь-якого часу: (пор.: *Сформоване кодове слово надходить каналами зв'язку туди, відкіля поверталося перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном*; або: *Сформоване кодове слово надходило каналами зв'язку туди, відкіля повертатиметься перевіреним шляхом ділення на породжуючий поліном*).

У прикладі речення, що розглядається нами, існує семантична співвіднесеність між частинами. У головній частині міститься займенникове слово *туди*, функція якого зводиться не лише до організації підрядного зв'язку, але і до формування описувального позначення місцеположення, а підрядна частина є саме описом вихідного пункту локації, тобто є залежним повідомленням.

З проведеного нами міні-дослідження можна дійти такого висновку, що займенниково-співвідносним локативним реченням з корелятами *там – де, туди – куди, звідти – звідки* притаманні такі особливості конструкцій, як:

- гнучкість структури;
- відсутність граматичних обмежень в обох частинах;
- семантична співвіднесеність головної та підрядної частин.

Присубстантивні складнопідрядні речення також можуть бути оформленими займенниковими

прислівниками місця: *де*, що вказує на місцеположення; *куди*, що вказує на кінцевий пункт переміщення; *звідки* або *відкіля*, що вказують на вихідний пункт переміщення. Ця можливість реалізується там, де означуваний іменник за умови його повторення в наступному реченні повинен був би виконувати функцію детермінуючої обставини місця, наприклад:

Фірни, куди потрібно звертатися для вибору конкретного адаптера, приділяють увагу розробці й удосконаленню мережевих драйверів, оптимізації їхньої роботи (Я.М. Николайчук).

Зв'язок за допомогою прислівників *де, куди, звідки (відкіля)* лексично обмежений, він можливий лише при словах з конкретно-предметним значенням місцеположення: *будинок, місце, бік* тощо, включаючи (оказіональне) і значення особи, що трапляється дуже рідко, наприклад:

Про контроль та керування корпоративними мережами можна дізнатися в А.М. Гуржія, де міститься повний обсяг інформації щодо застосування апаратно-програмних платформ моніторингу складних і комп'ютерних мереж (І.А. Жуков) (йдеться про підручник автора).

Прислівники *де, куди, звідки (відкіля)* можуть бути замінені словом *який* у формі непрямого відмінка з прикметником: *де – у якому, на якому, у якого...; куди – у який, на який, до якого...; звідки, відкіля – з якого, від якого...*, наприклад:

У вікні на екрані дисплея у полі Extract To визначають диск і папку, де (у якому) буде зберігатися розпакований файл (І.А. Жуков).

Друга група пошукових систем – це каталоги ресурсів Internet, куди (у які) спеціалістами заноситься інформація після її аналізу та класифікації (І.А. Жуков).

Файли, відкіля (з яких) копіюється інформація, стають ураженими макровірусами (Я.М. Николайчук).

Іноді сполучні слова *де, куди, звідки (відкіля)* ускладнюються модально-вольовою часткою *б (би)* зі значенням можливості, тоді в підрядній частині присудок, виражений дієсловом, висходить до форми умовного способу, наприклад:

Трафік одного з портів копіюється у спеціальний порт, де б при використанні повнодуплексного обміну не виникало проблем (Я.М. Николайчук). (Пор.: *Трафік одного з портів копіюється у спеціальний порт, де при використанні повнодуплексного обміну не виникало би проблем*.)

Прислівники *де, куди, звідки (відкіля)*, що виконують функцію сполучних слів у присубстантивних реченнях, завжди містяться на початку підрядної частини і вносять відтінок просторового значення, наприклад:

Стрічка, куди вбудована інтегральна мікросхема МІС, може зберігати 300 і більше Гбайт

нестиснутої інформації та до 1,5 Тбайт стиснутої (В.К. Стеклов).

Зв'язок між головною і підрядною частинами в присубстантивних реченнях, що оформлений словами **де, куди, звідки (відкіля)**, може бути обмежувальним і поширювальним. Функціями обмежувального зв'язку тут, як і в інших випадках, є уточнення значення іменника або обмеження його відповідно до потреб повідомлення, наприклад:

Однією з функцій прокси-серверу є ведення журналу, де зберігаються дата виклику Web-сторінки, ім'я користувача, ім'я сайту виклик тощо (Я.М. Николайчук).

Формальними маркерами обмежувального зв'язку є вказівні слова **той** і **такий** при іменнику. Слово **той** акцентує видільну функцію підрядного речення, наприклад:

У тому вікні, де виводиться перелік відповідних компонентів, необхідно активізувати компонент «Удалённый доступ к сети» (Я.М. Николайчук);

Такий агент працює вже зі збільшеною, укрупненою моделлю (MIB) тієї частини мережі, куди збирається інформація менеджерів верхнього рівня для управління мережею в цілому (І.А. Жуков).

Слово **такий** ускладнює зв'язок елементами якісно-характеризуючого значення, наприклад:

Комп'ютери утворюють таку комп'ютерну мережу, де всім вузлам мережі надано однаковий пріоритет (Я.М. Николайчук);

При створенні великих комп'ютерних мереж застосовують такі системи, куди входять декілька високопродуктивних процесорів (І.А. Жуков).

Поширювальний зв'язок, оформлений сполучними словами **де, куди, звідки (відкіля)**, не є обов'язковим, він має характер вільного приєднання, наприклад:

Зіркоподібна мережа, де міститься центральний вузол комутації, є однією з базових мережевих топологій (В.К. Стеклов).

Після утворення фізичного з'єднання пункту призначення, куди передається відповідне повідомлення, підтверджується наявність необхідного сполучення (В.К. Стеклов).

Точка доступу є портом, звідки об'єкт N-го рівня надає послуги (N + 1)-му рівню (І.А. Жуков).

У порівнянні зі сполучним словом **який**, що домінує в присубстантивних конструкціях, сполучні слова **де, куди, звідки (відкіля)** є економішними засобами зв'язку, вільними від форм роду, числа і відмінка, проте вони одночасно усувають вказівку на бік означуваного предмету, який безпосередньо служить місцем локації.

Таким чином, у присубстантивних реченнях сполучні слова **де, куди, звідки (відкіля)** служать

вдалими економічними скріпами і вживаються при іменниках, що мають значення місцеположення, лише в тому випадку, якщо підрядна частина означає предмет, указуючи на нього як на місце явища; якщо ж підрядна частина має суто означальне значення, то використовується слово **який**.

Розглянемо конструктивні особливості складнопідрядного локативного присубстантивного речення зі сполучним словом **звідки** на такому прикладі:

IP-пакет уміщується у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передається (І.А. Жуков).

Це речення – приклад негнучкої структури, тому що означуване слово, що є іменником з предметним значенням, яке містить головна частина, повинне розташовуватися тільки в позиції до підрядної частини.

Грамматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин. Присудки можуть бути в будь-якій формі часу: (пор.: *IP-пакет уміщувався у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передаватиметься*; або: *IP-пакет уміщуватиметься у фізичний кадр тієї мережі, звідки він передається*).

Для головної частини існує лексичне обмеження, тому що вона повинна містити опорне слово, яке є іменником з предметним значенням. Відсутність такого слова порушить структуру присубстантивного речення: (пор.: *IP-пакет уміщується, звідки він передається*). Для підрядної частини такого обмеження немає, тому що мережу можна описати по-різному.

З наведеного вище опису можна дійти висновку, що складнопідрядні локативні речення присубстантивного типу мають такі особливості структури, як:

- негнучкість;
- відсутність граматичних обмежень як для головної, так і для підрядної частин;
- семантичне обмеження головної частини.

У з'ясувальних складнопідрядних реченнях сполучні слова **де, куди, звідки (відкіля)** є периферійними засобами зв'язку, які відрізняються від основного з'ясувального сполучника **що** більшою конкретністю значення.

Сполучні слова **де, куди, звідки (відкіля)** вносять у значення з'ясувальної підрядної частини просторовий відтінок, указують на місце або напрямок локації.

Підрядні з'ясувальні зі сполучними словами **де, куди, звідки (відкіля)**, вираженими відносними прислівниками, конструюються на основі питальних речень, тому в них зберігається значення питання, яке називають непрямым.

Ці сполучні слова в з'ясувальній підрядній частині є членами речення – обставинами.

Розглянемо структуру з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом **де**:

Чотири молодших розряди визначають, де розташований потрібний символ (В.К. Стеклов).

Головна і підрядна частини можуть бути в будь-якій позиції: (пор.: *Де розташований потрібний символ, чотири молодших розряди визначають*). Отже, структура цього речення – гнучка.

Граматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин, присудки можуть бути у формі будь-якого часу: (пор. *Чотири молодших розряди визначали, де розташовуватиметься потрібний символ*; або: *Чотири молодших розряди визначатимуть, де розташовувався потрібний символ*).

Головна частина містить присудок, який є дієсловом зі значенням розумової діяльності й передбачає з'ясування. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор. *Чотири молодших розряди не працюють, де розташований потрібний символ*). Отже, лексичне наповнення головної частини обмежене. Для підрядної частини таких обмежень немає, тому що визначати можна будь що.

Опишемо структуру з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом **куди**:

Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен точно визначити, куди слід спрямовувати інформацію (І.А. Жуков).

Підрядна з'ясувальна частина зі сполучним словом **куди** звичайно розміщується після слова, яке вона з'ясовує, але залежно від стилістичного завдання вона може розташовуватися і в препозиції: (пор.: *Куди слід спрямовувати інформацію, вузол повинен точно визначити перед початком передачі IP-пакета*). Отже, речення, яке ми розглядаємо, – приклад гнучкої структури.

Граматичних обмежень немає ні для головної, ні для підрядної частин, присудки в них можуть бути у формі будь-якого часу: (пор.: *Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен буде точно визначити, куди слід було спрямовувати інформацію*; або: *Перед початком передачі IP-пакета вузол повинен був точно визначити, куди слід спрямовувати інформацію*).

Для головної частини існує семантичне обмеження, тому що вона повинна включати до свого складу слово зі з'ясувальним значенням. У нашому прикладі речення – це присудок **визначити**, який представлений дієсловом зі значенням розумової діяльності. Уведене слово з іншим значенням порушить співвіднесеність частин складного речення: (пор.: *Добре, куди слід спрямовувати інформацію*). Для підрядної частини такого обмеження немає.

Проведемо аналіз структури з'ясувального локативного складнопідрядного речення зі сполучним словом **відкіля**:

За допомогою тригерів і сигналізації ви легко зможете дізнатися, відкіля надійшли дані (Я. М. Николайчук).

Для цього речення характерна гнучкість структури, підрядна частина може бути як у постпозиції, так і в препозиції щодо головної: (пор.: *Відкіля надійшли дані, ви легко зможете дізнатися за допомогою тригерів і сигналізації*).

І для головного речення, і для підрядного не існує граматичних обмежень, присудки в них можуть бути і в теперішньому, і в минулому, і в майбутньому часі: (пор.: *За допомогою тригерів і сигналізації ви легко змогли дізнатися, відкіля надійдуть дані*; або: *За допомогою тригерів і сигналізації ви легко зможете дізнатися, відкіля надходять дані*).

Головна частина містить присудок **зможете дізнатися** у значенні пізнавальної діяльності, який потребує з'ясування. Якщо ми включимо до складу головного речення слово з іншим значенням, то співвіднесеність частин речення порушиться: (*На вулиці холодно, відкіля надійшли дані*). Для підрядної частини такого обмеження немає, дізнатися можна про все, що завгодно.

Отже, характеристика особливостей структури складнопідрядних з'ясувальних речень зі сполучними словами, які об'єднано семантикою місцеположення, може бути подана таким чином:

- гнучкість;
- відсутність граматичних обмежень для обох частин;
- семантична обмеженість головної частини.

Виходячи з викладеного нами вище, можна дійти висновку, що характерні особливості структури прикладів локативних складнопідрядних речень, які ми розглянули, співпадають за таким параметром, як відсутність граматичних обмежень в обох частинах. А це дозволяє нам стверджувати, що і займенниково-співвідносні, і присубстантивні, і з'ясувальні складнопідрядні речення, які оформлюються за допомогою сполучних засобів **де, куди, звідки (відкіля)**, можна об'єднати в один тип речень. Відмінність їх полягає в гнучкості й семантичній співвіднесеності/обмеженості частин.

Зрозуміло, картина ще не повна і вимагає великих наукових зусиль. Підкреслимо, що це лише проміжні підсумки аналізу складнопідрядних локативних речень; дослідження наші продовжуються.

Література

1. Арделян М. В. Складнопідрядні просторово-ототожнювальні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. канд. філол. наук / М. В. Арделян. – Х., 2002. – 32 с.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / В. А. Белошапкова. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Воробьева Г. Ф. Современный русский язык. Синтаксис: Учебн. пособие / Г. Ф. Воробьева, М. С. Панюшева, И. В. Толстой. – М. : Русский язык, 1975. – 192 с.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
5. Гладров В. Функциональный анализ сложноподчинённых предложений // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: Сб. статей, посвящённый юбилею Г. А. Золотовой / В. Гладров. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – С. 254-267.
6. Гужва Ф. К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации: Справочник для учителя / Ф. К. Гужва. – К. : Рад. шк., 1981. – 255 с.
7. Кононенко В. И. Русский язык / В. И. Кононенко, М. А. Брицын, Д. И. Ганич. – К. : Вищ. шк., 1978. – 431 с.
8. Холодов Н. Н. Сложное предложение // Современный русский литературный язык / П. А. Лекант, Н. Г. Гольцова, В. П. Жуков и др. / Под ред. П. А. Леканта. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – С. 345-394.
9. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення: ядро – периферія / Р. О. Христіанінова // X Міжнародна конференція по функціональній лінгвістичній «Функціонування російського і українського мов в епоху глобалізації»: Збірник наукових доповідей. – Симферополь: Доля, 2003. – С. 348-349.
10. Формановская Н. И. Стилистика сложного предложения / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1978. – 239 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

11. Жуков І. А. Експлуатація комп'ютерних систем та мереж / І. А. Жуков, В. І. Дровозовов, Б. Г. Махновський. – К. : НАУ, 2007. – 361 с.
12. Николайчук Я. М. Проектування спеціалізованих комп'ютерних систем: [навч. посібн.] / Я. М. Николайчук, Н. Я. Возна, І. Р. Пітух. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2010. – 394 с.
13. Стеклов В. К. Проектування телекомунікаційних мереж: підручн. для студ. внз за напрямом «Телекомунікації» / В. К. Стеклов, Л. Н. Беркман. – К. : Техніка, 2002. – 792 с.

УДК 821.161.2-1Жил (045)

Сардарян К. Г.

ВІДНОВЛЕННЯ РІДНОЇ МОВИ ЯК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВЯТИНИ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ПЕРІОДУ «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ» (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ І. В. ЖИЛЕНКО)

У статті дана спроба оцінити естетичні засади діяльності представників покоління шістдесятників періоду «хрущовської відлиги», акцент зроблено на творчості яскравої представниці цієї літературної течії – І. В. Жиленко, що характеризується поверненням до національних святинь: рідної мови, культури, історії та дозволяє з'ясувати місце творчого доробку мисткині в літературному процесі зазначеного періоду; виявити особливості та роль унікального покоління шістдесятників у відновленні рідної мови як національної святині.

Ключові слова: «хрущовська відлига», русифікація, національні культурні цінності, феномен шістдесятництва, оригінальна тематика, рідна мова.

Сардарян К. Г. Відновлення рідної мови як національної святині в контексті літературного процесу періоду «хрущовської відлиги» (на матеріалі творчості І. В. Жиленко) – Стаття.

В статье дана попытка оценить эстетические основы деятельности представителей поколения шестидесятников периода «хрущевской оттепели», акцент сделан на творчестве яркой представительницы этого литературного течения – И. В. Жиленко, характеризующимся возвращением к национальным святыням: родному языку, культуре, истории и позволяющем выяснить место творчества писательницы в литературном процессе указанного периода; выявить особенности и роль уникального поколения шестидесятников в восстановлении родного языка как национальной святыни.

Ключевые слова: «хрущевская оттепель», руссификация, национальные культурные ценности, феномен шестидесятников, оригинальная тематика, родной язык.

Sardaryan K.G. The regeneration of native language as a national relic in the context of literary process within the period of khrushchev thaw (based on creative works by Iryna Zhilenko). – Article.

The article presents an attempt to evaluate the artistic principles of the Sixtiers representatives' activity in the period of Khrushchev thaw. The author pays special attention to the works by vivid representative of this literary trend – by Iryna Zhylenko – that are characterized by the returning to national relics such as native language, culture and history. Works by Iryna Zhylenko also allow to find out the role of poetess creative works in literary process of abovementioned period as well as to ascertain the role and peculiarities of the unique Sixtiers' generation in regeneration of native language as a national relic.

Key words: «Khrushchev thaw», Russification, national cultural values, the Sixtiers phenomenon, original theme, native language.

І. В. Жиленко вийшла на літературну арену на початку шістдесятих років минулого століття в якості представника покоління шістдесятників – покоління літературно-творчої інтелігенції, сформованого «відлигою». У своїй творчій еволюції вона пройшла через часи літературних погромів, утисків і переслідувань з боку влади з середини 50-х до 80-х рр. ХХ ст.

Актуальність дослідження. Для збагачення наукового уявлення про розвиток вітчизняної літератури важливо оцінити діяльність усіх її чільних представників, такою представницею є І. В. Жиленко, тому необхідні повноцінний аналіз її внеску, виявлення особливостей та ролі унікального покоління шістдесятників. Саме таким чином література, включаючи новітній період, стане цілісним знанням про єдиний, безперервний процес еволюції української літератури.

Становлення творчості поетеси припадає на період «хрущовської відлиги», тому метою розвідки є розгляд творчого доробку мисткині окресленого періоду. Для досягнення вищезазначеної мети вирішуються такі завдання: 1. виявити значення періоду «відлиги» для громадського, культурного, літературного, політичного життя України; 2. довести роль рідної мови та літератури як різновидів суспільно-політичної, творчої інформаційної діяльності, здатної організувати громадян на реальні соці-

альні дії в творчих цілях в переломні, кризові періоди вітчизняної історії; 3. визначити місце творчого доробку І. В. Жиленко в культурному житті зазначеного періоду.

Окремі аспекти творчого доробку авторки постали в центрі уваги літературознавців, дослідження яких з'являлися здебільшого у вигляді статей та частин наукових розвідок літературознавчого характеру. Розглядали доробок Ірини Жиленко такі науковці, як М.Г. Жулинський, Д. Кишинівський, М. Коцюбинська, А. Макаров, М.А. Штолько, Г. Штонь. Втім творчість І. Жиленко не здобула адекватного висвітлення у вітчизняному літературознавстві, так і загалом у дослідженнях літературознавців радянського періоду. Свідченням цього є вкрай обмежена кількість відповідних праць. Таким чином, актуальність наукової розвідки продиктована потребою висвітлення творчості Ірини Жиленко як релевантного сегмента сучасної літературної картини.

Атмосфера кінця 50-х років сприяла формуванню молодого покоління шістдесятників, які новими методами продовжили роботу на культурній та національній ниві. Ця генерація українських інтелектуалів, насамперед письменників, своєю непримиренністю до тоталітарного режиму протестувала проти панівної атмосфери зневаги до особистості, боролася за національні культурні цінності, свободу і людську гідність.

Літературну течію шістдесятників представляли письменники Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський, Є. Гуцало, В. Дрозд, І. Жиленко; літературні критики І. Дзюба, І. Світличним, Є. Сверстюком та багато інших, проти яких після їхнього короткочасного яскравого дебюту почалося цькування з боку влади. Декого з них змусили мовчати, деякі зламалися, інші внаслідок важких табірних умов померли в ув'язненні.

Ця група української творчої інтелігенції в умовах «відлиги» виявила прагнення до пошуку нових форм художнього самовираження на основі осмислення національного досвіду. У творчій молоді зростає інтерес до вивчення духовної спадщини свого народу. Однак навіть ознайомитися з творчим доробком багатьох діячів культури минулого було складно. Проте молоді інтелектуали знаходили можливості дедалі глибше і всебічно пізнавати національну духовну спадщину. Все це привело їх на шлях боротьби за оновлення суспільства, відмови від тоталітаризму в усіх сферах суспільного буття, зокрема, в духовних процесах, до ствердження загальнолюдських моральних і естетичних цінностей.

Період «відлиги» в Україні позначився піднесенням літературно-мистецького життя. У ті роки з'являються твори українських митців, виходять з друку поетичні збірки. В. Симоненка «Тиша і грім», М. Вінграновського «Атомні прелюди», І. Драча «Соняшник». У той же час М. Стельмах написав такі відомі твори: «Хліб і сіль» (1959 р.), «Правда і кривда» (1961 р.), в яких яскраво виражений національний дух. Проте навіть в умовах «відлиги» до українського читача не могла пробитися література діаспори, оскільки цензура не дозволяла повернення в духовну культуру творчої спадщини тих, хто відстоював національну ідею державності України.

За основу візьмемо наукову розвідку М. Г. Жулинського «Люди, що виривалися із обмежень звичності», що побачила світ у літературно-художньому, суспільно-політичному та теоретико-методологічному журналі «Слобожанщина» та книгу спогадів «Ното feriens» І. В. Жиленко. Літературознавець зазначає, що українська інтелігенція періоду «відлиги» нарешті отримала проблиск надії на «можливість оздоровлення духу, на самореалізацію індивіда в мистецькому самовираженні, на очищення суспільства від крові та насильства, від ідеологічної фальші та декретивної одновимірності мислення і поведінки» [3; 145]. На XX з'їзд КПРС, що відбувся 24 – 25.02.1956 р., Микита Хрущов оприлюднив інформацію про злочини «вождя народу», розвінчав «культ особи» Сталіна. У свідомості загалу сформувалась оманлива надія на справедливе майбутнє. «Міфологема справедливого суспільства, суспільства комуністичного, знову починає відроджуватись, і

цю міфологеми згодом використає Микита Хрущов, прагнучи «підзарядити» ідеологічно інертні суспільні настрої задля посилення канонізації своєї, як реформатора, особи. У цьому йому активно допомагають література і мистецтво, які з особливим емоційним завзяттям взяли «сталінський слід» і натхненно виспівували осанну марксизму-ленінізму» [3; 152]. М. Г. Жулинський визнає той факт, що дехто з шістдесятників грішили захопленням ідеями марксизму-ленінізму, наприклад, Микола Вінграновський у вірші на «Золотому столі», присвяченому О. Довженку, зображує його в образі генія козака «з жорстокого віку, з квітучого віку», який «пише слова золотим пером» за «столом золотим»: На хвилях полощуться лози, як дим... / Прокинулись люди в хвилину пізню... / Підвіся козак за столом золотим. / Столом золотим комунізму [3; 153].

У тогочасному суспільстві задля деіндивідуалізації створювались спілки, гурти, організації, в яких «підганялись під стандарти мислення і поведінки» [3; 155]. Охоплюючий страх підштовхував до самозбереження і як наслідок, до нейтралізування індивідуальних особливостей. «Безпечніше було не знати, не володіти інформацією, ніж знати. Якщо 78 осіб української інтелігенції, серед яких були З. Франко, М. Коцюбинська, Г. Кочур, І. Драч, І. Дзюба, Ф. Жилко, Б. Антоненко-Давидович, знали про судові процеси у Луцьку та Івано-Франківську, назвали імена заарештованих друзів і близьких у листі до прокурора УРСР Ф. Глухи і голови КДБ УРСР В. Нікітченка в лютому 1966 р. і просили дозволу бути присутніми на процесах, то вони таким чином здійснили своєрідний «самодонос», інформуючи режим про свою солідарність з «інакомислячими» і зараховуючи таким чином й себе до їх числа. Таку ж акцію «самодоносу» або добровільного прилучення до «обойми ідеологічно непорочних» здійснили автори колективного листа-петиції в листопаді 1965 р. до ЦК КПУ і ЦК КПРС композитори В. Кирейко і П. Майборода, кінорежисер С. Параджанов, авіаконструктор О. Антонов, письменники Л. Серпілін, Л. Костенко та І. Драч, які вимагали публічного розгляду справ тих, кого таємно заарештували і, по суті, протестували проти нового витка репресій» [3; 156]. Рік по тому, члени Спілки художників України звернулися до Верховного Суду УРСР з проханням переглянути справу П. Заливахи. Львівські письменники та художники звернулися з проханням передати на руки засудженого на закритому суді Б. Гореня.

М. Г. Жулинський підкреслює, що подібні знання та прохання були небезпечні для самих протестувальників. Небезпечно було виділятися з натовпу, бути освіченою особистістю. «Краще було не читати М. Грушевського, В. Винниченка, М. Хвильового, літератури «Самвидаву», не знати

національної історії, не спілкуватися з тими, хто щось пережив, когось бачив, наприклад, репресованих лідерів партії чи культурних діячів, знав правду про голодомори, був притягнутий як свідок на політичному процесі тощо. Бо таким чином людина прилучалась до заборонених знань, до таємниць режиму, мимоволі втягувалася в іншу, відмінну від узвичаєного, масового способу існування, орбіту поведінки. У будь-яку хвилину система має підстави залучити її до якоїсь кампанії, наприклад, засудити «антирадянську діяльність отщепенців», учасників «націоналістичних зборищ», заперечити будь-який факт голодної смерті в період 1932 – 33 рр., засвідчити, що цей чи інший репресований літератор допускався грубих ідеологічних помилок...» [3;157].

«Очищення від відщепенців» відбувається у травні 1966 р., президія ЦК КПУ прийняла постанову про арешти, судові процеси, «визнання заарештованими і засудженими своїх помилок». Звинувачення в антирадянській агітації отримали Є. Сверстюк, М. Гуце, Р. Юськов, Є. Пронюк, З. Франко, В. Завойський, В. Пеньковський, І. Ющук, В. Сазанський, М. Коцюбинська, Ю. Бадзьо, С. Поппель, Л. Яценко. Інтелігенцію змушують не лише до самоосудження, покаєння та визнання провини, але й до доносів на ближнє оточення, в іншому випадку звільняють з роботи, або виключають з університету.

Літературознавець зауважує, що у ті небезпечні часи демонструвати свою оригінальність, несхожість на сіру масу, дорівнювало смерті. «Гнила інтелігенція» взагалі не мала права голосу без дозволу зверху. Не мала права творчого самовираження навіть у рамках методу соціалістичного реалізму, якщо не була ідеологічно легалізована в системі партійного контролю» [3; 158]. Щоб потрапити до числа «позитивних» митець мав забезпечити собі членство в партії, подолати ряд перевірок, таких, як рецензії, звіти, цензура перед публікацією, відгуки у пресі. Лише здолавши ці перешкоди, митець мав шанс отримати нагороди, посади, привілеї.

У часи «хрущовської відлиги» з'являються «слабенькі паростки ересі, інакомислення. З'явилися молоді люди, що прагнули вирватися «із обмежень звичності» у сфері культури, передусім літератури. Шістдесятники були тим сигналом появи інтелектуально-духовної опозиції тоталітаризму, який стимулював дисидентство в середовищі української інтелігенції» [3;158].

Також М. Г. Жулинський відзначає, що найскладніше прийшлося пробиватись творчій молоді, оскільки старше покоління літераторів, що вже звикло до правил гри тоталітарного режиму, почувало себе більш ніж комфортно. Творчій молоді в ті часи наблизитись до ЛІТЕРАТУРИ без їхнього благословення було досить складно, а точніше,

навіть неможливо. Вигравали лише ті молоді літератори, що були слухняні та поступливі, саме таких без зайвих питань рекомендували до Спілки письменників та підтримували. Натомість авангардним, прогресивним бунтівникам чинили перепони на цій терновій стежі. Для цього підкреслювали вигадані хиби їхніх творів. Як приклад, М. Жулинський наводить уривок Ліни Костенко, за який апологети літератури не вибачають: У жадобі ідейної висі /зіп'ялись на словесні котурни / і шпуряють недокурки мислі / у непізнані прірви, як в урни. / Бідні лицарі кон'юнктури! / Ви ж забули істину просту, / що найвищі у світі котурни / Не замінять власного зросту [3;159].

Творча молодь знаходилась в опозиції до «бездумності», та не мала наміру співати на замовлення панівного режиму, навпаки вони намагаються словом боротися проти марксистсько-ленінської ідеології. М. Жулинський пояснює символічний образ стелі, що є образом тоталітарної системи, яка розробила і впровадила комплекс цензурних обмежень для слова та думки. Отже, думка мала пройти в замкнутій системі контролю «певний ритуал», варіанти її реалізації напряму залежали від змісту. Науковець підкреслює, що усне слово було максимально обмежене в ті часи, а письмове «вираження» підлягало детальному контролю та виправленням, що позбавляло текст авторської індивідуальності. Іншими словами: «...творча індивідуальність максимально нівелювалась. Не можна сказати, що це була повна деперсоналізація митця, але ідеологічна інтерпретація тем, проблем, сюжетів, руху характерів і поведінки персонажів у творі здійснювалась у межах дозволеного, можливого» [3, 160].

Ірина Жиленко подає приклад як мала виглядати типова поетична книжка, а вони всі мали бути типовими: вступний вірш, т.зв. «паровозик» або «поплавок» – про Леніна, про партію, про з'їзд (черговий) і його «програму», про боротьбу за мир в усьому світі тощо. «Найбільшу слабкість, яку я виявляла в цьому питанні, – вірш про врожай. Щось таке символічне. Урожай у прямому значенні (єднання з трудовим людом) і «урожай» – в символічному значенні, як вагомий здобуток у будь-якій галузі або підсумок життєвих звершень. Зразок: Щоби життя, мов колос золотий, / народів покласти на долоню. / І щоб важким було, і щоб святим, / і щоб родючим у земному лоні...»

Отакій пафос! Задля кожної нової книжки я вичавлювала з пера краплинку отакого пафосу, що було нелегко для людини, повністю позбавленої міді в голосі.

...За «паровозиком» причіплявся розділ «суспільно значимих віршів». До свят, подій, дат, вірші-оди труду, мозолястим рукам і героям праці, вірші про подорожні враження, про те, що «в житті завжди є місце подвигу», про рідний Київ і ще

ріднішу Москву тощо, – розділ, який я ігнорувала, бо писала тільки лірику і тільки про себе. Наступним розділом ішли вірші сезонно-філософські, розумові. Тут якоюсь мірою дозволялась і «задумка». І навіть згадка про смерть (звісно, переможену життям). За ним – вірші про щасливе материнство (батьківство), про своїх батьків (бажано з «білої хатинки»), про відповідальність перед грядущим людством. Ці вірші треба було писати, сюсюкаючи і пускаючи слину на зразок поетів-піснярів, які завжди були однаково примітивні – і тоді, і зараз. І останній розділ – про любов. Скромну, горду, не дуже драматичну і складну. Цю тему не хочу і зачіпати, бо жодної книги не вистачить, щоб описати, скільки принижень і бурно-злобної критики отримала я за свою «нескромну» любовну лірику, хоч порівняно з нинішнім сексо-еротичними фантазіями поетеса я була – з білосніжними крильцями. Щоправда, переглядаючи старі блокноти, знайшла я і солідну кількість доволі «крутої» еротики, навіть як на наш час. Але то писалось без жодних надій на друкування і без жодного бажання її публікувати. Писалось для себе. Тим, можливо, і цінне. Бо поети, які спекулюють на сексотемі задля «бабок» і дешевої популярності, мені огидні» [2; 164].

М. Жулинський підкреслює, що саме «проти нівеляції творчої індивідуальності, проти обмеження сфери функціонування українського слова, проти ідеологічної стелі, яка зависала над думкою і змушувала її в'юнитися, а не сягати небосхилу самовираження, і бунтували шістдесятники. Вони добре усвідомлювали, що головна причина відсутності можливостей для повноти реалізації творчих здібностей кожного з них криється в самій політичній системі. Вони прагнули свободи – і особистої, і політичної, свободи і для себе, і для свого народу [3; 161].

Ірина Жиленко згадує: «Подану до видавництва «Молодь» книгу мені довелося забрати. Редакторське втручання в неї товариша Шкребтія (о, як він відповідав своєму прізвищу!) вивело мене з рівноваги. «Не топчійся мені по душі», – сказала молода поетеса, обуривши своєю зухвалою нескромністю редактора, і сховала рукопис до сумки. Мій син-студент відмовився повірити, що в часи моєї молодості могли вигнати з вузу за довге волосся або ширину штанів. Так само важко повірити моїм колегам по перу в ту «роботу над книгою», яку провадили протягом двох-трьох-п'яти і більше літ редакційні герострати. Особисто у мене ідеологічних похибок було не густо. Але не було і навпаки – ані слова, ані звуку про звияжний час, нашого «рульового» і т. ін. Та й на «ворога» я ні разу не пирхнула заримованою слиною. А це – гандж номер один. Плюс інші недоліки. Як то: згадки про Господа, що викидалися, навіть у фразях типу: «Слава Богу!», «боронь, Боже»,

«йй-богу» тощо. А якщо Бог написаний в рукописі з великої літери – це вже кримінал. Цензорові легше було мати справу з «серйозними» віршами. Там усе зрозуміло. А я частенько ставила своїх цензорів у безвиходь – гумором. Бо як було цензоріві, приміром, реагувати на таке (йдеться про день мого народження, в який мене навідав «янгол»): Я злякалась: це ж біди не оберешся, / нарікань, пліток, пересудів, доган. / Ще й напишуть, що лірична поетеса / релігійний проповідує дурман. / Я не винна. Я не знала й не хотіла. / Без запрошення у дім мій залетів / добрий Янгол, весь в росі і мерехтінні, / сам рожевий, а очиська – золоті...

...Нищились нещадно «коти» і «собаки» (як атрибути елітарної урбаністичної декаденщини)» [2; 163].

До редагування вірш «Червоні черепиці» починався Червоні черепиці. Оранжеві коти.

Після редагування початок виглядав так: Червоні черепиці. Вітрець шелепотить...

З творів викидалися навіть описи речей і домашніх інтер'єрів (бо це єсть обивательство), всі дощі, тумани, мжички і мрячки – як занепадництво. Кожний «дощ» доводилося відстоювати з неабиякою впертістю. Всі слова на означення сумного стану душі – кальним железом – аж до «меланхолії» і «задуми». В цьому зв'язку не можу не згадати «знаменну» статтю нашого «сімейного» критика (як жартував мій чоловік) Лазаря Смольсона-Санова, який ретельно виписав із моєї першої книжки «Соло на сольфі» абсолютно всі слова на означення печального настрою поетеси і порахував всі дощі [2; 163].

Молоді митці сподівались, що отримають свободу у найближчому майбутньому, проте М. Жулинський констатує, що це була однією з ілюзій ХХ сторіччя. Оскільки пильне спостереження за молодими бунтівниками не те що припинилось, навпаки, воно посилювалось, до цього приклало руку «старше покоління літераторів».

Оскільки, на думку «старих комуністів», Спілка письменників України під керівництвом Гончара пройнята націоналістичним духом, духовний феномен шістдесятництва науковець визначає як «явище значимого і широкого культурно-мистецького та громадсько-політичного процесу, який, по суті, ніколи не переривався за всю історію окупації Російською імперією України», хоча не завжди виражався у відкритих формах спротиву [3; 162].

Шістдесятники відстоювали своє право на нові форми і стилі мистецького самовираження, протистояли тим митцям, які заплямували себе доносими на своїх колег та оспівували тоталітарний режим. Молоді літератори з повагою ставилися до Павла Тичини і Максима Рильського, Володимира Сосюри і Андрія Малишка... [3; 163].

Отже, естетичні засади шістдесятництва характеризувались поверненням до національних цінностей, а саме: відновленням рідної мови, поверненням із забуття національної історії та культури; крім того, власною творчістю письменники-шістдесятники заперечували соцреалізм; засобами СЛОВА відстоювали естетичну незалежність, відстоювали свободи митця; притримувались єдності традицій (національних і світових) та новаторства; тяжіли до індивідуалізації (посилення особистісного начала); інтелектуалізму, естетизму, елітарності.

У той час на Донеччині молодий вчитель горлівської школи, Василь Стус, обурений відсутністю спротиву громадян політиці русифікації, не припиняв опору національній дискримінації українства. Водночас «хвилю культурництва підняли його ровесники в Києві та Львові». «...Літературно-мистецька інтелігенція в особі Івана Драча і Віктора Зарецького, Ліни Костенко і Алли Горської, Івана Дзюби і Панаса Заливахи, Леся Танюка і Людмили Семикіної, Євгена Сверстюка і Галини Севрук, Івана Світличного і Юрія Ільєнка, Миколи Вінграновського і Сергія Параджанова, Василя Симоненка і Валерія Шевчука, Володимира Дрозда і Григорія Чубая, Євгена Гуцала та Ірини Жиленко, Леоніда Осики і ще багатьох інших зарядила духовну атмосферу новими ідеями та ініціативами. Шістдесятники стали символом творчої розкутості, свободи самовираження, усного оприлюднення нестандартних форм і прийомів естетичного антиконформізму, поривання до експерименту і бунту супроти офіційних канонів мистецтва соціалістичного реалізму» [3; 165].

Ірина Жиленко нотує у щоденнику (16 січня 1962 р.): «Жахливо перехворіла. Але то дрібниця. Головне – іде письменницький Пленум. І такий – не натішися! Мов свіжий вітер провіяв Спілку. Втерли носа московському Пленуму. Якось навіть дивно було. Поряд з маститими Гончарем, Стельмахом та ін. виступає Іванко Драч, який не має навіть жодної збірки, і ділиться своїми думками, поглядами на літературу. І протягом усього пленуму відмінюють його ім'я та імена Ліни Костенко, Вінграновського, Коротича, Гуцала й інших молодих. Виступів, подібних до шереметівського, не було зовсім. Дуже доброзичливо і справедливо говорив про молодих Гончар. І Новиченко. Хоч, звісно, трохи і скубнув за те, що вони «не дочитались до Шевченка», а, отже, не збагнули «преlestь простоты»... [2; 106].

М. Жулинський зазначає, що у цей час подібно до 20-х років знову з'являються митці з чітким проявом творчої індивідуальності, хоча вони були змушені проявляти лояльність тогочасному режимові. Молоді літератори гуртувались навколо клубу «Сучасник», який було організовано в 1960 р. Культурно-мистецькі заходи, що відбувалися у клубі, сприяли ще більшому ідейному зближен-

ню митців. Було організовано театральну секцію Клубу творчої молоді, вечір пам'яті Василя Симоненка в грудні 1963 р., щорічні вечори пам'яті Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, виставки молодих художників, вечори поезії молодих літераторів за участю І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко, І. Жиленко та інших митців [3; 165].

Шістдесятницький рух згуртував митців різних жанрів та роду діяльності, несхожих уподобань. Відновлюється традиція колядування (щоденниковий запис від 2 січня 1962 р. у книзі спогадів «Номо feriens» І. В. Жиленко): «31-го о четвертій зібралися в мене. Переодяглися. Василь змайстрував звізду, вставив досередини ліхтарик. ...І рушили. До сьомої гостювали у Нероденка. Фотографувались, дуріли, репетували. А коли вийшли і заспівали, ідучи Великою Житомирською, «За світ встали козаченьки...», – весь люд біг за нами...» [2; 106].

Великий інтерес та обговорення викликають події культурного життя такі, як: постановка опер М. Лисенка у Київській опері, оприлюднення музичних творів композиторів такі В. Сильвестрова, Леся Дичко, Л. Грабовського, постановка М. Мерзлухіна «Сто тисяч» І. Карпенко-Карого та ін. Творча молодь збирається в Ірпені у Г. Кочура, який звільнився від сталінських таборів, у Києві – в Б. Антоненка-Давидовича, у Житомирі – у Євгена Концевича [3; 166].

У Львові осередком, навколо якого ґрунтується творча інтелігенція, виступає клуб «Пролісок». Науковець констатує, що приїзд у 1962 р. до Львова Леся Танюка та Алли Горської з метою постановки в театрі ім. М. Заньковецької вистави М. Куліша «Оттак загинув Гуска» послужив стимулом до організації клубу. На жаль, виставу до постановки не дозволили, проте «Пролісок» почав діяти, незважаючи на складну політичну атмосферу, обумовлену підвищеною увагою та пильним контролем до західних регіонів України. Втім, не дивлячись на складність та небезпечність проведення масових просвітницьких заходів, Михайлові та Богданові Гориням, Іванові Гелю, Михайлові Осадчому, Григорієві Чубаю, Ірині Стасів, Ігореві Калинцю, Стефанії Шабатурі та іншим вдалося провести вечір пам'яті Лесі Українки влітку 1963 р. при світлі смолоскипів на київському стадіоні «Динамо», про що згадує Ірина Володимирівна Жиленко у книзі спогадів: «...Дзюба попереду ніс афішу з портретом Лесі. Якийсь дідок поряд зі мною обурювався: «К комунізму ідем, а вечер Лесі Українки заперешають». На огорожу повісили афішу і портрет Лесі Українки. Хлопці принесли лаву. Дзюба виліз на неї і почав говорити. Понад півтори години вистояли люди на ногах, і ніхто не відійшов. Прекрасно читала Лесині вірші Тетяна Цимбал. Виступали Драч, Вінграновський, я, Тельнюк, а потім – хто хотів» [3; 173].

З 1963 р. розпочалася хвиля ідеологічних звинувачень на адресу шістдесятників, насамперед у націоналізмі. Влада розгорнула кампанію цькування шістдесятників у пресі, на засіданнях спілок та різноманітних зібраннях. Партійні та карні органи забороняли, а потім і розганяли літературно-мистецькі зустрічі та творчі вечори шістдесятників, закривали клуби творчої молоді. Поступово більшість шістдесятників була позбавлена можливості видавати свої твори, їх звільняли з роботи, проти них влаштовувалися провокації.

І. В. Жиленко згадує: «І все-таки суспільне життя не взялося кригою. Ще активно працював КТМ, хоч зазнав обшуків, нищень картин, скульптур і книг, хуліганських нападів на Симоненка, Танюка, залякувань Алли і дівчат-художниць. Оселі вже прослуховувались, а за Сверстюком, Світличним та іншими внадилися сексоти» [3; 167].

Шістдесятники орієнтувалися на досягнення європейської й світової літератури, сміливо ламали канони казенної літератури соціалістичного реалізму. В основу художнього відтворення дійсності вони поклали образи, що визначалися опетизуванням новітніх здобутків науки і техніки – освоєння космосу, проникнення у глибини генетики, будови речовин, філософського осмислення понять часу і простору. Але і «космізм», і асоціативна «переускладненість» – далеко не головне в їх творчості, головні поетичні заповіді шістдесятників – виступ проти інерції поетичної думки, закостенілості, ілюстративно-кон'юктурного віршоробства, віра в справедливість, у своє право і змогу утверджувати її, усвідомлення індивідуальної цінності кожної людини й невичерпних багатств народної душі. А ще – неприйняття фальші, демагогії, оказенювання людських стосунків і літератури [5].

Рух «шістдесятників» було розгромлено або загнано у внутрішнє «духовне підпілля» арештами 1965 – 1972 рр. У цьому процесі частина шістдесятників без особливого опору перейшла на офіційні позиції (В. Коротич, І. Драч, В. Дрозд, Є. Гуцало та ін.), декого на довгий час (Л. Костенко), а інших взагалі перестали друкувати (Б. Мамайсур, В. Голобородько, Я. Ступак). Ще інших, що не припиняли опору національній дискримінації й русифікації, заарештовано й покарано довічною ув'язненням (І. Світличний, Є. Сверстюк, І. Калинець, В. Стус, В. Марченко та ін.), в якому вони або загинули (В. Марченко, В. Стус), або після звільнення їм цілковито заборонена участь у літературному процесі. З цих останніх, що були заарештовані, єдиний Іван Дзюба офіційно капітулював і був звільнений з ув'язнення та допущений до літературної праці, але вже цілковито в річищі соцреалізму.

Не минули ці заходи й родину Дрозда-Жиленко, щодо них також увімкнувся механізм відтор-

гнення: постійні поневіряння, звільнення з роботи, відмова у публікації здобутків І. Жиленко та В. Дрозда.

Посилення русифікації у ті часи, на згадку письменниці, доходило до комічного: українські сучасні пісні в державних концертах виконуються російською мовою. На «великодержавну мову» переходить партапарат і солідні держустанови. ... Вовки знімають овечі шкури [2; 167].

І. В. Жиленко згадує: «так зване «вільне» письменство щодня йшло на колючий дріт цензури, проривалось крізь нього з кров'ю і втратами, щоб донести до українського читача хоч децицю правди, втілену в українському слові. Хай на півголодному духовному пайку, але народ все ж виживав і – в найрозумнішому своєму прошарку – залишався українським народом. Про це свідчать хоча б оті завали вдячних читацьких листів, які ми маємо» [2; 156].

Микола Жулинський відзначає, що у ті часи використовувалася «апробована система звинувачень в «українському буржуазному націоналізмі», в «антирадянській націоналістичній пропаганді», оскільки не було фактів притягнення до судової відповідальності за «політичні злочини». Проте, «усе на планеті, що уособлювало чи символізувало звільнення від когось чи від чогось, що пробуджувалося, бунтувало, руйнувало установленість, інерцію, стереотипи чи в політичному плані, чи в культурному житті, знаходило відгук у творчості молодих українських митців. Такий був час весняного пробудження, виходу із застиглих берегів канону, приписів, засторог» [3; 168].

Показовим у цьому сенсі є диптих Ліни Костенко «Кобзареві», в якому поетеса подає своє сприйняття й розуміння епохи: Ти ж бачиш сам, які складні часи: / Великі струси. / Перелом традицій. / Переосмислення краси. / І вічний рух – / у всесвіті, у світі... / Кобзарю, / знаєш, / нелегка епоха / оцей двадцятий невгомний вік. / Завихрень – безліч. / Тиші – анітрохи. / А струсам різним утрачаєш лік [3; 169].

У Ірини Жиленко звучить мотив звільнення від мислення та моралі тоталітарного режиму: Утеча від життя! – ревноло / високе сонмо корифеїв. / І респектабельно кивнуло / ні те ні се, але з портфелем. / Якийсь натруджений мозоль, / зірвавши пластир, впав / у транс. / Шипів: вузький діапазон, / салонність, барство, / декаданс. / Трагізм, абстрактний / гуманізм, / ідеалізм, аполітичність. / У тексті – космополітичність, / в підтексті – націоналізм [1; 395].

За слушним зауваженням М. Жулинського, Шевченко, як і Франко, Леся Українка, стають символами національного прозріння, оздоровлення нації; їхня творчість стимулює усвідомлення себе українцями, нацією, народом, тому зібрання біля пам'ятника Т. Шевченкові набули символіч-

ного звучання, що визначалось владою як акт громадянської непокори та націоналістична діяльність.

Науковець характеризує В. Симоненка як митця, що «відродив українське слово. ... У його поезіях майже не звучала «мова держзамовлення» – він простотою самовираження, промовистою адресністю своїх суджень та інвектив руйнував авторитарний, не індивідуальний – знеособлений! – стиль. Поезія Василя Симоненка викликала на діалог, вимагала реакції, тобто індивідуального, а не колективного сприйняття. Це було справді індивідуальне діалогічне слово, яке ефективно руйнувало ідеологічні стереотипи у масовій свідомості; воно повертало довіру до літературного тексту і відкривало шляхи для автономного мислення. Таку ж функцію реабілітації індивідуального слова здійснювали вірші Івана Драча, Миколи Вінграновського, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Віталія Коротича, Веніаміна Кушніра, Ірини Жиленко...

Тому М. Г. Жулинський констатує, що шістдесятництво – це культурно-ідеологічна опозиція системі, причому опозиція індивідуальна, бо саме індивідуальне слово, слово поета, критика, мистецтвознавця, слово історика і слово бандуриста, колядника... «ззіхали» на монополію «державного мовлення» [3; 178]. Літературний процес періоду «хрущовської відлиги» носив просвітницький характер, був орієнтований на відродження гуманістичних тенденцій в мистецтві, виконував роль рушійної сили підйому української національної культури, і в цьому його основне значення.

Висновки. Ірина Володимирівна самокритично оцінила власну творчу діяльність: «...доля не наказала, і внутрішній голос не покликав мене до громадського подвигу. І залишилась я маленьким «явищем» не дисидентського, а суто літератур-

ного шістдесятництва. Десь там, скраю... Хоч на своєму поетичному полі я була чесною і сильною завжди. Кажу це без зайвої скромності. Біблійний вислів «Ламлетсья лук у потужних, а немічні оперізуються силою» – це про мене. Там, де не встояли «потужні» таланти (маю на увазі реверанси партії і радянській ідеології), там вдалося встояти мені. ... Невдовзі перед першим арештом Василь Стус, розмовляючи з Володею про мої вірші, сказав, що «своєю поезією Ірина чинить етичний подвиг». Оцінка завищена, але щось у ній є і від правди. Прес держави тиснув тяжко. Але душа внутрішньо вільної людини, ігноруючої цей тиск, була чимось подібним до повітря, світла, води» [3; 157]. Мисткиня входить у контекст цієї літературної течії, адже очевидно, що вона, будучи самобутньою поетесою, відстоювала найвищі духовні цінності, притримувалась тієї філософії творчості. Пріоритетами її духовної культури, а отже і творчості були: віра в людину, родинні цінності, пошук та відстоювання справедливості, духовність. Слово І. В. Жиленко – яскраво індивідуальне та глибоко інтелектуальне, творчість мисткині відкривала неповторність української мови, навірнула до поцінування національних святинь: культури, історії, мови; саме тому творчість письменниці не вписувалась в рамки радянської культури та не збігалась з офіційно визнаними суспільно-політичними догмами, і як наслідок – не здобуло гідного висвітлення у контексті літературного процесу періоду «хрущовської відлиги». Спроба аналізу літературного доробку І. Жиленко доводить, що її творчість є зразком української літератури, в якій репрезентовано домінанти національної ментальності. Літературна творчість Ірини Жиленко ще потребує належного осмислення й оцінки. На жаль, розмір статті не може дозволити розкрити всю повноту цієї теми.

Література:

1. Жиленко І.В. Євангеліє від ластівки: Вибране з десяти книг / ред. рада: В. Шевчук та ін.; Упоряд., вступ. ст та бібліограф. А. М. Макаров. – Харків: Фоліо, 1999. – 544 с.
2. Жиленко І. Homo feriens : Спогади / Ірина Жиленко ; передм. М. Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
3. Жулинський М. Люди, що виривалися із обмежень звичності. Українська інтелігенція періоду хрущовської «відлиги» // Микола Жулинський. «Слобожанщина» – літературно-художній, суспільно-політичний та теоретико-методологічний журнал, 1996. - № 3. - С.145 – 185.
4. Сардарян К. Г. Епістолярії Ірини Жиленко в біографічному та історико-культурному контексті: монографія / К. Г. Сардарян. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2014. – 216 с.
5. Яворська Л. М. Місце В.Стуса в лавах шістдесятників / Л. М. Яворська // [http://методпортал.com/node/18896](http://metodportal.com/node/18896)

УДК 811.512.161'374.7

Сіленко Н. В.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРАЦЯ В ТУРЕЦЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Статтю присвячено дослідженню проблеми інтерпретації поняття концепт у лінгвістиці, схарактеризовано погляди вчених на з'ясування природи даної когнітивної одиниці в турецькій мовній картині світу, проаналізовано концепт ПРАЦЯ на прикладі фразеологічних одиниць турецької мови, виокремлено асоціативні моделі зазначеного концепту.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, мовна картина світу, фразеологічна одиниця, турецька мова.

Сіленко Н. В. Вербализация концепта ТРУД в турецкой языковой картине мира. – Статья.

Статья посвящена изучению проблемы интерпретации понятия концепт в лингвистике, охарактеризовано взгляды ученых относительно уточнения природы данной когнитивной единицы в турецкой языковой картине мира, проанализировано концепт ТРУД на примере фразеологических единиц турецкого языка, выделено ассоциативные модели указанного концепта.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, языковая картина мира, фразеологическая единица, турецкий язык.

Silenko N. V. Verbalization LABOR of the concept in the Turkish language world. – Article.

The proposed article is dedicated to the research problem of interpretation of the notion concept in linguistics, characterized the views of scientists on clarifying the nature of the cognitive units in the Turkish language picture of the world, analyzed the concept of labor by the example of phraseological units of the Turkish language, allocated associative model of this concept.

Key words: cognitive linguistics, concept, language picture of the world, phraseological unit, the Turkish language.

У сучасному мовознавстві спостерігається підвищена увага до вивчення мови крізь призму антропоцентричної парадигми, яка повернула людині статус «мірила всіх речей», спрямувавши її в центр «світотворення».

Наприкінці 90-х років ХХ століття у складі когнітивної лінгвістики виокремилась нова галузь – лінгвоконцептологія. Вона була виокремлена шляхом партогенеза з лінгокультурології з достатньо складним категоріальним апаратом, зі своїми методологічними алгоритмами досліджень. Метою став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. У контексті сучасних лінгвоконцептологічних проблем особливо привертає увагу проблема концептуальної репрезентації фрагментів знання, коли до опису вербальних форм вираження концептуальних структур залучається ще й аналіз екстралінгвальних чинників.

Головним поняттям лінгвоконцептології є концептуалізація – один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Це сприяє формуванню концептуальної системи, складниками якої є концепти – інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища [7, 403].

Термін «концепт» стрімко увійшов у термінологічну систему як турецької, так і української мови. Сьогодні без нього важко уявити науковий апарат дослідника. У науковій літературі знаходимо різні аспекти інтерпретації концепту, які відображають складну й суперечливу природу самого концепту і наукового знання про нього. Мовознавці по різному підходять до трактування цього поняття.

Актуальність дослідження визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістичної когнітивістики до вивчення одного з важливих фрагментів мовної картини світу, концепту ПРАЦЯ, що є значущою одиницею у свідомості турецького народу, а також важливим джерелом достатку, дзеркалом людини, інструментом продовження життя та здобуття різноманітних навичок та вмінь. Дане дослідження дозволить ближче ознайомитись з культурою та менталітетом турецького народу.

Протягом останнього часу досить активно проводяться дослідження різних аспектів концептології через призму лінгвокультурології. Адже культура, до якої занурений індивід, опосередкує процеси концептуалізації. Концепт є головним осередком культури в ментальному світі людини, за посередництвом чого людини входить до культури і впливає на неї [9, 40-41]. Дослідженням когнітивної лінгвістики присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних учених (А. Вежбицької, І.О. Голубовської, С.А. Жаботинської, В.В. Красних, О.С. Кубрякової, Ю.С. Степанова, О.О. Селіванової, В.М. Телії та інших). У тюркології сформувався власне підґрунтя концептуального аналізу за рахунок досліджень окремих складових мовної картини світу турецького народу (І. Л. Покровська, Н. П. Сидоріна, З. М. Мотигуліна, А. І. Кошенкова, Р. Р. Карімова та інші). У Туреччині вагомий внесок у розвиток когнітивної лінгвістики зробив такий дослідник, як Е. Хубер, який загалом окреслює місце лінгвістики в когнітології, а також приділяє увагу зв'язку мови і мислення у процесі пізнання.

Однак є ще достатня кількість не достеменно вирішених питань, а саме експлікації особливостей універсальних концептів у турецькій мові. Концепт ПРАЦЯ посідає вагоме місце у ціннісній ієрархії турецької нації.

Об'єктом дослідження є концептосфера турецької мовної картини світу.

Предметом дослідження є зміст концепту ПРАЦЯ, представлений у турецькій мовній картині світу.

Метою дослідження є визначення характеристики концепту ПРАЦЯ в турецькій лінгвокультурі шляхом проведення аналізу з метою виявлення способів його представлення через паремії в турецькій мові.

Методом дослідження є метод концептуального аналізу, в реалізації якого використані прийоми семантичного аналізу словникових дефініцій, метод суцільної вибірки, який використовувався під час пошуку фактичного матеріалу зі словників; аналіз словникових дефініцій; кількісні підрахунки, які дали нам змогу оцінити кількісні показники ознак концепту ПРАЦЯ, а також метод критичного аналізу, який було використано для вивчення корпусу наукових праць попередників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в українській тюркології не було проаналізовано один з універсальних і ключових концептів у турецькій культурі – концепт ПРАЦЯ, який має своє продовження в пареміологічному аспекті мови фольклору цієї нації. Таким чином, у роботі вперше окреслено національно-культурну специфіку концепту ПРАЦЯ, репрезентованого турецькими фраземами.

Характерну рису науки про мову становить орієнтація на перехід від позитивного знання до глибинного на шляхах цілісного синтетичного осягнення мови як антропологічного й когнітивного феномена [1, 25]. За визначенням, запропонованим М. П. Кочерганом, когнітивна лінгвістика (від англ. «знання», «пізнавальна здатність») – мовознавчий напрям, який функціонування мови розглядає як різновид когнітивної, тобто пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища [4, 176].

Мета когнітивної лінгвістики – зрозуміти, як здійснюються процеси сприйняття, категоризації, класифікації і осмислення світу, як відбувається накопичення знань, які системи забезпечують різні види діяльності з інформацією. Саме мова відкриває найбільш природний доступ до свідомості і розумових процесів, причому зовсім не тому, що деякі результати розумової діяльності виявляються вербалізованими, а тому, що «ми знаємо про структури свідомості тільки завдяки мові, яка повідомити про ці структури і описує їх будь-якою природною мовою» [5, 41].

Наприкінці ХХ століття у складі когнітивної лінгвістики виокремилася нова галузь – лінгвоконцептологія. Головним поняттям лінгвоконцептології є концептуалізація – один із процесів пізнавальної діяльності людини, що, за тракту-

ванням О. С. Кубрякової, полягає в «осмисленні отриманої нею інформації, яка надходить із різних каналів і призводить до творення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в мозку (психіці) людини» [5, 158].

О.О. Селіванова стверджує, що результатом концептуалізації є «формування концептуальної системи – системи концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді знань уявлення про світ і дійсність та результати внутрішнього рефлексивного досвіду. Концептуальна система фіксує інформацію, яка надходить до неї у мовній і невербальній формі різним шляхом: починаючи від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції поза-свідомих процесів» [8, 405].

Основним семантичним поняттям у когнітивній лінгвістиці є «концепт» і саме цим когнітивна лінгвістика найбільшою мірою відрізняється від інших напрямів дослідження семантики. У сучасній лінгвістиці все більшу увагу дослідників привертають механізми відображення мовного реального світу, систематизація та аналіз концептів у широкому мовному просторі. Проте, незважаючи на те, що поняття концепт можна вважати для сучасної когнітивістики утвердженням, зміст цього поняття варіює в концепціях різних наукових шкіл та окремих учених. Справа в тому, що концепт – категорія розумова, що це дає великий простір для її тлумачення. Слово реалізує себе в мові, концепт формується у культурі та її текстах. Матеріалом для вивчення концептів слугують відповідні тексти, особливо прислів'я, приказки, сталі словосполучення, афоризми.

У сучасній лінгвістиці класичним тлумаченням терміна «концепт» вважають визначення, яке запропонувала дослідниця О. С. Кубрякова, а саме: концепт – це «термін, що слугує для пояснення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; це оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини. Ядром концепту є поняття, фіксоване у вигляді пропозиційних структур і позначене певною номінативною одиницею» [5, 90]. Дослідниця вважає, що концепт виникає не безпосередньо зі значення слова, а є результатом зіткнення значення слова з особистим і народним досвідом людини, тобто концепт є посередником між словом та реальністю» [5, 95].

Концепт, є результатом взаємодії ряду факторів, таких як національна традиція, релігія, фольклор, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття і система цінностей.

О. О. Селіванова пропонує власне визначення концепту: «Концепт – інформаційна структура сві-

домості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й поза свідомості» [7, 249].

С. А. Жаботинська розглядає концепт – як будь-яку оперативну одиницю мислення, яка може мати, а може й не мати чіткої логічної форми [2, 28].

На думку Ю.С. Степанова, «концепт – посередник, через який людина занурюється в культуру. Це «головне гніздо» культури у ментальному світі людини. Концепт – це ніби згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини. А з іншого боку, концепт – це те, за посередництвом чого людина-буденна, проста людина, сама входить у неї. Наприклад, той «пучок» уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, що супроводжує слово закон, і є концепт «закон». На відміну від понять концепти не лише мисляться, вони переживаються. Вони – предмети емоцій, симпатій та антипатій. Концепт – основна ланка культури у ментальному світі людини» [10, 343].

Концепт – це одиниця концептосфери, значення – одиниця семантичної системи, семантичного простору мови. Значення своїми системними семантиками передає певні ознаки, що утворюють концепт, але це завжди лише частина смислового змісту концепту. Для експлікації концепту необхідні численні лексичні одиниці, а отже, багатозначень.

Попри всі розбіжності в розумінні концептів, методах їх аналізу і способах опису, дослідники сходяться у тому, що а) концепт є одиницею свідомості, тобто ментальним утворенням; б) він має речове вираження засобами мови, тобто є вербалізованим (репрезентованим, об'єктивованим тощо); в) крізь аналіз сукупності мовних засобів, що його об'єктивують, можна скласти уявлення про зміст і структуру концепту в концептосфері й описати цей концепт.

Отже, незважаючи на численні визначення науковців, найвлучніше визначення, на нашу думку, запропонував Ю. С. Степанов. Адже концепт є свого роду посередником, за допомогою якого людина занурюється в культуру. Концепт багатовимірний, у ньому можна виділити як раціональне, так й емоційне, як абстрактне, так і конкретне, як універсальне, так і етнічне, як загальнонаціональне, так і індивідуально-особистісне.

Одним із універсальних і ключових концептів для більшості етнічних культур з огляду на домінуючість взаємозв'язку людина – світ в антропоцентричній парадигмі досліджень є концепт ПРАЦЯ. Даний концепт представлений в будь-якій етнічній культурі та становить цікавий предмет для дослідження. Слідом за Ю.С. Степановим, ми вважаємо, що концепт ПРАЦЯ належить

до концептів-констант, що мають в турецькій культурі статус базових, тобто найбільш важливих, які впливають на розвиток інших концептів і всієї концептосфери в цілому [10, 58].

Дослідник В. В. Карасик зазначав: «Праця розглядається як прояв духовного життя, причому працьовитість є характерним виразом духовності; трудова діяльність для людини є досягненням краси і гармонії» [3, 76]. Учені досліджували етнокультурні відмінності концепту ПРАЦЯ в різних мовних картинах світу (В. І. Карасик, Н. А. Купина).

У побудові номінативного поля концепту ПРАЦЯ в турецькій мові ми виділили й проаналізували різноманітні номінації досліджуваного концепту. Отже, ядро номінативного поля даного концепту містить основну лексему *iş*, яка становить назву концепту, та 3 синоніми, що номінують концепт ПРАЦЯ у турецькій мові – *emek*, *çalışma*, *işçilik*.

За рахунок аналізу частотності використання, стилістичної нейтральності та етимології ключовим словом-репрезентантом концепту ПРАЦЯ було обрано лексему *iş* – праця.

Ядро номінативного поля було побудоване за допомогою розширення синонімічного ряду, а також на основі «Закону Шпербера», який передбачає, що ті слова, які найчастіше використовуються в словникових статтях та літературних чи публіцистичних текстах є найяскравішими засобами об'єктивності концепту, несуть найбільше смислове навантаження та передають найяскравіші його ознаки (відображення популярності денотата концепту).

Ядро концепту ПРАЦЯ не є досить об'ємним, адже містить лише три лексичні одиниці, які є основними способами прямої номінації обраного концепту: *emek* – праця, *çalışma* – робота, праця, діяльність, *işçilik* – праця, робота.

Унаслідок побудови лексико-фразеологічного поля було виокремлено ряд характеристик, якими наділяється ПРАЦЯ в турецькій мовній картині світу: *İlginç* – цікава, *günlük* – щоденна, *yorucu* – виснажлива, *beden* – фізична, *kafa / fiki* – розумова, *entelektüel* – інтелектуальна, *acil* – термінова, *can sıkıcı* – нудна, *sevgili* – улюблена, *sürekli* – постійна, *geçici* – тимчасова, *kolay* – легка, *zor* – важка, *iyi* – хороша, *kötü* – погана, *bilimsel* – наукова, *sorumlu* – відповідальна, *önemli* – важлива, *alışılmamış* – незвична, *gereksiz* – непотрібна, *mükemmel* – неперевершена, *ortaklaşa* – колективна, *kaliteli* – якісна, *yararsız* – марна, *zararlı* – шкідлива, *ev* – домашня, *emekli* – кропітка, *monoton* – монотонна, *yoğun* – напружена, *verimli* – плідна і т. д.

До лексико-фразеологічного поля належать також одиниці, які мають у своєму складі одну з лексем, що входять до ядра номінативного поля, де номінізовані певні ознаки концепту. Методом

суцільної вибірки з фразеологічних словників ми зафіксували низку репрезентацій концепту ПРАЦЯ в турецькій мові, деякі з них: *İş ayağadüşmek* – займатися справами некомпетентним людям; *İş başa düşmek* – виплутуватися зі справи самотужки; *İşini yoluna koymak* – справно виконувати роботу; *İşin ada binmek* – найшла коса на камінь; *İş çığırından çıkmak* – ускладнюватися, заплутуватися справі.

Для виявлення всіх можливих інтерпретацій концепту ПРАЦЯ в турецькій лінгвокультурі дуже інформативним є пареміологічне поле, яке вибудовується шляхом вибірки паремій, що містять слова ядра номінативного поля концепту. Даний концепт актуалізує загальнолюдські цінності найбільш яскраво порівняно з іншими концептами в турецькій мові, оскільки праця невід’ємна частина життєдіяльності людини.

Концепт ПРАЦЯ виражається в турецькій мові безліччю лексичних, фразеологічних, пареміологічних одиниць. Даний концепт є значущою одиницею у свідомості турецького народу.

Під час побудови пареміологічного поля було визначено, що ключовим словом-репрезентантом, яке об’єктивує досліджуваний концепт, є лексема *İş* – *Праця, Робота*, як найбільш частотно вживана одиниця, а також лексеми *Emek* – *Праця, Чалышта* – *Праця, Робота*, що є синонімами до головного слова.

Пареміологічне поле побудоване з метою встановлення певної частини периферії номінативного поля концепту ПРАЦЯ. Шляхом суцільної вибірки ми зафіксували сорок дві паремії, що містять ключове слово-репрезентант та його синоніми. Серед них: *Akşamın işini sabaha bırakma* – Не відкладай на завтра те, що можна зробити сьогодні (досл. Вечірню роботу на ранок не відкладай). *Bir işi bitirmeden öbür işe koşma* – За все братися – нічого не зробити (досл. Не закінчивши однієї справи, за другу не берись). *Emeksiz (emek olmazsa) yemek olmaz* – Хто не працює, той не їсть (досл. Їжі без праці не буває). *İş insanın aynasıdır* – По роботі і майстра знати (досл. Робота – дзеркало людини). *Aynası iştir kişinin, lafa bakılmaz* – Більше довіряй ділу, аніж слову (досл. Дзеркало людини – його робота, а не слова). Було проаналізовано близько двохсот лексичних одиниць, які утворюють номінативне поле обраного концепту та становлять ґрунтовну базу для дослідження та побудови когнітивної структури концепту ПРАЦЯ в турецькій лінгвокультурі.

Так, проаналізувавши наявний матеріал, ми мали змогу прослідкувати ієрархічну систему когнітивних ознак досліджуваного концепту, що має такий вигляд (спочатку зазначено безпосередньо когнітивну ознаку, потім вказана кількість та відсоткове число одиниць, за допомогою яких виражена ця ознака, а далі подано мовні одиниці, що є прикладами до даної кон-

кретної когнітивної ознаки): **Праця – це джерело достатку (10 паремій 14%)** *Emeksiz (emek olmazsa) yemek olmaz; İşine hor bakan boynuna torba takar; Emek olmadan yemek olmaz; İşini kış tut da yaz çıkarsa bahtına. Залежність результату роботи від професіоналізму майстра (8 паремій 11,2%)* *İş insanın aynasıdır; Sen işten korkma, iş senden korksun; Aynası iştir kişinin, lafa bakılmaz; Adamın iyisi işbaşında (alışverişte) belli olur. Праця допомагає людині знайти своє місце в житті (3 паремії 4,2%)* *Çalışan iyi bir yere gelir, çalışmayan öyle kalır; İnsan çalışmadıkça ne yapacağını kestiremez. Праця – це наука (3 паремії 4,2%)* *İş hayatındaki en büyük yetenek diğerleriyle iyi geçinip onların yaptıklarında etkili olabilmektir. Праця є джерелом щастя (2 паремії 2,8%)* *Ne kadar çok çalışırsan o kadar mesut olursun; Çalışmak, hayatın en önemli şartıdır. İnsanlık, mutluluğu ancak bununla ulaşabilecektir. Праця – це процес взаємодопомоги (3 паремії 4,2%)* *İş elbirliğiyle olur; Az eli aştı gör, çok eli işte gör; Dostlar çalışmakla ağırlanır düşmanlar ise çalışmakla uğurlanır. Праця – це інструмент продовження життя (3 паремії 4,2%)* *İşleyen demir pas tutmaz; Yuvarlanan taş yosun tutmaz; Boş oturmak pas gibidir, insanı çalışmaktan çok daha çabuk eskitir. Праця – це діяльність, що дозволяє розраховувати виключно на власні сили (2 паремії 2,8%)* *Çalışmak ibadetin yarısıdır; Çalışıp da tevekkül etmek, bir yere çekilip ibâdet yapmaktan hayırlıdır. Праця – це діяльність, в яку необхідно вкладати душу (2 паремії 2,8%)* *Kalbinizi işinizin ve işinizi de kalbinizin içine yerleştirmelisiniz. Праця – це діяльність, що відганяє зло (1 вислів 1,4%)* *Çalışanlar, kötülük düşünmeye vakit bulamazlar. Праця – це панацея від усіх нещасть (1 паремія 1,4%)* *Dertler için tek bir deva vardır; dünyanın bütün ilaçlarından iyidir; çalışmak. Праця – це процес самозаохочення (1 паремія 1,4%)* *Bir işe girişmek için iyi bir gerekçemiz yoksa, ona başlatmak için iyi bir nedenimiz var demektir. Праці підвласно все (1 паремія 1,4%)* *Çalışmak, herşeyi fethereder. Праця вимагає терпіння (3 паремії 4,2%)* *Dünyanın en güç işi birşeyin nasıl yapılacağını bilirken, başka birinin nasıl yapmadığını ses çıkarmadan seyretmektir; Sabreyle işine, hayır gelir başına. Праця – це виснажливий процес, який вимагає сумлінного ставлення людини (2 паремії 2,8%)* *Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalış; Yüz yaşına kadar yaşayacakmış gibi çalış ve yarın ölecekmiş gibi dua et.*

Таким чином, підсумувавши вищенаведені когнітивні ознаки, ми можемо стверджувати, що паремії, які об’єктивують концепт ПРАЦЯ в турецькій мові, характеризують його виключно з позитивного боку як важливий та ключовий процес у житті людини, що сприяє її розвитку, забезпечує її усім необхідним та сприяє набуттю

необхідних навичок і вмінь. Проведений аналіз фразеологічних одиниць показує, що праця, робота, їх якісне виконання позитивно оцінюються в турецькому суспільстві. У фразеологічному корпусі схвалюється активна діяльність людини, її бажання добре і якісно працювати.

Після аналізу когнітивних ознак концепту ПРАЦЯ в турецькій лінгвокультурі була встановлена характеристика багатогранності, різноплановості, всебічності та всеосяжності, якими наділяється концепт в рамках турецької концептосфери. Проте, найактуальнішою для носіїв турецької мови є когнітивна ознака, що характеризує працю як джерело достатку людини, а також як головний показник людської сутності. Кількість паремій, що несуть в собі таку конотацію складає 25,2%.

Варто зазначити, що в досліджених нами пареміях, що об'єктивують концепт ПРАЦЯ у турецькій мові, немає жодної когнітивної ознаки, яка б містила у собі негативну конотацію даного концепту. Тобто праця усвідомлюється як загальнолюдська утилітарно-практична цінність.

Трудова діяльність розглядається у турецькій культурі як щось звичайне, повсякденне, праця розуміється не як заслуга чи обов'язок, а як звичайна умова життя. Праця для турецької лінгвокультурної спільності стала найважливішим чинником, що визначає її світобачення і світорозуміння.

Концепт є віддзеркаленням культурно-мисленнєвої сутності. Таким чином, у досліджуваних культурах знаходимо свідчення позитивного ставлення до праці та працелюбності, у цих культурах праця розуміється як джерело матеріального благополуччя, успіху та процвітання. Таким чином універсальний концепт ПРАЦЯ, розглянутий з етноцентричної точки зору, доводить, що, крім універсальності, він несе в собі і національні особливості, які відбиваються у мовах розглянутих культур.

Увесь комплекс зазначених проблем, поряд з іншими особливостями фразеологічних одиниць, зокрема, дослідження семантики оцінних фразеологічних одиниць турецької мови як елемент національно-мовної картини світу, є завданням для наших подальших наукових розвідок.

Література

1. Апресян. Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1995. – 121 с.
2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Вестник Черкасского университета. – Сер. Филологические науки. – 1999. – Вып. 11. – 276 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: [монография] / В. И. Карасик – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2010. – 463 с.
5. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1996. – 248 с.
6. Купина Н. А. Лингвистический анализ художественного текста / Н. А. Купина. – М. : Просвещение, 1980. – 278 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та аспекти: підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
8. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Видавн. Укр. фітосоціолог. центру, 1999. – 148 с.
9. Степанов Ю. С. Концепт. Словарь русской культуры: опыт исследования / Ю. С. Степанов – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Академический Проект, 2001. – 982 с.

УДК 81'255.4

Скрильник С. В.

ЗАПОБІГАННЯ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ У ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОМУ УСНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Статтю присвячено явищу інтерферентного впливу, що виникає під час усного перекладу. Розглядаються як негативні, так і позитивні прояви інтерферентності. За основу взято професійно-орієнтований усний синхронний переклад: аналізуються притаманні саме цьому виду перекладу інтерферентні прояви. У статті аналізуються способи та шляхи запобігання інтерференції на прикладі комплексу вправ на розвиток навичок усного синхронного перекладу.

Ключові слова: інтерферентність, інтерференція, мовленнєвий контакт, усний синхронний переклад.

Скрильник С. В. Избежание интерференции в профессионально-ориентированном устном переводе. – Статья.

Статья посвящена интерферентным явлениям, которые возникают во время устного перевода. Рассматривается как негативный, так и позитивный результат интерферентного влияния в устном переводе. За основу взят профессионально-ориентированный устный синхронный перевод: анализируются присущие этому виду перевода интерферентные явления. В статье рассматриваются основные способы избегания интерференции на примере комплекса упражнений на развитие навыков устного синхронного перевода.

Ключевые слова: интерферентность, интерференция, речевой контакт, устный синхронный перевод.

Skrylnyk S. V. Language interference in professional interpreting and ways to avoid it. – Article.

The essay studies the main ways to avoid language interference in simultaneous interpreting. The author analyzes both negative and positive interference as a means to expound the main mistakes of an interpreter and to single out the main ways to avoid them. The essay also dwells upon the core interpreter's technique training exercises to avoid negative interference in the process of interpreting.

Key words: interference, negative interference, speech contact, simultaneous interpreting.

Усний перекладач-синхроніст володіє унікальною здатністю «багатопотокового» опрацювання даних, постійно розв'язуючи лексико-семантичні та синтаксичні рівняння та перекодовуючи дані з однієї мови робочою. Такі майже «роботизовані» процеси у людському організмі пов'язані повсякчас зі стресовими ситуаціями, які поневолі призводять до явних чи іноді майже непомітних помилок. Синхроніст, як пілот, повинен постійно залишатися у формі, щоби не втрачати автоматизовані навички та здібності, які роками напрацьовувались завдяки кропіткому та настійливому тренуванню. Однак навіть за умови топової професійної форми нікого не застраховано від помилок, ляпів, обмовок та інших професійних негараздів. Однією з причин «сірих» моментів перекладача-синхроніста є несвідоме наслідування, немотивоване калькування лексико-семантичних та синтаксичних структур вихідної мови робочою. Наше розуміння зазначеної проблеми зводиться до явища міжмовної інтерференції як негативного у процесі перекладу, яке призводить до викривлення змісту повідомлення, непорозуміння та навіть конфліктів (у випадку «високих» перемовин). **Завдання** цієї студії – показати, якими бувають типові помилки синхроністів, визначити їх причини та окреслити можливі шляхи запобігання інтерференції.

Спершу окреслимо **методологічне підґрунтя** цієї студії. Явищем інтерференції займалися низка вчених теоретиків лінгвістів і перекладачів та практиків перекладу. Згадаємо студії Ю. Жлуктенка [3], Семчинського [6], В. Карабана [4], О. Чередниченка [8], У. Вайнрайха [1; 2],

В. Розенцвейга [5], Г. Турі [10], М. Бейкер [9] та інших видатних вчених лінгвістів та перекладачів. Спільним для всіх учених твердженням є те, що інтерференція як складова мовного контакту є багатоскладовою системою взаємовпливу, взаємопроникнення та взаємодії мовних та мовленнєвих одиниць.

Однак можна виділити і дещо відмінні твердження про інтерференцію. Так, на думку У. Вайнрайха, необхідно чітко розмежовувати інтерференцію у мові та мовленні. В момент мовлення інтерферований елемент набуває рис оказіонального запозичення, а в мові він закріплюється завдяки багаторазовій появі. «У мовленні інтерференція подібна до піску, що змивається течією, у мові ж її можна порівняти з подібним піском, що осів на дно озера» (*переклад наш. – С.С.*) [1]. У мовленні найважливішими факторами є сприйняття елементів іншої мови та мотиви запозичень, а у мові головний інтерес полягає у фонетичній, граматичній, семантичній і стилістичній інтеграції іншомовних елементів (*переклад наш. – С.С.*) [2, 37]. В. Розенцвейг стоїть на подібних позиціях. Інтерференція – порушення білінгвом правил узгодження контактуючих мов, що виражається у його мовленні» (*переклад наш. – С.С.*) [5, 4]. Проте деякі вчені розглядають інтерференцію як суто мовне явище: «взаємодія двох мовних систем, у результаті чого відбувається реорганізація системи однієї із мов». Вважається, що інтерференція є певною стадією процесу взаємодії, на якому іншомовний елемент вже використовується у мові, але ще не включений до неї остаточно. В. Карабан стоїть на позиціях лінгвістичної

природи інтерференції у перекладі, визначаючи інтерференцію мови оригіналу у перекладі як «уживання словоформ, словосполучень і синтаксичних конструкцій мови оригіналу у перекладі за нормами мови оригіналу, а нецільової мови; неживання у перекладі тих словоформ, словосполучень та синтаксичних конструкцій, які відсутні у мові оригіналу» [4, 10].

Отже, з низки вищезгаданих підходів до інтерференції можна зробити висновок, що існує опозиція між інтерференцією як мовним явищем та інтерференцією як мовленнєвим явищем, а отже певною мірою між інтерференцією у лінгвістиці та перекладознавстві.

Безперечно, переклад не є щось статичне та незмінне. Мова у перекладі є інструментом творення мовлення перекладача, який, в свою чергу, знаходиться під впливом мовлення автора. Отже, у процесі перекладу інтерференція набуває риси мовленнєвого контакту.

Під час синхронного перекладу мовленнєвий контакт є особливо відчутним. Перекладач стикається з індивідуальним, притаманним лише спікеру мовленням. Саме цей факт робить інтерференцію у синхронному перекладі унікальною.

Отже, причинами інтерференції під час синхронного перекладу є найрізноманітніші: від простого «недовчив(ла)» до психологічного перевантаження та професійної втоми. Однак, нас не цікавить психо-фізіологічна складова процесу інтерференції – **об'єктом** нашого дослідження є інтерференція, причиною якої є те «недовчив(ла)», тобто недотренував(ла), недопрацював(ла), не мав(ла) достатньої кількості годин практики у кабінці.

Перекладацька некомпетентність чи недостатня компетентність є головним фактором інтерференції під час синхронного перекладу. Ми визначаємо перекладацьку некомпетентність як «професійна характеристика перекладача, в результаті несвідомих дій якого вихідний текст втрачає комунікативну спрямованість, стає незрозумілим цільовій аудиторії, або позбавляється більшості оригінальних стилістичних, комунікативних чи екстралінгвістичних характеристик» [7]. Важливо розуміти, що під час «синхрону» перекладач позбавлений більшості «привілей» письмового перекладача: він не має можливості замислитись над «найприйнятнішим рішенням», «найвлучнішою стратегією», трансформаційними прийомами та іншими теоретичними надбаннями науки. Якщо синхроніст у кабінці думатиме над цими речами, то на цьому його кар'єра закінчиться. Робота у кабінці – це майже автоматизований процес, успіх якого залежить виключно від попередньо здійсненої роботи над собою: ознайомлення з темою, дослідження, тренування навичок, автоматизація процесу транскодування інформації (запам'ятовування кліше та

сталих риторичних зворотів та тренування їх перекладу до автоматизму).

Отже, **предметом** нашої студії є ті фрагменти синхронного перекладу, в яких спостерігається прояв інтерференції, викликані некомпетентністю чи недостатньою компетентністю перекладача.

Перед тим як аналізувати помилки синхроністів, важливо, на нашу думку, висловити пошану цим без перебільшення видатним професіоналам, які працюють у стані перманентного стресу і жертвують своїм здоров'ям заради налагодження безперервної комунікації. З іншого боку, з академічною метою важливо все-таки розібрати типові випадки відхилень та помилкових транскодувань під час синхронного перекладу і показати шляхи їх запобігання.

Найбільш розповсюдженим випадком інтерференції під час синхронного перекладу є калькування назв установ, організацій, посад та звань, що мають усталений відповідник у цільовій мові та який розуміють цільові реципієнти. Наслідком такої інтерференції є викривлення вихідного повідомлення та ускладнення комунікації.

Наприклад, під час Мюнхенської конференції у 2015 році:

– *Assistant Secretary General – асистент Головуючого*

– *The European Court of Auditors – Європейський Суд Аудиторів*

– *EU Budget Support Guidelines – Підтримка бюджету ЄС у документах*

– *...outlined in the Agenda for Change ... - висвітлено у порядку денному, що зміниться*

– *European Social Fund – Фонд Соціальний ЄС*

– *Cohesion Fund – Коєзійний фонд*

– *Court of Justice of the EU – Суд справедливості ЄС*

– *European External Action Service – Європейський сервіс зовнішньої служби.*

Вищенаведені приклади є проявом інтерференції, тобто автоматичного несвідомого змішування виразів, послівного перекладу-кальки. Можна виділити 2 причини такого перекладу: 1. Некомпетентність (незнання перекладачем реалій), що призвело до спроби «викрутитись» із ситуації та 2. Недостатній рівень практики та тренування. Зупинимось детальніше на другій причині.

Річ у тім, що чим більше автоматичних дій (автоматично відтворюваних одиниць) під час синхронного перекладу, тим менше перекладач припускається помилок. Якщо реалії, тобто, прецизійна інформація, яка створює найбільші труднощі для перекладача, не знаходиться у розряді автоматично-відтворюваних, тоді синхроніст витрачає забагато часу на її обробку, а так і «страждає» решта повідомлення.

Отже, для запобігання такого роду інтерференції необхідно приділити увагу «натреноуванню»

автоматичного відтворення важливої, найчастотнішої прецизійної інформації для переведення цієї категорії одиниць перекладу у розряд автоматично-відтворюваних.

Нами був проведений експеримент у двох групах студентів четвертого та п'ятого курсів спеціальності «переклад», який полягав у поступовому натреноуванню студентів автоматично, несвідомо відтворювати прецизійну інформацію, яка складалася зі ста найрозповсюдженіших релій, назв установ, інституцій, посад та політичних і академічних звань, що їх використовують у Європейському Союзі. Експеримент тривав протягом десяти академічних годин. У ньому взяли участь двадцять шість студентів. Експерименту проводився у такі етапи:

1. Студенти ознайомились з прецизійною інформацією вдома, знайшли точні відповідники та виписали їх окремо.

Під час цього етапу студентам пропонувались наступні вправи:

- а) повторювання за викладачем кожного з виразів 3 рази з відставанням від мовця у 3 секунди;
- б) повторювання за викладачем кожного з виразів 3 рази з відставанням від мовця на 2 слова;
- в) «антисипація» за мовцем (доповнення пропущених елементів у виразах) 3 рази підряд синхронно.

Перший етап проходив протягом двох академічних годин. Результатом є те, що зі ста запропонованих виразів 25% не викликали труднощів під час синхронного перекладу промов, що їх містили, хоча склалися з двох та більше елементів (Security Council of the European Union, Common Foreign and Security Policy, The Representative of the High Commissioner та ін.)

2. Студенти мали напам'ять вивчити всі сто виразів та їх відповідники.

Під час цього етапу студентам пропонувались наступні вправи:

- а) «антисипація» за мовцем синхронно з більшою швидкістю;
- б) повторювання за викладачем кожного з виразів 5 раз з відставанням від мовця на 4 слова;
- в) повторювання цих виразів у реченні або виразі синхронно 3 рази з відставанням у 5 секунд різною швидкістю;
- г) повторювання за мовцем виразів вихідною мовою а потім цільовою мовою з відставанням у 4 слова;
- д) перефразування схожих виразів на необхідні синхронно.

Другий етап тривав 4 академічні години. Зі ста запропонованих у промовах виразів, під час їх синхронного перекладу, 68% виразів не викликали труднощів і були відтворені вірно.

3. Студенти мали знайти та виписати з кожним зі ста виразів по одному реченню.

Під час цього етапу студентам пропонувались наступні вправи:

- а) «відтінювання» (shadowing) промов, що містять запропоновані вирази;
- б) повторення за мовцем виразів вихідною а потім цільовою мовами на високій швидкості;
- в) «відтінювання» (shadowing) виключно запропонованих виразів у промовах та їх ідентифікація;
- г) «антисипація» за мовцем промови з великою швидкістю;
- д) синхронний переклад декількох промов, що містять запропоновані вирази.

Третій етап тривав 4 академічні години. Студенти без затримки ідентифікували вирази та відтворювали їх тими еквівалентами, з якими вони працювали протягом трьох етапів експерименту.

У результаті проведеного експерименту вдалося досягти 87% точності перекладу запропонованих виразів. До того ж збільшилася точність відтворення решти інформації у промовах, що свідчить про те, що чи більше інформації відтворюється автоматично, тим менше відхилень і помилок під час перекладу решти інформації.

Під час заключного етапу (1 місяць потому) студентам було запропоновано перечитати ці вирази. На занятті студенти перекладали синхронно промови, що містять запропоновані вирази. Результат був: 82% точності відтворення виразів. Отже, навіть місяць потому студенти не втратили навички відтворювати інформацію, що тренували протягом 10 академічних годин.

До інформації, що має автоматично відтворюватись можна віднести: офіційні звертання до посадових осіб, ініціюючі фрази, риторичні звороти, перехідні слова та вирази, вставні та зв'язуючі фрази, назви установ, посад, департаментів, вулиць, міст та ін. Кожна промова містить в середньому від 20% до 40% інформації, переклад якої має бути доведений до автоматизму.

Експеримент показав, що певний набір вправ на тренування автоматизованого транскодування та ідентифікації лексико-синтаксичної структури фрази призводить до зменшення прояву інтерференції, а отже, і зменшує кількість помилок у перекладі.

Ми вважаємо цю сферу перекладознавства надзвичайно перспективною. Інтерференція під час синхронного перекладу є досі малодослідженою сферою перекладознавства. Залишається невирішеними питання методів запобігання синтаксичної та семантичної інтерференції. Недослідженим є аспект трансференції під час синхронного перекладу. Невідомим є допустима межа інтерферентного впливу у синхронному перекладі. Нерозроблені вправи на запобігання інтерференції у синхронному перекладі.

Література

1. Вайнрайх У. Языковые контакты / У. Вайнрайх. – Киев: Вища школа, 1979. – 263 с.
2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / У. Вайнрайх // НЛ. Вып. 6. М. : Высшая школа, 1972. – С. 25-28.
3. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 176 с.
4. Карабан В. І. та ін. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську) / В. І. Карабан та ін.. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 208 с.
5. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты / В. Ю. Розенцвейг. – Л. : Наука, 1972. – 77 с.
6. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов / С.В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 256 с.
7. Скрильник С. В. Ступені інтерферентності у художньому та нехудожньому перекладі / С. В. Скрильник: дис. канд. філол. наук: 10.02.16. – Київ, 2012. – 220 с.
8. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
9. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation / Mona Baker. – London and New York: Routledge, 1993. Reprinted 1994, 1995, 1996. – 304 p.
10. Toury G. Translation Across Cultures / Gideon Toury. – New Delhi: Bahri Publications, 1987. – 117 p.

УДК 811.161.2 '282.2(477.61)

Слободян О. В.

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ НИЗИНИ В СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ

Народна географічна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини ще не була предметом спеціального вивчення. У статті описано народні географічні терміни на позначення низини, що мають загальне значення, та здійснено семантичний, етимологічний, словотвірний аналіз термінів, виявлених у говірках Луганської області, у зіставленні з українською літературною мовою та її діалектами.

Ключові слова: народна географічна термінологія (НГТ), лексичне значення, лексико-семантична група (ЛСГ), сема, інтегральна сема, диференціальна сема.

Слободян Е. В. Географические термины для обозначения низины в восточнослобожанских говорах Луганщины. – Статья.

Народная географическая терминология восточнослобожанских говоров Луганщины еще не была предметом специального изучения. В статье описаны народные географические термины, обозначающие низины, и осуществлен семантический, этимологический, словообразовательный анализы терминов, выявленных в говорах Луганской области, в сравнении с украинским литературным языком и его диалектами.

Ключевые слова: народная географическая терминология (НГТ), лексическое значение, лексико-семантическая группа (ЛСГ), сема, интегральная сема, дифференциальная сема.

Slobodyan O. V. Geographic terms for designation in lowland dialect shidnoslobozhanskyh Luhansk. – Article.

People geographical terminology shidnoslobozhanskyh dialects Luhansk has not been the subject of special study. The paper describes national geographic terms to describe the lowlands, with common values and semantic, etymological, derivational analysis terms found in dialects Luhansk region, in comparison with Ukrainian literary language and its dialects.

Key words: folk geographic terminology (FGT), lexical meaning, lexical-semantic group (LSG), sam, sam integral, differential sam.

Дослідження географічних термінів будь-якого краю має виняткове значення для з'ясування історії народу, його культури. Народна культура, вивчення традицій і звичаїв, збереження їх для майбутнього покоління в усі часи були й будуть однаково важливими, а також набуває особливого значення в нашій країні, що обумовлено об'єктивними причинами (зокрема, частина старшого покоління населення переселяється, частина помирає тощо), через які цінний діалектний матеріал відходить у забуття.

Актуальність дослідження географічної термінології полягає насамперед у тому, що подібне наукове дослідження дає можливість простежити закономірності розвитку, функціонування та ареального розміщення народних географічних термінів (далі – ГТ), особливості їх структури та семантики. Мета статті – опис народних географічних термінів на позначення низини в аспекті їх формування та функціонування; систематизація та виявлення закономірностей їх утворення.

Будучи давньою та самобутньою, народна ГТ привертала увагу зарубіжних і вітчизняних лінгвістів. Так, досить повно вивчена польська (П. Нітче), сербсько-хорватська (Ю. Шутц), чеська та словацька (Р. Малько), болгарська (Е. Григорян), македонська (М. Агрировський), російська (Л. Берг, П. Маштаков, Е. Мурзаєв, В. Мокієнко), білоруська (І. Яшкін) ГТ. Проаналізовано й балтійські ГТ (Л. Невська). Українські студії над народними ГТ належать М. Сумцову, К. Дубняку, І. Верхратському, В. Левицькому, С. Рудницькому, М. Юрковському, а також сучасним дослідникам – Т. Марусенку, Й. Дзєндзелівському, М. Толстому, Є. Черепановій, П. Чучці, О. Данилюк, Т. Громко, Н. Сіденко, С. Шийці, І. Потапчук [3, с. 2].

У досліджуваному ареалі виявлена чимала кількість назв низини в широкому чи вузькому значеннях, а також їх елементів. Для побудови окремого

мікрополя «низина» релевантними визначено такі диференціальні одиниці (далі – ДО), які виділені під час зіставлення лексем: 1) загальні властивості низини; 2) розмір (велика, мала); 3) заболоченість/незаболоченість; 4) наявність рослинності (дерев, кущів, трав) або вказівка на її відсутність; 5) місце розташування відносно інших ГО (географічний об'єкт).

Лексико-семантичну групу «низина» у східнослобожанських говірках Луганщини складають мікрогрупи, що наповнюють такі семи: «низина (загальне значення)», «низина, вкрита травою», «низина, поросла очеретом», «низина, поросла деревами», «широка низина», «вузька низина», «невелика низина», «низина біля річки», «заболочена низина», «низина, залита водою», «вузька, протяжна низина». У статті представлена група термінів на позначення «низина (загальне значення)».

Сема «низина (загальне значення)» у східнослобожанських говірках Луганщини представлена в мовленні респондентів термінами: ¹бере² (Нов, Зел, Бар, Терн); ¹балка (Міст) ¹вибалок (Мик, Оборот, Зел); ¹у¹пади²на (Сват); до¹лина (Сват, Трет); котло¹вина (Павл); ле¹вада (Сват); лош¹чина (Сват, Калм); лу¹г (Марк), лу¹ки (Рудів, Луг); ¹низ (Вільш, Байд), ¹ни¹зина (Білокур, Білов), ¹ни¹з'и¹на (Сич), ¹ни¹зови¹на (Вільш, Ілліч), ¹ни¹зов'їе (Сват), ¹н'із'їна (Ілліч), ¹пони¹зоу¹ка (Лантрат), ¹на ¹низу (Ілліч); ¹по¹дина (Трет, Марк, Калм).

Репрезентант лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) «низина» бере², що походить із псл. *bergъ 22 [Т. 1, с. 170], на досліджуваній території виступає з такими значеннями: «низина (загальне значення)», «низина біля річки», «низина, залита водою». Порівняно із загальнослов'янським бере² «край землі, що межує з поверхнею річки, озера, моря» [23, Т. 1, с. 158], як зазначає М.І. Толстой, у більшості поліських говірок, як і майже в усіх східнослов'янських діалек-

тах, у багатьох випадках передає не тільки значення «границя суші стосовно до водного простору», а й називає «границю твердішого ґрунту стосовно до болота» [17, с. 90]. В українських діалектах термін *берег* належить до ЛСГ «низина»: на Кіровоградщині *берег* «низина (у загальному значенні)» [2, с. 12]; Рівненщині *берег* «широка низовина, поросла травною», «низина, поросла травною», «низина біля річки», *бэриг, бэриг* «низина, поросла травною», «низина біля річки», *бэрих* «низина, поросла травною» [19, с. 279]; у західноподільських говірках *берег* «низина біля річки», «низина (у загальному значенні)», *бережсок* «низина (у загальному значенні)», «низина, залита водою», *берег, бериг* «низина біля річки» [15, с. 239]; на Волині *берег* «низина біля річки», «низина, поросла травною», «заболочена низина», «низина на місці колишньої річкової долини» [6, с. 12]; у Чернігівсько-Сумському Поліссі *берег* «низина», «низина біля річки», *бережки* «низина, залита водою» [18, с. 177]; у східноstepових говірках Донеччини *берег* «низина місцевість біля річки» [16, с. 54].

У східнослобожанських говірках Луганщини термін *балка* в аналізованій ЛСГ задекларовано в значенні «низина (загальне значення)», «низина, укрита травною», «широка низина», «вузька низина», «низина біля річки», «низина, поросла деревами», де цей термін вживають унаслідок перенесення назви на описуваний географічний об'єкт з іншого, низиннорельєфного – *балка* «яр (загальне значення)», «неглибокий яр», «яр, у степу», «яр, порослий лісом». Номен *балка* вживаний тільки в східнослов'янських мовах (виняток становить пол. *balka*, дуже ймовірно, що це запозичення з укр. мови [22, Т. 1, с. 127]). Т. О. Марусенко аргументує слов'янське походження цього терміна й наводить дві можливі етимологічні версії його походження: 1) *балка* < **bolto* «болото» (імовірно, пов'язуючи з ознакою «низ», «долина»); 2) *балка* < **baliti* < **o-baliti* < **obaliti* < **ob-valiti* «обвалити, перекинути, зруйнувати» [11, с. 64–68]. Інші гіпотези походження цього слова свідчать про те, що його виникнення ще остаточно не з'ясовано [ЕССУМ, I, с. 127–128]. Порівняно з українською мовою та її діалектами в семантичному полі на позначення «низина» описуваний термін виступає з різними значеннями: *балка* «яр із пологіми схилами» [23, Т. 1, с. 96]; *балка* «степной оврагъ» [21, Т. 1, с. 25]; *балка* «низина, по якій тече вода з ставка, річки, болота чи джерела» [19, с. 277]; *балка* «вузька протяжна низина», «низина (у загальному значенні)» [15, с. 238]; *балка* «низина біля річки» [2, с. 12–13, 16]; *балка* «низина біля річки», *вібалок* «низинна місцевість» [8, с. 215, 220], *балка* «низина в степу, заросла травною», «невелике пониження земної поверхні» [11, с. 64–65]; *балка* «різновид земельної ерозії» [16, с. 56]. Погоджуємось, що для характеристики аналізованого географічного об'єкта діалектоносії часто використовують прийом зіставлення й порівняння з іншим за розміром об'єктом, указуючи на наявність/відсутність води на дні орографічного об'єкта та на інші ознаки [16, с. 58–57]. Отже, функціонування номена *балка* є одночасно виявом дії об'єктивних та внутрішньолінгвістичних чинників на діалектне мовлення.

Похідний від лексеми-репрезентанта *балка* термін *вібалок* в аналізованому семантичному полі «низина» в східнослобожанських говірках Луганщини представлено у значеннях: «низина (загальне значення)», «невелика низина». Для лексеми з іншим значенням наявне використання продуктивного суфіксального форманта *-ок*, що надає певним реаліям ознаки здрібнілості [15, с. 103]. Як зазначає Т. О. Марусенко, префіксально-суфіксальні утворення від основи *бал-* є дуже численними та різноманітними. Вони побудовані за слов'янською словотворчою моделлю «префікс + основа іменника + суфікс *-ькь*» [11, с. 68]. Порівняно з іншими українськими діалектами, у яких лексема має близьку семантику, термін *вібалок* зафіксовано в західноукраїнських говірках *вібалок* «низинна місцевість» [8, с. 220], на Кіровоградщині *вібалок* «низина (загальне значення)», «заболочена низина», «вузька, протяжна низина, долина» [2, с. 12–13, 16], у Чернігівсько-Сумському Поліссі *вібалок* «мокра, заболочена низина» [18, с. 177].

Полісемантичний термін *впадина* в ЛСГ «низина» зафіксований у мовленні діалектоносіїв на території північної Луганщини та репрезентує два значення: «низина (загальне значення)» та «низина, залита водою». Диференційна сема «низина, залита водою» з'являється в результаті переходу назви реалії на маркуючу ознаку, зокрема на «вологість, мокроту» [2, с. 14]. Зазначену лексеми мовці використовують з урахуванням основних характеристик географічного об'єкта та наявності інтегральної семи «низинна місцевість». Із семантикою, яка характеризує низинну місцевість, термін *впадина* було зафіксовано на Кіровоградщині – (*впадина* «низина, залита водою» [2, с. 14]) та у Чернігівсько-Сумському Поліссі (*впадина* «низина, залита водою» [18, с. 177]).

Номен *долина* з кореневою основою *-дол-* < псл. **dolъ* [22, Т. 2, с. 89] у семантичному полі «низина» в східнослобожанських говірках Луганщини зафіксовано з двома значеннями: «низина (загальне значення)» та «широка низина». В інших українських діалектах лексема *долина* має переважно декілька значень. У західноукраїнських говірках – *долина* «низина, поросла травною», «широка низина», «мокра низина», «низина біля річки», «низина, поросла лісом» [6, с. 226]. У говірках Вінницької області номенклатурне слово *долина* утворює суцільний ареал і відоме з такими значеннями: «низовина взагалі, низовина, поросла травною», «низовина біля річки», «мокра заболочена низовина» [1, с. 130]. У говірках Рівненщини функціонує термін *долина*, який має декілька значень: «низька місцевість», «низина, поросла травною», «міжвисотна низовина», «широка низина», «низина біля річки» [19, с. 319]. У західноподільських говірках *долина* виступає з такими значеннями: «низина (у загальному значенні)», «вузька протяжна низина», «широка низина», «низина біля річки», «низина, поросла деревами», а *долинка* – це «низина, поросла травною», «низина, поросла деревами», «низина біля річки» [15, с. 258–259]. На Волині номен *долина* уживають під час називання «низини, порослої травною», «низини біля річки», «заболоченої низини», долу, «низину» [6, с. 44–45]. На Кіровоградщині представлено термін *долина* з такими значеннями: «низина

(у загальному значенні)», «широка низина», «низина біля річки» [2, с. 13–14]; у Чернігівсько-Сумському Поліссі *долина* – «мокра, заболочена низина», «низина, залита водою» [18, с. 177].

Полісемантичний термін *котловина* функціонує в мовленні діалектоносіїв досліджуваного регіону в значенні «низина (загальне значення)», «долина (загальне значення)» і має диференційні ознаки з іншими ГО. У східнословобожанських говірках зафіксоване функціонування номенів *котлован* < псл. **kotъľь* «котел» [22, Т. 3І, с. 60] «велика яма» та *котловина* «довга западина, не глибока виямка, між височинами гірського хребта», «заглиблення на вершині гори». Загальноживані ГТ *котловина*, *котло|ван* «велика западина на поверхні землі» [23, Т. 4, с. 314], на думку науковців, імовірно, мотивовані іменником *котел* [22, Т. 3І, с. 60] та належать до ГТ всеслов'янського походження [17, с. 225]. У східнословобожанських говірках номен *котлован* набуває ознак реалії антропогенного походження, а *котловина* у згаданих значеннях – ГО натурогенного походження. П. Ковалів у книзі «Вступ до історії східнослов'янських мов» класифікує лексему *котел* як германський елемент в українській мові, хоч і наголошує, що не всі так звані германізми мають у науці одне пояснення: походження деяких із них є спірними, вони по-різному тлумачаться в науковій літературі [7, с. 123]. У дослідженнях географічної номенклатури Р. Бадюри, Е. Мурзаєва, П. Ніцше, М. Толстого доведено, що на слов'янських мовних теренах активно функціонують лексеми географічного значення, похідні від *kotъľь*. [16, с. 86]. Близькі за звучанням та значенням лексеми функціонують в інших слов'янських мовах (рос. *котловина* «западина на земній поверхні зі стрімкими схилами» [24, с. 35]; блр. *катлавіна* «долина між узгір'ями» [20, с. 91]). В українських говірках поширені номени, похідні від *kotъľь*, які позначають географічні об'єкти, що входять до складу ЛСГ найменувань рельєфу суші: у західноукраїнських говірках функціонують найменування *котлован* «котловина», *котловина* «заглиблення на вершині гори» [8, с. 232–233]; на Волині – *котлован* «викопана яма», «викопана яма, яка наповнюється водою з джерела» [6, с. 67]; у Чернігівсько-Сумському Поліссі – *котлован*, *котловина* «яма», *котловина* «вирита яма» [18, с. 178]; у східностепових говірках Донеччини репрезентанти *катло|ван*, *котло|ван* спорадично вживаються діалектоносійми на позначення «великої ями антропогенного походження» [16, с. 76] На території Рівненської області зафіксовано *котло|віна*, *котло|віна* «котловина», *котло|віна* «яма», «канава», «рів», *котла|ван* «штучно вирита яма невизначеної форми» [19, с. 341]; у західно-подільських говірках виявлено номени *котел* зі значенням «яма круглої форми», *котелевина* «яма круглої форми», «конусоподібна яма», «вибоїна, яма на дорозі», «рів, утворений дією вод», *котлаван* «штучно вирита яма», *котлован* «заглиблення на вершечку гори, горба», «штучно вирита яма», *котловани* «ями на дорозі», *котловина* «заглиблення на вершечку гори, горба», «заглибина круглої форми» [15, с. 270]. Кіровоградське *котел* означає «заглиблення земної поверхні круглої форми», *котлаван* –

«штучно вирита яма», *котлован* – «штучно вирита яма», «степовий яр», *котловина* – «штучно вирита яма», «заглиблення на вершині гори» [4, с. 99–100]. Функціонування номена *котло|ван* та його фонетичних варіантів у говірках української мови, зафіксованого в цитованих джерелах, свідчить про наявність у семантичній структурі сем із протилежними диференційними ознаками «природність/штучність» [16, с. 65]. Отже, у досліджуваних східнословобожанських говірках у семантичній структурі лексеми *котлован* відбувся семантичний зсув на користь семі «географічна реалія антропогенного походження».

Термін *ле|вада* в досліджуваних говірках набуває декількох значень у лексико-семантичній групі «низина»: «низина (загальне значення)», «низина, вкрита травою», «низина біля річки», «низина, залита водою». Значення лексеми *левада* як репрезентанта семі «низина, залита водою» з виразною «низинною» семантикою пояснюємо позамовними чинниками: степові низинні місця часто заливає вода [2, с. 50]. Номен *ле|вада* зі значенням «низина біля річки» в Троїцькому районі Луганської області виступає з ознаками «низина біля річки з різною рослинністю», зі значенням «низина, укрита травою» – у мовленні діалектоносіїв с. Оборотнівки та с. Лантратівки, де вона виступає з ознакою «низина в кінці городу із сінокісними травами», у с. Третьківка – «низина, залита водою з луговими травами», у с. Парниківка, с. Верхня Покрова, с. Сичівка – «низина із сінокісними травами». Порівняймо: у Воронезькій області лексема *левада* набуває значення «низина на поймі, поросла травою». Отже, для українських діалектів у семантичному полі «низина» виявлено в західноукраїнських говірках – *левада* «низинна місцевість, долина», «мокра низина», «низьке піщане місце» [8, с. 234] «низина біля річки» [10, с. 287]; півн.-поліс. – *левада* «низина біля річки», «низина, поросла лісом» [18, с. 120–121]; кіровоградських – *левада* «широка низина», «низинна місцевість, долина», «низина, залита водою», «мокра низина», «низьке піщане місце» [4, с. 109–110], «низина (у загальному значенні)», «заболочена низина», «низина біля річки» [2, с. 14], на Донеччині – *левада* «низина біля річки», «низинна місцевість з неродючими ґрунтами» [16, с. 152]; у західноподільських говірках – «низина біля річки» [15, с. 274]; на Рівненщині – «заплавна низовина, укрита трав'яною рослинністю»; «заболочена низина» [19, с. 349].

Наявність трав'янистої рослинності як неодмінної характеристики низовинної території закріплена в ГТ *лош|чина*, *луг*, *луки*. Найбільшим ареалом серед цих термінів найбільш вживаним є номен *луг*, який у ЛСГ «низина» маніфестує такі семі: «луг (загальне значення)», «низина, укрита травою», «низина біля річки», «вузька протяжна низина». В українській мові термін *луг* несе семантику «низина, поросла лісом» [23, Т. 4, с. 552] У значній частині українських говірок *луг* зберігає давнє спільнослов'янське значення: «низина біля річки, укрита лісом» (порівняємо: давньоруськ. *луг* «ліс», «болото», «низина поросла травою», рос. *луг* та білорус. *луг* «низина, поросла травою», польськ. *łag*, *łęg*, *lug* «болото», «ліс на болоті», «багниста низина», чеськ. *lug* «низьке болотисте місце», болг. *лъг* «ліс

на низині», сербськ. *луг* «ліс на низині», «багниста місцевість», словен. *lôg* «ліс на низині» [12, с. 144]). Порівняння значень в окремих слов'янських мовах дозволяє теоретично відновити вихідне спільнослов'янське значення «низина біля річки, укрита травою» [12 с. 144]. В українських говірках зафіксовано розгалуження семантики ГТ *луг*: «низовина, поросла травою», «низовина, поросла лісом», «низовина (у загальному значенні)», «низовина біля річки», «низька місцевість», «ліс на низовині», «ліс на низьких місцях біля річки», «викорчувана місцевість» [8, с. 235]. У західноподільських говірках представлений термін *луг* зі значенням «низина, поросла травою», «низина біля річки», «низина, поросла лісом»; *луго'вина* «низина (у загальному значенні)» [15, с. 275], номен *луг*, *луг* – «низина, поросла травою», *луг* – «низина, поросла лісом», *луга* – «низина, поросла травою», *луги* – «низинна місцевість, поросла травою», «заболочена низовина» поширені на Рівненщині [19, с. 352]. У східностепових говірках Донеччини лексеми *луг*, *луго'вина*, виступають у значенні «низинна місцевість біля річки», «низина, поросла травою» [16, с. 53]. Термін *луг* «низина біля річки», «низина поросла травою», «низина, поросла деревами» було зафіксовано на Кіровоградщині [2, с. 14–15]. На Волині поширений номен *луг* у значенні «низина, поросла травою», «низина біля річки», «низина, яка заливається водою», «мокра, заболочена низина» [6, с. 79].

Термін *лош'чина* утворено із застарілого діалектного лоск із додаванням суфіксу *-ина*, подібно до інших географічних термінів: *дол + ина*, *колдоб + ина*, *низ + ина*, *ухаб + ина*, [13, с. 214] (< д.-рус. **лоскь* «полога низина, долина» [22, Т. 3, с. 296] та літ. тс., що *видолинок* «невелика і неглибока улоговина; улоговинка» [23, Т. 4, с. 551] передає семантику пониженого рельєфу. В українських говірках найменування *лош'чина* стосовно ЛСГ «низина» також репрезентоване в значенні «низовина (у загальному значенні)», [8, с. 235; 15, с. 83]; *лош'цище* «низина (у загальному значенні)» *лош'цина* «заболочена низина» [2, с. 12–13]; *лош'цина*, *лош'бовина*, *лош'овінка* «заболочена низина» [18, с. 177].

Номен *луки* зафіксовано в східнословобожанських говірках Луганщини, де цей термін у ЛСГ «низина» функціонує з такими значеннями: «низина (загальне значення)», «низина біля річки». У мовленні діалектоносіїв Троїцького району Луганщини лексема *луки* виступає з ознакою «низинної ділянки біля річки із сінокісними травами». В українській мові лексема *луки* похідна від *лука*, пов'язана з праславянським **lŭka* [22, Т. 2, с. 302]. Як зазначає Т. Марусенко, особливістю вживання слова *лука* є значне поширення форми множини замість однини [9, с. 41]. В інших українських діалектах зафіксовано: у західноукраїнських говірках *лук* «мокра низина, яка поросла травою», *луки*, *лука*, *лукань* «низина, яка поросла травою» [8, с. 236]; на Рівненщині *лукá*, *луки* «низина, поросла травою»; на Донеччині *луки* «низина, поросла травою» [16, с. 96]; у західноподільських говірках *лука* «низина, поросла травою», *луки* «низина (у загальному значенні)» [15, с. 275]; на Волині *луки* «низина біля річки», «низина, поросла травою» [6, с. 79–80]; на Кіровоградщині *лук*, *лука* «низина, поросла травою» [2, с. 15].

Завершують аналіз народної географічної термінології цієї лексико-семантичної групи утворення з коренем *низ-* (з псл. *nizъ* «униз» [22, Т. 4, с. 86]): *низ*, *низ'ина*, *низинá*, *низовинá*, *низов'є*, *нізіна*, *понизовка*, *на низу*, де спостерігаємо найпродуктивніший твірний формант – суфікс *-ин-* з просторовим значенням [15, с. 82]. Ці терміни серед наведених найменувань є найбільш уживаними на території північної Луганщини. Згідно з дослідженнями М. Фасмера основа *-низ-* властива для більшості слов'янських говірок [25, Т. 3, с. 73], які успадкували її з псл. **nizъ* [22, Т. 4, с. 85–86], в основі якого індоєвропейський корінь **ni* «вниз», а походження та функції розширювача *-z-* у слові **nizъ* остаточно не встановлені [14, с. 4]. Окрім географічного терміна *низ* «низина (загальне значення)», який також походить від праслов'янського **nizъ*, із цим же значенням досить стародавнім є термін *низина*, з праслов'янського **nizina* – (< **nizъ*), з розповсюдженням у географічній термінології суфіксом *-ина* [14, с. 4]. Слово *низина* відбито майже у всіх слов'янських мовах (порівняємо: болг. *низинá*, макед. *низина*, слов. *nizina*, чеськ. *nizina*, словацьк. *nizina*, польськ. *nizina*, укр. *низинá*, белор. *нізіна* [14, с. 4]), воно є загальноукраїнським і найуживанішим серед синонімів із корнем *низ-* у східнословобожанських говірках Луганщини. Термін *низовина* (рос. *низовина*, біл. *низавіна*.) – східнослов'янське утворення з похідним суфіксом *-ov-in-a* (але можливе утворення із суфіксом *-ina* від прикметникового типу *nizov-j*) [9, с. 41]. З подібним значенням названі лексеми зафіксовано в українській мові та її діалектах. «Словарь української мови» Б. Грінченка фіксує лексеми *низ*, *ни'зина*, *низин'на*, *низовин'на* зі значенням «понижена місцевість» [21, Т. 2, с. 563]. У сучасній літературній мові лексеми *низ*, *низин'на*, *низовин'на* також функціонують зі значенням «низька місцевість, низина» [23, Т. 5, с. 410–411]; хмельн. *низ* – «низинна місцевість», *низина*, *низовина* – «низина» [10, с. 288]; півн.-поліс. *низ*, *ни'зи*, *низин'на*, *низов'вина* – «низинна місцевість» [18, с. 141–142]; кіровогр. *низ*, *ни'зи* – «низина», *ни'зи'на* – «понижена місцевість, долина» [4, с. 128–129]. У східностепових говірках Донеччини семема «низинна місцевість (у загальному значенні)» репрезентована термінами *низ*, *ни'зи*, *ни'зина*, *низин'на*, *низовин'на* та спорадичні репрезентанти семими «низинна місцевість біля річки» – лексеми *низ*, *ни'зина* (*низи'на*) [16, с. 53], *низ* також позначає низинну частину території населеного пункту та містить сему «географічний орієнтир», значним також є ареал представлення лексемою *низ* семими «поле в низині, придатне для вирощування сільськогосподарських культур» [16, с. 51]. У говірках Рівненщини функціонують такі терміни: *низ*, *низина*, *низовина*, *низь* «низинна місцевість»; *низовина* «низина біля річки» [19, с. 360]. Західноподільські говірки представлені номенами *низ* *ни'ези* *ни'езов'ви'на* «низина (у загальному значенні)», «низинна місцевість», *ни'ези'на*, *ни'езина* «низина (у загальному значенні)», «заболочена низина», «рівнина біля річки», *низи'на* «низина біля річки», «вузька протяжна низина», *ни'езинка* «невелика рівнина», *понизина* «низина

(у загальному значенні)» [15, с. 281, 292]; на Волині: *низ*, *низина* «низина біля річки», *низина* «рівнина в загальному значенні», «заболочена низина» [6, с. 107]. Незафіксованим є термін *понизовка*.

Терміни на позначення географічних об'єктів, що віднесено до цієї лексико-семантичної групи, в основному полісемантичні й у конкретній групі назв реалізують лише деяку частину свого змістового наповнення.

Література

1. Білоус Л. Географічні апелятиви, похідні від верх- / верш-, діл- / дол- (на матеріалі говірок Вінниччини) / Л. Білоус // Мова і культура. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. 10 (122). – С. 128–131.
2. Громко Т. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. Громко / відп. ред. В. Лучик. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
3. Громко Т. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Громко. – Кіровоград, 2000. – 19 с.
4. Громко Т. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. Громко, В. Лучик, Т. Поляруш. – К. ; Кіровоград : РВЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
5. Данилюк О. Словник народних географічних термінів Волині / О. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я, 1997. – 108 с.
6. Данилюк О. Словник народної географічної термінології Волині / О. Данилюк. – 2-е вид. доповн. і виправл. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
7. Ковалів П. Вступ до історії східнослов'янських мов / П. Ковалів. – Нью-Йорк : Б.в., 1970. – 160 с.
8. Марусенко Т. Матеріали к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / отв. ред. В. Мартынов, Н. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.
9. Марусенко Т. Назви рівнин в українській мові / Т. Марусенко // Дослідження з мовознавства : зб. статей аспірантів і дисертантів / відп. ред. Ф. Жилко. – К. : Наук. думка, 1962. – С. 29–48.
10. Марусенко Т. Названия рельефов в говорах Хмельницкой области УССР / Т. Марусенко. – М. : Наука, 1972. – 287 с.
11. Марусенко Т. Назви рельєфу в українській мові (деякі назви западин) / Т. Марусенко // Дослідження з мовознавства / відп. ред. Л. Паламарчук. – К. : Наук. думка, 1963. – С. 62–78.
12. Марусенко Т. Українські назви рельєфів і реконструкція праслов'янської лексики / Т. Марусенко // Питання топоніміки та ономастики : матеріали І Респ. наради з питань топоніміки та ономастики / відп. ред. К. Цілуйко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 143–147.
13. Мурзаев Э. – Словарь народных географических терминов / Э. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.
14. Полякова Е. Географические термины с корнем низ- в русской речи пермского края / Е. Полякова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://philologicalstudies.org/index.php?option=com_content&task=view&id=101&Itemid=27 свободный.
15. Потапчук І. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Потапчук ; Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський – 2012. – 356 с.
16. Сіденко Н. Географічна апелятивна лексика східнослов'янських говірок Центральної Донеччини : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Сіденко ; Донецький національний університет. – Донецьк – 2003. – 261 с.
17. Толстой Н. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. Толстой / отв. ред. С. Бернштейн. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
18. Черепанова Е. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : [словарь] / Е. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
19. Шийка С. Народна географічна термінологія Ровенщини : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. Шийка ; Інститут української мови Національної академії наук України. – К., 2013 – 451 с.
20. Яшкін І. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія / І. Яшкін. – Мінск : Навука і тэхніка, 1971. – 256 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

21. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 1996. – 495 с.; Грінченко – Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 2. – 588 с.; Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 3. – 516 с.; Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 4. – 616 с.
22. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Р. Болдирев та ін. ; редкол. О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А–Г. – 1982. – 632 с.; Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Н. Родзевич та ін. ; редкол. О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1985. – Т. 2 : Д–Копці. – 1985. – 572 с.; Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Р. Болдирев та ін. ; редкол. О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – Т. 3 : Кора–М. – 1989. – 552 с.; Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Р. Болдирев та ін. ; ред. В. Коломієць, В. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4 : Н–П. – 2003. – 656 с.; Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Р. Болдирев та ін. ; редкол. О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р–Т. – 2006. – 704 с.; Етимологічний словник української мови : у 7 т. / уклад. Г. Півторак та ін. ; редкол. О. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 6 : У–Я. – 2012. – 568 с.
23. Словник української мови : в 11 т. – Т. 1–11. К. : Наук. думка, 1970–1980.
24. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935. – Т. 1 : А–Кюрины. – 1935. – 1562 с.; Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1938. – Т. 2 : Л–Ояловеть. – 1938. – 1040 с.; Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. – Т. 3 : П–Ряшка. – 1939. – 1424 с.; Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1940. – Т. 4 : С–Ящурный. – 1940. – 1502 с.
25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Трубачёва ; под. ред. и с предисл. Б. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 1 : А–Д. – 1986. – 576 с.; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Трубачёва ; под. ред. и с предисл. Б. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2 : Е–Муж. – 1986. – 672 с.; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Трубачёва ; под. ред. и с предисл. Б. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 3 : Муза–Сят. – 1986. – 830 с.; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Трубачёва ; под. ред. и с предисл. Б. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 4 : Т–Ящур. – 1987. – 864 с.

Список умовних скорочень назв населених пунктів

Сват – м. Сватове; Оборот – с. Оборотнівка, Сватівський р-н; Бар – с. Бараниківка, Біловодський р-н; Зел – с. Зелеківка, Біловодський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Міст – с. Містки, Сватівський р-н; Терн – с. Тернівка, Марківський р-н; Лантрат – с. Лантратівка, Троїцький р-н; Трет – с. Третьківка, Біловодський р-н; Мик – с. Миколаївка, Попаснянський р-н; Білокур – с. Білокуракине; Калм – с. Калмиковка мілоський р-н; Білов – с. Біловодськ; Ілліч – с. Іллічівка Троїцький р-н; Вільш – с. Вільшани Троїцький р-н; Оборот – с. Оборотнівка. Сватівський р-н; Сват – м. Сватове; Марк – с. м.т. Марківка; Луг – с. Лугове, Троїцький р-н; Байд – с. Байдівка, Старобільський р-н; Сич – с. Сичівка, Марківський р-н.

УДК 81'27(477)

Стойкова Г. Г.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО МОВНОЇ СТІЙКОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглядається мовна стійкість народу як мовна толерантність, національний мир і співпраця з усіма народами, насамперед з тими, з ким живемо разом на одній території. Зроблено короткий аналіз мовної стійкості в Україні та сформульовано висновки щодо поліпшення мовної стійкості.

Ключові слова: мовна стійкість, мовна толерантність, мовна картина світу, зовнішні і внутрішні перешкоди, мовна стабільність.

Стойкова Г. Г. Основные аспекты языковой стойкости в Украине. – Статья.

В статье рассматривается языковая стойкость народа как языковая толерантность, национальный мир и сотрудничество со всеми народами, прежде всего с теми, с которыми живём вместе на одной территории. Коротко проанализирована языковая стойкость в Украине и сформулированы выводы по улучшению языковой стойкости.

Ключевые слова: языковая стойкость, языковая толерантность, языковая картина мира, внешние и внутренние препятствия, языковая стабильность.

Stojkova H. G. The main aspects concerning the language stability in Ukraine. – Article.

The article deals with language stability of the people as a language tolerance, national peace and cooperation with all nations, especially with those who live together in the same area. The author made a brief analysis of language stability in Ukraine and formulated conclusions for improving language stability.

Key words: language stability, linguistic tolerance, language world picture, external and internal barriers, language stability.

Мова – це основа національної гідності і ставлення до неї є виявом національної свідомості. Аналіз мовних проблем є важливим через зіткнення даних мовознавства з доробком інших галузей людського знання, допомагає у вирішенні теоретичних проблем лінгвістики. Мова є потужним знаряддям домінування. Це означає здатність певних соціальних груп здійснювати контроль над іншими, нав'язуючи своє бачення дійсності і свою культурну практику як найбільш вартісні, як норму. Таким чином мова стає засобом впливу на поведінку для досягнення певних інтересів.

Проблема мовної стійкості стає досить актуальною й привертає науковий інтерес провідних дослідників. Особливу увагу цьому питанню у своїх працях привернули зарубіжні мовознавці: У. Альтерматт, Ф. Боас, М. Геллер, Р. Вишинський, Є. Смоліч, Оссовський, Р. Харріса, а також українські мовознавці: Б. Ажнюк, О. Бондар, Л. Лазаренка, Л. Масенко, О. Селіванова, О. Тараненко, О. Ткаченко та ін.

Метою статті є провести аналіз наукових підходів щодо мовної стійкості, зробити короткий аналіз мовної стійкості в Україні. Відповідно до поставленої мети визначено завдання: схарактеризувати джерела, що живлять мовну стійкість, з'ясувати від чого залежить мовна стійкість народу, як мовна стійкість в Україні може перерости в мовну стабільність.

Мовна стійкість тісно пов'язана з мовною ситуацією – взаємодією різних мов у певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов у певний момент історичного розвитку. Н. Шумарова наголошує, що мовна ситуація є одночасно і процесом, і результатом історичного розвитку соціуму, вона формується і розвивається під впливом об'єктивних і суб'єк-

тивних чинників соціально-економічних, демографічних, національно-культурних напрямів мовної політики. Л. Нікольський класифікує мовну ситуацію як «сукупність мов..., які обслуговують спілкування в адміністративно-територіальному об'єднанні чи етнічній спільноті». Мовна ситуація в будь-якій країні сучасного світу є неоднорідною і складною. Дуже рідко вона може бути монологічною (в Ісландії ісландською говорять 99% населення, в Угорщині говорять угорською 99,4%). Здебільшого мовна ситуація є полілінгвістичною (8, 335-336).

Поняття мовної стійкості (мовної толерантності) досить чітко тлумачиться вченими соціолінгвістики, але все ж призводить до її довільного використання на практиці (у політиці, у державному управлінні тощо). «Мова – це наріжна категорія лінгвістики і як така не може бути в рамках однієї лише лінгвістики теоретичним чином розкрита і визначена. Для її визначення потрібно вийти на метарівень – у сферу філософії» [3, 23]. До цього можна додати, що не тільки філософія, а й інші науки (насамперед увесь цикл суспільних дисциплін) роблять свій внесок у з'ясування феномену мови. У той самий час не можна забувати, що функціонування суспільства, а отже і всіх його складових, до яких належить і наука, не було б можливим без існування мови як основного засобу спілкування, що ставить лінгвістику в центр дисциплін (і не тільки гуманітарних). Тому важливим засновком для з'ясування «мова – суспільство» є теза про їхню взаємозалежність. Як мова впливає на суспільство, так і суспільство впливає на мову. Суспільство, проводячи кодифікацію мови, впорядковує та створює умови функціонування мови в межах окремого соціуму. Мова (її лексичний запас та структура)

є відображенням історії соціуму. Досліджуючи навіть синхронний стан певної мови, можна помітити значну кількість явищ, що є відображенням історії суспільства, яке послуговується цією мовою, що свідчить про важливу кумулятивну функцію кожної мови із збирання та засвоєння знань про світ. Але не можна нехтувати і тим фактом, що мова є тільки скарбницею попереднього досвіду народу, водночас вона тим або іншим чином відображає сучасні умови існування етносу, реалізуючи закладений у ній потенціал адаптації до нових умов існування, що змінюються. Відомо, що кожна мова є своєрідною картиною світу, яка своєрідно членує навколишню діяльність. «Картина світу, відображена у свідомості людини є вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка й виконує функції об'єктивації індивідуальної людської свідомості як окремої монади світу» [5, 151]. Мовознавство, описуючи мову з певних позицій є адекватним вираженням історичного горизонту кожної культури. До певної міри лінгвістика відображає пануючі в суспільстві ставлення та настрої. Наявність особливого ставлення до мови може визначати характер мовотворчого процесу. Це проявляється не тільки в спрямуванні лінгвістичних досліджень, а й у здійсненні впливу на сам предмет вивчення – мову. Кожна мовна картина світу є унікальною і виражає певні ідеї, які не є експліцитними в інших мовних картинах світу [4, 133].

О. Ткаченко визначає, що мовну стійкість народу живлять чотири джерела, що становлять доконечні умови його національного існування: національна традиція (історична пам'ять); національна свідомість та солідарність, що мають становити взаємопов'язану нерозривну пару; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими етносами, що живуть на території відповідного народу, а також з іншими народами світу [4, 7].

Найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху його поступу – це нація. Саме в нації, передусім державній, створюються умови для повного розкриття життєвих сил і можливостей окремої людини. Нація, як і будь-яка інша спільнота людей не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є державна мова. Вона забезпечує єдність, функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах. Мову і суспільство необхідно розглядати як єдину цілісну систему, утворену мовцями не тільки як

індивідами здатними говорити, а в ширшому розумінні – як продуктами індивідуальної взаємодії в процесі їхньої практичної та духовної діяльності з наявністю таких складових:

- мовна самосвідомість (усвідомлення окремішності, мовний патріотизм);
- національна самосвідомість (усвідомлення самоцінності своєї нації);
- наявність особливого менталітету (особливого способу мислення, вияв національної психології);
- національна гідність (патріотизм, шанування, гордість за свою націю);
- духовність (сукупність національних ідей, цілей, моральних цінностей: істини, віри, любові, надії, добра, краси).

Прагнучи до мовної стійкості, кожен народ стикається з різними перешкодами, адже перебуває він не у вакуумі. Є два види перешкод, що стоять на заваді зростанню мовної стійкості: перешкоди зовнішні, матеріальні (антинаціональна діяльність у вигляді репресій і терору) і перешкоди внутрішні, ідейні (антинаціональна ідеологія у вигляді відповідних поглядів і теорій). Найнебезпечнішими є внутрішні перешкоди, бо вони створюють ілюзію законності зовнішніх перешкод та духовно обеззброюють народ, позбавляють його впевненості у справедливості відстоювання своїх національних прав. За О. Ткачком, при виробленні і зміцненні мовної стійкості провідне місце належить внутрішнім чинникам, пов'язаним із кожним народом, з його національною традицією, національною свідомістю та солідарністю, з його національною культурою [9, 34-41]. При зіткненні двох мов, викликаному однією з них на територію іншої, для мови, на територію якої проникли носії іншої мови в особі завойовників-переможців, настає з неминучістю серйозне випробування, що його не кожна мова витримує. При цьому перемога тієї чи іншої мови – це завжди перемога культури, репрезентованої відповідною мовою. Римляни поширили свою мову в західній частині Римської імперії не стільки військовою силою, скільки культурою. У Чехії успішні набуття національним життям повноти національної, соціально-економічної, культурної й мовної сприяло те, що початкові спроби чеських патріотів, учених і письменників сприяти чеському відродженню насамперед у галузі мови знайшли для себе сприятливий ґрунт у соціально-економічних інтересах чеського, хай майже всуціль понімецького мовного й культурного дворянства і щойно народжуваної чеської буржуазії. Розвиток чеського мовно-національного руху, а у зв'язку з цим і набуття повної соціальної структури чеським суспільством, а відтак чеською культурою й мовою є одним з яскравих прикладів розвитку бездержавних націй [4, 92]. У сучасному світі вже майже не залишилось етнічно чистих територій. Згідно

з оцінкою У. Коннора, лише близько 10 % держав можуть претендувати на статус «національної держави», у тому розумінні, що етнічні кордони та державні збігаються [7, 24]. Отже, унітарна (мовно-етнічним) є скоріше винятком, ніж правилом. Протилежна ситуація (багатонаціональність) є більш поширеним явищем у світі. Для цілого ряду регіонів характерне спільне проживання численних етносів, які говорять різними мовами (Індія, Африка, Кавказ та ін.).

Мова і суспільство – нерозривна єдність двох явищ, пов'язаних між собою як часткове і загальне, як невід'ємна сторона й одна з обов'язкових ознак цілої суспільної системи в її безперервному функціонуванні. Найтиповішим видом суспільства є етнічне (етнос), народ, а найтиповішою його ознакою – мова. Мова як найважливіший засіб спілкування здатна обслуговувати суспільство в усіх сферах людської діяльності. І хоч зміни в неї можуть вносити окремі суспільні групи, а то й поодинокі мовці, остаточне прийняття цих змін залежить від згоди на них суспільства в цілому. У контексті загальної проблематики мови і суспільства українська мова має багато своєрідних моментів. Вона досягла відносно високого рівня досконалості у своєму внутрішньому розвитку, однак останній певною мірою гальмується і поки що недостатньо забезпечений від рецидивів регресу. Державний статус української мови з 1989 на території України – основного місця її поширення – лише утверджується. Для українського суспільства характерне те, що українська мова використовується різною мірою у різних частинах України. Якщо в Західній Україні (Галичина, Західна Волинь, Буковина, Закарпаття) рідна мова українцями використовується однаковою мірою незалежно від їхнього соціального статусу, професії, освіти, міського або сільського походження, то на Наддніпрянщині (особливо на сході й півдні) уживаність її узалежнена від соціальної, професійної, освітньої й інших ситуацій, в яких перебувають її потенційні користувачі. Щодо національних меншин України, то ступінь поширеності серед них української мови, особливо на сході та півдні України, ще нижчий. Російськомовними здебільшого є великі міста сходу і півдня України. Мовна ситуація – конкретний тип взаємодії мов та різних форм їх існування (літературна мова, територіальні діалекти, соціальні діалекти ...) в суспільному формуванні народу на певному етапі розвитку суспільства. Це взаємодія кількох мов. В Україні паралельно функціонують дві мови (українська та російська), це – білінгвізм, який буває індивідуальний (позитивне явище) та масовий (негативне явище, бо твориться суржик (мова неосвіченої людини) і втрачається національна мова).

Білінгвізм – це не лише мовного стану індивіда, а й мовної ситуації країни, регіону, тоб-

то явищем володіння й користування особистістю або певною групою етносу одночасно двома мовами: здебільшого однією як рідною, іншою набутою, але важливою для спілкування в різних комунікативних сферах. Проблемою в таких випадках є визначення рідної мови, адже деякі білінгви можуть вільно володіти двома мовами, перемикаючи кодові системи мов. Іноді друга мова може витіснити першу й набути статусу мовної домінанти. При вивченні білінгвізму варто ґрунтуватися як на психологічних і лінгвістичних, так і на соціальних, політичних, культурних, ментальних чинниках. Вважається, що двомовність є проміжною ланкою переходу до одномовності. В Україні білінгвізм представлений двома мовами: українською і російською. Російська мова залишилася в результаті багаторічного використання її як міжнаціональної мови в часи Радянського Союзу. До його складу входили п'ятнадцять республік з різними національними мовами, тому для полегшення спілкування було визначено одну міжнаціональну мову, якою повинні були спілкуватися представники різних національностей Радянського Союзу. З 1991 року Україна стала окремою державою, відповідно українська мова збереглася як державна на всій території. Але російською ще послуговується немала кількість населення, тому сучасну мовну ситуацію України характеризує конфлікт між двома мовами – українською і російською. Ситуація непорозуміння в Україні спричинена використанням однієї з мов білінгвальної пари – української чи російської – явище доволі рідкісне на українських теренах, адже майже всі українськомовні громадяни країни принаймні розуміють російське мовлення і навпаки – російськомовні громадяни теж володіють українською. Але мовне питання в Україні стоїть гостро, і мова подекуди стає «камнем спотикання» на шляху до міжособистісного порозуміння. Очевидна істина, що конфліктують не мови, а люди. У наукових і політичних колах уже давно панує усвідомлення необхідності вивчити процеси мовної взаємодії конфліктів. Основною засадою таких досліджень у рамках соціолінгвістики є вивчення комплексу проблем, пов'язаних із дослідженням чинників, що впливають на вибір мови у двомовному соціумі, проблем мовної стійкості і мовної толерантності. Мовну стійкість можемо розглядати на макрорівні і говорити про визначальну роль історичної пам'яті, національної свідомості, розвиненої духовної і матеріальної культури, нарешті про панівну ідеологію в державі. Мікрорівень розвитку мовної стійкості (мовної толерантності) – це особливості узусу, щоденного використання мови її конкретними носіями. Під мовною стійкістю білінгва розуміємо закономірності використання рідної мови, залежно від обставин комунікації (спів-

розмовника, місця, ситуації тощо) [6, 51-55]. Наголосимо, що комунікація є не тільки зустріччю дискурсів, сприймання і розуміння, спонукання і обміну інформацією, а й зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. Разом із тим характеристики мовних засобів залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, а й значною мірою від характеру, специфіки, характеру спілкування, що для конкретних особистостей чи конкретної спільноти можуть бути більш чи менш значущими, нейтрально, чи, навпаки, дратівливою, обурливою, конфліктогенною. Так звані «ідеологічні» конфлікти найчастіше зумовлені розбіжностями в ідеологіях, відмінностями соціальних, етнічних, естетичних, політичних уподобань, визначальних для певної спільноти. [10, 377]. Цікавим для аналізу стереотипів щодо мови використання в українському суспільстві є результати опитування серед студентської молоді м. Одеса, метою якого було експериментальне вивчення концепту «сором» у свідомості українців і росіян. Опитуваним було запропоновано дати відповіді на запитання «Що в українців викликає почуття сорому, а в росіян – ні?» і «Що викликає почуття сорому в росіян, а в українців – ні?». У результаті 20% респондентів відповіли, що українці соромляться рідної мови, розмовляючи в російському середовищі і це пов'язано з почуттям сорому за своє «малоросійське» походження, «провінціалізм». Українці сприймають зауваження щодо правильного вибору мови спілкування з боку росіян негативно за свою неспроможність оволодіти мовою, яку зобов'язані знати бездоганно, що є свідченням їхньої нижчості, порівняно з росіянами [1; 2]. В Україні фактично поки що забезпечено тільки становище російської мови. Що ж до української, то сьогодні ні в кого не викликає сумніву її кризовий стан. Не можна визнати нормальним і стан мов інших народів, які населяють Україну. Адже в Україні живуть, крім українців і росіян, ще білоруси, поляки, болгар, чехи, євреї, греки, молдовани, угорці, гагаузи, уруми, караїми і чимало представників інших народів. Поширення знання української мови серед них і, що найсумніше, серед значної частини українців, також є складним завданням. Не може викликати повагу народ, який сам не поважає свою мову. Оскільки провідні владні кола у Східній Україні були російськомовними, нічого дивного немає, що до влади в Україні, уже начебто незалежній, прийшли люди космополітичного штибу, не пов'язані глибоко ні з українською мовою, ні з українською культурою, часто взагалі чужі будь-яким українським симпатіям. Багатьох із них не цікавило становище України. Своє перебування при владі вони використовували для власного збагачення, сподіваючись за допомогою своїх капіталів знайти собі «місце під сонцем» будь-де. Зрозуміло, що поки

подібний стан триватиме, і в Україні не прийде до влади національне патріотичне керівництво, яке свою особисту долю вбачатиме в долі України, яке своє збагачення пов'язуватиме з її збагаченням, Україна не зможе вибратися з кризи економічної, соціальної, політичної, національної, культурної і мовної, в якій вона тепер перебуває [4, 108].

Сьогодні українська мова має право функціонувати в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а особливо в органах державної влади та місцевого самоврядування. Державний статус її закріплений Конституцією України та Конституційним Судом України. Після декларативного визначення української мови як державної певні здобутки у сфері функціонування її наявні та незаперечні. Цепередусім домінуючеї використання в публічних галузях державного управління (іншими словами – перед громадянами); у державній документації та законодавстві; у силових структурах, які звикли беззаперечно та негайно виконувати накази та розпорядження вищих органів влади; використання в освіті та засобах масової інформації. Нагальною потребою сьогодні є зміцнення статусу української мови в державному спілкуванні. Державним службовцям необхідно майстерно володіти мовним багатством, особливостями його стилістичного використання та піднести рівень культури усного і писемного мовлення, надати їй соціопrestiжності.

Національна економіка і національна культура – це нерозривна пара, розвиток якої, особливо при будівництві держави, є абсолютно доконечним. Не можна думати, що зміцнення позицій мови відбудеться само собою або, що нам вибачили б нащадки, якби через недалекоглядність і недбальство ми втратили б свою мову, і що це можна було б «списати» на «несприятливі обставини». Очевидно, що зовнішніх перешкод для використання української мови в сучасній Україні не існує. Проте існують внутрішні перешкоди, що обеззброюють індивіда-білінгва перед вибором мови. Без сумніву, зовнішнє стосовно мовного коду в певний момент стає вирішальним і суттєво впливає на перебіг спілкування, добір уживання мовних засобів. Звичайно, вибір мови справа суто приватна, але існує низка чинників на цей акт самовияву. По-перше, це механізм переважно неусвідомлюваної імітації, наслідування моделей мовної поведінки, який формує чинник суспільного конформізму, підсилений сформованими стереотипами [4, 52].

Отже, проведений аналіз наукових підходів щодо мовної стійкості в соціолінгвістиці дає можливість сформулювати ряд висновків. Необхідно зробити серйозний аналіз минулого, критичний аналіз сьогоденного стану з мовного питання і вироблення плану на майбутнє. Необхідна нова ідеологія, яка не буде роз'єднувати народи, а буде

об'єднувати їх. Треба докласти зусиль для популяризації й поширення української мови серед самих українців. І тут необхідно наголосити на ролі керівників держави, органів публічної влади, письменників у цій важливій справі. Доки кожен із них не відчуватиме всієї відповідальності за свою працю, не сприйматиме її як національну місію, годі нам дивуватися з падіння інтересу до українського слова. Національна традиція, національна свідомість і солідарність, національна культура,

національний мир і співпраця з усіма народами, а насамперед з тими, з ким живемо разом на одній території, – ось ті джерела, що живлять мовну стійкість, поступово підводячи народ до мовної стабільності. Мовна стійкість народу, як свідчать наведені приклади, залежить не стільки від обставин, скільки від бажання народу і волі. При бажанні можна воскресити навіть мертву або напівмертву мову, при небажанні – можна і з цілком живої мови зробити мертву.

Література

1. Велика А. О. Проблема українсько-російського білінгвізму у вищих навчальних закладах Півдня України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. О. Велика, Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2012. – 18 с.
2. Вдовиченко Н. В. Експериментальне вивчення концепту «сором» у свідомості українців і росіян / Н. В. Вдовиченко // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса: Астропринт, 2004. – № 9.
3. Жоль К. К. Язык как практическое сознание / К. К. Жоль. – К. : Вища школа, 1990. – 93 с.
4. Мова і мовознавство в духовному житті суспільства: [монографія]. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.
5. Калшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Калшанский. – М. : Наука, 1990. – 161 с.
6. Руда О. Г. До питання настанов щодо мови спілкування в українському соціумі / О. Г. Руда // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. 26. Ч. 3.– 2000. – С. 51-55.
7. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 69 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2008. – 712 с.
9. Ткаченко О. Б. Передумови і фактори формування мовної стійкості у слов'янських народів / О. Б. Ткаченко // Слов'янське мовознавство. – Київ, 1993. – С. 34-41.
10. Юркевич М. В. Мова як ідентифікатор етнічності / М. В. Юркевич // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 26. – Ч. 3.–2000. – С. 373-378.

УДК 81'367.4

Талавіра Н. М.

ОРІЕНТАЦІЙНІ ЗВОРОТИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВОКОГНІТИВНА ОСНОВА КЛАСИФІКАЦІЇ

Орієнтаційні звороти англійської мови як конструкції з узагальненою семантикою вербалізують координати діяльності людини на трьох рівнях: надситуативному безартиклевіми формами, ситуативному означеними іменними групами та індивідуальному неозначеними іменними групами.

Ключові слова: орієнтаційний зворот, безартиклева форма, означена іменна група, неозначена іменна група.

Талавіра Н. М. Ориентационные обороты английского языка: лингвокогнитивная основа классификации. – Стаття. Ориентирующие обороты английского языка как конструкции с обобщенной семантикой вербализуют координаты деятельности человека на трех уровнях: надситуативном безартиклевыми формами, ситуативном определенными именными группами и индивидуальном неопределенными именными группами.

Ключевые слова: ориентационный оборот, безартиклевая форма, определенная именная группа, неопределенная именная группа.

Talavira N. M. Orientational phrases in English: linguistic cognitive basis of classification. – Article.

English orientating phrases as constructions with generalized meaning verbalize coordinates of human activity on three levels: over situational by articles forms, situational level by definite phrases and individual level by indefinite phrases.

Key words: orientation phrase, articles form, definite noun phrase, indefinite noun phrase.

Увагу лінгвістів давно привертають мовні одиниці англійської мови, які з урахуванням їх форми визначаються як приєднані безартиклеві вирази (ПБВ) [5, 119], а в аспекті функцій розглядаємо як орієнтаційні звороти (ОЗ), у складі яких приєднані вказують на міжреферентні відношення, а відсутність артикла відбиває узагальнене – незалежне від контексту – значення (*in school, at night, on set, under pressure, by plane*). Як один з різновидів номінативних одиниць ПБВ розглядаються у трьох ракурсах: форми, семантики й функціонування. В аспекті форми вивчено роль приєднані [10], відсутність артиклів, яка вважається незрозумілою [13, 51], у зв'язку з чим вказується на неможливість формулювання вичерпних правил їх неживання і створюються словники-довідники [7, 5]. В аспекті семантики аналізовані звороти зараховують до різних засобів номінації: приєднані словосполучень [8, 20] або ідіом, сформованих внаслідок граматикалізації [3, 37] чи переосмислення значення [1, 11]. За функціонального підходу ПБВ розглядають разом з дискурсивними маркерами, що співвідносять зміст різних фрагментів текстів [3, 20; 9, 13]. Водночас поза увагою лінгвістів залишається осмислення взаємодії форми, значення і функцій ПБВ, можливе у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми, яка розглядає мову як засіб концептуалізації і категоризації навколишнього середовища [4] і виявляє фундаментальні принципи функціонування мови й мовлення. До них зараховують теорію втіленого розуміння [11, 27] й орієнтування людини в навколишньому середовищі, під час якого стосовно власного тіла індивід виокремлює об'єкти різного ступеня помітності і встановлює відношення між ними [6, 13]. Одним із засобів орієнтування вважаються ПБВ англійської мови [5, 97], які з урахуванням їхньої кон-

структивної природи розглядаємо як орієнтаційні звороти (ОЗ).

ОЗ англійської мови як конструкції з узагальненою семантикою завдяки частому вживанню у мовленні зазвичай характеризуються взаємодією поверхневої форми і семантики [12, 5], існуючи у свідомості носія мови в готовому вигляді, займаючи проміжне місце між вільними словосполученнями і фразеологізмами, тому що здебільшого існують як сталі вирази з неметафоризованим значенням. ОЗ фіксують координати діяльності людини, які утворюють орієнтаційну сітку, стосовно якої локалізується людина та її оточення. Семантика ОЗ забезпечує орієнтування на трьох рівнях: надситуативному, тобто, незалежному від контексту, що виявляється в їхній безартиклеві; ситуативному, при позначенні конкретних орієнтирів означеними іменними фразами; індивідуальному, при виокремленні координат неозначеними іменними фразами.

Мета даної розвідки полягає у моделюванні семантики ОЗ англійської мови. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: класифікувати аналізовані звороти з урахуванням структури діяльнісної ситуації; виокремити точки відліку, фіксовані за допомогою ОЗ, які належать до окремих груп; узагальнити взаємодію ОЗ різних груп.

Семантика ОЗ англійської мови фіксує точки відліку орієнтаційної сітки, яка накладається на будь-яку діяльнісну чи комунікативну ситуацію. Орієнтаційна сітка включає людину, яка концептуалізує певну ситуацію, та координати, пов'язані з її активністю: суб'єкт, процес, засоби, результат, темпоральну та просторову координати [2, 77]. Відповідно, ОЗ орієнтують стосовно сталих точок відліку, які включають людину й координати її діяльності, позначені зворотами

шістьох груп: суб'єктивними, просторовими, темпоральними, інструментальними, результатними і діяльними. Суб'єктивні звороти накладають певні фіксовані стереотипи на зображення стану людини, напр., *in love, at risk*. Просторові ОЗ забезпечують ситуативну локалізацію індивіда з урахуванням будови його тіла: у полі зору, напр., *in sight, on view*; концептуалізації референтів з різної відстані, напр., *in abundance, in part*; точок відліку, стосовно яких здійснюється рух взагалі, напр., *on course, on track*; або по вертикалі, напр., *at ground level, in space*. Темпоральні ОЗ локалізують індивіда в часі, напр., *at night, in childhood*. Інструментальні ОЗ фіксують типові засоби діяльності, напр., *by car, on display*. Результатні звороти виокремлюють наслідки дій, напр., *in error, by mistake*. Діяльнісні ОЗ диференціюють активність індивідів і характер взаємозв'язків між референтами, напр., *in prison, in contact*.

Продемонструємо орієнтаційну роль ОЗ на прикладі на одиниць, призначених для локалізації референтів на ВЕРТИКАЛІ, утвореній унаслідок взаємодії напрямку сили земного тяжіння і прямих постави людини [14, 108]. Вертикаль формалізується однойменною образ-схемою, у структурі якої НИЗ і ВЕРХ співвідносяться із початковою й кінцевою точками [5, 54]. Трансформація ФІЗИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ у більш абстрактні конструкції втілена у її окремих різновидах [5, 55-57], які локалізують референти, пов'язані з різноманітними сферами діяльності. ОЗ на позначення фіксованих координат розташовують об'єкти стосовно ФІЗИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ, яка забезпечує просторове орієнтування, або співвідносять соціальний статус з СУСПІЛЬНОЮ ВЕРТИКАЛЛЮ.

ОЗ на позначення вертикальної просторової орієнтації диференціюють дві точки: нижню, тобто наземну, і верхню, або навіколоземну, позначки ФІЗИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ. Її наземні параметри представлені трьома координатами: власне наземною (*at ground level*), візуальною (*at eye level*) або водною (*above sea level*).

Надситуативний зворот *at ground level* локалізує референти на рівні Землі, котра виступає найбільш базовим орієнтиром [14, 108], відображеним прийменником *at*, що вказує на МЕЖУ, утворену внаслідок контакту людини з землею поверхнею, напр., *This is my concept of the Vertical Garden City. City development is not contradictory to nature: you build high up in the sky and use the rest of the land at ground level for greenery and water – and also use underground space efficiently for functions that don't need sunlight to make a city which is well lit by natural sunlight* (23). У наведеному прикладі зворот *at ground level* локалізує територію для будівництва (*the rest of the land*) на рівні землі, співвідносному з найнижчою позначкою ФІЗИЧ-

НОЇ ВЕРТИКАЛІ і протиставлений вершині, поданий виразом *in the sky*.

Надситуативний ОЗ на позначення візуального наземного орієнтира *at eye level*, що розміщує об'єкти на рівні очей людини [15, 811], акцентує їхню зорову доступність, напр., *Richly framed, brightly lit and hung at eye level, they [paintings] afford an unprecedented view of his unusual brushstrokes, extraordinary perspective and magical lighting effects* (27). У цьому висловленні зворот *at eye level* локалізує картини, позначені займенником *they*, на рівні очей, а словосполучення *unusual brushstrokes* та *lighting effects* акцентують важливість візуального стимулу при локалізації референтів на цьому рівні.

Надситуативний ОЗ *above sea level* на позначення водної точки відліку фіксує позицію вище рівня моря [14, 110; 15, 1281]. Надситуативність аналізованого звороту зумовлює його сполучуваність з числівниками (*4,000 meters above sea level, 3,500 feet above sea level*), які уточнюють ситуативну локалізацію референта, напр., *A portion of the Scenic Highway in Pensacola, which runs along a bluff 80 to 100-feet above sea level, collapsed in two places, dropping a car and a truck about 40 feet, Hayward said* (25). У наведеному висловленні зворот *above sea level* локалізує частину автостради (*a portion of the Scenic Highway*) вище рівня моря, а числівники *80 to 100* уточнюють вертикальні параметри.

Надситуативні ОЗ на позначення навіколоземної орієнтації фіксують найвищі точки ФІЗИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ: орбіту (*in orbit*) і дальній Всесвіт (*in space*) за двома семантичними моделями: фізичною та суспільною. За першої звороти локалізують на навіколоземній орбіті референти, представлені засобами комунікації (*a communications-relay system in orbit*), інструментами (*telescopes in orbit*) або досліджуваними об'єктами (*plants in orbit*); називають конкретні дії (*do the repairs in orbit, fly in space*) або повсякденну активність, перенесену в космос (*eat in space, live in space*), напр., *Besides, a hit on a 15-ton spy satellite would more than double the amount of space debris currently in orbit* (20). В останньому прикладі ОЗ *in orbit* локалізує на орбіті космічне сміття, позначене словосполученням *space debris*.

За суспільної моделі зворот *in space* імплікує космічні досягнення держави, які корелюють з рухом угору СУСПІЛЬНОЮ ВЕРТИКАЛЛЮ [5, 127]. Це значення відображене сполученням ОЗ з виразами, які включають числівник *first*, що вказує на перших людей у космосі (*the world's first female in space, the first tourist in space*), або іменник, котрий акцентує здобутки індивідів (*climax, prestige, progress*), напр., *For them, putting a man in space was the climax of decades of progress and a defining moment of China's communist leadership* (22). У наведеному висловленні зворот *in space*

локалізує людину (*man*) у Всесвіті, а субстантиви *climax* та *progress* з семами 'most' і 'better' [15, 237, 1128] співвідносять здобутки Китаю з СУСПІЛЬНОЮ ВЕРТИКАЛЛЮ.

Семантика ОЗ, співвідносних із СУСПІЛЬНОЮ ВЕРТИКАЛЛЮ, забезпечує надситуативне, ситуативне й індивідуальне орієнтування стосовно ПОЛІТИЧНОЇ й ОСВІТНЬОЇ ВЕРТИКАЛЕЙ, сформованої на основі ФІЗИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ. ОЗ вказують на окремі шаблі освіти: початковий (*at school level* "на рівні школи"), середній (*at college level* "на рівні коледжу") і університетський (*at university level* "на рівні університету"), а також точки відліку для визначення подальших успіхів або невдач стосовно двох рівнів ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ: нижнього (*at local/regional level* "на місцевому рівні", *at state level* "на рівні штату") і верхнього (*at national level* "на національному рівні").

Надситуативні ОЗ на позначення точок відліку ОСВІТНЬОЇ ВЕРТИКАЛІ локалізують на одному з її рівнів окремі різновиди навчальної діяльності (*teach at university level*) або предмети, які викладаються у закладах освіти (*courses at college level*), напр., *Oklahoma School of Science and Mathematics, Oklahoma City: A state-funded residential high school that teaches all courses at university level* (16). У наведеному висловленні курси (*courses*) співвідносяться з університетським рівнем, позначеним ОЗ *at university level*.

Означені ОЗ відбивають залежність організації навчального процесу від суб'єкта діяльності, виокремленого у висловленнях іменниками (*a head coach at the university level, learning-disabled students at the college level*), напр., *A research team recently decided to examine this link between motive and mastery at the university level* (26). У цьому прикладі означений зворот *at the university level* репрезентує рівень освіти, на якому дослідницька група, позначена фразою *research team*, вивчає ситуацію в конкретному закладі.

Індивідуальне орієнтування з точки зору учасників навчального процесу здійснюється неозначеними іменними фразами *at a school level, at a college level, at a university level*, які сполучаються з дієсловами на позначення мовленнєвої (*say, tell*) або розумової діяльності (*think, believe*), напр., *"Some things don't happen at a school level, and someone needs to do those," says Gary Richmond* (21). У цьому висловленні погляд Гері Річмонда на організацію шкільного рівня освіти представлений неозначеною іменною фразою *at a school level*.

Надситуативні ОЗ на позначення рівнів ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ фіксують її регіональні (*at local/regional/state level*) або національні (*at national level*) точки відліку, стосовно яких локалізується політик (*Obama, prime minister*)

або результати його діяльності (*a plan, a reform*), напр., *At national level there would be a plan that small businesses and individuals could join, and a national insurance exchange or "connector" for access to private plans that passed tests of quality and did not rate people by their health status* (24). У наведеному висловленні надситуативний зворот *at national level* локалізує стосовно верхнього шабля ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ план реформування страхової медицини, позначений іменниками *a plan* і *a national insurance exchange*.

Ситуативна орієнтація у політичній ієрархії здійснюється означеними зворотами з прийменником *at*, який указує на нестабільність досягнутої рухомим об'єктом позиції, напр., *at the local/regional/state/national level*, та одиницями з прийменником *on*, семантика якого вказує на розміщення на площині, імплікуючи тимчасове досягнення певного рівня, напр., *on the local/state/national level*. Означені вирази *at the local/regional/state/national level* локалізують референти на МЕЖІ з вершиною або у проміжних точках ВЕРТИКАЛІ, напр., *As governor of the reddest state in the Union, Huntsman championed unpopular gay-rights legislation, updated the state's culturally entrenched liquor laws, publicly endorsed cap-and-trade – and still left office with approval ratings above 80 percent. His supporters within the GOP hope he can do the same at the national level* (17). У цьому прикладі нестабільність локалізації губернатора Хантсмана (*Huntsman*) на національному рівні ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ втілена означеним зворотом *at the national level*, ситуативність якого підкреслена дієсловом на позначення розумової діяльності *hope*.

Означені звороти на позначення площини (*on the local/state/national level*) фіксують відносно сталого місця громадських діячів на певному рівні ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ, який не вважається досягнутим, напр., *President Obama was surely disappointed to see Ohio Gov. Ted Strickland lose his race for reelection [...]. While losses would mean redistricting on the state level, that was just the start* (19). У наведеному прикладі означений зворот *on the state level* репрезентує рівень штату (*Ohio*), пов'язаний зі зміною діяльності, позначеної предикатом *would mean redistricting*, у якому допоміжне дієслово *would*, що відбиває умовний спосіб, і *mean*, котре позначає розумову діяльність, акцентують умовність локалізації.

Індивідуальна орієнтація з точки зору учасників подій, позначена неозначеними іменними фразами, виявляється у побудові власної ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ з відповідними рівнями, стосовно яких локалізуються політики або громадські організації. Сполучення неозначених зворотів з прийменником *at* з предикатами, що відображають бажання громадських діячів

(*want, aspire, plan, try*), указує на індивідуальну структуру ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ, напр., *Cameron has broadly outlined areas in which he wants to win reform from the EU, such as migration controls, retaining lawmaking powers at a national level, and cutting red-tape for businesses* (18). У наведеному висловленні плани британського прем'єр-міністра Кемерона (*Cameron*), які позначені присудком *wants*, спрямовані на певну модифікацію законодавчих відношень національного рівня (*at a national level*).

Індивідуальне бачення рівнів ПОЛІТИЧНОЇ ВЕРТИКАЛІ зображене неозначеними зворотами *on a local/national/state level*, які фіксують пропозиції громадських діячів, щодо змін на її нижчому або вищому щаблях, напр., *And there are those issues, again, like Roe v. Wade, which I believe are best held on a state level and addressed there* (28). У цьому прикладі побудова власного рівня штату учасником події (*I*) втілена неозначеним виразом *on a state level*, присудок *believe* на позначення розумової діяльності вказує на створення нових рівнів, тоді як прикметник у найвищому ступені порівняння *best* відображає оцінку подій і співвідноситься з ОЦІННОЮ ВЕРТИКАЛЮ.

Отже, ОЗ англійської мови як конструкції з узагальненою семантикою фіксують незалежні від описуваних подій відношення: суб'єктні, просторові, темпоральні, інструментальні, результатні та діяльнісні. ОЗ позначають координати діяльності людини на трьох рівнях: надситуативному, тобто незалежному від контексту, що виявляється в їхній безартиклевості; ситуативному, при позначенні конкретних орієнтирів означеними іменними фразами; індивідуальному, при виокремленні координат неозначеними іменними фразами. Семантика вертикальних ОЗ фіксує точки відліку ФІЗИЧНОЇ і СУСПІЛЬНОЇ ВЕРТИКАЛЕЙ, остання з яких складається ОСВІТНОЇ та ПОЛІТИЧНОЇ. Фізичні ОЗ фіксують наземні і навколомні орієнтири; суспільні ОЗ диференціюють етапи навчання на ОСВІТНІЙ ВЕРТИКАЛІ та досягнення громадських діячів та організацій на ПОЛІТИЧНІЙ ВЕРТИКАЛІ. Означені іменні групи співвідносять суб'єктів з ситуативними – менш узагальненими – орієнтирами, а неозначені іменні групи встановлюють індивідуальні орієнтири, пов'язані з діяльністю окремих осіб. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у встановленні семантики ОЗ на представлення інших точок відліку орієнтаційної сітки.

Література

1. Андреева І. О. Лінгвокогнітивні параметри концептуалізації ПРОСТОРУ засобами англійської фразеології : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Ірина Олексіївна Андреева ; Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2007. – 20 с.
2. Гак В. Г. Номинация действия / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Модели действия. – М. : Наука, 1992. – С. 77-84.
3. Засекін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту : когнітивний та прагматичний аспекти : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / С. В. Засекін ; Волинськ. держ. ун-т імені Лесі Українки. – Луцьк, 2001. – 176 с.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. Потапенко С. І. Сучасний англомовний медіа-дискурс : лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С. І. Потапенко; [монографія]. – Ніжин: Вид-во Ніжинськ. держ. ун-ту імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
6. Потапенко С. И. Вербализация действительности в ракурсе ориентационного пространства / С. И. Потапенко // Язык и пространство : проблемы онтологии и эпистемологии; [монографія]. – Нежин: Изд-во НГУ имени Николая Гоголя, 2011. – С. 13-57.
7. Смирнов Н. Н. Словарь английских сочетаний без артикля / Н. Н. Смирнов. – М. : Флинта, Наука, 2001. – 232 с.
8. Berezowski L. The Myth of the Zero Article / L. Berezowski. – L., N. Y. : Continuum International Publishing Group, 2009. – 158 p.
9. Blakemore D. Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers / D. Blakemore. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 200 p.
10. Contini-Morava E. Introduction / E. Contini-Morava, Y. Tobin // Between Grammar and Lexicon. – Amsterdam (Phil.): John Benjamins Publishing Company, 2000.
11. Evans V. Cognitive Linguistics : An Introduction / V. Evans, M. Green. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 829 p.
12. Goldberg A. E. Construction at Work : The Nature of Generalizations in Language / A. E. Goldberg. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 280 p.
13. Lyons Ch. Definiteness / Ch. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 380 p.
14. Tyler A. The Semantics of English Prepositions. Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition / A. Tyler, V. Evans. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 254 p.

Довідники

15. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow: Longman, 2001. – 1668 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Best high schools: the public elites // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/best-high-schools-public-elites-90275>. Назва з екрану.
17. Coppins M. The Manchurian candidate / M. Coppins // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/manchurian-candidate-66823>. Назва з екрану.
18. EU's Barroso: Cameron Making 'Historic Mistake' // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/eus-barroso-britain-dont-alienate-your-friends-europe-278415>.

19. Graham D. A. Why Obama doesn't need to sweat Strickland and other Dem governor losses / D. A. Graham // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/why-obama-doesnt-need-sweat-strickland-and-other-dem-governor-losses-213014>. – Назва з екрану.
20. Guterl F. Ship based missiles used for space defense / F. Guterl // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/ship-based-missiles-used-space-defense-76477>.
21. Laskow S. New Orleans's charter-school revolution / S. Laskow // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/new-orleanss-charter-school-revolution-7171>.
22. Liu M. In outer space we trust / M. Liu // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/outer-space-we-trust-13905>.
23. Minoru Mori discusses his new Shanghai tower // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/minoru-mori-discusses-his-new-shanghai-tower-87525>.
24. Romano A. The filter: July 1, 2008 / A. Romano // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/filter-july-1-2008-219694>.
25. Southeast faces flooding after being battered by deadly tornadoes // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/southeast-faces-flooding-after-being-battered-deadly-tornadoes-249195>.
26. Students who really care do better in school // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/students-who-really-care-do-better-school-79313>.
27. The view from Venice // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/view-venice-102699>.
28. Weisberg G. Palin's gibberish is funny but could be dangerous / G. Weisberg // Newsweek [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsweek.com/palins-gibberish-funny-could-be-dangerous-71579>.

УДК 811.411.21

Троєглазова М. М.

ПОХОДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Стаття присвячена визначенню та окресленню основних джерел походження юридичної термінології сучасної арабської літературної мови, характеристиці впливу римського права та західних правових систем на становлення арабської правничої термінології.

Ключові слова: юридична термінологія, римське право, ісламська юриспруденція, сучасна арабська літературна мова.

Троєглазова М. М. Происхождение юридической терминологии современного арабского литературного языка. – Статья. Статья посвящена определению и описанию основных источников происхождения юридической терминологии современного арабского литературного языка, характеристике влияния римского права и западных правовых систем на становление арабской терминологии права.

Ключевые слова: юридическая терминология, римское право, исламская юриспруденция, современный арабский литературный язык.

Troieglazova M. M. The origins of the legal terminology of Modern Standard Arabic. – Article.

The article deals with the definition and description of the main sources of the legal terminology of Modern Standard Arabic, characterizes the influence of Roman law and Western legal systems on the development of Arabic terminology.

Key words: legal terminology, Roman law, Islamic jurisprudence, Modern Standard Arabic.

Юридична термінологія, як динамічна система, здатна розвиватися, змінюватися, відображаючи всі реалії сучасного життя. Історія розвитку юридичної науки, зміна наукових поглядів, а також інтеграція, культурні та мовні зв'язки – все це знаходить своє відображення як в термінологічній системі в цілому, так і в окремих юридичних термінах.

Метою нашої статті є визначення основних джерел походження юридичної термінології сучасної арабської літературної мови.

Серед дослідників, які працювали над зазначеним питанням доктор Джордж Макдісі, який у своїй праці «The Judicial Theology of Shafi'i: Origins and Significance of Usul Al-Fiqh» виокремлює декілька історичних епох, поняття яких представлені у мові сучасної юриспруденції арабських країн:

1) арабська правова мова Корану, тлумачень правотворчих аятів Корану: виступає не тільки в якості морально-світоглядна основа ісламу, але і як базове джерело правових архетипів;

2) арабська правова мова суни (хадісів): мова переказів про діяння та судження пророка Мухаммада в різних ситуаціях, в тому числі правових;

3) арабська правова мова ісламських юридичних шкіл;

4) арабська правова мова Османської імперії;

5) арабська правова мова колоніальної епохи;

6) сучасна арабська правова мова, що містить елементи юридичної мови західних країн: виникла у зв'язку з проникненням європейської правової теорії в країни Арабського регіону;

7) сучасна уніфікована правова лексика, перекладена арабською мовою, а також сучасна лексика, що характеризує правові інститути, що з'явилися в новітній час [7, 15-20].

Наведений перелік демонструє значну кількість та розмаїття лексичних одиниць арабської правової мови з погляду на їхнє походження.

Б. Г. Фаткулін, в свою чергу, визначає два джерела, які безпосередньо вплинули на розвиток правової мови арабських країн:

1) ісламська юриспруденція – фікг та його складові правотворчі коранічні норми, хадіси юридичного змісту, юридичні норми, які базуються на теоретичних положеннях ісламських правових шкіл;

2) римське право [4, 29].

Під поняттєвим масивом фікга (ісламської юриспруденції) ми розуміємо поняття, які виникли в юридичній практиці Арабського Халіфату та використовувалися в тих країнах, де держава базувалася на ісламських принципах. Даний сегмент понятійного масиву юридичної мови є найскладнішим для сприйняття, оскільки в країнах Європи право та релігія розмежовані.

Мова юридичної техніки арабських країн за своєю природою є мовою, що й досі не нехтує роллю фундаментальних релігійних принципів ісламу. Розвиток правової мови арабських країн тісно пов'язаний зі становленням і розвитком ісламської юриспруденції – фікга [3, 234].

Методологія фікга, на думку відомого ісламознавця, базується на трьох основних складових: Корані, хадісах, а також роботах факігів (вчених, які працювали в сфері становлення та виконання правових норм в період розвитку ісламської держави).

Коранічна складова лексики права арабських країн представляє собою значний лексичний пласт, який прямо чи опосередковано виводиться з правотворчих аятів Корану. Зазначений лексичний пласт став основою ісламської юриспруденції

(фікга) і практично не зазнав змін протягом довгих років існування мови права арабських країн, продовжуючи й до сьогодні формувати основу юридичного тезаурусу в арабських країнах. Велике значення цього пласту лексики зумовлене також тим, що вона входить до лексики багатьох неарабських народів, які в той чи інший час входили в спільноту ісламських народів. Коранічна складова лексики права арабських країн хронологічно тісно пов'язана з першою ісламською державою, створеною в Медині, з тогочасними життям та побуту [4, 32].

Аналізуючи коранічну лексику у сфері юриспруденції, український науковець Сівков І. В. виокремлює наступні тематичні групи:

- 1) лексеми із загальною семантикою «влада, панування»;
- 2) лексичні одиниці зі значенням «людина як намісник (спадкоємець) Аллаха на землі»;
- 3) слова зі значенням «зразок для наслідування (для людей)»;
- 4) лексеми із загальним значенням «помічник», «захисник», «заступник»;
- 5) слова, що позначають поняття «рада», «консультація»;
- 6) лексичні одиниці, загальним значенням яких є «група людей», «спільнота» (в окремих випадках носить релігійний характер);
- 7) група лексичних одиниць, що позначають поняття «сторона»;
- 8) слова із загальним значенням «володар»;
- 9) слова, вживані для позначення законів та приписів Аллаха;
- 10) лексеми із загальною семантикою «визнання», «загальноновизнаність»;
- 11) слова із первинним значенням «розсудити (між кимось)»;
- 12) лексичні одиниці із значенням «відповідальний», «той, хто підтверджує».

Науковець зазначає, що згадані лексичні одиниці в тексті Корану не використовувалися як юридичні терміни, тому не реалізуються в своїх класичних термінологічних значеннях. Так, наприклад, лексема *عرفت* використана в Корані у значенні «добро», «благо». У лексикографічних джерелах зафіксоване значення «відомість», «визнання», «загальноновизнаність», а згодом слово набуло термінологічного значення «звичаєве право», яке використовується у сучасній арабській літературній мові [2, 67].

В Корані вперше з'являються релігійно-мотивовані оператори – слова, словосполучення чи граматичні конструкції, що містять посилання на авторитет релігії. Розділення сакральної юридичної мови та технічної юридичної мови призводить до утворення синонімічних пар. Наприклад, дозвіл в Корані позначається двома різними операторами: релігійно-мотивованим і нейтральним,

тобто таким, в якому не міститься прямої вказівки на те, що правова норма базується на релігійних постулатах.

Релігійно-мотивований дозвіл утворено від кореня *حلل* – *дозволяти, оголошувати «халяль»*, нейтральний – від кореня *جاز (يجوز)* – *був дозволений; أجاز* – *дозволяв*. Релігійно-мотивований припис утворено від кореня *فرض* – *розпоряджатися*, а нейтральний – за допомогою, наприклад *عليكم أن تفعلوا* – *ви маєте виконати наступне*.

На думку Б. Г. Фаткуліна, наявність сакральних операторів вольової поведінки суб'єктів передбачала, що всі правові приписи поділяються на дві групи: до першої входять приписи, дані у божественному одкровенні, друга група приписів створюється людиною для технічного втілення настанов першої групи. Саме тому модальні оператори першої групи превалюють над модальними операторами другої групи. З метою уникнення плутанини тлумачення правових норм й визначення їх пріоритету необхідним було жорстке дотримання такого розподілу. Для розмежування небесного і земного знадобилася окрема наука – фікга, в рамках якої напрацьовано спеціальний методологічний апарат, заснований на досягненнях античної логіки [4, 36].

Процеси секуляризації вплинули на сучасну правову систему більшості держав. Релігійний елемент було видалено з більшості приписів. Відсутність сакральної мотивації призвела до зникнення відповідної термінології та лексики. Разом з тим в праві арабських країн релігійна мотивація продовжує відігравати істотну роль. Всі наведені фактори призвели до різниці в картинах світу у європейських та арабських юристів і до появи значного пласту безеквівалентної лексики в арабських правових джерелах [3, 238].

За нормами фікга, аналізу підлягають не лише аяти Корана, але й хадіси – розповіді про слова та вчинки пророка Мухаммеда, пов'язані із різними аспектами релігійно-правового життя мусульманської спільноти. Хадіси вважають другим після Корана авторитетним джерелом права, оскільки вони містять значну частину принципів й ідей ісламу. Саме хадіси стали засобом адаптації ісламу до нових соціальних умов, що виникли після мусульманських завоювань та виникнення Халіфату. Хоча формально хадіси не мають сили державного нормативного акту, вони встановлюють звичай ведення справ, які визнаються в арабських країнах [4, 38].

Щодо поняттєвого апарату римського права, розуміємо ті поняття, які є спільними для всіх народів, які мешкають у середземноморському регіоні. Середземномор'я та Близький Схід історично пов'язані між собою через Римську імперію. Право Римської імперії панувало в даному регіоні протягом тривалого часу й залишило свій слід в культурі всіх народів регіону.

Римська традиція, на думку деяких науковців, вплинула і на правову науку Арабського світу. Навіть арабські юридичні терміни були перекладені з латинської мови. Так, *الفقه* – переклад з латинського «(juris) prudentia» – *закон*; *علة* (основне поняття з *القياس* – *аналогія, судження за аналогією* – одне з джерел мусульманського права) – відповідник «*ratio legis*» – *правове обґрунтування*; *رأي* – лат. «*opinio*» – *переконаність у правомірності*; *مصلحة* від лат. «*utilitas publica*» – *суспільна користь*. Дуалізм «писаних законів» (*النص*) та «неписаних законів» було взято з «*leges scriptae*» та «*leges non scriptae*», що згодом перейшло також до правової теорії іудеїв в якості розмежування «писаних» та «усних» законів. Ісламське «правове обґрунтування» також було запозичене з римської юридичної науки [6, 13].

Коли ж центр імперії перемістився до Месопотамії в 750 р. н. е. та потрапив під вплив Персії пієтизм та суворий догматизм стали переважати в суспільстві, а іракські науковці для запровадження діючої юридичної системи розробили пропозиції в сфері юриспруденції, запозичені раніше з Римського права. З тих часів почався розквіт ісламської юриспруденції.

Існують також теорії, які заперечують суттєвий вплив Римського права на ісламську юриспруденцію. Науковці спираються на той факт, що араби до ісламу вже послуговувалися певною власною юридичною системою, що походила не лише з королівств на півдні Аравійського півострова, але й виникла через необхідність у міжрегіональній торгівлі. Тож, основи більш пізнього ісламського права можна простежити в доісламській арабській юридичній науці. Перша мусульманська спільнота продовжувала використовувати доісламське законодавство, крім випадків, коли Пророк ісламу Мухаммед вносив певні зміни, відповідно до пророцтв, які отримував. Із розповсюдженням ісламу та розселенням мусульман по всій території Аравії, вони стикалися з певними суспільними проблемами, для розв'язання яких науковці-юристи розпочали роботу з переробки існуючих законів, підпорядковуючи їх коранічним приписам та нормам. Тож, джерела ісламського права були виключно арабського походження – доісламська арабська юриспруденція та юридичні норми з хадісів, а сама правова наука з її нормами та термінологією сформувалася ще до арабських завоювань [6, 14].

Все ж, історичні джерела свідчать, що під час арабських завоювань було захоплено велику кількість наукових бібліотек. Серед книг, що в них зберігалися, знаходилися праці із римського права відомих римських юристів: Гая, Ульпіана та їх учнів. У процесі перекладу книг із римської юриспруденції араби запозичили деякі прийоми структурування юридичних текстів, а також деякі

принципи юридичної техніки, притаманні Римській імперії; вони знайшли відображення в арабській правовій мові [3, 239].

Стиль будь-якого юридичного документа передбачає його чітку логічну структуру. Для надання структурі юридичного документа зрозумілості й прозорості існує поділ документа на частини, розділи, глави, статті, пункти. В якості допоміжних сигнальних одиниць логічного поділу текстів використовуються примітки та виноски. У середньовічних трактатах популярними були коментарі авторів та переписувачів юридичних документів: *كتاب* – *книга (глава)*; *باب* – *частина*; *فصل* – *розділ (книги)*; *فائدة* – *практичне застосування (користь)*; *حكمة* – *зміст*; *مخاتمة* – *заклучна частина*; *تنبيه* – *зауваження*.

Як відомо, на сьогодні структура нормативних актів арабських країн наблизилася до структури сучасних нормативних актів європейських країн, тож в основу структури покладено наступну ієрархію: *قانون* – *закон*; *فصل* – *частина*; *مادة* – *розділ, стаття*; *قسم مادة* – *частина статті, пункт частини статті* [1].

Подібність мовних явищ полягає в запозиченні з правових джерел Римської імперії синтаксичних, граматичних та лексичних конструкцій. Так, наприклад, в окремих арабських правових джерелах імена «Бакр» і «Зейд» позначають двох контрагентів або суб'єктів двосторонніх правовідносин. Тут простежується аналогія з Авлом Агерієм та Нумерієм Негідієм в римських правових джерелах.

Крім того, в арабських юридичних джерелах існує поняття манципації, як способу отримання права на володіння майном. В Давньому Римі існувала традиція, коли римлянин, бажаючи затвердити своє право над власністю, клав на нього руку. В арабських юридичних джерелах термін буквально перекладається як *وضع يده عليه* – *поклав свою руку на нього*, за обставин, коли власник втрачає своє право на власність кажуть *زال يده عليه* – *пропала його рука над цим майном*.

В римських правових джерелах також існує поняття «узурпація» та «узурпатор». В праві арабських країн існує аналогічний термін *غصب* та *غاصب* відповідно.

Лексикон римського права містить поняття реституції (повернення сторін на вихідні позиції). В разі, якщо договір визнається недійсним, все майно, яке передали згідно з договором, повертається до сторін. В арабській правовій мові існує термін *عودة* – *повернення*, який використовують в подібних випадках. Вчені припускають, що він є калькою римського правового терміна [1].

В ранніх правових джерелах арабською мовою чітко простежується нерівність суб'єктів правовідносин залежно від їхнього особистого статусу. Критерієм розподілу слугували належність до

тої чи іншої релігії (мусульмани, християни, іудеї та ін.), ступінь волі (раби, колони, вільновідпущені), ступені правоздатності та правосуб'єктності (осудний, неосудний), належність до певної вікової категорії, належність до одного з арабських племен чи належність до аджам, знатність, належність до роду пророка і т. ін. В римському праві також існували різні категорії: громадяни, негромадяни, патриції, раби, колони, вільновідпущені.

В сфері карного та карно-процесуального права арабські законодавці оперують поняттями, схожими з європейськими поняттями відповідної сфери. Арабське карне право містить поняття виявлення суб'єктивної та об'єктивної сторін злочину, форм провини та ін. Наприклад, *ألة القتل* – *знаряддя вбивства*, *معصوم* – *невинний*, *مفقود* – *зниклий безвісти*.

В арабських країнах виокремився прошарок професійних юристів, які надавали тлумачення певних юридичних питань; аналогічний прошарок кваліфікованих юристів існував і за часів Римської імперії.

Інструментом членування тексту в ході інкорпорації висапує кліше зі значенням посилання на інше джерело. В арабській юридичній мові склалася спеціальна система кліше-посилань до авторитету попередніх джерел: *وغيرها على العرف* – *всі інші відповідно до звичаю* [1].

Б. Г. Фаткулін в своєму дисертаційному дослідженні, проаналізувавши зміст Кодексу Юстиніана в частині цивільного права та зміст правового джерела арабською мовою «*مختصر الوقاية في مسائل الهداية*», доходить висновку, що в цілому проблематика юридичних питань та відповідна термінологія співпадають, що свідчить про подібність в системі назв галузей римського права й галузей права арабських країн.

Таким чином, Б. Г. Фаткулін виділив вищезазначене в якості доказів впливу римського права на процеси формування арабської правової мови та класифікував їх наступним чином:

- 1) подібність у структурі джерел;
- 2) подібність мовних явищ;
- 3) прийоми позначення категорій особистого статусу суб'єктів правових відношень;
- 4) аналогія термінів карного та карно-процесуального права в правових джерелах арабською мовою;
- 5) лексика та структури цивільного та карного процесу;
- 6) аналогія між факігами та римськими юристами;
- 7) лексика та структури кліше-посилань;
- 8) подібність в системі назв галузей римського права й галузей права арабських країн [4, 38].

Починаючи з XIX століття контакти між Арабською та Західною цивілізаціями зміцнювалися, що стимулювало певні зміни в юриспруденції

арабських країн, що не могло не торкнутися ісламських норм та приписів.

Відповідно до норм ісламської юриспруденції, канонічні стандарти, названі Шаріатом, регулюють як суспільні, так і приватні аспекти життя людини. Тому політичні лідери фактично не мають жодних законодавчих повноважень, але є відповідальними виключно за імплементацію «божого волі», відображеної в нормах юриспруденції. Не зважаючи на це, насправді, мусульманські правителі та їхні представники часто відігравали важливу роль в регулюванні фіскальної, адміністративної та системи покарань. Саме ця діяльність і стала основою світського законодавства «канун».

Канун в якості державного законодавства найширше використовувався за часів Османської імперії, де Канун-наме – збірка законодавчих актів, яка містила державні директиви щодо санкцій за кримінальні злочини, оподаткування в містах та сільській місцевості, землекористування, організації ринку, діяльності мануфактур та традиційного виробництва, а також щодо військових справ. Ці законодавчі акти мали б стати для органів юстиції та адміністрації основою для організації та регулювання відносин в аграрній державі, яка спиралася на торгівельні зв'язки; саме такою державою в ті часи була Османська імперія. Канун-наме могли бути загальнообов'язковими, тобто застосовувалися до всіх підпорядкованих імперії територій, або обмеженими, тобто регулювали відносини в окремих регіонах. Крім того, канун-наме могли застосовуватися до окремих груп населення, як правило, платників податків, які працювали на державу; до державних інституцій, таких як яничарський корпус, митниця; канун-наме також регулювали придворний протокол та порядок проведення церемоній.

Точний зміст кодексів кануну визначався місцевими феодалними традиціями та практиками оподаткування, землекористування та управління, які запроваджувалися Османською імперією на захоплених територіях. Через відмінність традицій кодекси різних регіонів та общин могли суттєво відрізнятися, залежно від місцевості, на яку розповсюджувалася їх дія; а через те, що місцеві правове регулювання в певній місцевості спиралося на попередні юридичні системи, кодекси кануну піддавалися їхньому безпосередньому впливу [6, 109-110].

Таким чином, окремі положення європейської правової системи в XIX столітті були закріплені ще в юриспруденції Османської імперії, таким чином забезпечуючи європейців, які мешкали на Близькому Сході, можливість регулювання правовідносин за тогочасними європейськими стандартами. Щодо випадків встановлення торгівельних відносин між європейцями та місцевими мусульманами, відповідно до тогочасного законо-

давства, застосовувалися змішані норми європейського права та Шаріату, що з часом призвело до повного витіснення традиційного права мусульман в окремих сферах суспільних відносин [5].

В Середньовіччі структура мусульманського суспільства залишалася практично незмінною, тому норми та приписи Шаріату в повній мірі відповідали усім внутрішнім потребам, на відміну від зовнішніх викликів, з якими зіткнувся іслам в сучасному світі. Концепції та інститути Західної цивілізації фундаментально відрізняються від ісламської традиції та ісламського права, яке виражає традиції. Через непохитність Шаріату та домінування теорії «такліду» (التقليد – *традиція*, суворе дотримання встановленої доктрини) виник конфлікт між традиційною правовою системою та новими потребами мусульманського суспільства, що призвело до прагнення до самоорганізації за Західними стандартами та на основі Західних цінностей. Тож в сферах, де іслам не міг пристосуватися до сучасних умов, було логічно замість норм Шаріату застосовувати норми, взяті із Західної правової науки.

Найбільш помітними є відносини між Арабськими та Західними країнами в сферах публічного та цивільного права, а також в сфері комерційних операцій. Саме в зазначених сферах неможливість традиційної ісламської правової системи задовольнити сучасні потреби стала найбільш помітною. Так, наприклад, норми щодо правових зобов'язань абсолютно не відповідають сучасним системам торгівлі та економічного розвитку; традиційні форми кримінального судочинства (як то ампутація кінцівки за крадіжку чи забиття камінням до смерті за порушення подружньої

вірності) суперечать принципам гуманізму; поняття «вбивство» в межах держави, яка функціонує в сучасних умовах, не може розглядатися в якості цивільного правопорушення; і, найголовніше, широкі дискреційні повноваження, надані правителю за нормами доктрини «тагзіру» у Шаріаті (التحذير – *застереження, попередження*; покарання на розсуд правителя), є неприпустимими з погляду політичного устрою сучасних держав [5].

Тож, виникла необхідність у розмежуванні понять الشريعة – *Шаріат*, الفقه – *Фікх* та القانون – *канон, закон*, оскільки під першими розуміють низку релігійних аспектів юридичних систем арабських країн, а останнє використовується для позначення світських аспектів юриспруденції [6, 29].

Таким чином, історія арабської правової мови через значну залежність від релігії позначена високим ступенем консерватизму. Сучасна юридична арабська, звичайно, співпадає з офіційною мовою, названою الفصحى – *сучасна арабська літературна мова*, та все ж значна кількість граматичних конструкцій та лексики походить від класичної арабської мови, представленої зокрема в Корані. Крім того, не можна заперечувати вплив римського права та західних правових систем на розвиток та становлення юридичної термінології сучасної арабської літературної мови.

Варто зазначити, що в сучасній арабській літературній мові необхідно досягти гармонії між прагненням до збереження ісламської традиції та впливом західних структурних та лексичних запозичень. Особливу увагу варто приділити регіональним відмінностям у мові юриспруденції арабських країн.

Література

1. Ахмедов А. Ш. Проблема влияния римского права на мусульманское право [Електронный ресурс] / А. Ш. Ахмедов // IVS ANTIQVVM. Древнее право. – 2008. – Режим доступа к ресурсу: <http://elar.uniyar.ac.ru/jspui/handle/123456789/3361>.
2. Сівков І. В. Розвиток суспільно-політичної і юридичної лексики сучасної арабської літературної мови: дис. канд. філ. наук: 10.02.13 / І. В. Сівков – Київ, 2008. – 327 с.
3. Фаткулин Б. Г. Компаративный анализ особенностей правового языка арабских стран / Б. Г. Фаткулин. // Вестник челябинского университета. – Челябинск, 2002. – С. 233-240.
4. Фаткулин Б. Г. Развитие арабского правового языка: межъязыковое и межкультурное взаимодействие и проблемы перевода: дис. канд. фил. наук / Б. Г. Фаткулин – Екатеринбург, 2003. – 212 с.
5. Athamina K. The Influence of Western Legal Heritage on Islamic Religious Law in Modern Times [Electronic source] / Khalil Athamina. – 2013. – Mode of access to the source: <http://www.qsm.ac.il/mrakez/asdarat/jamiea/9/2--khaleel%20athamneh.pdf>.
6. Bearman P. The Ashgate Research Companion to Islamic Law / P. Bearman, R. Peters., 2014. – 432 с.
7. Makdisi G. The Judicial Theology of Shafi'i: Origins and Significance of Usul Al-Fiqh / George Makdisi // Istudia Islamica. – 1984. – № 59. – P. 5-47.

Словники

8. Баранов Х. К. Арабско-русский словарь: В 2 т. – 11-е изд., стереотип. / Х. К. Баранов. – М. : Живой язык, 2006. – 456 с.
9. Борисов В. М. Русско-арабский словарь / В. М. Борисов. – Москва: Сам Интернешнл, 2006. – 1120 с.
10. Karam A. Mu'jam mustalahat al-shari'ah wa al-Qanun / Abd al-Wahid Karam., 1998. – 564 с.
11. Qal'aji M. R. Mu'jam Lughat al-Fuqaha / M. R. Qal'aji, H. S. Qunaybi. – Beirut: Dār al-Nafā'is lil-Nashr wa-al-Tawzi', 2006. – 644 с.

УДК 81'366.582.5:(811.134.2+811.161.2)

Фокша Ю. О.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ В ІСПАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (КОНТРАСТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

*У статті досліджуються феномен ДОСКОНАЛІСТЬ і аспекти його трактування у різних областях знання. Розглядаються загальні та національно-специфічні особливості та механізми вербалізації лінгвокультурного концепту *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ в двох неблизькоспоріднених культурах.*

Ключові слова: вербалізація, концепт, *PERFECCIÓ*, ДОСКОНАЛІСТЬ, контрастивне дослідження.

Фокша Ю. А. Вербализация концепта *PERFECCIÓ*/СОВЕРШЕНСТВО в испанском и украинском языках (контрастивное исследование). – Стаття.

*В статье исследуются феномен СОВЕРШЕНСТВО и аспекты его трактования в различных областях знания. Рассматриваются общие и национально-специфические особенности и механизмы вербаллизации лингвокультурного концепта *PERFECCIÓ*/СОВЕРШЕНСТВО в двух неблизькородственных культурах.*

Ключевые слова: вербалізація, концепт, *PERFECCIÓ*, СОВЕРШЕНСТВО, контрастивное исследование.

Foksha J. A. Verbalization of concept *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ in Spanish and Ukrainian languages (contrastive analysis). – Article.

*The article examines the phenomenon of PERFECTION and aspects of its understanding in the various fields of knowledge. General and specific national features and mechanisms of verbalization of cultural linguistics concept *PERFECCIÓ* in two non-closely related cultures are considered.*

Key words: verbalization, concept, *PERFECCIÓ*, PERFECTION, contrastive analysis.

Діячів різних галузей пізнання в усі часи турбувало намагання дефініціювати досконалість. Так, наприклад, перші посилання до визначення цього феномену знаходимо у філософських трактатах «Тімей» та «Держава» Платона, частина «Метафізики» Аристотеля також присвячена аналізу досконалості. Лінгвокультурологічних досліджень пов'язаних зі спробами контрастивного дослідження концепту *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ у сучасному мовознавстві не представлено, що і зумовлює актуальність нашої роботи. Наукова новизна полягає у тому, що концепт *PERFECCIÓ*/ДОСКОНАЛІСТЬ вперше стає об'єктом лінгвістичного дослідження. За мету даної статті обираємо визначення та аналіз концепту «ДОСКОНАЛОСТЬ» як компоненту повсякденного життя людини, який впливає на усі сфери діяльності та є невід'ємною частиною світобачення та лінгвокультури в цілому, а також особливості вербалізації концепту у іспанській та українській мовах. Об'єктом дослідження є концепт *ДОСКОНАЛІСТЬ*/*PERFECCIÓ* у сучасному рекламному дискурсі. Предметом вербалізація концепту *ДОСКОНАЛІСТЬ*/*PERFECCIÓ* в іспанському та українському рекламному дискурсах.

Найперша дефініція «досконалості» відома з часів Аристотеля. Він дав її в «Метафізиці», у книзі «Дельта». Там виділені три відтінки значення досконалості: а) досконале те, що є повним, містить всі необхідні частини, «поза чого не можна знайти хоча б одну його частину» відповідно цій дефініції недосконалим буде автомобіль без мотора; б) досконале те, «що є настільки хорошим, що по достоїнству і по цінності не може бути перевершено в своїй області»; в) досконале те, що «досягло хорошого кінця» [1]. Таке визначення досконалості

викликає враження певної двоїстості. Перші два визначення доповнюють одне одного, а третє розглядає досконалість зовсім з іншого боку. Робимо висновок, що перші два описують досконалість предмета в цілому, а третє характеризує предмет, який досконало послуговує своїй меті.

Феномен досконалості – найбільшого ступеня будь-якої позитивної ознаки, повноти всіх видів гідності – грав в історії культури та естетики важливу роль, тому спектр джерел, присвячених цій проблемі, надзвичайно широкий. Так, М. О. Носоченко присвятила своє дисертаційне дослідження темі досконалості, аналізуючи його культурологічний аспект та виділила три основних теоретичних підходи для аналізу досконалості. Перший підхід аналізує досконалість як поняття зі сфери естетики і пропонує розглядати досконалість у зв'язку із проблемою форми, тобто поняття досконалості наближається до поняття краси, а в окремо взятих випадках є тотожним. Так, М. О. Носоченко підкреслює, що на теренах пострадянського простору філософія схиляється саме до цього підходу [5, 6]. Досконалість також може розумітися як онтологічне поняття, а саме як атрибут Абсолюту, як особлива форма реальності. Таким підходом виділяється антична філософія Платона та російська релігійна філософія. Авторкою виділяється культурологічний підхід, який аналізує досконалість у якості проекту діяльності індивіду, відповідно прагнення досконалості розуміється як глибинна підстава буття людини [5, 7]. Авторка стверджує, що важливою рисою «досконалості» є відсутність афектації, що усі «пазли досконалості» перебувають у повній рівновазі, воно не є надмірним, немає недоліків та усі його частини співіснують, утворюючи нерозривну єдність [5, 18].

Сучасну філософію проблема досконалості також не оминула стороною, так польський філософ В. Татаркевич стверджує, що «досконалисть» використовується у багатьох областях пізнання і відповідно має різне значення. Власне і точне значення досконалисть має в математиці, де є назвою деяких чисел, назвою, що виражає їх незвичайність; у фізиці та хімії поняття досконалості також має особливе значення; воно позначає модель, що служить для опису тіл, хоча в дійсності і немає таких тіл, які б йому повністю відповідали. Воно є допоміжною поняттєвою конструкцією. Іноді це поняття використовується відповідно до його етимології (досконалий = закінчений) і первинного значення. Абсолютно те, в чому відсутні будь-які недоліки: так це поняття використовується в онтології (досконале буття), а також в етиці (досконале життя, досконалий характер), як і в медицині (досконале абсолютне здоров'я). У цих областях сенс поняття коливається: воно розуміється або як ідеальна модель, міра, або як дійсне наближення до моделі [7, 357].

Досконалим називається також те, що повністю відповідає своїй меті. Так, досконалисть розуміється в біології (хтось володіє досконалим зором), а також у техніці (годинник, який показує точний час). В даному випадку виникає та ж сама двоїстість, проте досконалисть розуміється переважно як реальне наближення, а не як фіктивна модель. Також досконалим може бути те, що повністю виконує свої функції (у цьому сенсі говорять про чудового інженера або столяра в соціальному плані). У подібному сенсі це поняття використовується в художній критиці, коли йде мова про досконалисть техніки у живописі або досконалий портретній схожості. І тут знову сенс поняття коливається – або як ідеальна його модель, або як близька до нього реалізація. В естетиці і загальній теорії мистецтва досконалисть приписується тому, що є цілком гармонійним, що побудовано за єдиним принципом. У цьому сенсі йдеться про досконалисть Парфенона або «Одіссеї». Подібні способи розуміння досконалості різняться між собою, однак вони мають багато спільного і коливаються між ідеалом і наближенням до нього [7, 358].

У повсякденному житті досконалим називають те, що є просто дуже хорошим, так, наприклад, говорять «чудово розважилися», «пречудово відпочили»; досконалим також називають те, що є найвищим у своєму роді (хоча б це було і щось погане, як, наприклад, «досконали негідники» у Франсуа де Ларошфуко). Так воно розумілося в теології: Декарт і Лейбніц називали Бога досконалим, маючи на увазі щось інше, ніж модель, ніж те, що не має ніяких недоліків, що відповідає своїй меті, тут *«perfectum»* (лат. *ідеальний, досконалий*) змішується з *«excellens»* (лат. *переважаючий, чудовий*). Досконалисть розуміється також як

те, що є найкращим, як те, краще чого не може бути, що виконує свої функції, що є гармонійним [7, 359]. Підбиваючи підсумки В. Татаркевич зауважує, що існує одне слово, але багато визначень досконалості.

Не останню роль «досконалисть» відіграє у психології, де вона займає особливу нішу під назвою перфекціонізм. Практикуючий психотерапевт О. Л. Сулова вважає, що перфекціонізм має лише один плюс, він змушує людину вчитися, працювати, тренуватися через силу, тобто займатися саморозвитком. На її думку більшість видатних спортсменів, артистів, вчених володіють цією якістю, і саме вона дозволила їм досягти успіхів у своїй діяльності [3].

Важливо зазначити, що перфекціонізм зрідка зачіпає всі сфери діяльності людини, зазвичай їм буває охоплена тільки одна сторона життя. Людина, «палаюча» на роботі, може проявляти абсолютну байдужість до безладу у квартирі. І навпаки, мати сімейства, присвячуючи себе щоденному прибиранню, кулінарії та перевірці домашнього завдання дітей, байдуже ставитиметься до обов'язків на робочому місці. Класичним представником перфекціонізму є Стів Джобс, мільярдер і засновник компанії Apple, який не приділяв уваги зовнішньому вигляду, майже десять років жив у квартирі без меблів ті ігнорував власних дітей. При цьому будь-яка найдрібніша деталь комп'ютера, не вислизала від його уваги, і, якщо треба, він був готовий її переробляти місяцями, навіть зриваючи при цьому всі терміни виходу нової моделі в продаж. У результаті Стів Джобс зумів стати кумиром багатьох молодих людей [3].

О. Л. Сулова пише, що жінки-перфекціоністки ніколи не «зіскакують» з дієт, не пропускають заняття фітнесом, не лінуються щоранку накладати макіяж, що вимагає значних енергетичних затрат, часу та душевних сил. Не всі дієти корисні для організму, а стреси, отримані в результаті прагнення бути краще за всіх, досить швидко доводять до безсоння і нервового виснаження. Погіршує ситуацію не лише одержимість ідеєю зробити все «на відмінно», перфекціоніст непримирений як до власних, так і чужих помилок і недоліків. Він постійно розчаровується в людях, а потім і в житті. Все це в кінцевому підсумку призводить до проблеми в міжособистісних відносинах, до постійного невдоволення собою, а часом і до неврозів [3].

Перфекціоніст твердо переконаний, що успіхи та поразки залежать виключно від нього самого, він відкидає пропозиції допомоги, заперечує роль випадку або впливу інших людей. У випадку фіаско або просто недосягнення бажаного результату таку людину можуть охоплювати панічні атаки, в окремих випадках можлива депресія, втрата інтересу до життя і нервовий зрив. Чи вар-

те прагнення бути досконалістю таких наслідків кожен вирішує для себе, проте психологи переконані: перфекціонізм – душевний розлад, що не приносить ніякої користі ні самому перфекціоністу, ні оточенню. Задоволення від результату роботи немає, так як він не ідеальний, здебільшого й самого результату часто немає – гірка думка про неможливість зробити все найкращим чином заважає почати робити хоч щось. Є тільки нескінченне збудження, яке, швидше за все, йде від низької самооцінки, породженої високою тривогою. Психотерапевт переконує, що техніки розслаблення можуть допомогти позбутися нав'язливої ідеї. Важливо щоб і тут перфекціоніст не «перестарався» дихаючи до запаморочення, гуляючи до упаду [3].

Лінгвістичний аналіз концепту передбачає, в першу чергу, визначення етимології концепту *досконалість/perfección*, що походить від давньогрецького «τέλειος» і визначається як «*доведений до кінця; закінчений; доцільний; не потребує нічого для завершеності; досконалий; те, що чудово доповнює цілісність та добродетель людини; зрій, змужнілий, дорослий; без вад, добірний; остаточний, рішучий; (про Богів) всемогутній; крайній, вищий*» [6]. Відповідно етимологічному словнику української мови під редакцією О. С. Мельничука лексема *досконалість* запозичена з польської мови: польська *doskonały* «прекрасний, ідеальний», як і чеська, словацька *doskonały* «довершений», нижньолужицька *doskonały* «те саме», є префіксальним утворенням від праслов'янського дієслова *konati* «закінчити, виконати», що відповідає українському *конати*; первісне значення «завершений, виконаний, викінчений» [4, 114; 8, 258].

Згодом термін стає більш абстрактним і суперлативним, у зв'язку з чим в сучасній англійській літературі термін *teleosic* перекладається як *completeness* – *закінченість*, але не як *perfection* – *досконалість*. В латинській мові простежується тісний взаємозв'язок поняття *perfectio* з ідеєю закінченості, завершеності. Латинський іменник *perfectio, onis f* утворено від дієслова *perficio, perficis, perfecti, perfectum, perficere* (завершувати, доводити до кінця) [2]. Про це свідчить і наявність таких синонімів як *absolutus, integrē* (цілісний, повний), *plēnus* (повний) і ряду інших. Разом з тим синонімами слова «досконалість» є *excellens* (чудовий), а також зі словами *exquisitus* (вишуканий), *eximius* (винятковий), що дає нам право говорити про появу нових змістів, пов'язаних з цим поняттям [11].

У сучасних європейських мовах також простежується поняття *досконалість* у бік його розширення: в англійському *perfect* – досконалий, *perfection* – досконалість, у іспанській відповідно *perfecto* і *perfección*. Іспанський прикмет-

ник *perfecto* ближче за змістом до таких слів як *excelente* (чудовий, відмінний), *realizado* (представлений, зіграний), *espléndido* (чудовий, розкішний), *estupendo* (великий, чудовий). Марія Молінер визначає *perfección* як 1) *perfeccionamiento* (покращення), 2) *cualidad de perfecto* (ідеальна якість), 3) *cosa perfecta* (ідеальна річ), 4) *cualidad de perfecto* (відмінна якість) [10, 705; 9].

На сучасному етапі концепт *ДОСКОНАЛІСТЬ/PERFECCIÓN* особливо часто і активно реалізується у рекламному дискурсі. Вона володіє властивістю вищої реальності, специфічний зміст, що виявляє себе у речах і перетворює їх на безумовно бажані для людини, принадаючи можливість повноти існування. Старанно засвоївши здобутки вчених у галузі дослідження феномену досконалості, представники рекламного дискурсу апелюють до неусвідомленої метонімії у потенційних покупців: з глянцевої сторінки, Інтернет-мережі та блакитних екранів адресати отримують завуальований меседж: «купи досконалість – стань досконалістю». Зважаючи на те, що у кожній людині є свій індивідуальний тип перфекціонізму, реклама у будь-якому разі влучає в ціль, знаходячи свою жертву.

Так, *досконалість* як властивість предметів в іспанській мові реалізується наступним чином: а) *cómo elegir el tono ideal de lápiz labial* (як обрати **ідеальний** відтінок губної помади) (1); б) *tips para un autobronceado perfecto* (поради як отримати **ідеальну** авто засмагу) (переклад Ю. Ф.) (2); в) *cómo elegir el celular perfecto para mí* (як обрати **ідеальний** мобільний телефон для себе) (переклад Ю. Ф.) (3); г) *encuentra tu coche ideal. Configura tu coche perfecto que buscas por marca, modelo, carrocería, puertas, motor, maletero... Además, tendrás acceso a toda la información técnica y precio de los coches seleccionados y comparar hasta tres coches del mercado* (знайди авто **досконале** для тебе. Встанови налаштування **досконалої** машини для тебе, яку обираєш за маркою, моделлю, кузовом, дверима, двигуном або багажником... Також ти матимеш доступ до технічної інформації та ціни на обрані авто і зможеш порівнювати до трьох машин одночасно) (переклад Ю. Ф.) (4); д) *destinos perfectos para viajar en otoño con Mapa tours* (досконалі напрямки для подорожі восени з Mapa tours) (переклад Ю. Ф.) (5).

В свою чергу в українській мові знаходимо наступні приклади досконалості, описуючи властивості предмети: а) *Італійська досконалість. Новорічний тур 2015 (Короткий огляд Львів – Будапешт – Відень – Флоренція – Рим – Ватикан – Піза – Венеція – Хевіз – Львів)* (9); б) *досягніть досконалості з NIKON D7200 – новою цифровою дзеркальною фотокамерою формату DX, яка допоможе задовольнити всі ваші амбіції* (10); в) *позашляховик Audi Q7: сама досконалість* (11); г) *до-*

сконале авто від Ferrari зробили **ще крацим** (12); д) парфумерія й косметика – шляхи до **досконалості** (13); е) крок перший: шлях до фізичної **досконалості** – правильне харчування (14); є) на шляху до **досконалості**: майстер-клас від Наталії Павлової (15).

Також постає можливість класифікувати **досконалість** як зовнішні та внутрішні якості особи: а) *posiciones sexuales ideales para la mujer* (ідеальні сексуальні пози для жінки) (6); б) *siete frutas para tener una piel perfecta. Aunque hoy en día podemos encontrar toda clase de productos de belleza en el mercado, es bueno conseguir una piel ideal de la manera más natural posible. Uno de los mejores trucos que debes tener en cuenta tiene que ver con la alimentación a base de frutas. Estos productos naturales pueden ayudarte a tener una piel perfecta, ya que contienen muchas vitaminas y propiedades que tu piel necesita. Además, puedes consumir las enteras, en deliciosos batidos llenos de nutrientes, o bien utilizarlas como mascarillas faciales. A continuación, te contamos qué frutas te pueden interesar para lucir una piel limpia, joven y fresca* (7 *фруктів для ідеальної/досконалої шкіри. Незважаючи на те, що сьогодні маємо можливість знайти усі види товарів краси на ринку, добре, що є можливість отримати ідеальну шкіру у більш натуральний спосіб. Одна з найкращих порад, яку ти повинна мати на увазі, стосується харчування на базі фруктів. Ці натуральні продукти допоможуть тобі зберегти досконалу шкіру, тому що містять великі кількості вітамінів та мають властивості, яких потребують твоя шкіра. Крім того, ти маєш змогу використовувати увесь плід: у смачних коктейлях, багатих на корисні речовини або використовувати як маски для обличчя. Далі розповімо, які фрукти тебе можуть зацікавити, щоб сяяти чистою, молодою та свіжою шкірою*) (переклад Ю. Ф.) (7); в) *seis pasos para una piel radiante, suave y perfecta* (шість кроків до сяючої, м'якої та **досконалої** шкіри) (переклад Ю. Ф.) (8).

В українській мові також виділяємо такий аспект: а) *жіноча краса – таємнича формула, шлях до досконалості доступний* (16); б) *пілатес – шлях до досконалості!* (17); в) *сексуальна досконалість: таємниці відомих спокусниць* (18); г) *як створити досконалий образ нареченої!?* (19).

Узагальнюючи, робимо **висновки**, що в українській лінгвокультурі **досконалість** пов'язується із процесом, у якому людина може стати кращою та наблизитись до бажаної досконалості (*шляхи до досконалості, досягнть досконалості, крок перший: шлях до фізичної досконалості*), натомість в іспанському рекламному дискурсі досконалість є речі не тільки, як допоміжні засоби у досягненні мети, але вони можуть покращити життя людини, тобто вони ідеально відповідають своєму призначенню (*siete frutas para tener una piel perfecta, encuentra tu coche ideal*). В іспанській та українській мовах **досконалість** має багатопредметний статус і торкається усіх сфер діяльності людини. Досконалість може бути будь що: увесь світ, жінка або чоловік, витвір мистецтва, природа. Люди говорять про досконалість цілком реальних речей та про досконалість абстракцій (досконале кохання). Мовна особистість усвідомлює у різних лінгвокультурах досконалість специфічно, що робить процес аналізу концепту більш складним, але кожна концептосфера має набір певних ознак, які є спільними для індивідуумів однієї лінгвокультури.

Виявлення контрастивних особливостей вербалізації концепту **ДОСКОНАЛІСТЬ/PERFECCIÓN** та дослідження функціонування лінгвокультурного концепту в художній літературі та кіно, а також аналіз вербальних, невербальних та паравербальних аспектів для створення образу досконалої людини відносимо до **перспектив** майбутніх досліджень.

Література

1. Аристотель. Соч. в четырех томах. – Т. I. – М., 1976. – С. 169.
2. Большой латинско-русский он-лайн словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.linguaeterna.com/vocabula/>.
3. Газета «АиФ. Здоровье» № 7. Здоровье 16/02/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aif.ru/health/psychologic/31148>.
4. Етимологічний словник української мови. У семи томах. Том другий Д – К (копці) Мельничук О. С. (головний редактор), Коломієць В. Т., Ткаченко О. Б. Видавництво наукова думка Київ 1985 – 573 с.
5. Носоченко М. А. Совершенство как феномен культуры: дис. канд. филол. наук.: 24.00.01 /Марина Александровна Носоченко. – Барнаул, 2003. – 185 с.
6. Словари и энциклопедии Академик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://translate.academic.ru/τέλειος/el/ru/1>.
7. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. Составление, предисловие и перевод на русский язык с сокращениями «Прогресс», 1981 – 366 с.
8. Глумачний словник сучасної української мови / За ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. – Х. : Прапор, 2002. – 992 с.
9. Фокша Ю. О. Дискурсивне втілення концепту PERFECCIÓN/ДОСКОНАЛІСТЬ у сучасному лінгвокультурному просторі Іспанії та України: Наукові записки. – Випуск 130. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кировоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – С. 324-328.
10. Diccionario de uso del español/ María Moliner. – Madrid: Editorial Gredos, 1988. – 1585 с.
11. Dizionario Latino a cura di Enrico Olivetti [la risorsa elettronica]. – Modalità di accesso: <http://www.dizionario-latino.com/dizionario-latino-italiano.php?lemma=PERFICIO100>.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Un sitio de iMujer [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.imujer.com/5368/como-elegir-el-tono-ideal-de-lapiz-labial>.
2. Un sitio de iMujer [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.imujer.com/7500/tips-para-un-autobronceado-perfecto>.
3. Teens – Propiedad de Inventarte.net [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.teens.com.pe/2009/06/22/como-elegir-el-celular-perfecto-para-mi>.
4. Autocity. La mejor página de motor [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.autocity.com/coche-ideal/>.
5. Enredando. Diario de turismo joven [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.enredando.info/destinos-perfectos-para-viajar-en-otono-con-mapa-tours/>.
6. iMujer Pareja [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.imujer.com/5720/posiciones-sexuales-ideales-para-la-mujer>.
7. iMujer Belleza [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.imujer.com/8055/7-frutas-para-tener-una-piel-perfecta>.
8. iMujer Belleza [El recurso electrónico]. – Modo del acceso: <http://www.imujer.com/7720/6-pasos-para-una-piel-radiante>.
9. Туристична агенція Мандри-Подорожі <http://www.maptour.com.ua/italijs-ka-doskonalist-novorichna.html>.
10. Офіційний сайт Nikon [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nikon.ua/uk_UA/press_room/press_presentation.page?ID=templatedata%5Cuk_UA%5Cnews_article%5Cdata%5CBV-PR-WWA1503-D7200.
11. АВТО палац – автомобільні новини, статті, концепти, поради [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://autopalace.com.ua/news/pozashlyahovyk-audi-q7-sama-doskonalist/>.
12. Bilshe.com – незалежне інформаційно-розважальне видання, український медіа-таблоїд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bilshe.com/auto/17476doskonale-avto-vid-ferrari-zrobili-sze-kraszim.html>.
13. Жіночий Інтернет-портал «Здоров'я» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wumdieta.ru/parfum-kosmetik/shlyahi-do-doskonalosti_3601.html.
14. Моя газета плюс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyagazeta.com/news/a-6696.htm>.
15. Топ Косметікс Україна. Альянс компаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://topcosmetics.ua/ukr/news/company-news/training-of-natalia-pavlova-in-kiev-21-january.html>.
16. Ответики – портал для мам [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://otvetiki.com/index.php/devoch/7887-zhinocha-krasa-tayemnicha-formula-j-shlyah-do-doskonalosti-dostupnij.html>.
17. Топ дієт. Поради для жінок [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.topsdiet.ru/upr-dly-pohud/pilates-shlyah-do-doskonalosti_1955.html.
18. Афродіта – центр жіночої досконалості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://centerafrodita.com.ua/trainings/seksualna_doskonalist.
19. Весільний салон Актуаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aktual.kiev.ua/jak-stvoriti-doskonalij-obraz-narechenoi/>.

УДК 811.232; 821.111

Фоменко Е. Г.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ПИСАТЕЛЯ

Статья разрабатывает методологию трехуровневого анализа индивидуально-авторской концепции писателя: 1) отбор национальных констант культуры как базовых для концепции писателя; 2) их трансформация в матрице соприкосновения, 3) интерпретация вербализации трансформированных писателем констант культуры в художественном дискурсе эпохи.

Ключевые слова: синергетика художественного дискурса, система текста, индивидуально-авторская концепция, константа культуры, матрица соприкосновения.

Фоменко О. Г. Методологія дослідження індивідуально-авторської концепції письменника. – Стаття.

У статті пропонується методологія тривірневого аналізу індивідуально-авторської концепції письменника: 1) відбір національних констант культури як базових для концепції письменника; 2) їх трансформація в матриці зіткнення; 3) інтерпретація вербалізації трансформованих письменником констант культури в художньому дискурсі епохи.

Ключові слова: синергетика художнього дискурсу, система тексту, індивідуально-авторська концепція, константа культури, вербалізація, матриця зіткнення.

Fomenko E. G. Research methodology of the writer's individual-authorial conception. – Article.

The article proposes research methodology to study a three-level individual-authorial conception of the writer: 1) the choice of national constants of culture as basic for the given writer's conception; 2) their transformations within the verbalized matrix of togetherness; 3) interpretation of the transformed culture constants within the fictional discourse of the epoch.

Key words: synergetics of fictional discourse, textual system, individual-authorial conception, culture constant, verbalization, matrix of togetherness.

А. Тарковский писал, что «самое трудное для человека, работающего в искусстве, – создать для себя собственную концепцию, не боясь ее рамок, даже самых жестких, и ей следовать» [3]. Проблема индивидуально-авторской концепции писателя как живой среды в художественном дискурсе эпохи является новой для лингвистической теории художественного текста. Новым является представление индивидуально-авторской концепции писателя как внутренней жизни художественного языка в вариативности дискурсивного поля сознания. Индивидуально-авторские концепции писателей участвуют в самоорганизации художественного дискурса, проявляя коллективную энергию целостного художественного переживания. Хаос и порядок, следование литературно-художественным нормам и отклонение от них, сквозной интерпретационный канал, открытость художественных текстов для художественного дискурса определяют многомерную природу индивидуально-авторской концепции, которую еще предстоит изучить.

Актуальность поставленной проблемы состоит в необходимости развития синергетики художественного дискурса, что позволит вывести моделируемые системы художественного текста в динамичную среду, где сближающиеся индивидуально-авторские концепции осваивают языковые константы национальных культур. Открытие первичности языка в художественном тексте XX века знаменует собой сдвиг коллективной ментальности в синергетическом сопряжении с личностной духовностью писателя, обогащая художественный дискурс одновременностью коллективного и индивидуально-авторского в художественном переживании. По-прежнему актуально тонкое

замечание Ю.М. Лотмана: «Всякий индивидуальный факт, всякое «чуть-чуть» в художественном тексте – результат осложнения основной структуры добавочными» [1, 24]. Ему созвучны мысли Е.Н. Князевой о том, что любая система стремится к синхронизации темпов эволюции, гармонии темпомира, поэтому хаос поддерживает единство, синхронизуя эволюцию подсистем внутри сложной системы [4]. Поднимается проблема самоподобия языкотворчества и языко сознания в протяженном художественном дискурсе. Специалист в области синергетики текста И.Ю. Моисеева полагает, что самоподобие (в ее терминологии «самотиражирование») ускоряет рассеивание отклонений в художественном дискурсе благодаря накоплению повторяемой неустойчивости [2].

Цель настоящей статьи – обосновать методологию лингвосинергетического анализа индивидуально-авторской концепции писателя.

По-нашему убеждению, индивидуально-авторская концепция писателя является трехуровневым образованием, фазами которого являются:

1) *Порядок, который писатель сознательно приводит в хаос.*

Элементами порядка служат актуальные для эпохи константы культуры, которыми сближаются писатели-современники и которые сохраняют статус порядка в интерпретационном канале триады писатель-текст-читатель. Единообразие индивидуально-авторской концепции поддерживается отобранными ею константами культуры, маркирующими антропоцентрическое пространство творческой личности. В средневековой терминологии константы культуры называли универсалиями. Отбор констант культуры происходит

матрично. Матричність зберігається на всіх трьох рівнях індивідуально-авторської концепції.

Індивідуально-авторська концепція освоюється в матриці універсалій ДЕЙСТВИЯ, НЕ ДЕЙСТВИЯ, ЄДИНЕННЯ, НЕ ЄДИНЕННЯ, взаємодія яких направляється аттрактором СОПРИКОСНОВЕННЯ. Універсалії в матриці постійні по значенню, але змінювані по вмісту. В еволюційній змінюваності індивідуально-авторських концепцій головну роль грає заданий писателем вектор всередині універсальної матриці, яким порядок приводиться в хаос за рахунок імплікації однієї з чотирьох протилежних сторін.

Опора на матрицю і константи культури являється необхідною в художественних текстах, моделюючих первинність мови. В умовах віддаленої ієрархії повествовальних категорій, звільняючих художественний дискурс для первинності мови, або активного дієвості внутрішнього людини, введення в індивідуально-авторську концепцію констант культури відновлює інтерпретаційну стійкість, перервану згорнутою повествовальною. Традиційна повествовальноість пропускається тріадою автор-текст-читач через інтерпретаційний канал, скріплюючим стержнем якого є константи культури, змінювані, з заданою імплікацією однієї сторони матриці, по універсаліям для формування асоціативних мереж в формі гномонних або ризоморфних самоподібних образів. Іншими словами, управляючим параметром входження в хаос являється не повествовальна ієрархія, як в традиційній повествовальній суперструктурі, а імплікація однієї з чотирьох сторін матриці.

Покажемо на прикладі. В першому тексті збірки Дж. Джойса «Дублінці» вербалізуються НАДЕЖДА (*There was no hope for him this time* [5, 7]), СМЕРТЬ (*If he was dead <...> to look upon its deadly work* [5, 7]), СТРАХ (*It filled me with fear* [5, 7]) і СЛОВО (*his words idle <...> the word paralysis <...> the word gnomon <...> the word simony* [5, 7]). НАДЕЖДА і СТРАХ є антонімами, а антонімом СЛОВО стає МОЛЧАННЯ, передане багаточисельно в розрядці після коми. ДЕЙСТВИЄ СМЕРТІ, НЕ-ДЕЙСТВИЄ НАДЕЖДИ і НЕ-ЄДИНЕННЯ МОЛЧАННЯМ СМЕРТІ вказують на імплікацію ЄДИНЕННЯ. Гномонність матриці підкріплюється вербалізацією гномона, самоподібної структури з імплікованою стороною. Повтори лексеми word вказують на вектор СОПРИКОСНОВЕННЯ внутрішнім словом в дихотоміях ЖИЗНІ-СМЕРТІ, НАДЕЖДИ-СТРАХА, СЛОВА-МОЛЧАННЯ.

2) Хаос НЕЧТО ПОДОБНОГО, в якому письменник може доходити до трансформаційного радикалізму.

Обрані константи культури соприкасаються НЕЧТО ПОДОБНЫМ в нових конфігураціях, стираючих межі для відновлення гармонії в матриці СОПРИКОСНОВЕННЯ. Відхилення наповнюють і ущільнюють константи культури новим змістом, який увійде в мистецтво епохи. Великий письменник, новатор моделі художественного тексту, залучає в живу середу хаосу сучасних йому письменників, щоб вони включилися в хаос НЕЧТО ПОДОБНОГО, тим самим зведе відхилення в статус лінгво-типологічної норми. Таке вплив мали індивідуально-авторські концепції Дж. Джойса, М. Пруста, А. Белого, Т. Манна на художественний дискурс як свого мови і культури, так і сучасності. У Дж. Джойса на входження в хаос і знаходження в ньому вказує лексема *something: but there was something queer . . . there was something uncanny about him* [5, 7]; *But Maria said she had brought something special for papa and mamma, something they would be sure to like* [5, 115].

В першому тексті «Дублінці» Дж. Джойс вербалізує псевдо-ЄДИНЕННЯ за допомогою лексеми *chalice*: в час служби розбивається потир, що погіршує стан здоров'я священника, який переживає удари, приводячі до смерті. В гроб похованому священнику кладуть цілий потир, але руки померлого його не приймають – потир лежить в гробу, але ЄДИНЕННЯ немає (*an idle chalice on his breast* [5, 17]). Як дитина вважав порожніми слова священника про швидку смерть (*I had thought his words idle* [5, 7]), так і вільно лежачий потир (*his large hands loosely retaining a chalice* [5, 13]) не дає ЄДИНЕННЯ. Однак ЄДИНЕННЯ уявляється в сні дитини, коли померлий священник приходить до нього, непосвященному дитині, для ісповіді (*It murmured and I understood that it desired to confess something* [5, 9]). Дж. Джойс створює ЄДИНЕННЯ вербалізацією потира, який ніби повісився в просторі, не виконуючи функцію СОПРИКОСНОВЕННЯ СЛОВОМ. В тексті «Аравія» поетически настроєний підліток єдинить себе з потиром як бременем, яке він повинен пронести без страху, з надією крізь життя: *I bore my chalice through the throng of foes* [5, 31].

3) *Рождение нового порядка из хаоса путем выброса индивидуально-авторских отклонений от литературно-художественных норм в художественный дискурс современности*

В інтерпретаційному каналі константи культури продовжують виконувати функцію смисло-вих скріп, проєцирують в художественний дискурс індивідуально-авторські трансформації, де зливаються колективне і індивідуально-авторське початок. Індивідуально-авторська концепція письменника серійністю і циклічністю

приводит нестабильность собственных отклонений к порядку, тем самым отводя их от порога, за которым система текста теряет устойчивость. Атрактор СОПРИКОСНОВЕНИЯ в интерпретационном канале гармонизирует матрицу восстановлением имплицитной стороны. В переходы из одного ассоциативного ряда в другой одной и той же вербализации включаются силы притяжения, организующие ассоциативные кластеры, пучки смыслов, кластеризации трансформированных смыслов констант культуры.

Мы убеждены, что хаос, изменяющий параметры порядка эпохи, важен для непрерывности искусства. Каждая эпоха обнаруживает трансформации констант культуры. Ведомые эпохальной целью, творческие личности конструируют параметры порядка из эмерджентных структур, возникающих на хаотической основе. Очевидно, коллективное начало влияет на индивидуально-авторскую неустойчивость и интенсификацию индивидуально-авторских элементов хаоса.

Проиллюстрируем сказанное, разобрав трехуровневую индивидуально-авторскую концепцию в тексте короткого рассказа Дж. Джойса «Встреча» [5, 18–28].

Уровень первый. ИГРА вводится в текст как константа культуры в разграничении ДЕЙСТВИЯ игры в индейцев (*arranged Indian battles* [5, 18]), ДЕЙСТВИЯ чтения развлекательной юношеской литературы (*The adventures related in the literature of the Wild West* [5, 18]), НЕ-ДЕЙСТВИЯ обыденного школьного порядка (*weariness of school* [5, 20]) и НЕ-ЕДИНЕНИЯ игрой-драматизацией (*Joe Dillon's war dance of victory* [5, 18]).

ИГРА вербализуется глаголом *play*, который входит в синонимический ряд с доминантой АСТ: *But he played too fiercely for us who were younger and more timid* [5, 18]. ДЕЙСТВИЕ детской игры разыгрывает напечатанное в юношеских журналах. Например, упомянутая Дж. Джойсом серия *The Halfpenny Marvel* выпускалась с 1893 года. «Вождь апачей», чтение которого вызвало негодование учителя, было напечатано в этой серии, специализировавшейся на приключениях и порицавшейся за агрессивный патриотизм. ИГРА в индейцы вовлекает в сферу своего действия ВОЙНУ и МИР (*Dillon's war dance of victory / the peaceful odour of Mrs. Dillon* [5, 18]), ПРИКЛЮЧЕНИЕ (*The adventures related in the literature of the Wild West* [5, 18]) и БЕГСТВО (*for the escape which those chronicles of disorder alone seemed to offer me* [5, 19]).

Дж. Джойс включает такие вербализации констант культуры: ИГРА после школы – разыгрывание рассказов об индейцах; ИГРА-ПРИКЛЮЧЕНИЕ – прогул школы (*I wanted real adventures to happen to myself* [5, 20]); ИГРА-БЕГСТВО-РЕАЛЬНОЕ ПРИКЛЮЧЕНИЕ в свободе выбора

прогула школы (*But real adventures, I reflected, do not happen to people who remain at home: they must be sought abroad* [5, 20]). ЕДИНЕНИЕ ДОМОМ отделяется от ПРИКЛЮЧЕНИЯ-БЕГСТВА в самом начале: индейские игры на улице и спокойствие дома, игра вне дома и приключение вне дома и школы. Константы культуры ИГРА, БЕГСТВО, ПРИКЛЮЧЕНИЕ вводят в интерпретационный канал данного текста. Например, БЕГСТВО в эпоху Дж. Джойса связано с отъездом, с покинутым домом, добровольной ссылкой. Сам Дж. Джойс навсегда покидает Ирландию, совершая поступок ДЕЙСТВИЯ НЕ-ЕДИНЕНИЯ для ЕДИНЕНИЯ ДЕЙСТВИЕМ ПИСЬМА.

Второй уровень. На втором уровне создается живая среда ДЕЙСТВИЯ ЕДИНЕНИЯ ИГРОЙ-ПРИКЛЮЧЕНИЕМ в хаосе *doors of escape* [5, 19], БЕГСТВА в РЕАЛЬНОЕ ПРИКЛЮЧЕНИЕ, которое уже НЕ-ИГРА. Мальчики воспроизводят привычное ДЕЙСТВИЕ ИГРЫ (приключение в школьное время) в условиях ДЕЙСТВИЯ НЕ-ИГРЫ (нарушители дисциплины натываются на нарушителя этических норм). НЕ-ИГРА варьируема, непредсказуема. Планируя НЕ-ИГРУ, не книжное приключение, мальчик втискивает себя в каноны привычной игры. Он хочет порядка, которого не находит в рассказах о далеких индейцах («*chronicles of disorder*»), но с сохранением напряжения ИГРЫ. Трансформация ИГРЫ в НЕ-ИГРУ происходит в исследовании ритма родного города. Копируя игру (преследование, погоня) вне привычного игрового времени и пространства (днем, на другом берегу реки), мальчики испытывают разочарование. Трафаретная осада расстраивается из-за недостачи игроков; даже преследуемой кошке удается скрыться. НЕ-ИГРА («*real adventure*») становится НЕ-КОПИЕЙ обыденного порядка.

ИГРА-БЕГСТВО-РЕАЛЬНОЕ ПРИКЛЮЧЕНИЕ трансформируется в СТОЛКНОВЕНИЕ, несмотря на радость ожидания, конспирацию с учебниками, удовольствие от созерцания листвы и набеленных туфель. Вербализацией, перебрасывающей мостик от ИГРЫ в НЕ-ИГРУ, является «рогатка» («*catapult*»).

Отрезвляющее ДЕЙСТВИЕ НЕ-ЕДИНЕНИЯ (патология неизвестного прохожего) противопоставляется РЫЦАРСКОМУ ИДЕАЛУ ЕДИНЕНИЯ. На реальном «поле битвы», глядя в глаза противнику тогда, когда попирает этической нормы становится нетерпимым, мальчик «схватывается» с пороком, и это НЕ-ИГРА, а БИТВА за красоту против сил зла. Боль оказывается такой пронзительной, что рассказчик, не попирая противника, выходит из НЕ-ДЕЙСТВИЯ НЕ-ИГРЫ, вернувшись к знакомому и понятному ДЕЙСТВИЮ ИГРЫ.

Третий уровень. Рождение нового порядка из хаоса БЕГСТВА в НЕ-ИГРУ возникает через

константу культуры ВЕРА, сквозную для всего Дж. Джойса, которая во «Встрече» осваивается как ВЕРА в ВЕЧНОЕ И ПРЕКРАСНОЕ. Вербализации стягиваются к кельтской легенде о Тристане и Изольде: 1) *wild sensations* – намек на неудовлетворенность легендарного Тристана; 2) норвежское судно, которым любят мальчики, вполне вписывается в ту же легенду о Тристане и Изольде, где участвуют норвежские купцы; 3) определение девочек как «неистово красивых» (*fierce and beautiful*) соответствует традиционному представлению об Изольде как натуре яростной и целеустремленной; 4) под словами незнакомца *nice white hands, her beautiful soft hair* скрываются, очевидно, Изольда Белорукая и Изольда Белокурая; 5) упоминаемый прохожим В. Скотт в 1804 году издал английскую поэму «Сэр Тристрем» с обширным критическим аппаратом. Важно отметить, что легенда о Тристане и Изольде станет одним из базовых для «Поминок по Финнегану» Дж. Джойса.

К легенде и рыцарству имеют отношение импликации заголовка «Встреча» как турнира (через аллюзию к романам В. Скотта), любовного свидания (дама сердца), манеры поведения (доблесть) и схватки (борьба). С другой стороны, в обратной проекции ключевых слов в заголовок выделяются ГАРМОНИЯ (рыцарский идеал), СВОБОДА и БОРЬБА.

Индивидуально-авторская концепция Дж. Джойса осваивает данным текстом следующее: АГРЕССИВНОЕ (*encounter = aggression*) ВТОРЖЕНИЕ (*encounter = invasion*) бездуховной аморальности (ПАРАЛИЧ) ведет к СХВАТКЕ, СТОЛКНОВЕНИЮ (*encounter = clash, combat*) за

ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ЧУВСТВО ЧЕСТИ И СЛАВЫ, и этот отпор (*arrangement = compromise*) есть дело (*encounter = engagement*) жизни свободной личности.

Отклонениями на этом уровне, которые подхватываются англоязычным художественным дискурсом, являются приращения смыслов СЛОВА в ассоциативной кластеризации, которая замыкает СОПРИКОСНОВЕНИЕ в универсальной матрице ДЕЙСТВИЯ, НЕ-ДЕЙСТВИЯ, ЕДИНЕНИЯ и НЕ-ЕДИНЕНИЯ. ЕДИНЕНИЕ для Дж. Джойса состоит в открытости его художественных текстов художественному дискурсу современности для СОПРИКОСНОВЕНИЯ во всех гранях, на которые способно художественное СЛОВО.

Подытожим сказанное. В эпоху Дж. Джойса индивидуально-авторские концепции изменяются коренным образом, потому что художественный дискурс становится для них пространством первичности языка. Стремясь к равновесию, система художественного текста со свернутой повествовательностью, то есть уменьшенным весом повествовательности, оказывается в фазовом переходе – коллективном самоусложнении системы текста в синергетическом напряжении художественного дискурса, вплоть до критического порога, разрушающего старую модель для возникновения и развития новой.

Сравнение индивидуально-авторских концепций англоязычных писателей-современников на каждом уровне освоения индивидуально-авторской концепции откроет новые горизонты для изучения самоподобия и самоорганизации художественного дискурса.

Литература

1. Лотман Ю.М. Об искусстве / Ю.М. Лотман. – СПб. : Искусство, 1998. – 704 с.
2. Моисеева И.Ю. Синергетическая модель текстообразования : автореферат дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / И.Ю. Моисеева. – Челябинск, 2007. – 38 с.
3. Тарковский А. Запечатленное время / А. Тарковский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://tarkovsky.su/texty/tarkovsky/statia.1967.1.html>.
4. Knyazeva N. The riddle of a human being: A human singularity of co-evolutionary processes / N. Knyazeva // *Cosmos and History : The Journal of Natural and Social Philosophy*. – 2008. – № 4 (1–2). – P. 244+. – [Electronic resource]. – Access : www.questia.com/read/1G1-192259933/the-riddle-of-a-human-being-a-human-singularity-of.
5. Joyce J. *Dubliners* / J. Joyce. – L. : Penguin, 1996. – 256 p.

УДК 811.161.1'373.23

Ходоренко А. В.

ОБЩИЕ ВОПРОСЫ ТИПОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ НОМИНАЦИИ ГРУПП ЛИЦ

В статье в общем виде рассматриваются проблемы типологического описания номинаций групп лиц (далее НГЛ). Приводятся различные примеры наименований групп лиц, занимающихся коммерческой, политической, творческой деятельностью, которые иллюстрируют типологию НГЛ. Сделаны некоторые выводы о перспективах исследований НГЛ.

Ключевые слова: денотат, сигнификат, номинация, типология.

Ходоренко Г. В. Загальні питання типологічного вивчення номінацій груп осіб. – Стаття.

У статті в загальному вигляді розглядаються проблеми типологічного вивчення найменувань груп осіб (НГО). Наведено ряд прикладів найменувань груп осіб, що займаються комерційною, політичною, творчою діяльністю, що ілюструють типи НГО. Надаються перспективи досліджень.

Ключові слова: денотат, сигнифікат, номінація, типологія.

Khodorenko A. V. General issues of nominative units typology. – Article.

The problem considered in this article has to do with the development to typological description of nominations of people groups. Language material consists of adverse group of people, creative, professional groups, the Internet's groups, organizations, political parties etc.

Key words: denotat, significat, nomination, typology.

Проблема, которая в общем виде ставится в данной статье, – разработка типологического описания номинаций групп лиц (далее НГЛ). Материалом исследования являются наименования разнообразных групп людей, творческих, профессиональных коллективов, интернетовских групп, организаций, партий, номинации групп КВН *Славянские пистоны, Веселые ребята, Психиндустрия, Синдикат*, номинации детских творческих коллективов *Земляничная поляна, Жаворонушки, Мечта, Фарт*, номинации рок-групп *Аврора, А-студио, Торнадо, Декабрь, Дельфин, Дельта, Шаги командора, Шиншиллы, Шмели*, номинации коммерческих организаций *Блиц-информ, Билайн, Нинель*, номинации политических организаций *Удар, Свобода, Яблоко* и др.)

Теоретической базой настоящего исследования послужили отечественные и зарубежные работы, рассматривающие лингвостилистические, прагматические, семантико-лексические и др. аспекты функционирования языковых единиц [1; 8]. Актуальность и новизна исследования обуславливаются неразработанностью проблемы, необходимостью дополнительных исследований в области антропонимики, отсутствием комплексного описания наименований *групп* людей, а также отсутствием типологии НГЛ. В цели и задачи входит охарактеризовать основные типы и типологию НГЛ.

Известно, что в языкознании понятия «тип» и «типология» употребляются в различных значениях. Термин «тип», или «языковой тип», используется для обозначения «совокупности обобщенных особенностей групп языков в целом» [3, 9], а термин «типология – для обозначения «сравнительного изучения структурных и функциональных свойств языков независимо от характера генетических отношений между ними» [3, 512].

Под термином «тип» мы, вслед за В. Г. Гаком, понимаем «модель (образец), которому соответствует определенная группа различных явлений» а под термином «типология» – «выявление и упорядочение различных типов существования объекта» [3, 230].

«Типология как метод познания, применяемый в разных науках, стремится познать внутреннюю организацию или упорядоченность множества объектов» должна содержать информацию о его типологических свойствах, то есть можно говорить о том, что типологическая классификация представляет собой не чистую таксономию, но «лингвистическое построение, обладающее определенной объяснительной силой» [6]. А. Г. Анисимова в своей диссертационной работе, посвященной разработке типологии терминов англоязычного искусствоведения, определила основные методологические принципы проведения типологического исследования, которые позволяют, по мнению данного автора, отделить сопоставительное и сравнительно-типологическое изучение объектов, обладающих системной организацией, от описательного и нормативно-прескриптивного [6, 20].

Наиболее важными из перечисленных принципов, на наш взгляд, являются: 1) принцип системности объекта (сопоставлению подвергаются только системы объектов как целостные образования и сами объекты как члены системы); 2) принцип комплексности (установление отношений систем должно быть многоаспектным, комплексным, то есть проведенным на разных уровнях – лексическом, семантическом, грамматическом); 3) принцип сопоставительной системности (определение системы сходств и различий на всех исследуемых уровнях); 4) принцип классификационности (системность сходств и различий должна

быть показана их классификацией); 5) принцип параметризации (выбор параметров, положенных в основу сравнения в каждом конкретном случае зависит от задач и материала исследования); 6) принцип совмещения качественных и количественных методик (виды соотношений изучаемых параметров систем объектов должны быть подвергнуты не только качественному, сугубо лингвистическому, но и количественному анализу) [6, 19-20]. Принцип системности гласит, что сопоставлению могут подвергаться только системы объектов как целостные образования и отдельные объекты как члены данных систем [6]. Любое слово как основная единица языка, так же, как НГЛ, в частности, в парадигматическом плане связано разнообразными отношениями с другими словами. А. А. Уфимцева выделяет следующие три разновидности таких парадигматических отношений: 1) отношения включения; 2) отношения пересечения; 3) отношения равенства неравенства. При этом отмечается также, что отношения включения наблюдаются в гиперо-гипонимических и родовидовых группировках слов, таких как лексико-семантические группы, парадигмы и т. д.; отношения пересечения имеют место при морфологической и семантической деривации слов и их значений; а отношения равенства неравенства, в свою очередь, обуславливают объединение лексических единиц в синонимические, антонимические группировки и лексико-грамматические разряды слов (цит. по: [6]).

Номинативные группы предметно-понятийной сотнесенности номинаций групп лиц формируются в связях и зависимостях отношений в ряду «денотат – сигнификат».

Ядро лексического значения каждой НГЛ как единицы языка составляют два взаимосвязанных компонента: денотативное и сигнификативное значение. Денотативное значение НГЛ обуславливает способность соотноситься в речевом акте с соответствующим объектом действительности. Сигнификативный компонент значения связан с формированием понятия об этом объекте действительности, отвлеченного от самого этого объекта, что определяет возможность НГЛ не только называть какой-либо предмет или явление, но и обозначать целый класс соответствующих предметов или явлений.

Помимо денотата и сигнификата, составляющих ядро лексического значения, в его состав также входит коннотат, такой компонент значения, который представляет собой совокупность стилистических и эмоционально-экспрессивных дополнений к основному значению слова.

Таким образом, в отличие от знаков первичного означивания, для номинативных единиц, получивших вторичное означивание в языке и речи, первостепенной является не номинативная,

а коммуникативная функция и коммуникативное значение знака.

В современной лингвистике в работах таких ученых как Н. Д. Арутюнова, А. А. Уфимцева разработана теория типов коммуникативного значения. В основе этой теории лежит положение о том, что «семантическое содержание слова формируется под влиянием его роли в сообщении», а также то, что «определяющими для лексики являются наиболее противопоставленные друг другу функции указания на предмет сообщения и выражения сообщаемого» [6]. То есть, выделены два функциональных типа значения слова: идентифицирующее и предикатное в соответствии с функциями идентификации и предикации. Свойством монофункциональности, то есть способностью выполнять в высказывании только одну из этих функций: либо идентифицирующую, либо предикатную, обладают собственные и дейктические имена, а также нереперентные слова - глаголы и прилагательные [2, 329]. Собственные и дейктические имена обладают только денотативным значением, поэтому их назначение – назвать какой-либо предмет действительности, «позволить адресату речи выбрать нужную вещь из поля его восприятия» [2, 327]. НГЛ является полифункциональным знаком в отличие от остальных имен собственных. Примеры НГЛ *Играй, гармонь*, НГЛ *Гуляй, Душа* демонстрируют предикативное значение наряду с идентифицирующим значением, поскольку называют и выделяют (то есть идентифицируют) коллектив, группу лиц из других объединений.

Значение предикатов носит сигнификативный характер и может иногда содержать в качестве дополнительных характеристик субъективные, оценочные и модальные компоненты. Характер значения предикатных лексических единиц обуславливает их назначение, заключающееся в том, чтобы «дать о референте некоторую информацию или выразить к нему свое отношение», то есть чтобы «обозначить или обозвать» [2, 344].

В отличие от монофункциональных слов, нарицательные существительные обладают полной семантической структурой, складывающейся из определенного конкретного содержания (денотата) и некоторого понятия (сигнификата), что позволяет таким именам занимать в высказывании и позицию субъекта, и позицию предиката не только называть, но и обозначать.

В зависимости от характера значения и функциональных особенностей в лексике выделяются семиологические классы слов, не совпадающие по своему объему и содержанию ни с лексико-грамматическими классами слов, ни с лексико-семантическими разрядами слов, ни с другими, чисто лексическими, группировками слов [8, 98]; 1) характеризующие (имена нарицательные НГЛ *Русь*);

2) индивидуализирующие (имена собственные НГЛ *Тимур*); 3) количественные (имена числительные НГЛ «*Театральное отделение лица искусств № 133*»); 4) действительные (местоимения НГЛ *Я+Ты*) [8, 119].

Нарицательные имена существительные, входящие в состав НГЛ, могут называть предметы, действия и признаки, то есть выделяются: 1) категория «предмет», под которую подпадает естественно все, что имеет субстанциональное бытие, в том числе и человек; и 2) категория «признак», которая имплицитно подразумевает понятие свойства, качества, отношения, состояния и т. п.» [8, 102-103]. Предметным значением НГЛ всегда является группа лиц (предмет обозначения), сигнификативным значением НГЛ является «имплицитное» значение НГЛ. Например, сигнификативным значением НГЛ *Бригантина* может быть свойства и признаки «бригантин». Лексическое значение слова «бригантина» определено как «двухмачто-

вое парусное судно со смешанным парусным вооружением прямыми парусами на передней мачте (фок-мачта) и с косыми на задней (грот-мачта)». НГЛ *Бригантина* имплицитно подразумевает свойства и понятие лексемы. Среди нарицательных имен большой удельный вес имеют «предметные» и «признаковые» имена.

НГЛ демонстрирует отношения «пересечения» «предметных» и «признаковых» имен, называя группу людей и отражая признак с ней связанный. Свообразие данных семантических разновидностей нарицательных существительных также определяется особенностями строения их семантических структур, точнее, соотношением денотативного и сигнификативного (иначе - предметного и понятийного) содержания в рамках конкретного нарицательного имени.

Таким образом, НГЛ является классом, объединяющим разнообразие семантических разновидностей сигнификативного значения номинации.

Литература

1. Апресян А. А. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. / А. А. Апресян. – М. : Издательский центр «Академия», 1974. – 445 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 367 с.
3. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 408 с.
4. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М. : Наука, 1987. – 356 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Наука, 2002. – 519 с.
6. Рындина Н. В. Типология номинаций лица в современном английском языке: автореф. дис. на соискание степени к-та филол. наук. Специальность: 10.02.04 / Н. В. Рындина. – М. : МГУ, 2002. – 25 с.
7. Суперанская А. В. О русских именах / А. В. Суперанская. – Л.: ЛГУ, 1991. – 236 с.
8. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 108-140.

УДК 81-115 : (811.134.2+811.161.2) – 055.2

Чернякова В. А.

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОГО ИСПАНОЯЗЫЧНОГО И УКРАИНОЯЗЫЧНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена исследованию гендерных особенностей женского испаноязычного и украиноязычного политического дискурса. В работе рассматриваются лингвальные и просодические особенности женской публичной речи в испанском и украинском политическом дискурсе. Исследование проведено на материале устных выступлений испанских и украинских женщин-политиков.

Ключевые слова: гендер, политический дискурс.

Чернякова В. А. Гендерні особливості жіночого іспаномовного та україномовного політичного дискурсу. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню гендерних особливостей жіночого іспаномовного та україномовного політичного дискурсу. У роботі розглядаються лінгвальні та просодичні особливості жіночого публічного мовлення. Дослідження проведено на матеріалі усних виступів іспанських і українських жінок-політиків.

Ключові слова: гендер, політичний дискурс.

Chernyakova V. A. The gender features of the female speech in Spanish and Ukrainian political discourse. – Article.

The article deals with the language and prosodic features of the female speech in Spanish and Ukrainian political discourse. The research has been made on a basis of oral performances of Spanish and Ukrainian female politicians.

Key words: gender, political discourse.

В современном публичном дискурсе четко определился особый стиль речевого поведения – стиль женского политического лидерства. Так, цель данного исследования заключается в контрастивном исследовании лингвальных и просодических особенностей современной публичной женской речи в странах Южной Америки, Испании и в Украине. Для достижения поставленной цели решены следующие задачи: 1) рассмотрение гендера как объекта исследования в гуманитарных науках, 2) анализ теоретических подходов к изучению политического дискурса, 3) выявление стилистических, синтаксических и просодических особенностей испанской и украинской женской политической речи. Языковым материалом являются выступления испаноязычных женщин-политиков, а именно первой леди Аргентины Эвы Перон, первой женщины-президента Эквадора Росалии Артеаги, мексиканского политика, кандидата в президенты Хосефины Васкес Мота и испанского политика, действующего мэра Мадрида Анны Ботельи, а также украинских деятелей: бывшего советника президента Анны Герман, депутата Верховной Рады Ирины Фарион и экс-премьер-министра Юлии Тимошенко.

Актуальность исследования обусловлена общенаучным интересом к гендерным особенностям политической речи, женскому политическому дискурсу и к публичным выступлениям женщин-политиков. Первоначально работы в данной области возникли на европейской лингвистике, и первые системные описания мужских и женских особенностей речи и языка были сделаны на базе языков из германской и романской языковых групп. Исследованием гендера занимались такие лингвисты, как А. В. Кирилина, Д. Н. Мальтз, Р. А. Боркер, Л. Дамж, Д. О. Добровольский, М. Р. Кэй, Р. Лакофф,

Дж. Сворм, А. П. Нильсеу, Дж. Куотс, Д. Таннен, Э. Азофра, Х. С. Каняс, А. Б. Рейес и др.

Согласно «Oxford English Dictionary» термин «гендер» обозначает состояние мужского рода или женского рода [18]. В свою очередь, в «Collins English Dictionary» гендер имеет следующие определения: 1) это ряд двух или больше грамматических категорий на которые подразделяются все существительные в соответствии с его полом; 2) любая из категорий рода, такая как женский род, мужской род, средний род или общий; 3) естественное состояние мужского пола, женского или среднего; 4) все представители женского рода [16].

Э. Гидденс полагает, что в отличие от термина «пол» (*sexus*), обозначающего чисто биологические отличия мужчин и женщин, и термина «род» (*genus*), обозначающего грамматическое явление, термин «гендер» (*gender*), не снимая и не отрицая половых различий, делает упор на те социальные особенности, которые возникают у мужчин и женщин в результате их общественной деятельности [3, 20]. Гендерные отношения фиксируются в языке в виде культурно обусловленных стереотипов, накладывая отпечаток на поведение личности (в том числе и речевое), процессы ее языковой социализации [7, 5].

Говоря о гендере и его роли в лингвистике, необходимо упомянуть, что данное понятие тесно сопряжено с понятием гендерной идентичности, конструирующейся на основе социальных гендерных моделей мужчин и женщин, происходящих при их взаимодействии в обществе. Р. Лаккоф, а вслед за ним и И. Гоффман полагают, что гендерный фактор невозможно устранить при ведении любого дискурса. Институционализация и ритуализация составляют основу гендерного дисплея – проявления каждым из индивидов

своей принадлежности к определенному классу пола. Таким образом, И. Гоффман обращает внимание на тот факт, что любому общественному проявлению личности присуща определенная гендерная семиотика. Она может быть хорошо замаскирована, но не скрыта вовсе [12, 242].

Латиноамериканский лингвист Э. Валледерос утверждает, что в разговорной речи понятие *гендер* определяет связь человека с реальностью, а также связь с другими людьми. Именно с действий общества и его привычки делить все на мужское и женское начинается образование понятие гендер [17]. Гендер воздействует на все аспекты речевого поведения индивида, в том числе на осуществляемый им выбор вербальных средств и невербальных элементов общения, а также стратегий и тактик дискурса [4, 98].

Особой разновидностью дискурса является *политический дискурс*, который имеет своей целью завоевание и удержание политической власти. В лингвистической литературе политический дискурс представлен как многоаспектное и многоплановое явление (Е. И. Шейгал, А. Н. Баранов, Т. В. Юдина, В. Г. Костомаров, Н. В. Петлюченко и др.). В. З. Демьянков считает, что *политический дискурс* является сложным объектом исследования, поскольку находится на пересечении разных дисциплин – политологии, социальной психологии, лингвистики и связан с анализом формы, задач и содержания дискурса, употребляемого в определенных («политических») ситуациях [5, 36]. Также политический дискурс рассматривается, как совокупность всех речевых актов, используемых в политических дискуссиях, и правил публичной политики, освященных традицией и проверенных опытом. Общая характеристика политического дискурса помогает определить его особенности и функции [2, 108].

Е. И. Шейгал определяет следующие функции политического дискурса: гармонизация участников политического процесса, акциональная функция, функция интерпретации, контролирующая и регулятивная функции. В задачи политического дискурса входит вживание в общественное сознание определенных представлений. Изучением политического дискурса занимается значительное число украинских и зарубежных ученых. Среди лингвистов изучением украинского политического дискурса занимаются Н. В. Петлюченко, А. И. Башук, А. Литовченко, Л. Е. Бессонова, К. С. Серажим, Л. А. Ставицкая, Г. М. Яворская, И. С. Преображенский, Л. Г. Фишман и др. В свою очередь, исследованием испанского политического дискурса занимались лингвисты: Г. Сантос, Н. Кабезас, Г. Салазар, А. О. Уржумцева, Р. Торрес, И. Вассиаллис де Гиральдино, Ю. С. Волкова.

Основной особенностью современного политического дискурса служит то обстоятельство, что

его равноправными участниками являются как мужчины, так и женщины. При этом существует факт наличия в данной области различий гендерного характера, что дает основание выделить *женский политический дискурс*. Бытует мнение, что женщинам не место в политике и это сугубо мужской вид деятельности. Однако, сегодня существуют женщины, которые добились значительных успехов в политической деятельности.

Женский политический дискурс характеризуется употреблением лексики с семантикой восприятия действительности на уровне чувств и ощущений, что подтверждает распространенный стереотип об их склонности прямо говорить о своих чувствах, не стесняться их. В современной ситуации публичного дискурса женщинам-политикам приходится сочетать и использовать как «мужские», так и «женские» речевые приемы и стратегии. Однако, женщины-политики чаще употребляют эмоционально-оценочную лексику, междометия, слова выражающие сомнение, неуверенность, вероятность, неточность [7, 92]. К общим характеристикам женской также относятся такие понятия, как: эмпатия, подчинение, конформность и сотрудничество [7, 95].

Отдельным элементом женского политического дискурса является *женская публичная речь*. Публичная речь произносится с целью информирования слушателей и оказания на них желаемого влияния. По своему характеру она представляет собой монологическую речь, то есть рассчитанную на пассивное восприятие, не предполагающую ответной реакции [15, 245]. Как отмечает А. Н. Дудецкая, исследовавшая особенности речи немецких женщин политиков, женщины-политики используют широкий диапазон стилистически маркированной лексики – метафоры, эпитеты, лексические повторы, противопоставления. Их активное употребление обусловлено коммуникативной интенцией женщин политиков в экспрессивной форме сообщить читателю/слушателю о внутрисударственных и мировых событиях, более эмоционально охарактеризовать своих политических противников. Речь женщин импульсивна и поэтому характеризуется широким диапазоном, несколько ускоренным темпом и более частым использованием высоких нисходящих тонов [6, 11].

В свою очередь, анализ дискурса американских женщин-политиков, проведенный Н. Е. Ковтуновой, показал, что для него характерным является употребление сложных синтаксических конструкций и вежливых форм в обращении к собеседнику. Женской речи свойственно ассоциативное соскальзывание с темы разговора, а также дополнение констатации факта или какого-либо утверждения примерами из личной жизни [9, 2].

Исследуя языковые особенности женской испанской политической речи, мы выявили, что

испаноязычным женщинам-политикам также свойственна большая концентрация эмоционально-оценочной лексики (*carino – дорогой, mis queridos – мои любимые, estoy encanta – я очарована, con toda mi alma – со всей душой, con el corazón – всем сердцем, сердечно*) (20), частое использование междометий с целью передачи в речи различных чувств и побуждений (*¡Abajo! – Долой!, ¡Arriba! – Вставай!, ¡Basta! – запрет, выражение достаточности чего-либо, ¡Chiz, chiz! – призыв к вниманию, ¡Ojalá! – пожелание осуществить что-либо, ¡Qjo! – призыв к вниманию, к осторожности, ¡Vaya! – побуждение к действию или к его ограничению, удивление, одобрение, восхищение, ¡Viva! – выражение энтузиазма, одобрения*) (19).

Так в публичных выступлениях Хосефины Васкез Мота и Росалии Артеаги присутствуют лексемы, обозначающие различные эмоциональные состояния: как положительные, такие как *no tengo duda – я не сомневаюсь, creo – верю, estoy convencida – я уверена, estoy contenta – я довольна*, так и отрицательные: *dudo que – я сомневаюсь, что, te preocupo – я беспокоюсь, temo que – я боюсь, что* (19) (21). Мы можем отметить, что для латиноамериканских и испанских женщин-политиков характерным является употребление слов, выражающих сомнение, неуверенность, вероятность (*es posible – возможно, es probable – вероятно*) и свойственен оттенок значения должествования, необходимости, передающийся с помощью глаголов *necesitar – нуждаться, deber – быть должным* и грамматической конструкции *tener que – быть обязанным*.

Реплики женщин-политиков Испании и Латинской Америки также богаты эпитетами (*enorme responsabilidad – великая ответственность, el profundo amor – глубочайшая любовь, enorme emoción – огромная эмоция*) (21) и сравнениями. Так, например, Хосефина Васкез Мота в предвыборной речи в Кордобе сравнивает своих избирателей с маленькими детьми, а себя с их матерью (*Niñas y niños, mejor una madre para defender a sus hijos*) (20).

Исследуя испаноязычную женскую политическую речь, необходимо отметить, что ей присуще частое использование риторических фигур с целью выделения особо важной информации, доступного донесения сказанного широкому кругу слушателей, привлечение внимания, установление контакта с аудиторией, появление симпатии, фиксирование сказанного в сознании аудитории [1, 80]. Так, для испаноязычного политического дискурса является характерным использование анафоры, например: *Hace 12 años el PAN me abrió sus puertas, hace 12 años Isabel Miranda ratifica el espíritu ciudadano* (20). Речь испаноязычных женщин-политиков также богата на риторические вопросы, которыми женщины приглашают адре-

сатов присоединиться к ним в их негодовании на существующие проблемы, обратить внимание на определенные идеи, например: *¿Quiénes de aquí son casadas? – Кто из вас замужние?, ¿Por qué hay tantos peronistas en Argentina? – Почему в Аргентине столько Перонистов?* (20). Интересно, что существуют случаи, когда женщина-политик задает риторический вопрос толпе и сама же на него отвечает. Например, Хосефина Васкез Мота спрашивает у публики о значении дождя и сама решает, что это знамение большого количества голосов и соответственно, победы: *¿Sabes que significa este lluvia? Es abundancia de votos* (20).

Все перечисленные языковые особенности характеризуют речь испаноязычных женщин-политиков высокой экспрессивностью, темпераментом. Их речи были направлены к чувствам слушателя, а не к рассудку.

В свою очередь, анализируя речь украинских женщин-политиков, мы выявили, что они, также как испанские женщины-политики, прямо говорят о своих чувствах, дают волю эмоциям. Исследуя языковые особенности речи украинских женщин-политиков, мы выявили, что она также насыщена тропами и риторическими фигурами. А именно, в своих публичных выступлениях, Анна Герман использует эпитеты, например: *болуче питання, неприваблива роль, прозорий судовий процес* (23), а также метафоры например: *воюють із нам'ятниками* (23), *поливають брудом, йшло глибоко з серця* (24). В свою очередь, публичные выступления Ирины Фарион насыщены риторическими вопросами, например: *Як довго це триватиме? Як допомогти вам?* (25).

В свою очередь, среди стилистических особенностей женской украинской политической речи выявлено употребление однородных членов предложения, например: *які живуть у нашому колонізованому, окупованому, спроституйованому і звироднілому інформаційному просторі* (26). Украинские женщины-политики используют также иностранную лексику: *думав по-російськи и робив spell так* (23), *як воно звучало російською* (23), *думала про те, що ми, радники і спічрайтери, на бекграунді фото ви побачити* (24). Таким образом, преследуется прагматическая цель показать свою образованность, знание иностранных языков. Преследуя цель показать свою эрудицию, для украинских женщин-политиков также является характерным цитирование великих писателей, ораторов и других исторических авторитетов. Так, Ирина Фарион в своих пламенных речах, цитировала Т. Шевченко, И. Франко, Сократа.

Анализируя просодические особенности женской политической речи, было выявлено, что речь испанских женщин-политиков отличается правильностью произношения, красотой и полнотой звучания. Так, например, в предвыборном вы-

ступлении Хосефины Васкес Мота мы отметили мелодичность, низкий темп, выразительность ее речи, которая может увлекать слушателя эмоционально и способствовать некритическому принятию ее содержания (20). При этом, для женской украинской политической речи также характерна правильность произношения и высокая тщательность. Так, речь украинского депутата Ирины Фарион отличается стремлением говорить четко, правильно артикулируя звуки, придерживаясь высокого стиля произношения. С целью придать речи естественность или акцентировать на чем-либо внимание, политик прибегает к незаполненным паузам. Также, важно заметить, что голос Ирины Фарион хриплый и низкий, что обусловлено ее эмоционально-патриотической речью. В свою очередь, голос другого украинского политического деятеля, Юлии Тимошенко, отличается высокой звонкостью, полнотой звучания и преувеличенной монотонностью, что напоминает женскую жалобность, плач, «крик чайки» [13, 276].

Все вышеизложенное позволяет сделать вывод, что существует ряд общих языковых и просодических особенностей в женской политической речи представительниц Латинской Америки, Испании и Украины. Испаноязычному и украинскому женскому политическому дискурсу свойственно употребление эпитетов, слов, выражающих сомнение, а также сложных синтаксических конструкций, которые отражают повышенную эмоциональность, характерную для представительниц обеих лингвокультур. В свою очередь, украинские женщины-политики в своих выступлениях используют большое количество вопросительных предложений, которые создают иллюзию беседы со своими избирателями, имеющую призывный характер. Проведенный анализ имеет практическую ценность и перспективу для дискурсивного портретирования испаноязычной женской политической речи в ее контрастивном сопоставлении с украинским женским политическим дискурсом.

Литература

1. Артюхова А. А. Риторико-просодические особенности немецкого митингового дискурса: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Анна Александровна Артюхова. – Одесса, 2012. – 84 с.
2. Баранов А. Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом / А. Н. Баранов // Человек. № 6. – 1997. – С. 108-118.
3. Гидденс Э. Социология Эдиториал / Э. Гидденс. – Самара, 1999. – 27 с.
4. Горошко Е. И. Пол, гендер, язык / Е. И. Горошко // Женщина. Гендер. Культура. – М., 1999. – С. 98-108.
5. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С. 32-43.
6. Дудецкая А.Н. Гендерная специфика коммуникативного поведения немецких политических деятелей (на материале речевого жанра "интервью"): автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / А. Н. Дудецкая. – Волгоград, 2009. – 22 с.
7. Земская Е. А. Особенности мужской и женской речи / Е. А. Земская // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект. – М., 1993. – С. 9-135.
8. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. / А. В. Кирилина. – М., 1999. – 155 с.
9. Ковтунова Н. Е. Стилистические особенности женского политического дискурса. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rae.ru/forum2010/17/79.html>.
10. Кожемякин Е. А., Кротков Е. А. «Методологические проблемы изучения дискурсных практик» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.madipi.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=137%3Adiscursologia-proyecto-enciclopedia&catid=134%3Adiscursologia-proyecto-enciclopedia-&Itemid=55.html.
11. Кубрякова Е. С. Текст и его понимание / Е. С. Кубрякова // Русский текст, 1994, № 2. – С. 18-27.
12. Лакофф Р. Язык и место женщины. / Р. Лакофф // Гендерные исследования. – Харьков, 2000. – № 5. – С. 241-254.
13. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія / Н. В. Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.
14. Потапов В. В. Сопоставительный подход в фонетической гендерологии (русско-немецкие параллели) / В. В. Потапов // Сб. науч. трудов к юбилею проф. Л.В. Златоустовой «Язык и речь: проблемы и речеведения». – МГУ, 2004. – С. 46-62.
15. Потапова Р. К. Потапов В. В. Язык, речь, личность. / В. В. Потапов, Р. К. Потапова. – Языки славянской культуры, 2006. – 496 с.
16. Collins Dictionaries [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.collinsdictionary.com/html>.
17. Valladeros E. Análisis del discurso de género en los programas de televisión [Electronic resource] / E. Valladeros – Mode of access :http://www.uca.edu.sv/facultad/maco/media/archivo/faec9e_tesisatiavalladares.pdf.html.
18. Oxford Dictionaries [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oxforddictionaries.com/words/about.html>

Источники иллюстративных материалов

19. Discurso de Rosa Diez. Toma de protesta 08/02/2014 [Electronic resource]. – Mode of access:<http://esradio.libertaddigital.com/fonoteca/2014-02-08/luis-del-pino-entrevista-a-rosa-diez-69681.html>;
20. Discurso íntegro de Rosa Diez 25/02/2014 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.libertaddigital.com/espana/politica/2014-02-25/rosa-diez-reprocha-a-rajoy-que-no-haya-recordado-a-las-victimas-del-terrorismo-1276511681/> ;
21. Discurso de Anna Botella de 18/05/2012 [Electronic resource]. – Mode of access:http://www.youtube.com/watch?v=2JZ_8It-imw;
22. Discurso de Anna Botella [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.elplural.com/2012/06/08/ana-botella-muestra-su-preparacion-para-alcaldesa-nuestro-ideario-es-grecia-roma-cristianismo-europa/>.

23. Речь Анны Герман за 26/02/2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://glavred.info/politika/ganna-german-timoshenko-potriben-spravedliviy-i-publichniy-sud-244183.html>.
24. Речь Анны Герман за 01/10/2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://sled.net.ua/node/7042>
25. Речь Ирины Фарион за 20/12/2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.youtube.com/watch?v=4ItUF2oabRI>.
26. Речь Ирины Фарион за 22/11/2013 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://sled.net.ua/node/7042><http://lenta-ua.net/novosti/politika/37730-zhurnalisty-potrebovali-ot-svobody-provesti-vozpitatelnuyu-besedu-s-irinoy-farion-video.html>.
27. Речь Ирины Фарион [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.youtube.com/watch?v=4oqcraQmDg0>.
28. Речь Ирины Фарион [Electronic resource]. – Mode of access: <http://tsn.ua/ukrayina/farion-zaklikala-ditey-vrazhoyu-zloyu-krov-yu-volyu-okropiti.html>.

ОБЩАЯ ТЕОРИЯ СИСТЕМ И ВОПРОСЫ СИММЕТРИИ И АСИММЕТРИИ

В статье поднимается вопрос о теории систем, системном подходе и системном анализе, которые составляют важнейшее достижение методологии XX ст. В статье прослеживается генезис становления и развития системного подхода, выявлены его основные предпосылки. Обосновываются трудности выработки единой трактовки понятия системы. Раскрываются некоторые характерные признаки языковой системы. С позиции системного подхода и синергетики проанализировано разнообразие форм языковых преобразований. В точке бифуркации языковая система осуществляет выбор дальнейшего пути развития.

Ключевые слова: системный метод, структура, структурный анализ, общая теория систем, симметрия, синергетика.

Шепель Ю. А. Загальна теорія систем і загальні питання симетрії та асиметрії. – Стаття.

У статті порушується питання про теорію систем, системний підхід і системний аналіз, які становлять найважливіше досягнення методології XX ст. У статті простежується генезис становлення та розвитку системного підходу, виявлено його основні передумови. Обґрунтовуються труднощі вироблення єдиного трактування поняття системи. Розкриваються деякі характерні ознаки мовної системи. З позиції системного підходу і синергетики проаналізовано різноманітність форм мовних перетворень. У точці бифуркації мовна система здійснює вибір подальшого шляху розвитку.

Ключові слова: системний метод, структура, структурний аналіз, загальна теорія систем, симетрія, синергетика.

Shepel Yu. A. General theory of the systems and questions of symmetry and asymmetry. – Article.

The article raises the question of systems theory, systems approach and systems analysis, which constitute the most important achievement of the methodology of the twentieth century. The article traces the genesis of the formation and development of a systematic approach revealed its basic premises. Settle difficulties for a unified interpretation of the concept of the system. Reveals some characteristic features of the language system. From the perspective of a systematic approach and synergy analyzes specific examples of linguistic diversity of transformations. At the point of bifurcation of the language system chooses the way of development.

Key words: system method, structure, structural analysis, general systems theory, symmetry, synergy.

В конце XX ст. крайне усложнился процесс современного социального познания, что потребовало разработки принципиально новых форм и методов исследования, соответствующих потребностям эпохи. Одним из таких методов стал системный метод исследований, получивший широкое распространение в рамках системного движения, который возник по окончании второй мировой войны. Системный метод представляет собой междисциплинарное направление исследований, которое предполагает изучение объекта как нечто единого целого, во взаимосвязи его внутренних и внешних связей и отношений. Такой подход оказался адекватным и весьма эффективным для исследования социально-экономических, политических и гуманитарных процессов, в частности, языковых, отличающихся особой сложностью.

Основной целью статьи служит раскрытие методологических оснований и принципов системного подхода в языкознании.

Объектом настоящего исследования служит язык как открытая, сложная, самоорганизующаяся и саморазвивающаяся система.

Предметом анализа является выделение методологических оснований и принципов системного подхода в познании языковых явлений и процессов.

Язык является целостной системой, обладающей сложным внутренним строением, собственной структурой и логикой развития. Он как системное образование не остается неизменным на протяжении истории, а постоянно развивается.

Динамические процессы, происходящие в языке, порождают новые приоритеты, активизируют методологические поиски. Так, последние тридцать лет XX века стали свидетелями развития нового научного междисциплинарного направления, получившего название синергетика, которое стало привлекаться наряду с системным подходом для исследования сложно организованных систем.

В настоящее время достаточно трудно определить ту область знаний, где не находили бы применение и отражение идеи, методы и приемы изучения о симметрии / асимметрии. Толчком в развитии этого направления послужила потребность развития в н. XX ст. физики, биологии, кристаллографии и др. наук о природе.

Вместе с тем существование различных вариантов **общей теории систем (ОТС)**, разрабатываемых в настоящее время в науке, показывает, что эта теория пока недостаточно обобщена, обща. Она нуждается в дальнейшем изучении и требует значительных усилий исследователей из разных областей науки, чтобы интегрировать жизнеспособные варианты в единую ОТС. По мнению некоторых исследователей, необходимо достичь большего единства ОТС с теориями конкретных систем, всемерно развивая системный подход в конкретных науках и обобщая ОТС за счет обобщения конкретных данных (В. А. Копчик).

Ю. А. Урманцев в качестве аксиоматических предпосылок ОТС называет пять условий:

- существование;
- множество объектов
- единое;

- единство;
- достаточность [7, 204].

В ОТС, отмечает Ю. А. Урманцев, симметрия выступает как свойство системы «С» совпадать с самой собой по признакам «П» после изменения «И». Необходимым дополнением категории симметрии является соответствующая ей асимметрия или промежуточная категория – диссимметрия, «обозначающая сохранение (несохранение) признаков «П» системы «С» относительно части изменений множества /И/» [7, 194; см. также: 6].

К настоящему времени исследования дифференцировались на пять основных направлений / уровней:

- **системный подход**, имеющий общенаучный статус и выполняющий специально-методологическую функцию;
- **общенаучные теории систем (ОТС)**, которые носят не только специально-методологическую, но и теоретическую функции;
- **региональные теории систем (РТС)**, которыми, кроме специально-методологической, свойственны и теоретические функции;
- **уровень системного анализа**;
- **философский уровень**, благодаря которому вскрывается диалектическая природа системного анализа и обосновываются его требования с позиции диалектики.

В лингвистике достаточно широко представлены все из этих направлений, но наибольшее распространение получил (4) уровень – **уровень системного анализа**. Он представляет собой единый системный метод, что включает:

- специально-методологический аппарат (исходные понятия, требования, нормы и положения системного подхода);
- основные теоретические понятия и логико-математический аппарат вариантов ОТС и **региональных системных теорий (РСТ)**;
- специальные приемы и средства системного анализа, связанные с применением концептуального и математического аппарата ОТС и РСТ к решению специальных задач.

При решении специальных задач лингвистика сталкивается с иерархической классификацией структур разных типов, классов и прочих разновидностей. Поэтому эту группу задач иногда представляют в виде «дерева» (графа) логически подчиненных и соподчиненных понятий более частных групповых структур. Другими словами, речь идет об описании более частных общенаучных понятий, как «система», «структура», «сложность», «симметрия» и др.

Общепринятые в лингвистике философские категории (действие / движение, пространство, время, причинность, взаимодействие / соотношение и пр.) отражают не структуры, а типы связей и отношений, которые связывают / входят в раз-

нообразные структуры предметов (объектов действительности).

Системный подход включает такие направления анализа:

- (1) системно-компонентный,
- (2) системно-структурный,
- (3) системно-функциональный,
- (4) системно-интегральный,
- (5) системно-исторический [1; 2].

Наиболее важным и более существенным является структурно-функциональный принцип и соответствующий ему структурный анализ и синтез, «пронизывающие все перечисленные аспекты / виды системного исследования в рамках системного подхода в целом. Этот принцип весьма важен для моделирования словообразовательных рядов и гнезд, так как все свойства характеристики объекта-системы можно математически представить как функции, аргументами которых выступают свойства компонентов и структуры, законы и композиции, выраженные с помощью уровней связи / движения, т.е. дифференциальных, интегральных, алгебраических уравнений, графов, матриц, графиков и пр. Границы и условия применения тех или иных графов и пр., выражающих собою модели структур той или иной системы, одновременно косвенно отражают роль внешних условий, которые при том же составе компонентов системы реализуют вполне определенные структуры их связей, их свойства и функции на выходах системы.

Применительно к нашему исследованию субстратами выступают словообразовательная система (лексико-семантическая система) и метаязык исследования. Понятие модели трактуется в статическом аспекте, т.е. как отвлеченный схематический образ объекта (его внешних и внутренних особенностей). Моделирование рассматривается как средство описания непосредственно не наблюдаемых деривационных процессов в языке.

Системный подход является одной из недавно возникших методологий, посредством которой можно прочно обосновать структурную организацию любого объекта, решать задачи разных наук, но ценность его заключается еще и в том, что эта методология оказалась универсальной для анализа проблем гуманитарных наук, в которых ранее формализация казалась невозможной. А именно формализация является предпосылкой прогресса науки. Будучи междисциплинарными по своей природе, современные системные исследования сами представляют сложную иерархическую структуру, включающую в себя как предельно абстрактные, сугубо теоретические и философско-методологические компоненты, так и многочисленные практические приложения.

Системный подход возник в 60-х годах XX века. Его специфика определилась с того време-

ни, когда было доказано, что совокупность частей не равна целому. Предпринятые исследователями попытки упорядочить принципы системного анализа в конечном счете нашли свое отражение в возникновении ряда вариантов общей теории систем. Наиболее известны теории Л. фон Берталанфи; М. И. Месаровича и Я. Тахакары; В. Сагатовского; В. Садовского; И. Блауберга и Э. Юдина; А. Умова, И. Сараевой, А. Цофнаса; А. Коздобы; В. Богдановича; А. Рапопорта; Ю. Урманцева, а также других известных философов, в чьих работах отражены определенные аспекты общей теории систем.

Говоря о системном подходе, можно отметить, что исследователи употребляют самые разные понимания его содержания, а также обозначения, выражения и термины. Р. Акофф пишет о системной революции, охватившей мир науки, образования, инженерии и практики. Э. Юдин – «об общей теории систем» как научной теории особого рода. И. Блауберг и Э. Юдин – о «системном подходе», который характеризует новый стиль и новые методы мышления как научного, так и инженерного; Л. фон Берталанфи, А. Рапопорт, А. Уёмов и др. – об «общей теории систем» как научной теории особого типа, выполняющей методологические функции; В. Садовский – об «общей теории систем», как метатеории; Э. Квейд – о «системном анализе операций»; Б. Юдин – о «системных ориентациях» и т.п.

Система (гр. *systema* – составленная из частей, соединенные) – совокупность элементов, находящихся в отношениях и связях между собой и образующих определенную целостность; единство.

Система – это объект, функционирование которого обеспечивается (в определенных условиях среды) совокупностью составляющих его элементов, находящихся в целесообразных отношениях друг с другом. Для системы характерно не только наличие связей и отношений между образующими ее элементами (определенная организованность) но и неразрывное единство со средой, во взаимоотношениях с которой система проявляет свою целостность.

Структура – отношения между элементами в системе, необходимые и достаточные для того, чтобы система достигла цели.

Вторая половина XX – начало XXI века ознаменовалась становлением постнеоклассического этапа развития рациональности в науке. Этот этап расширил методологический инструментарий философии за счет развития также *синергетического подхода* к анализу процессов и явлений природной и социальной действительности. Формирование синергетического подхода предопределено рядом парадигмальных преобразований, связанных с изучением сложных гомоцентрических систем, которые находятся в процессе раз-

вития. Поэтому синергетический подход потребовал совместных усилий специалистов многих дисциплин для оформления целостного взгляда на мир. Это обусловлено тем, что современный цивилизационный кризис характеризуется ростом объема информации в режиме с обострением, и, как следствие этого, порождает фрагментарность восприятия мира, кризис самоопределения как личности, так и социальных групп, напряженность в межнациональных и межконфессиональных отношениях, отношениях человека и природы, культуры естественнонаучной и культуры гуманитарной. Возникновение новых дисциплин в структуре теоретического знания и нестыковка обоснования их содержания со старой методологией классического и неклассического типа породили своеобразный хаос в классификации наук, в самодостаточности их значимости для решения задач социального прогресса.

Для противостояния хаосу, выработки стратегий поведения в нем, необходимы новые превентивные стратегии образования, новый трансдисциплинарный метаязык горизонтальных связей. Целостность знания как приоритет новых образовательных подходов должна разрешить проблему двух культур, восстановить гармонию отношений человека и природы, уменьшить социальную дезадаптацию.

Такой подход сформировался в конце прошлого века (Г. Хакен, И. Пригожин, И. Стингерс) и представлен в современной науке *синергетикой* – междисциплинарным направлением науки, исследующим механизмы эволюции, становления реальности, самоорганизации и «управления» хаосом. Ее принципы в равной степени присущи как гуманитарному, так и естественнонаучному знанию, особенно «наукам о жизни».

Синергетика (или теория самоорганизации) (от гр. *син* – «совместное» и *эргос* – «действие») – междисциплинарное направление научных исследований, задачей которого является изучение природных и социальных явлений и процессов на основе принципов самоорганизации систем (состоящих из подсистем). С одной стороны, она содержит строго научно математические знания о законах самоорганизации, которые обосновывают геологические, астрофизические, биологические закономерности развития этих сфер бытия мира, но, с другой стороны, эти законы имеют большую составляющую мировоззренческого и культурологического контекста, что и отражается в концепциях наук, исследующих сферы этих реальностей. Большой поток конкурирующих теорий по проблемам происхождения и развития этих реальностей необходимо привести к общему знаменателю, то есть найти краеугольный принцип становления их бытия. Этот принцип можно объединить только на основе конкретного мето-

да. Вне методологического инструмента (метода, способа, формы, подхода) решить данную проблему нельзя. Этим подходом и явился синергетический. Универсальность его заключалась в том, что он применим для исследования всех процессов природной и социальной действительности.

Внедряя термин *синергетика*, Герман Хакен вложил в него две сущности. «Первая – теория возникновения новых качеств у целого, составленного из взаимодействующих объектов. Вторая – подход, который требует для своей разработки сотрудничества специалистов разных отраслей» [5, 404].

Синергетика – это современная теория эволюций больших, наиболее сложных, открытых, термодинамически неравновесных, нелинейных динамических систем, которые имеют обратную связь и существуют квазистационарно лишь в условиях постоянного обмена веществ, энергией и информацией с внешней средой.

«Синергетика, будучи наукой о процессах развития и самоорганизации сложных систем самой разной природы, - отмечает В. Г. Буданов, - наследует и развивает междисциплинарные подходы своих предшественников: текстологии А. И. Богданова, теории систем Л. фон Берталанфи, кибернетики Н. Винера. В этих подходах сформировались общие представления о системах и их конфигурировании, о механизмах поддержания целостности или гомеостаза систем, о способах управления системами с саморегуляцией и т. д. В то же время синергетика существенно отличается от своих предшественников тем, что ее язык и методы опираются на достижения нелинейной математики и тех разделов естественных и технических наук, которые изучают процессы эволюции еще более сложных саморазвивающихся систем» [3, 7].

Синергетика основана на идеях системности, целостности мира и научного знания о нем. Ее отличительной чертой как нового мировидения стали идеи нелинейности (многовариантности и необратимости), единства и взаимосвязи хаоса и порядка, случайности и необходимости, позволяющие внести в науку новый самоорганизующий образ мира.

В общественно-исторических процессах синергетика передается как новое мировидение, мировосприятие, коренным образом меняющее понимание необходимого (закономерного, детерминированного) случайным в самих основах социального мироустройства. Посредством синергетики совершенно по-новому начинаются трактоваться природа и сущность социальных процессов, что характеризует смену парадигм в методологии социального познания, формирование синергетического стиля мышления, что выступает задачей образования.

Ключевыми методологическими принципами синергетики являются нелинейность, самоорганизация и открытость систем.

Нелинейность экстраполяции достаточно сложна и неоправданна относительно результата достижения истины.

Открытость (незамкнутость) позволяет эволюционировать систему от простого к сложному, разворачивать программу своего развития и в то же время позитивно влиять на элементы, способствующие усилению хаоса в системе.

Неустойчивость содержит в себе два предыдущих принципа. Переход от устойчивого состояния к неустойчивому возможен только в нелинейной системе. Оказывается, что при переходе от одного состояния к другому, система становится обязательно открытой в точках неустойчивости. Это свойство всех обучающихся систем, всех ситуаций выбора или генерации ценной информации. Таким образом, в точке неустойчивости система (даже замкнутая) действительно становится открытой, является чувствительным приемником воздействий других уровней бытия, причащается к универсуму, получает информацию ранее недоступную ей.

Такие состояния неустойчивости, выбора принято называть *точками бифуркаций* (буквально – «двузубая вилка», по числу альтернатив, которых может быть и не две). Они неперенные в любой ситуации рождения нового качества и характеризуют рубеж между новым и старым.

Ориентация на структурный анализ, т.е. на выявление формального строения языковых единиц (в данном случае – производных слов) и на их содержание даёт возможность создание разных моделей языка. Поэтому моделирование является собой логическое завершение структурного анализа. Учёт в подобного типа моделях определяющих признаков того или иного языкового объекта делает их адекватными отражаемому языковому явлению, нереализованные возможности.

В зависимости от способа использования моделей и поставленных задач исследования модели подразделяют на *статические, интерпретационные* и *прогнозирующие*. Последний вид моделирования появился сравнительно недавно и связан с новым направлением в лингвистике – лингвистическим конструированием [4, 42]. Его задача – создание так называемых новых лингвистических объектов, таких моделей анализа языка, которые дали бы возможность исследователю найти новую информацию о нем.

Основы лингвистического моделирования в отечественном языкознании принадлежат С. К. Шаумяну, П. А. Соболевой, Н. Ф. Клименко, В. С. Перебейнос, Ф. А. Никитиной, М. Н. Пещак. Большую роль в деле развития лингвистического моделирования принадлежит отделу

структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАН Украины.

Сам факт возможности образования модели того или иного явления подтверждает ее важность в языке, поскольку в единичных, случайных

для его строения и функционирования языковых явлениях нельзя определить признаки релевантности, определяющие для их строения и функционирования, т.е. выявить и отразить в модели способ их организации и структуры.

Литература

1. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
2. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление / Афанасьев В. Г. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
3. Буданов В. Г. Методология и синергетика в постнеклассической науке и в образовании / Владимир Григорьевич Буданов. – М. : Либраком, 2009. – 240 с.
4. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1981. – С. 42.
5. Хакен Герман. Синергетика / Герман Хакен; пер. с англ. В. И. Емельянов. – М. : Мир, 1980. – 404 с.
6. Уёмов А. И. Общая теория систем для гуманитариев / А. И. Уёмов, И. Сараева, А. Цофнас; под общ. ред. Авенира Ивановича Умова. – Варшава: Wydawnictwo Universitas Rediviva, 2002. – 276 с.
7. Урманцев Ю. А. Симметрия природы и природа симметрии / Ю. А. Урманцев. – М. : Мысль, 1974. – 229 с.

УДК 811.111.123.1.737

Kantur K. A.

HISTORISCH-VERGLEICHENDE METHODE IN DER EUROPÄISCHEN SPRACHWISSENSCHAFT DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS: GRIMMSCHES GESETZ

This article is an attempt to characterize the operational component of comparative historical method in European linguistics of the first quarter of the XIX century. The material of the first Germanic consonants transmission (Grimm's Rule). The author shows that a systematic approach to language was the first admission of the genetic identification of facts which prevailed over the linguistic reconstruction procedure in comparative date. The features of the first study of Germanic consonants in the Comparative study of the XIX – XX centuries have been learnt with the emphasis on the methodological aspects.

Key words: comparative-historical method, operational component, genetic

Кантур К. О. Порівняльно-історичний метод в європейському мовознавстві першої чверті XIX ст.: закон Грімма.

У статті зроблено спробу дати характеристику операційного компонента порівняльно-історичного методу в європейському мовознавстві першої чверті XIX ст. на матеріалі першого германського пересуву приголосних (закон Грімма), а також розкрито особливості їх вивчення у компаративістиці XIX – XX ст. У цей період розвитку компаративістики системний підхід до мови виявився насамперед у прийомі генетичного ототожнення фактів, який переважав над процедурою лінгвістичної реконструкції.

Ключові слова: порівняльно-історичний метод, операційний компонент, генетичне ототожнення фактів, лінгвістична реконструкція, закон Грімма, лінгвістичноісторіографічний аспект.

Кантур К. А. Сравнительно-исторический метод в европейском языкознании первой четверти XIX в.: закон Гримма.

В статье сделана попытка дать характеристику операционного компонента сравнительно-исторического метода в европейском языкознании первой четверти XIX в. на материале первого германского передвижения согласных (закон Гримма), а также раскрыты особенности их изучения в компаративистике XIX – XX вв. В этот период развития компаративистики системный подход к языку заключался в приеме генетического отождествления фактов, который преобладал над процедурой лингвистической реконструкции.

Ключевые слова: сравнительно-исторический метод, операционный компонент, генетическое отождествление фактов, лингвистическая реконструкция, закон Гримма, лингвистичноісторіографічний аспект.

Die historisch-vergleichende Methode während des ganzen 19. Jh. und am Anfang des 20. Jh. nahm die wichtigste Stellung in der Sprachwissenschaft ein: die Linguistik entwickelte sich unter dem Zeichen des Historismus. Die These darüber, dass der Historismus jenes Prinzip ist, das die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft ins Leben gerufen hat, wird im methodologischen Aspekt ausführlich vorgestellt. Das Erscheinen von Forschungen der Begründer der historisch-vergleichenden Methode (F. Bopp, R. Rask, J. Grimm, A. Wostokow) bedeutete die Anwendung des Prinzips von Historismus bei den sprachlichen Erscheinungen. Das letztere war tief gesetzmäßig. Für das Ende des 18. Jh. – Anfang des 19. Jh. waren die großartigen Veränderungen im wissenschaftlichen Denken charakteristisch, die sich im Zeichen von den Aufstellungen und den Einführungen in die Praxis der Ideen des Historismus und der Entwicklung verwirklichten. Diese Ideen waren nicht nur die Folge der selbständigen Entwicklung der Biologie und der Sprachwissenschaft, sondern auch das Ergebnis des Einflusses der Philosophiegeschichte der französischen Aufklärer und der Theorie von Ursprung der Sprache von J. G. Herder. Die wissenschaftlichen Errungenschaften der ersten Hälfte des 20. Jh. wurden in den philosophischen Anschauungen von F. W. Schelling und G. Hegel widergespiegelt. F. Schelling ist zur Anerkennung des Prinzips der allgemeinen

Verbindung der Erscheinungen gekommen, dass jede Naturerscheinung ein Produkt der Handlung der entgegengesetzten Kräfte ist. Diese These war in der dialektischen Lehre von G. Hegel entwickelt, die eine philosophische Grundlage der neuen wissenschaftlichen Bewegung, auch in Russland und in der Ukraine wurde. Die philosophische Konzeption von G. Hegel trug in vieler Hinsicht dazu bei, dass der Historismus am Anfang des 19. Jh. ein charakteristisches Merkmal des wissenschaftlichen Denkens geworden war. Die Ideen der Entwicklung wurden in den Forschungen der Volks-, Kultur-, Religion-, Rechts-, Literatur- und Sprachgeschichte verwendet [9, 23].

In der Sprachwissenschaft kam es zu entscheidenden Veränderungen, die ihre dynamische Entwicklung vom 19. Jh. bis Anfang des 21. Jh. bekamen. Der historisch-vergleichende Aspekt der Sprachwissenschaft von 1820 bis 1860 wurde nur wenig erforscht. Die entsprechenden sprachhistoriografischen Arbeiten sind, einerseits, für ihre fragmentarische Beschaffenheit, andererseits für die Unteilbarkeit solcher Phänomene kennzeichnend, wie die Prinzipien und die Ansätze, die Arbeitsgriffe und die Prozeduren, die zur *ontologischen* und zur *operationalistischen* Komponente der historisch-vergleichenden Methode gehören.

Im vorliegenden Artikel wurde versucht, das maximal volle Bild von operationalistischen Komponenten der historisch-vergleichenden Methode in den Werken der Begründer der historisch-vergleichenden

den Methode zu geben, und nämlich in den Werken vom deutschen Sprachwissenschaftler Jakob Grimm (1785–1863). Gerade diesem Gelehrten, neben dem dänischen Forscher Rasmus Rask und dem deutschen Vertreter der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft Franz Bopp, kommt die Ähre der Eröffnung der historisch-vergleichenden Methode zu [1, 287]. Die Vertreter verschiedener Länder Europas kamen zum Schluss über das Vorkommen der verwandtschaftlichen Beziehungen zwischen den Sprachen Europas und Indiens unabhängig voneinander zum gleichen Ergebnis (später ist der Terminus die indoeuropäischen Sprachen entstanden) und fingen an, diese Sprachen im historischen Aspekt zu vergleichen, in erster Linie Beispiele der altertümlichen („ausgestorbenen“) Sprachen heranziehend (unter ihnen hat eine besondere Stellung das Sanskrit eingenommen). Im Laufe dieser Arbeit haben sich bestimmte Arbeitsbegriffe und Bezeichnungen gebildet, die sich vom 19. Jh. bis zum Anfang des 21. Jh. verbesserten.

Problemstellung. Es wird der operationalistischen Komponente der sprachwissenschaftlichen Methoden, einschließlich der historisch-vergleichenden, ungenügend Aufmerksamkeit geschenkt. Das führt zu einem unvollständigen Ergebnis der historisch-vergleichenden Methode und der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft insgesamt. So wird das Verwenden von der operationalistischen Komponente der historisch-vergleichenden Methode im sprachhistoriografischen Aspekt (mit dem Schwerpunkt der Aufmerksamkeit auf den Werken der bedeutenden Sprachwissenschaftler vom 20. Jh. bis 21. Jh., die im Bereich der historisch-vergleichenden Methode arbeiten) außerordentlich aktuell.

Der Begriff *Grimmsches Gesetz* ist in der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft gefestigt. Die Rede ist von der ersten deutschen *Konsonantenverschiebung* oder *Lautverschiebung*. Man muss sagen, dass in den ukrainischsprachigen, russischsprachigen, englischsprachigen und in anderen Quellen auch der Begriff *das Gesetz von Rask-Grimm* angewendet wird. Wie die Historiografen der Sprachwissenschaft bemerken [27, 51; 63, 37; 61, 701], haben drei Sprachwissenschaftler dieses Gesetz unabhängig voneinander entdeckt: R. Rask [64, 26–27], J. Bredsdorf [54, 31–32] und J. Grimm [58, 36–41]. Es gibt auch einen anderen Blick auf dieses Phänomen: die Vorgänger von J. Grimm R. Rask und J. Bredsdorf haben „die einzelnen Gesetzmäßigkeiten in der Entwicklung der germanischen Konsonanten“ geöffnet, aber Grimm „gehört das unbestreitbare Verdienst in der Systematisierung der angesammelten Tatsachen und ihrer Vorstellung eines bestimmten Komplexes der gegenseitig abhängigen Erscheinungen“ [26, 196–197].

Das Ziel der Recherche ist die Erläuterung von Besonderheiten der operationalistischen Komponenten in der historisch-vergleichenden Methode in den Werken von Grimm (am Beispiel der von ihnen

geöffneten historischen phonematischen Gesetze), ein volles Bild des Vorgehens und der Instrumente dieser Methode. Eine solche Analyse muss man mit den modernen Konzeptionen der historisch-vergleichenden Methode durchführen. Dieses Ziel wird in folgenden *Aufgaben* konkretisiert: 1) die Struktur der operationalistischen Komponenten der historisch-vergleichenden Methode zu öffnen; 2) das volle Bild der Arbeitsmethode dieser Methode in den Werken von Grimm (im Kontext der europäischen historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft von 1820 bis 1860) zu erläutern.

Die Darlegung des Forschungsmaterials. Der Begriff „sprachwissenschaftliche Methode“ wird in verschiedenen Bedeutungen angewendet. Meistens deutet man ihn im engen Sinn, wie die Gesamtheit der Verfahren, die in der Forschung der Sprache [2, 232] verwendet werden. Jedoch entspricht diese Interpretation nicht der Bedeutung des Wortes die Methode wie einer bestimmten Betrachtungsweise an die Wirklichkeit [16, 89] vollkommen, reichert den Begriff der sprachwissenschaftlichen Methode an. Perspektivisch scheint es die breite Deutung der Methode wie der komplizierten logischen Einheit des heterogenen Charakters zu sein.

Man soll bemerken, dass die Wissenschaftler auf dem Gebiet der sprachwissenschaftlichen Historiografie, die die Werke der Vertreter der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft des 19. – Anfang des 20. Jh. analysieren, teilen die Perioden der Entwicklung der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft wie folgt ein: erste Periode (von 1820 bis 1860) und zweite (von 1870 bis 1930) [22; 9, 5].

Die Begründer der historisch-vergleichenden Methode untersuchten vor allem die Einheiten der phonologischen Ebene der Sprache (mit Ausnahme des vorzugsweisen Grammatikers F. Bopp.). Für die Sprachwissenschaft vom 19. Jh. bis Anfang des 20. Jh. wurde das in einem bestimmten Maße eine Tradition. Deshalb analysieren wir bei der weiteren Darlegung vor allem die historisch-phonetischen Arbeiten.

Die phonetischen Bedingungen der ersten deutschen Konsonantenverschiebung haben die dänischen Gelehrten Rasmus Christian Rask (1787-1832), Jacob Hornemann Bredsdorf (1790-1841) und am meisten – Jakob Grimm (1785-1863) bestimmt. Der deutsche Sprachwissenschaftler Franz Bopp hat den Fachbegriff „das phonematische Gesetz“ in die Sprachwissenschaft eingeführt. Rask, Bredsdorf und Grimm haben festgestellt, dass die erste Verschiebung der Konsonanten in der urgermanischen Epoche geschah, und deshalb gibt es diese Erscheinungen in allen germanischen Sprachen, in den „lebenden“, als auch in den „ausgestorbenen“. Deshalb wird behauptet: wenn die dem Grimmsches Gesetz entsprechenden Verschiebungen in einer indoeuropäischen Sprache nachgewiesen sind, muss man diese Sprache der deutschen Gruppe zurechnen.

In der Formulierung des Grimmschen Gesetzes wurde die systematische Betrachtungsweise der ersten europäischen Sprachwissenschaftler der historisch-vergleichenden Richtung zu den sprachlichen Erscheinungen, die in ihrer Geschichte betrachtet werden, klar widerspiegelt. Besonders wurde diese Betrachtungsweise in „Deutscher Grammatik“ von J. Grimm ausgeprägt, was W. Lewizki betonte [26, 196-197].

In der sprachwissenschaftlichen Historiografie hat ein Standpunkt eine bestimmte Entwicklung bekommen, entsprechend dem für die Mehrheit der historisch-vergleichenden Forschungen des 19. Jahrhunderts war der Mangel an eine systematische Betrachtungsweise der Sprache charakteristisch. In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verstand nur W. von Humboldt die systematische Betrachtungsweise der Sprache, was in der Analyse der konkreten Beispiele widerspiegelt ist. Die Zeitgenossen von W. Humboldt und die folgenden Generationen der Sprachwissenschaftler sind den entgegengesetzten Weg des atomistischen, isolierten Studiums der abgesonderten Elemente der Sprache gegangen. Zur Idee der systematischen Merkmale der Sprache sind die Sprachwissenschaftler wesentlich später dank den Werken von J. Baudouin de Courtenay und F. de Saussure zurückgekehrt. In dieser Weise werden manchmal die historische Phonetik und die historische Phonologie sogar gegensätzlich bewertet [36, 78, 171].

Ähnliche Ideen entwickeln die Autoren, die die Konzeptionen, die in verschiedenen Perioden der Sprachwissenschaftsgeschichte vorgebracht wurden, in „synthetisierende“ und „aspektierende“ teilen. Die systematische Betrachtungsweise bei der Sprache wurde innerhalb der synthetisierenden sprachwissenschaftlichen Konzeptionen produziert [32, 13–14; 17, 167]. Nach Meinung von G. P. Melnikov kann man nur vier Konzeptionen in der Geschichte der Sprachwissenschaft für synthetisierende halten. Das sind die sprachwissenschaftlichen Konzeptionen von W. Humboldt, I. I. Sresnewski, A. A. Potebnja, und J. Baudouin de Courtenay. In der Interpretation von L. G. Subkowa kann man für synthetisierende die Konzeptionen von J. Herder, W. Humboldt, A. A. Potebnja, und J. Baudouin de Courtenay halten [17, 168].

Die Zweckmäßigkeit der Gliederung der sprachwissenschaftlichen Konzeptionen auf *synthetisierende* und *aspektierende* nicht verneinend, werden wir einige Gründe im Zusammenhang mit der Behauptung aussprechen, dass die historisch-vergleichende Sprachwissenschaft der ersten Periode (von 1820 bis 1860) eine nicht systematische Betrachtungsweise der sprachlichen Erscheinungen hatte.

Es ist schwer, dieser These beizustimmen [9, 34]. Die Behauptung, dass die klassische historisch-vergleichende Sprachwissenschaft die sprachlichen Erscheinungen isoliert, d. h. außer dem System, betrach-

tet, widerspricht den realen Tatsachen: die Eröffnung in der urindoeuropäischen Sprache verschiedener Konsonantenreihen: Kehlkopflaute, Bestandsonanten u. ä. bedeutet die Eröffnung gerader Systemerscheinungen, aber nicht der isolierten sprachlichen Erscheinungen.

Außerordentlich wichtig im methodologischen Aspekt scheint die Behauptung, dass die wichtigsten Ergebnisse in der Erkenntnis der Systemeigenschaften der Sprache im 19. Jahrhundert der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft gehören [32, 34]. In ihren Grenzen ist die Ansicht über die Sprache wie über die Systemerscheinung allgemein verbreitet [9, 34].

Die weiteren Forschungen haben auch andere Ausnahmen vom Grimmschen Gesetz gezeigt. So ist es in der gotischen Sprache *biuda* „ich schlage vor“, was dem altindischen *bōdhami* „ich schlafe nicht“ entspricht. Laut der ersten Lautverschiebung in der gotischen Sprache sollte [p], aber nicht [b] sein. Ähnliche Erscheinungen hat der deutsche Sprachwissenschaftler H. Graßman als Folgen „des Hauchdissimilationsgesetzes“ erklärt: in den altindischen und altgriechischen Sprachen konnte das wurzelständige Morphem zwei Hauchkonsonanten nicht einschließen, infolgedessen sollte einer von ihnen den Hauchcharakter verlieren [57, 115-116]. In diesem Zusammenhang spricht man von dem „Graßmannschen Gesetz“ [63, 49]. Also, im obengenannten Beispiel, laut Graßmannschem Gesetz, in dem altindischen Wort *bōdhami* war der erste Konsonant zuerst ein hauchender (*bhōdhami*), was vollständig dem gotischen [b] im Wort *biuda* entspricht, und der urindoeuropäischer Archetyp in diesem Fall ist **bheudh-* [57, 116].

Noch später hat der dänische Sprachwissenschaftler Karl Verner einige andere Differenzen im Grimmschen Gesetz herausgefunden. Er hat bemerkt, dass die Abweichung vom Grimmschen Gesetz auch in solchen Formen, wie sanskrit. *pitar*, gotisch. *fadar*, deutsch. *Vater* beobachtet wird. So erklären sich aus der Wirkung des sogenannten „Vernerschen Gesetzes“: stimmlose Reibelaute, die aus den urindoeuropäischen stimmlosen plosiven Konsonanten entstanden sind, sowie der Laut [s] wurden sie klangvoll, wenn der vorhergehende Vokal keine urindoeuropäische Betonung hatte [66]. Also, das Vernersche Gesetz berücksichtigt die Folgen der Beziehung der Betonungsstelle der urindoeuropäischen Sprache zum entsprechenden Konsonanten [60, 87]. In der sowjetischen Sprachwissenschaft war die ethnopsychologische Hypothese von J. Grimm als „naiv“, „unwissenschaftlich“ und sogar „chauvinistisch“ bewertet worden [12].

Im Folgenden werden auch andere Erläuterungen aufgestellt. Nach Meinung des Vertreters der Leipziger sprachwissenschaftlichen Schule H. Osthoff, wurde die erste germanische Lautverschiebung durch den

geographischen Faktor – die Lebensbesonderheiten der Germanen in den Berggegend Skandiaviens und der Alpen – ausgelöst (was die Bildung bestimmter Artikulationsgewohnheiten unterstützte). Das wird am Beispiel der armenischen Sprache bestätigt, in der eine Lautverschiebung stattgefunden hat, die in vieler Hinsicht der germanischen ähnlich ist [62, 278].

Die Theorie vom Substrats erschien erst später. Der Autor war der französische Wissenschaftler A. Meillet, der sich mit der vergleichenden Sprachwissenschaft beschäftigte. Wie auch H. Osthoff, hielt A. Meillet für den innersprachlichen Grund der ersten germanischen Lautverschiebung die Artikulationsveränderung der Konsonanten. Jedoch tritt als der äußerlich sprachwissenschaftliche Faktor bei Meillet nicht die Veränderung des Wohnortes (wie wird es bei Osthoff beobachtet) auf, die Rolle spielt die Vermischung der urgermanischen Sprache mit irgendeiner Sprache – dem Substrat [30, 4043].

Die Frage über die Gründe der ersten germanischen Lautverschiebung bleibt auch heute widersprüchlich [34, 22–23; 55, 34–35]. Dasselbe muss man über die Chronologie sagen. J. Grimm meinte, dass die erste germanische Lautverschiebung die urgermanische Sprache – die Grundsprache – betraf; es war unmöglich – die genauere Chronologie in der Anfangsphase der Entwicklung der vergleichenden

Sprachwissenschaft zu geben. Später haben sich die Sprachwissenschaftler mit den fremdsprachlichen Entlehnungen in den germanischen Sprachen, germanischen Entlehnungen aus den anderen Sprachen, sowie mit der Übertragung der Eigennamen der antiken Autoren beschäftigt. So war das lateinische Lexem *graecus* von der gotischen Sprache als *kreks* und *cannabis* „der Hanf“ – als *hanaps* entlehnt. Also, in der gotischen Sprache gab es zu jener Zeit schon die Folgen der ersten Lautverschiebung; die erste germanische Lautverschiebung kann man mit dem Datum 5.-4. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung eingrenzen. Einige Germanisten datierten den betrachteten Prozess vom tausendsten Jahr vor unserer Zeitrechnung oder sogar vom zweiten Jahrtausend v. u. Z. an [38, 43; 65, 27].

Einige Fragen wurden heute nicht bis zum Ende gelöst: die phonologische Grundlage des betrachteten Gesetzes, sein phonetischer Mechanismus, die Verbindung mit ähnlichen Prozessen in der weiteren Geschichte der germanischen Sprachen und der Sprachen anderer Gruppen der indoeuropäischen Familie [34, 14-24]. Die Perspektiven der weiteren Forschungen sehen wir in einer vertiefenden Untersuchung anderer historischer phonetischer Gesetze in der europäischen Sprachwissenschaft des 19. Jh. und der ersten Hälfte des 20. Jh.

Literatur

1. Амирова Т.А. Очерки по истории лингвистики / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский. – М.: Наука, 1975. – 559 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
4. Борковский В.И. Историческая грамматика русского языка / В.И. Борковский, П.С. Кузнецов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 512 с.
5. Брандт Р.Ф. Лекции по исторической грамматике русского языка. Фонетика / Р.Ф. Брандт. – М.: Университетская тип., 1892. – 146 с.
6. Будде Е.Ф. Лекции по истории русского языка (1906–1907 ак. г.) / Е.Ф. Будде. – Казань: Типо-литогр. Императорского ун-та, 1907. – 253 с.
7. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Т.В. Гамкрелидзе, В.В. Иванов. – Тбилиси: Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – 1409 с.
8. Глущенко В.А. Историзм и возникновение компаративистики / В.А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: науч.-метод. сб. / отв. ред. В.А. Глущенко. – Славянск: СГПУ, 2002. – Вып. 10. – Ч. 1. – С. 25–36.
9. Глущенко В.А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.): [монографія] / В.А. Глущенко; відп. ред. О.Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с.
10. Глущенко В.А. А.А. Шахматов о палатализации и депалатализации согласных в истории восточнославянских языков / В.А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: науч.-метод. сб. / отв. ред. В.А. Глущенко. – Славянск: СГПУ, 2003. – Вып. 11. – Ч. 1. – С. 3–25.
11. Глущенко В.А. Лінгвістичний метод і його структура / В.А. Глущенко // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 32–44.
12. Гухман М.М. Комментарии / М.М. Гухман // Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – пер. с англ. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954. – С. 357–362.
13. Дурново Н.Н. Лекции по истории русского языка в Московском университете (1907–1908 ак. г.) / Н.Н. Дурново. – М.: Литограф. изд., 1907. – 208 с.
14. Жовтобрюх М.А. Історія української мови: фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Складенко. – К.: Наукова думка, 1979. – 367 с.
15. Журавлев В.К. Наука о праславянском языке: эволюция идей, понятий и методов / В.К. Журавлев // Бирнбаум Х. Праславянский язык: достижения и проблемы в его реконструкции / Х. Бирнбаум; под общ. ред. В.А. Дыбо и В.К. Журавлева. – М.: Прогресс, 1987. – С. 453–493.
16. Звезгинцев В.А. Очерки по общему языкознанию / В.А. Звезгинцев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1962. – 384 с.
17. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: [учеб. пособие] / Л.Г. Зубкова. – М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 2003. – 472 с.
18. Калнынь Л.Э. Развитие категории твердости и мягкости согласных в русском языке / Л.Э. Калнынь // Ученые записки Института славяноведения / отв. ред. С.Б. Бернштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – Т. 13. – С. 121–225.
19. Калнынь Л.Э. Развитие корреляции твердых и мягких согласных фонем в славянских языках / Л.Э. Калнынь. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 136 с.
20. Климов Г.А. Методика лингвогенетических исследований (введение) / Г.А. Климов // Общее языкознание: методы лингвистических исследований / отв. ред. Б.А. Серебрянников. – М.: Наука, 1973. – С. 9–33.
21. Климов Г.А. Основы лингвистической компаративистики / Г.А. Климов; отв. ред. Н.З. Гаджиева. – М.: Наука, 1990. – 168 с.
22. Колесов В.В. Историческая фонетика русского языка: [учеб. пособие для вузов] / В.В. Колесов. – М.: Высшая школа, 1980. – 215 с.
23. Колесов В.В. К принципам периодизации истории русского языкознания / В.В. Колесов // Ученые записки Тартуского университета. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1983. – Вып. 649. – С. 122–136.

24. Колосов М.А. Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка / М.А. Колосов. – Варшава : Варшавский ун-т, 1878. – 270 с.
25. Кубрякова Е.С. О понятиях языковой системы и структуры языка / Е.С. Кубрякова, Г.П. Мельников // *Общее языкознание: внутренняя структура языка* / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1972. – С. 8–91.
26. Левицкий В.В. Основы германистики / В.В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2008. – 528 с.
27. Лоя Я.В. История лингвистических учений / Я.В. Лоя. – М. : Высшая школа, 1968. – 308 с.
28. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания / Э.А. Макаев. – М. : Наука, 1977. – 205 с.
29. Мартынов В.В. Славянская и индоевропейская аккомодация / В.В. Мартынов. – Минск : Наука и техника, 1968. – 182 с.
30. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / А. Мейе ; под ред. и с примеч. Р. Шор. – пер. с фр. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1938. – 510 с.
31. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / А. Мейе. – пер. с фр. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1952. – 212 с.
32. Мельников Г.П. Системная лингвистика Гумбольдта – Срезневского – Потебни – Бодуэна и современная системная типология языков / Г.П. Мельников // *Проблемы типологической, функциональной и описательной лингвистики* : сб. науч. трудов / отв. ред. Л.А. Новиков. – М. : Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1986. – С. 13–26.
33. Нерознак В.П. Сравнительно-исторический метод / В.П. Нерознак // *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 485–486.
34. Плоткин В.Я. Эволюция фонологических систем: на материале германских языков / В.Я. Плоткин. – М. : Наука, 1982. – 129 с.
35. Подкорытов Г.А. О природе научного метода / Г.А. Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1988. – 224 с.
36. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания: опыт логико-методологического анализа / В.И. Постовалова. – М. : Наука, 1978. – 203 с.
37. Потебня А.А. Два исследования о звуках русского языка. О полногласии. О звуковых особенностях русских наречий / А.А. Потебня. – Воронеж : Тип. В. Гольдштейна, 1866. – 156 с.
38. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – пер. с англ. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1954. – 379 с.
39. Востоков А.Х. Русская грамматика Александра Востокова, по начертанию его же сокращенной грамматики полнее изложенная / А.Х. Востоков. – 12-е изд. – СПб. : Книга по требованию, 1874. – 216 с.
40. Серебренников Б.А. О технике сравнительно-генетических исследований / Б.А. Серебренников // *Общее языкознание: методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 34–106.
41. Серебренников Б.А. Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования / Б.А. Серебренников // *Общее языкознание: методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б.А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.
42. Смирницкий А.И. Сравнительно-исторический метод и определение языкового родства: материалы к курсам языкознания / А.И. Смирницкий ; под общ. ред. В.А. Звегинцева. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1955. – 58 с.
43. Смирнов С.Н. Элементы философского содержания понятия «система» как ступени познания и общественной практики / С.Н. Смирнов // *Системный анализ и научное знание* / отв. ред. Д.П. Горский. – М. : Наука, 1978. – С. 60–83.
44. Соболевский А.И. Лекции по истории русского языка / А.И. Соболевский. – 4-е изд. – М. : Университетская тип., 1907. – 309 с.
45. Срезневский И.И. Мысли об истории русского языка / И.И. Срезневский. – М. : Учпедгиз, 1959. – 136 с.
46. Степанов Ю.С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю.С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.
47. Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: историко-диалектологический очерк / Ф.П. Филин. – Л. : Наука, 1972. – 655 с.
48. Фортунатов Ф.Ф. Сравнительная фонетика индоевропейских языков: краткий очерк / Ф.Ф. Фортунатов // *Фортунатов Ф.Ф. Избранные труды* : в 2 т. / Ф.Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956–1957. – Т. 1. – 1956. – С. 199–450.
49. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка: краткий очерк / П.Я. Черных. – 2-е изд. – М. : Учпедгиз, 1954. – 336 с.
50. Чэжман В.М. Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці – мяккасці ў беларускай мове / В.М. Чэжман. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – 152 с.
51. Шахматов А.А. Очерк древнейшего периода истории русского языка / А.А. Шахматов ; под ред. И.В. Ягича. – СПб. : Изд-во Отделения рус. языка и словесности Имп. акад. наук, 1915. – 369 с.
52. Ягич И.В. Критические заметки по истории русского языка / И.В. Ягич // *Сборник Отделения русского языка и словесности*. – 1889. – Т. 46. – № 4. – С. 1–171.
53. Arens H. Sprachwissenschaft: der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart / H. Arens. – München : Freiburg, 1955. – 568 s.
54. Bredsdorf J. Om aasagerne til sprogenes forandringer / J. Bredsdorf. – Kjöbenhavn, 1821. – 48 s.
55. Collinge N.E. The laws of Indo-European / N.E. Collinge. – Amsterdam : John Benjamins Publishing, 1985. – 312 p.
56. Glushchenko V. Method Structure in Russian and Ukrainian Linguistic Tradition / V. Glushchenko // *Collected Articles of the 3rd International Linguistics Conference (Taganrog, Russia)* / ed. by G.T. Polenova and T.G. Klikushina. – Newcastle upon Tyne, 2014. – P. 293–300.
57. Grassman H. Die deutsche Sprache / H. Grassman. – Bonn, 1863. – 146 s.
58. Grimm J. Deutsche Grammatik / J. Grimm. – Göttingen, 1822. – Bd. 1. – 204 s.
59. Heinz A. Dzieje językoznawstwa w zarusie / A. Heinz. – Warszawa : Państwowe wyd-wo naukowe, 1978. – 518 s.
60. Jakobson R. Selected writings: phonological studies / R. Jakobson. – Hague : Mouton, 1962. – V. 1. – 678 p.
61. Koerner E.F. K. Towards a Historiography of Linguistics: 19th and 20th Century Paradigms / E.F. Koerner // *History of Linguistics Thought and Contemporary Linguistics* / ed. by H. Parret. – Berlin ; New York, 1976. – P. 685–718.
62. Osthoff H. Labiovelare Media und Media aspirata im Keltischen / H. Osthoff // *Indogermanische Forschungen*. – 1894. – Bd. 4. – S. 264–294.
63. Robins R.H. A Short History of Linguistics / R.H. Robins. – London ; Harlow : Longmans, 1969. – 248 p.
64. Rask R.K. Undersøgelse om det gamle Nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse / R.K. Rask. – Kjöbenhavn, 1818. – 68 s.
65. Schwarz E. Deutsche und Germanische Philologie / E. Schwarz. – Heidelberg : Carl Winter Universitätsverlag, 1951. – 216 s.
66. Verner K. Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung / K. Verner // *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. – 1877. – Bd. 25. – S. 46–59.

УДК 811.112.2:[908+329]

Lange A.

PRAKTISCHE LANDESKUNDE – ERFAHRUNGEN UND UNTERRICHTSAUFBAU FÜR DAS THEMA «ZEITUNGSKUNDE»

This paper examines the use of newspapers in German lessons. With the reading of newspapers not only a contribution to regional studies can be done, but there may be many tasks, discussions and descriptions that can be integrated into the course. The article shows some sample tasks.

Key words: newspapers, German lessons, tasks.

Ланге А. Практическое страноведение: опыт и план занятия работы с газетами на уроке немецкого языка. – Статья. В статье рассматривается использование газет на уроке немецкого языка. Чтение газет обогащает знания не только на занятиях со страноведения, но также интегрирует на занятии много заданий, дискуссий, описаний. В статье приводятся несколько примеров заданий.

Ключевые слова: газеты, уроки немецкого языка, задание.

Ланге А. Практичне країнознавство: досвід та план заняття робіт з газетами на уроці німецької мови. – Стаття. У статті досліджено використання газет на уроках німецької мови. За допомогою прочитання газетних статей можна збагатити знання не лише з країнознавства, але й ввести багато вправ, дискусій, описів. У статті наведено декілька зразків завдань.

Ключові слова: газети, уроки німецької мови, завдання.

Im Rahmen der Landeskunde oder auch der Hauslektüre ist die Zeitung ein wichtiger Unterrichtsbestandteil. Sie zeigt nicht nur anschaulich die Nachrichten des Zielsprachenlandes sondern stellt für die Studenten auch einen haptischen Einblick in das Land dar. Dabei ist zu beachten, dass das Medium Zeitung seit einigen Jahren in der Krise steckt, da das Internet ihr zunehmend Konkurrenz macht. Viele junge Leute, das wird der Artikel auch zeigen, lesen keine Tageszeitung mehr, sondern sind nur noch online auf Informationssuche. Nichtsdestotrotz gibt die Zeitung viele Sprech- und Diskussionsanlässe, die im Fremdsprachenunterricht genutzt werden sollten.

Die folgenden Ausführungen sind nicht nur für eine Unterrichtsstunde konzipiert, sondern stellen eine Reihe von Ideen dar, die bereits im Unterricht mit Übersetzerstudenten und Maschinenbaustudenten ausprobiert wurden. Die Zielgruppe sind Studenten, deren Deutschniveau ungefähr A2 beträgt. Je nach Niveau werden auch anspruchsvollere Aufgaben gegeben. Die Ziele der Beschäftigung mit Zeitungen können wie folgt definiert werden: Die Studenten entwickeln ihre Medienkompetenz (zu dem Begriff im Anschluss mehr), sie werden für verschiedene Medienarten sensibilisiert und erweitern ihr Wissen um deutschsprachige Printmedien. Da wir im Moment in einer «Krise der Lesekultur leben» [1, c. 2] soll auch das Interesse der Studenten für Printmedien geweckt werden.

Entwicklung

von
Medienkompetenz: Medienkompetenz ist eines der Schlagwörter der Didaktik der letzten Jahre. In Schulen und Universitäten gibt es Kurse, die mit den jungen Menschen den richtigen Umgang mit Medien besprechen wollen. «Medienkompetenz gehört ohne Frage zu den Schlüsselqualifikationen unserer Zeit. Wir leben in einer Mediengesellschaft und das ist

ja nicht erst seit dieses Wort all überall benutzt wird, sondern schon seit über 100 Jahren der Fall. Insofern sind wir alle mit Medien groß geworden. Sind wir dann nicht auch automatisch medienkompetent?» [2]. Die Frage nach der Medienkompetenz wird immer wieder diskutiert. Der Begriff scheint vieldeutig zu sein, deswegen soll hier von folgender Definition ausgegangen werden: «Medienkompetenz bezeichnet die Fähigkeit verschiedene Medien sinnvoll nutzen zu können» [3]. Meist wird der Begriff besonders auf das Internet bezogen und über die Gefahren, die im Internet lauern, aufgeklärt. Hier soll der Begriff als Lehrmethode für verschiedene Medien verstanden und benutzt werden.

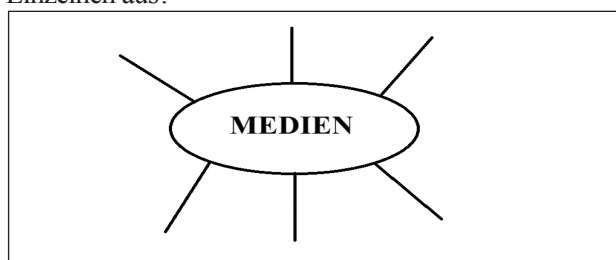
Unterrichtsablauf.

Je nach verfügbarer Zeit kann sich durchaus mehrere Stunden mit dem Thema «Medien» beschäftigt werden. Hier sollen einige Ideen präsentiert werden, wie das Medium «Zeitung» sinnvoll im Unterricht behandelt werden kann.

I. Der Unterrichtseinstieg

Der Einstieg in die Stunde sollte allgemein gestaltet werden und die Studenten auf das bevorstehende Thema vorbereiten. Je nach Niveaustufe kann das unterschiedlich ausfallen:

Aufgabe 1: Erstellen Sie einen Wortigel / Assoziogramm zum Thema «Medien». Welche Medien gibt es? Was zeichnet die Medienarten im Einzelnen aus?

Aufgabe 2: Wie informieren Sie sich über Deutschland? Was tun Sie, wenn Sie Neuigkeiten aus Deutschland erfahren wollen? Welche Quellen nutzen Sie?

Wenn Sie diesen Einstieg wählen, können die Studenten alle Quellen ansagen, die sie nutzen. Diese Quellen schreiben Sie an die Tafel und kategorisieren sie.

Mögliche Kategorien:

Internetquellen: Die meistgenutzte Quelle, um Informationen aus Deutschland zu bekommen, wird das Internet sein. Die bekanntesten Internetseiten sind *www.dw.de* und *www.spiegel.de*. In Deutschland hat jede Zeitung ein Internetangebot. Auf *www.zeitungen.de* sind deutsche, deutschsprachige und internationale Zeitungen mit ihrem Internetauftritt aufgelistet.

Tageszeitungen: Die bekanntesten und qualitativ hochwertigsten Tageszeitungen in Deutschland sind die *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Welt* und die *Süddeutsche Zeitung*. Sie sind auch unter den Studenten die bekanntesten Zeitungen. Andere bekannte Tageszeitungen: *BILD* (ein Boulevardblatt, das die öffentliche Meinung in Deutschland mitbestimmt und spiegelt) sowie die *Morgenpost* (ebenfalls ein Boulevardblatt).

Wochenzeitungen: Die größte deutsche Wochenzeitung ist *DIE ZEIT*. Sie ist in Hamburg angesiedelt und wird unter anderem von Altbundeskanzler Helmut Schmidt herausgegeben. *Der Freitag* ist eine linksliberale Zeitung, die sich selbst «das Meinungsmedium» nennt. Die *Junge Freiheit* dagegen versteht sich als «Wochenzeitung für Debatte» und ist eher konservativ eingestellt.

Sonntagszeitungen: In Deutschland gibt es verschiedene Sonntagszeitungen, d.h. Wochenzeitungen, die am Sonntag erscheinen. Eine der Bekanntesten sind *Bild am Sonntag* und *Welt am Sonntag*.

Zeitschriften: Es gibt drei große deutsche Wochenzeitschriften, *Der Stern*, *Der Spiegel* und *Focus*.

Die gerade vorgestellten Zeitungen sind nur eine Auswahl, wurden aber schon oft von Studenten benannt. Bei der Gelegenheit kann der Lehrer neue Vokabeln, wie

Auflage, Sonntagszeitung und Rubrik einführen.

II. Der Hauptteil

Am Anfang des Hauptteils sollen die Studenten mit dem Medium Zeitung direkt in Berührung kommen. Das bedeutet, dass der Lehrer einige Zeitungen und Zeitschriften mitbringt, idealerweise verschiedene Zeitungsarten (Tages- und Wochenzeitungen). Am Anfang der Stunde sollte den Studenten viel Zeit zum Blättern gegeben werden. Viele Studenten sind am Anfang über den Preis (Die *ZEIT* kostet beispielsweise 4,50 Euro) und über die Größe einer deutschen Zeitung erstaunt. Eine

Studentin meinte beispielsweise «Vielleicht habe ich zwei Zeitungen bekommen?», ein anderer Student sprach von einem «Buch». Die Teilung der Zeitung in einzelne Rubriken, die voneinander gelöst werden können (da eine Zeitung meist nicht geheftet ist) ist ebenfalls neu für die Studenten. Die folgenden Aufgaben können noch ohne Zeitung gemacht werden.

Aufgabe 1: Wie ist eine Zeitung aufgebaut? Welche Rubriken enthält sie?

Diese allgemeine Frage soll die Studenten auf die weitere Arbeit mit dem Medium Zeitung vorbereiten. Sie können diese Aufgabe mit ihrem Nachbarn zusammen machen.

Aufgabe 2: Wie sollte eine gute Zeitung sein?

Bevor sie die Zeitungen in die Hand bekommen und mit ihnen arbeiten werden, sollen sie sich überlegen, welche Kriterien sie an eine Zeitung haben. Da viele keine Zeitung mehr lesen, wird den Studenten diese Frage vielleicht etwas schwer fallen, weswegen sie in Zweiergruppen arbeiten sollten.

Anschließend werden den Studenten die Zeitungen gegeben.

Aufgabe 3: Stellen Sie «Ihre» Zeitung den anderen Studenten vor!

Wie heißt Ihre Zeitung?

Wo erscheint Ihre Zeitung?

Ist das eine Tages-, Sonntags- oder Wochenzeitung?

Wie viel kostet Ihre Zeitung?

Welche Rubriken beinhaltet sie?

Diese Aufgabe dient der ersten Berührung mit der deutschen Zeitung. Während die Studenten Zeit zum Blättern bekommen, sollen sie sich den Aufbau der Zeitung genauer ansehen. Wenn sie verschiedene Zeitungen bekommen, werden sie merken, dass der Inhalt einer Zeitung fast immer ähnlich ist und alle Zeitungen über mehr oder weniger dieselben *Rubriken* verfügen. Interessanter dürften die Extra-Beigaben sein. In vielen Zeitungen gibt es Magazine (*Süddeutsche* und *Zeit*) oder Fernsehprogramme. Die *Bild am Sonntag* hat einen herausnehmbaren Sportteil und die *Berliner Morgenpost* einen Extra-Börsenteil. Bei dieser Gelegenheit kann auch die Preisangabe geübt werden. Viele Studenten sind unsicher, wie sie beispielsweise 1,20 Euro aussprechen (1 Euro 20 und nicht 1 Komma 20 Euro).

Aufgabe 4: Kaufen Sie sich in der Ukraine eine Tageszeitung? Wenn ja: Welche und warum? Wenn nein, warum nicht?

Mit dieser Frage kann bereits auf eine Diskussion über Vor- und Nachteile einer Tageszeitung eingegangen werden. Die meisten Studenten kaufen sich keine Tageszeitung mehr sondern informieren sich ausschließlich digital über die Geschehnisse, die um sie herum passieren.

Aufgabe 5: Würden Sie sich eine solche Zeitung kaufen?

Diese Frage zielt auf eine deutsche Tageszeitung. Die Studenten haben nun gesehen, wie teuer und groß und umfangreich manche Zeitungen in Deutschland sind. Für viele hängt diese Frage vor allem vom Geld ab, da sie eine deutsche Tageszeitung als extrem teuer empfinden.

Aufgabe 6: Welche Vorteile und Nachteile hat eine Tageszeitung gegenüber dem Internet?

Diese Frage hat mehrere Ziele. Zum einen sollen die Studenten sich bewusst werden, welche positiven Seiten eine Zeitung hat und so motiviert werden, sich mit dem Medium Zeitung zu beschäftigen. Zum anderen gehören die Studenten zur Generation der «digital natives», d.h. sie sind mit Computern und Handys aufgewachsen. Es konnte beobachtet werden, dass es ihnen sehr schwer fällt, die Vorteile einer Zeitung aufzulisten, da in ihren Augen eine Zeitung nur Nachteile hat. Diese Aufgabe sollte in Zweiergruppen diskutiert werden. Von Studenten gegebene Antworten waren:

Tabelle 1

Vor- und Nachteile einer gedruckten Zeitung

Vorteile einer Zeitung	Nachteile einer Zeitung
Für ältere Menschen ohne Internetanschluss	Bei Nacht und Stromausfall nicht lesbar
Auf Reisen ohne Internetanschluss ist man trotzdem informiert	Großes Format «unsozial in der Metro», kleine Schrift, schwer
Papiergeruch	Nicht kostenlos
Man kann sich Notizen auf der Zeitung machen	Werbung ist nicht wegklickbar
Man sieht «intelligent» aus	Unaktuell, da gestern gedruckt
Praktisch verwendbar, man kann etwas mit der Zeitung einpacken, eine Fliege erschlagen, Feuer machen, Origami basteln, darauf sitzen	Unpraktisch, kann nass werden, zerreißen, man bekommt schwarze Finger vom Lesen
Alle wichtigen Informationen auf einen Blick (im Internet muss man suchen)	Zu viele Rubriken, man zahlt Geld für Informationen, die man nicht braucht
Bilder können ausgeschnitten und zu einer Collage verarbeitet werden	Hoher Holzverbrauch, schadet der Umwelt

Eine Zeitschrift ist anders aufgebaut und erfüllt einen anderen Zweck als eine Zeitung. Neben den offensichtlichen Format- und Papierunterschieden gibt es auch inhaltliche Unterschiede. Um die herauszufinden sollen die Studenten wieder in Gruppen arbeiten.

Aufgabe 7: Stellen Sie die Unterschiede zwischen Zeitungen und Zeitschriften in einer Tabelle dar!

Statt mit Zeitungen können die bisherigen Aufgaben auch mit Zeitschriften durchgegangen werden.

III. Konkrete Textarbeit

Eine Zeitungsschau eignet sich auch für eine konkrete Arbeit an den Zeitungs- und Zeitschriftentexten. Die Studenten sollen dabei mit einer im Unterricht eher weniger verwendeten Textsorte in Berührung kommen. Bei dieser Textarbeit kann auch der allgemeine Aufbau einer Nachricht, eines Berichts oder eines Interviews untersucht werden. Dieser Aufbau könnte später im Zuge der Arbeit an einer Studentenzeitung selbst in Artikeln ausprobiert werden.

Aufgabe 1: Suchen Sie sich einen Artikel aus! Wovon handelt er? Wer hat ihn geschrieben? Fassen Sie den Inhalt mit eigenen Worten zusammen!

Am Anfang der Textarbeit soll sich jeder Student einen Artikel aussuchen. Es ist dabei wichtig, den Studenten die Auswahl zu überlassen, damit sie einen Artikel wählen, der sie interessiert und den sie den anderen erzählen wollen. Gleichzeitig bekommen sie einen unmittelbaren Einblick in die aktuellen Debatten in Deutschland.

Aufgabe 2: Suchen Sie fünf schwierige Wörter aus Ihrem Artikel und erklären Sie sie den anderen!

Das Ziel dieser Aufgabe ist die Aneignung von themenspezifischem Wortschatz. Neue Vokabeln lassen sich am besten in einem gewissen Zusammenhang lernen.

Aufgabe 3: Was ist Ihrer Meinung nach ein guter Artikel? Sammeln Sie mit Ihrem Nachbarn Kriterien für einen guten Zeitungsartikel.

In Vorbereitung auf ein eventuelles Schreiben eigener Artikel sollen die Studenten sich mit dem Aufbau eines Artikels auseinander setzen. Die Kriterien für einen guten Artikel sind gleichzeitig auch Kriterien, wann ein Artikel gut wird (wenn er gut geschrieben, stringent aufgebaut ist).

An diese Frage schließt sich eine weitere an: *Ist «mein» Artikel gut?*

«Mein» Artikel meint den Artikel, den die Studenten gelesen und analysiert haben. Anhand der gerade aufgestellten Kriterien sollen sie bewerten, ob der von ihnen gelesene Artikel ihren eigenen Kriterien entspricht.

IV. Verbindung zur Landeskunde herstellen

Wenn deutsche Zeitungen und ukrainische Zeitungen im Unterricht verfügbar sind, bietet sich ein Vergleich an.

Aufgabe 1: Wie ist eine ukrainische Zeitung aufgebaut? Wie ist eine deutsche Zeitung aufgebaut? Welche Unterschiede gibt es zwischen beiden?

Da die Studenten beide Sprachen sprechen, können detaillierte Analysen und Vergleiche gemacht werden. Es könnten beispielsweise die Sportteile beider Zeitungen verglichen werden oder die Nachrichtensektion. Anhand dieser Vergleiche können explizite sprachliche Strukturen herausgearbeitet werden. Es könnte auch eine Liste von Redewendungen erstellt werden, die in Zeitungen

vorkommen. Diese Liste könnte als Grundlage für eigene Artikel gelten.

Zeitungen haben eine Informationsaufgabe. Mit Hilfe von Zeitungen lässt sich viel über ein anderes Land erfahren, über die Diskussionen und Diskurse, die in diesem Land geführt werden. In der Ukraine werden viele Deutschstunden mit der Frage «Was gibt es neues?» begonnen. Wenn die Studenten Zeitungen bekommen, können sie selbst nachsehen, welche Diskussionen es in Deutschland gibt.

V. Aufgaben über das Thema «Zeitung».

Die folgenden Aufgaben benötigen keine Zeitung. Sie handeln nicht von Zeitungen an sich sondern diskutieren verschiedene Fragen. Für die Vorbereitung auf den Test-DaF sind Pro-Contra-Argumentationen und Grafikinterpretationen wichtig. Diese können auch mit dem Thema «Zeitung» geübt werden.

Wie eingangs beschrieben, lesen viele Menschen heute keine Zeitung mehr. Es wird deshalb schon von einer «Zeitungskrise» [4] gesprochen. Das Internet überholt Zeitung als Informationsquelle. Dazu gibt es verschiedene Quellen, die diese Krise veranschaulichen. Im Zuge des Test-DaF müssen etliche Quellen interpretiert werden und der Aufbau einer solchen Interpretation gehört zum unbedingten Rüstzeug eines Deutschstudenten. Eine klassische Interpretation sieht dabei wie folgt aus:

1. Titel der Grafik
2. Quelle
3. (falls vorhanden) Erscheinungsjahr
4. Zeitraum
5. Tendenzen / Hauptaussage

Aufgabe 1: Interpretieren Sie diese Grafiken!

«Entwicklung der verkauften Auflage der Tageszeitungen in Deutschland in ausgewählten Jahren von 1991 bis 2014 (in Millionen Exemplaren)» [5]

Die Haupttendenz dieser Grafik ist deutlich zu erkennen: Es werden immer weniger gedruckte Zeitungen gekauft. Das hängt eng mit den Onlineangeboten zusammen. Sie sind kostenlos und bequemer zu erreichen, was die Studenten sicher bei den Nachteilen einer gedruckten Zeitung bereits erwähnt haben. Diese Grafik sollte deswegen mit

einer Grafik verglichen werden, die die Nutzung der Onlineangebote zeigt. Dabei können beide Grafiken sprachlich gegenüber gestellt werden (Während in Grafik 1 ... ist in Grafik 2).

Aufgabe 2: Interpretieren Sie diese Grafik!

«Anzahl der Personen in Deutschland, die das Internet nutzen, um aktuelle Nachrichten und Informationen einzuholen, nach Häufigkeit von 2012 bis 2014 (in Millionen)» [6]

An eine Grafikbeschreibung schließt sich eine Pro-Contra-Argumentation an. Eine Erörterung ist Bestandteil des schriftlichen Ausdrucks im Test-DaF. Gemeinsam mit der Grafikerinterpretation soll ein Aufsatz geschrieben werden. An dieser Stelle können auch die Bestandteile eines solchen Aufsatzes wiederholt werden, wenn die Studenten in absehbarer Zeit planen den Test DaF zu schreiben.

Aufgabe 3: Diskutieren Sie folgende Aussage: Eine Zeitung ist altmodisch und sollte durch das Internet ersetzt werden.

Diese Aufgabe beinhaltet die vorher bereits besprochenen Vor- und Nachteile.

Aufgabe 4: Stellen Sie sich vor, Sie sind der Leiter einer Zeitungsredaktion: Sie sehen, dass die Auflage Ihrer Zeitung sinkt. Was könnten Sie tun, um eine höhere Auflage zu erreichen? Stellen Sie mit Ihrem Nachbarn konkrete Aktionen auf!

Diese Aufgabe erfordert viel Phantasie von den Studenten. Erfahrungsgemäß haben sie wenige Ideen, sollten aber zum abstrakten Denken und Problemlösen motiviert werden.

Wie gezeigt wurde ist das Medium «Zeitung» durchaus nicht altmodisch und langweilig, sondern bietet sich sehr gut für eine Landeskundestunde an. Man kann nicht nur die Zeitungen selbst analysieren und besprechen, sondern auch mit dem Thema «Zeitung» an sich arbeiten. Dabei betreffen die Fragen und Probleme die Studenten unmittelbar: Wieso lesen Sie keine Zeitung mehr? Welche Vorteile hat das Internet? Damit kann natürlich die Lesekrise nicht aufgehoben werden. Die Studenten werden jedoch zu einem kritischen Nachdenken angeregt und reflektieren ihren Medienkonsum. Das alles sind Teile einer Medienkompetenz.

Literatur

1. Богосвятська А.І. Технології прилучення учнів до читання // Зарубіжна література в школах України. – 2014. – № 4. – С. 2–9.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.erziehung-zur-medienkompetenz.de/>.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.erziehung-zur-medienkompetenz.de/Der-richtige-Weg>.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://www.goethe.de/ins/eg/kai/kul/mag/lit/vlg/de10504305.htm>.
5. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/72084/umfrage/verkaufte-auflage-von-tageszeitungen-in-deutschland/>.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/183128/umfrage/nachrichten-und-informationen-internetnutzung/>.

НАШІ АВТОРИ

Бобаль Наталія Робертівна – асистент кафедри іноземних мов Львівського національного університету імені Івана Франка

Борис Дмитро Петрович – аспірант Київського національного лінгвістичного університету

Буць Жанна Володимирівна – доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Вербицька Наталія Володимирівна – аспірант кафедри англійської філології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Гайданка Діана Володимирівна – викладач кафедри англійської філології факультету англійської філології Ужгородського національного університету

Гідора-Шишковська Алла Леонідівна – асистент кафедри теорії, історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Головащенко Юлія Сергіївна – аспірант кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Дакі Олена Анатоліївна – доцент кафедри української та іноземних мов Дунайського факультету морського та річкового транспорту Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, кандидат філологічних наук

Деркач Василь Васильович – доцент кафедри української філології Таврійської академії Кримського федерального університету імені В. І. Вернадського, кандидат філологічних наук

Довбенко Лариса Василівна – асистент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Єловська Юлія Володимирівна – аспірант кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Жигоренко Ірина Юріївна – доцент кафедри німецької філології та зарубіжної літератури Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, кандидат філологічних наук

Заблоцький Юрій Валерійович – викладач кафедри англійської філології Національного університету «Острозька академія»

Кантур Кирило Олександрович – доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат філологічних наук, доцент

Ковалевська Тетяна Іванівна – викладач кафедри сучасних європейських мов, заступник декана факультету економіки, маркетингу та менеджменту Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

Ковтун Олена Віталіївна – професор кафедри англійської філології та перекладу Національного авіаційного університету, доктор педагогічних наук, доцент

Кокнова Тетяна Анатоліївна – доцент кафедри англійської філології Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», кандидат педагогічних наук

Корпало Оксана Романівна – аспірант кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кулікова Тетяна Василівна – доцент кафедри теорії і практики перекладу Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій і управління, кандидат філологічних наук

Кшановський Олег Чеславович – професор кафедри східної філології факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету, доктор філологічних наук

Ланге Аня – лектор ДААД Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Любимова Юлія Сергіївна – аспірант кафедри східної філології факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету

Магеррамова Малахат Абдуррахман гизи – доцент кафедри сучасної німецької мови Азербайджанського державного університету іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент

Мікава Нана Михайлівна – старший викладач кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Мороз Тетяна Юріївна – доцент кафедри іноземних мов № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат філологічних наук

Нетреба Катерина Сергіївна – викладач кафедри лексикології та стилістики англійської мови факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Оруджева Світлана Едуардівна – аспірант, викладач іспанської та латинської мови кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Панасенко Катерина Олександрівна – аспірант кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету

Потапенко Сергій Іванович – завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор філологічних наук, професор

Пристапа Тетяна Іванівна – доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Національної академії Національної гвардії України, кандидат філологічних наук

Сабадаш Діана Володимирівна – доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, кандидат філологічних наук

Савченко Алла Леонідівна – доцент кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки ДВНЗ «Криворізький національний університет», кандидат філологічних наук, доцент

Сардарян Каринна Гамлетівна – доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету, докторант кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, кандидат філологічних наук, доцент

Сіленко Наталія Василівна – доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету, кандидат філологічних наук

Скрильник Сергій Вікторович – заступник директора Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Слободян Олена Вікторівна – аспірант кафедри філологічних дисциплін, асистент кафедри філологічних дисциплін Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Стойкова Галина Георгіївна – доцент кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України, кандидат філологічних наук, доцент

Талавіра Наталія Михайлівна – аспірант кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Троєглазова Маріанна Марківна – старший викладач кафедри східних мов Навчально-наукового центру мовної підготовки Національної академії Служби безпеки України, аспірант Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України

Фокша Юлія Олександрівна – викладач іспанської та латинської мов, здобувач кафедри германських та романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Фоменко Олена Геніївна – професор кафедри теорії та практики перекладу Класичного приватного університету, доктор філологічних наук, доцент

Ходоренко Анна Вікторівна – професор кафедри перекладу Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, доцент

Чернякова Валерія Олексіївна – викладач іспанської та латинської мов, здобувач кафедри германських і романських мов Національного університету «Одеська юридична академія»

Шепель Юрій Олександрович – професор кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор філологічних наук, академік АНВО України

ЗМІСТ

Бобаль Н. Р. Основні композиційно-структурні особливості текстів ЗМІ.....	3
Борис Д. П. Продуктивність телескопних неосленгізмів початку XXI сторіччя крізь призму морфотактичного підходу.....	7
Буць Ж. В. Образно-символічний простір розгортання текстового концепту ЖІНОЧНІСТЬ у французьких соціально-побутових романах XIX-XX століть.....	12
Вербицька Н. В. Вплив залученості на регулювання референційного коду.....	17
Гайданка Д. В. Лінгвокреативність та її роль в оказіональному словотворенні.....	21
Гідора-Шишковська А. Л. Характерні риси правового євролекту як фахової мови.....	26
Головащенко Ю. С. До питання внутрішньої організації семантичного поля: принципи, проблеми, шляхи вирішення.....	29
Дакі О. А. Семантика та лексикографічне опрацювання морського терміна <i>порт</i>	34
Деркач В. В., Кулікова Т. В. Мовна експресія риторичних звертань (на прикладі українського та кримськотатарського пісенного фольклору).....	39
Довбенко Л. В. Вербалізація образу ненадійного наратора (на матеріалі оповідання Едгара По «The tell-tale heart»).....	43
Єловська Ю. В. Реалізація табу в діловому дискурсі (на матеріалі ділового мовлення українців).....	48
Жигоренко І. Ю. Відбиття віку автора у тексті: постановка проблеми.....	52
Заблюцький Ю. В. Аналіз передвиборчих промов кандидатів у президенти США у 2012 році (М. Ромні та Б. Обама).....	57
Ковалевська Т. І. Стилістичні функції графо-фонемних засобів комбінаторики сучасних англійських постколоніальних художніх текстів.....	63
Ковтун О. В. Функції повторів у діалогах професійного дискурсу «радіообмін цивільної авіації».....	68
Кокнова Т. А. Аналіз морських фразеологізмів у компаративному аспекті	72
Корпало О. Р. Іменник у позиції суб'єкта як засіб вираження категорії синтаксичної особи в українській і польській мовах.....	77
Кшановський О. Ч. Графічні, фонетичні та фонологічні проблеми гамзи в сучасній перській мові.....	81
Любимова Ю. С. Засоби і способи вираження категорії модальності в сучасній китайській мові.....	87
Магеррамова М. А. Семантико-синтаксична класифікація термінів-комполітів у німецькій мові.....	91
Мікава Н. М. Вербалізація концепту HAIR в англійських тлумачних словниках.....	95

Мороз Т. Ю. Семантико-граматична асиметрія в системі морфологічної категорії числа абстрактних іменників.....	99
Нетреба Е. С. Репрезентация концепта SEASONS в произведении А. Картер «Лесной царь» («The Erl-King»).....	103
Оруджева С. Э. Цветобозначения как элементы концептуальной картины мира испанцев и украинцев.....	108
Панасенко К. О. Відтворення символіки контакту (вертикальний вимір) в українських та російських перекладах англомовної поезії XIX–XX ст.....	113
Потапенко С. И. Сопоставительная когнитивная риторика: в поисках TERTIUM COMPARATIONIS	118
Приступа Т. І. Українські та російські мовознавці про розвиток граматичної будови східнослов'янських мов.....	124
Сабадаш (Плисак) Д. В. Структура терміноконцепту MEDICINE у світлі лінгвокогнітивних досліджень.....	129
Савченко А. Л. Особливості конструкцій локативних складнопідрядних речень.....	134
Сардарян К. Г. Відновлення рідної мови як національної святині в контексті літературного процесу періоду «хрущовської відлиги» (на матеріалі творчості І. В. Жиленко).....	139
Сіленко Н. В. Вербалізація концепту ПРАЦЯ в турецькій мовній картині світу.....	146
Скрильник С. В. Запобігання інтерференції у професійно-орієнтованому усному перекладі.....	151
Слободян О. В. Географічні терміни на позначення низини в східнословобожанських говірках Луганщини.....	155
Стойкова Г. Г. Основні аспекти щодо мовної стійкості в Україні.....	160
Талавіра Н. М. Орієнтаційні звороти англійської мови: лінгвокогнітивна основа класифікації.....	165
Троєглазова М. М. Походження юридичної термінології сучасної арабської літературної мови.....	170
Фокша Ю. О. Вербалізація лінгвокультурного концепту perfecti6n/досконалість в іспанській та українській мовах (контрастивне дослідження).....	175
Фоменко Е. Г. Методология исследования индивидуально-авторской концепции писателя.....	180
Ходоренко А. В. Общие вопросы типологического изучения номинации групп лиц.....	184
Чернякова В. А. Гендерные особенности женского испаноязычного и украиноязычного политического дискурса.....	187
Шепель Ю. А. Общая теория систем и вопросы симметрии и асимметрии.....	192
Kantur K. A. Historisch-vergleichende Methode in der europäisohen Sprachwissenschaft der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts: Grimmsches Gesetz.....	197
Lange A. Praktische Landeskunde – Erfahrungen und Unterrichtsaufbau für das Thema „Zeitungskunde“.....	202

Наукове видання

ОДЕСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний журнал

Випуск 5
Том I

Виходить два рази на рік

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Коректор – А. Новікова
Комп'ютерна верстка – О. Данильченко

Підписано до друку 15.04.2015 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 23,96, ум.-друк. арк. 24,41.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1504-15.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua